

БЕОГРАД

15 – 18. IX 2016.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

МОРФОЛОГИЈА И МОРФОСИНТАКСА
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

*

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА СТРУКТУРУ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

46/1

БЕОГРАД, 2017.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

Научни скуп је одржан уз подршку Министарства просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

**МОРФОЛОГИЈА И МОРФОСИНТАКСА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА**

*

**УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА СТРУКТУРУ СРПСКОГ
ЈЕЗИКА**

*РЕФЕРАТИ ЧЛАНОВА МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА
СЛАВИСТА ПОДНЕТИ НА ПЛЕНАРНОМ ЗАСЕДАЊУ*

А. А. ЛУКАШАНЕЦ* Претходно саопштење са научног састанка
Центр исследований белорусской культуры, Примљен: 12. 12. 2016.
языка и литературы Национальной академии Прихваћен: 10. 02. 2017.
наук Беларуси, Республика Беларусь, Минск

ОРГАНИЗАЦИЯ XV МЕЖДУНАРОДНОГО СЪЕЗДА СЛАВИСТОВ В МИНСКЕ: ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ МИРОВОЙ СЛАВИСТИКИ

20–27 августа 2013 года в Минске (Республика Беларусь) состоялся XV Международный съезд славистов – крупный научный форум, на котором обсуждались проблемы исторического развития и исследования славянских языков, литератур, культур и фольклора.

В Республике Беларусь международный съезд славистов проводился впервые и стал важным научным и культурным событием в жизни страны. Международные съезды славистов проводятся каждые пять лет по очереди в славянских странах, начиная с 1929 года. Принятое в 2008 году в Охриде (Республика Македония) решение Международного комитета славистов о проведении XV Международного съезда славистов в Беларуси не является случайным. Этому способствовал целый ряд различных факторов.

I. Основными предпосылками проведения XV МСС в Минске являются историко-культурные и научные

Предпосылки исторического плана базируются на следующем.

1. Республика Беларусь – славянская страна, подтвердившая свою подлинную независимость только в конце XX века. Вместе с тем история белорусской государственности насчитывает целое тысячелетие. Первыми государственными объединениями на территории современной Беларуси являются Полоцкое и Туровское княжества, появившиеся еще в X веке пер-

---

* alukashanets@tut.by

вого тысячелетия и игравшие важную роль в политической и культурной жизни восточных славян. Фактически государствообразующим являлся белорусский этнос в Великом Княжестве Литовском – крупнейшем многонациональном государстве средневековой Европы. Как и многие другие славянские народы, белорусы во второй половине II тысячелетия утратили свою государственность и вынуждены были жить, сохранять и развивать свои национальные языки и культуры в составе многонациональных империй. Но именно сохранение национальной культуры, формирование нового белорусского литературно-письменного языка, развитие национальной литературы и укрепление национального самосознания позволило белорусам в начале XX века частично восстановить свою государственность, сначала в 1918 году в форме Белорусской Народной Республики (БНР), затем, позднее, в форме Белорусской Советской Социалистической Республики (БССР) в составе Советского Союза (СССР). И только в конце XX века белорусы, как и ряд других славянских народов, получили уникальную возможность реализовать действительную, признанную мировым сообществом, независимость.

2. Письменная традиция на белорусских землях возникла в связи с принятием христианства и опиралась первоначально на церковнославянскую и древнерусскую книжность. Самостоятельный белорусский (старобелорусский) литературно-письменный язык существует с XIV века. Он выполнял функции официального языка в Великом Княжестве Литовском, на нем активно создавались литературные произведения различных жанров. На старобелорусском языке создана первая Конституция Великого Княжества Литовского – Статут Великого Княжества Литовского. На старобелорусском языке печатал свои книги белорусский и восточнославянский первопечатник Франциск Скорина.

3. Беларусь имеет уникальный исторический опыт сосуществования славянских языков, литератур и культур и их взаимодействия с разными неславянскими языками, литературами и культурами в Великом Княжестве Литовском. Специфика языкового развития Беларуси в XIX–XX веках демонстрирует опыт формирования и становления норм национального языка в условиях близкородственного славянского дву- и многоязычия, сосуществования двух графических систем. В начале XXI века белорусский язык является единственным славянским языком, который развивается и функционирует в условиях государственного близкородственного двуязычия. Особенностью нынешнего состояния государственного белорусского языка является параллельное функционирование в коммуникативном пространстве двух литературно-письменных вариантов. Также своеобразным парадоксом современной языковой ситуации в Беларуси является, с одной стороны, недостаточная востребованность государственного белорусского языка как реального средства общения в большинстве официальных сфер коммуникации и, с другой стороны, его активное проникновение в новые сферы коммуникации (интернет-коммуникация, конфессиональная сфера). Все это приобретает особую актуальность для современной славистики в плане прогно-

зирования перспектив развития и функционирования славянских языков в глобальном, стремительно развивающемся, информационном обществе.

Научные предпосылки проведения XV Международного съезда славистов в Минске обусловлены уровнем развития национальной славистики, вкладом белорусских славистов в развитие мировой славистики, а также уровнем национального языкознания, литературоведения, фольклористики и культурологии. В этом плане значимыми наиболее являются следующие аспекты.

1. Весомый вклад белорусских исследователей в становление и развитие основных направлений мировой славистики. Так, по общему признанию белорусский археолог, фольклорист, этнограф и диалектолог **Зориан Даленга-Ходаковский** (Адам Чарноцкий) – является одним из основателей славянской фольклористики. Уже в начале XIX века он впервые в славянском языкознании выделил белорусский язык из других славянских языков, определил некоторые его фонетические, морфологические и лексические особенности, ареал распространения. Также он первым среди славянских ученых обратил внимание на исторические памятники белорусского языка (Аксамитов 1994). Фольклорный архив З. Даленга-Ходаковского параллельно с собранием серба Вука Караджича считается первым и наиболее богатым собранием фольклора славянских народов по количеству записей и по величине охваченной территории.

Во второй половине XIX века различные аспекты белорусской истории, культуры, языка и литературы в славистическом аспекте рассматривали И. Григорович, М. Довнар-Запольский, Е. Карский, И. Носович, Е. Романов и др.

2. Формирование национального языкознания и белорусской славистики. Формирование нового литературно-письменного белорусского языка в XIX веке, бурное развитие белорусской литературы и активная собирательская деятельность способствовали формированию к началу XX века научной белорусистики и белорусской национальной славистики как самостоятельных ответвлений лингвистической науки того времени. Огромная заслуга в этом принадлежит в первую очередь академику Евфимию Фёдоровичу Карскому (1861–1931) – выдающемуся белорусскому филологу, языковеду и слависту, создателю белорусского научного языкознания, что способствовало, во-первых, укреплению статуса белорусского языка как самостоятельного славянского языка, а, во-вторых, вовлечению белорусского языкового, литературного и фольклорного материала в сферу славистических исследований.

Его выдающийся труд „**Беларусы**” (в 3-х томах, 7-ми книгах) посвящен исследованию системы белорусского языка, истории его развития, исследованию памятников белорусской письменности и т.д. По мнению профессора М.Г. Булахова, это трехтомное исследование академика Е.Ф. Карского „занимает исключительное место как в истории белорусской, так и вообще славянской филологии” (Булахов 1994: 92), а „по глубине научного освещения, широте охвата фактов, культурно-общественной значимости исследование не имело на то время равных себе филологических трудов ни в одной стране” (Булахов 1994: 91).

Значение трудов Е.Ф. Карского для белорусистики и славистики заключается в:

- научном закреплении статуса белорусского языка как отдельного славянского языка с развитой системой словообразования, словоизменения и синтаксиса;
- осуществлении первого опыта последовательного, академического научного описания различных уровней системы белорусского языка;
- формировании лингвистических предпосылок для выработки литературных норм и введения белорусского языка в официальные сферы общения и образовательную практику;
- создании теоретической базы для подготовки учебной и справочной литературы для обеспечения нужд языковой практики;
- системном исследовании памятников белорусской письменности и белорусского фольклора;
- введении белорусского языка, литературы и фольклора в славянское языковое и культурное пространство.

В начале XX века развитие национальной славистики связано со становлением белорусской государственности, основанием Белорусского государственного университета и Института белорусской культуры, а позднее – Национальной академии наук Беларуси и Института языкознания имени Якуба Коласа. Развитие белорусской лингвистической славистики в этот период связано с именами таких известных белорусских лингвистов-славистов, как П.А. Бузук, И.В. Волк-Леванович и др. Во второй половине XX века вопросами славистики активно занимались лингвисты М.Г. Булахов, А.Е. Супрун, Л.М. Шакун, В.В. Мартынов, Н.В. Бирилло, А.И. Журавский, Н.Б. Мечковская, Г.А. Цыхун, Б.Ю. Норман и др. Также значительный вклад в развитие славистики в XX веке внесли белорусские литературоведы, фольклористы и культурологи.

3. Активное участие в белорусских славистов в международных съездах славистов. На I Международном съезде славистов (Прага, 1929) с докладом „Лингвистическая география как вспомогательный метод при изучении истории языка” выступил профессор Пётр Афанасьевич Бузук. Начиная с IV МСС (Москва, 1958) участие белорусских славистов в этих научных форумах становится постоянным. С этого же времени начинает свою деятельность и национальный Белорусский комитет славистов. Особенно заметным становится участие белорусских ученых (лингвистов, литературоведов и фольклористов) в съездах славистов в конце XX – начале XXI века.

4. Подготовка и издание крупных фундаментальных трудов по белорусистике и славистике. Международному авторитету белорусской филологической науки, в том числе славистики, в немалой степени способствовали подготовка и издание во второй половине XX века фундаментальных трудов по языкознанию, литературоведению и фольклору, таких, как, например, академические словари, в том числе толковые и переводные двуязычные, и грамматики белорусского языка, исторический и этимологический словари белорусского языка, цикл диалектных словарей и атласов, монографические

исследования по белорусскому языку, литературе и фольклору, издание собраний сочинений классиков белорусской литературы и собраний белорусского фольклора, подготовка национального корпуса белорусского языка и др. Все это способствовало не только активному участию белорусских ученых с съездах славистов и широкой представленности белорусской проблематики в тематике съездов, но и пристальному вниманию к белорусской составляющей со стороны зарубежных славистов, в том числе из неславянских стран.

5. Участие белорусских славистов в работе комиссий при МКС и разработке крупных славистических проектов. Это является свидетельством того, что в стране развиваются практически все основные направления славистических исследований, в том числе и самых новых. В этом отношении особо следует отметить многолетнюю плодотворную работу Комиссии Общеславянского лингвистического атласа, в работе которой участвуют ученые всех славянских стран, в том числе и Беларуси. Примером плодотворного славянского научного сотрудничества можно также считать работу Комиссии по славянскому словообразованию. Результатом двадцатилетней деятельности этой комиссии являются проведение семнадцати международных научных конференций, посвященных актуальным проблемам славянского словообразования, и шестнадцать сборников научных статей, изданных по итогам этих конференций. В работе этой комиссии с первого дня ее существования активное участие принимают белорусские дериватологи. Члены Комиссии по славянскому словообразованию подготовили ряд теоретических разделов, а также очерки по словообразованию славянских языков для уникального международного пятитомного словообразовательного проекта “Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe” (Berlin/Boston, 2015 – 2016).

Белорусские ученые принимали активное участие в выполнении ряда других славистических проектов современности, таких, как „Najnowsze dzieje języków słowiańskich” и „Komparacja współczesnych języków słowiańskich” и др.

Все это в немалой степени предопределило решение Международного комитета славистов о проведении XV Международного съезда славистов в 2013 году в Минске.

II. Основные итоги съезда славистов в Минске

1. В соответствии с определенными Международным комитетом славистов квотами на участие в съезде было подано свыше 800 заявок. В программу съезда в результате было включено 594 доклада. С докладами на съезде выступили 523 ученых из 34 стран мира (Австрии, Болгарии, Беларуси, Бельгии, Боснии и Герцеговины, Венгрии, Великобритании, Германии, Израиля, Испании, Италии, Казахстана, Канады, Литвы, Македонии, Норвегии, Нидерландов, Польши, России, Румынии, Сербии, Словакии, Словении, США, Украины, Финляндии, Франции, Хорватии, Черногории, Чехии, Швейцарии, Швеции, Эстонии, Японии). Некоторые участники выступили с двумя докладами – на секционных заседаниях и на заседаниях тематических блоков.

На съезде работали 16 секций, два круглых стола и 25 тематических блоков. Во время съезда работала книжная выставка, на которой была представлена важнейшая славистическая литература, изданная в различных странах за последние пять лет. Также для участников съезда была предложена обширная культурная программа, что позволило им ознакомиться с историей и культурой Беларуси во время посещений музеев и выставок, а также экскурсий в такие исторические центры страны, как Полоцк, Несвиж, Мир и др.

Работа XV Международного съезда славистов широко освещалась в средствах массовой информации, что также свидетельствовало о важности этого научного форума и интересе научной общественности Минска и Беларуси к проблемам современной славистики.

С пленарными докладами в день открытия съезда выступили:

1. Смулкова Эльжбета (Польша): „Язык как предмет и фактор интеграции”.
2. МакМиллин Арнольд (Великобритания): „Язык, история и пространство в белорусской литературе”.
3. Цыхун Геннадий (Беларусь): „Аспекты славянской ареальной лингвистики”.

К началу съезда были подготовлены и изданы программа съезда и тезисы докладов (XV МЗС Прага 2013; XV МЗС Тезисы-1 2013; XV МЗС Тезисы-2 2013), а также другая литература, специально приуроченная к XV Международному съезду славистов (Булахов 2013; XV МЗС Беларуская 2013; XV МЗС Замежная 2013). Кроме того, в соответствии с существующей традицией к началу съезда были опубликованы в полном объеме доклады всех участников съезда.

Все это позволило максимально полно продемонстрировать на съезде основные достижения мировой славистики за последние пять лет, прошедшие со времени проведения предыдущего съезда славистов в 2008 году.

2. Проведение съезда показало, что в XXI веке:

- славистика сохраняет свое значение как самостоятельное ответвление гуманитарной науки;
- в мире усиливается интерес к славянскому миру, языкам, литературам и культурам славянских народов;
- сохраняют актуальность многие традиционные проблемы славистики;
- существует необходимость сохранения и поддержания славянской идентичности, а также усиления научного сотрудничества;
- международные съезды славистов остаются важнейшим фактором поддержания и развития славистики в мире, определяют ее основные направления.

3. Тематика и программа XV Международного съезда славистов засвидетельствовали, что в XXI веке новые реалии современности ставят перед славистикой новые задачи и проблемы.

Во-первых, очевидным становится существенное расширение географии участников этих международных славистических форумов. Это, с одной стороны, свидетельствует о сохраняющемся и усиливающемся внимании к славянскому миру, славянским языкам, литературам и культурам. С другой стороны, названная тенденция позволяет рассматривать вопросы современного развития отдельных славянских языков, литератур и культур на широком славянском и неславянском фоне и в то же время актуализирует задачу поддержания и сохранения именно славяноведческой компаративистики, прежде всего лингвистической.

Во-вторых, на рубеже тысячелетий очевидным становится феномен значительного расширения славянского пространства, что отчетливо проявляется в двух аспектах:

- интенсивном расширении славянского присутствия в неславянских странах, что ставит на порядок дня изучение особенностей включения славянских языков, литератур и культур в неславянскую культурную среду, а также проблемы их сохранения в этой среде. Кроме того, именно этот аспект славянского расширения способствует включению в сферу славистики проблем изучения славянских языков, литератур и культур как иностранных, а также создает новые социолингвистические условия для развития и функционирования отдельных славянских языков, имеющих устоявшуюся литературную традицию, например, белорусского, украинского, словацкого, словенского и др. Кроме того, появление на постсоветском пространстве новых государств поставило славянский русский язык в новые условия функционирования в славянском и неславянском языковом и культурном контексте, например, в Украине, Беларуси, Латвии, Литве и т.д. Наконец, изменившиеся социально-политические условия жизни славянских стран и народов коснулись места и роли отдельных славянских языков в общем славянском коммуникативном пространстве, например, русского языка как средства международного общения в славянских странах.

Названные обстоятельства самым непосредственным образом влияют на диапазон и приоритеты славистических исследований в XXI веке. Так, для современной славистики, в том числе и для международных съездов славистов, особенно актуальными становятся проблемы:

- а) расширения круга славистической проблематики (славянской социолингвистики, социокультурологии, социолитературоведения);
- б) включения славянских языков, литератур и культур в неславянскую среду;
- в) актуализации дидактических аспектов славистики;
- г) сохранения и повышения внутриславянской языковой и культурной компетенции;
- д) расширения фактологической базы славистических исследований (славянская эмигрантология);

- е) развития междисциплинарных славистических исследований;
- ж) формирования новых направлений славистики (компьютерной славистики, корпусной славистики, славянского интернет-дискурса) и т.д.

В-третьих, влияние внешней культурно-языковой экспансии на развитие славянских языков, литератур и культур, а также на современную славистику. В языковой сфере эта экспансия проявляется в так называемой тенденции к интернационализации – беспрецедентном давлении английского языка и активном пополнении лексиконов всех славянских языков большим количеством иноязычных заимствований, что негативно сказывается на реализации собственных внутриязыковых номинативных возможностей славянских языков, в том числе словообразовательных, и ведет к нивелированию национальной специфики каждого славянского языка.

Внешнее языковое давление (тенденция к интернационализации) на славянские языки и культуры проявляется в настоящее время и в активном проникновении международных языков (главным образом, английского) в ряд коммуникативных сфер внутринационального общения (науку, бизнес, спорт, культуру, интернет-коммуникацию, образование и т.д.). Этот аспект интернационализации и глобализации актуален для всех без исключения славянских языков, в том числе и для беспроблемных в настоящее время в коммуникативном отношении, и чреват вытеснением славянских языков на периферию внутринациональной коммуникации (в фольклорно-культурную сферу). Для новых стандартных славянских языков и языков, функционирующих в условиях близкородственного славянского двуязычия и многоязычия, эта тенденция затрудняет перспективы полноценного использования в важнейших сферах официального общения.

Все это также ставит перед славистикой XXI века новые вызовы и проблемы.

В-четвертых, подготовка и проведение XV Международного съезда славистов в Минске высветили и ряд актуальных вопросов организационного плана, связанных с:

- а) необходимостью нахождения компромисса в вопросе сохранения традиций и поиска новых форм проведения международных съездов;
- б) разграничением полномочий Международного и национальных комитетов славистов в формировании тематики и программы съездов;
- в) уточнением компетенции национальных комитетов славистов и их роли в развитии и поддержании славистики прежде всего в собственных странах;
- г) совершенствованием форм подготовки и презентации с учетом современных информационных возможностей материалов съездов до и после их проведения;
- д) привлечением к участию в съездах молодых исследователей;
- е) совершенствованием и оптимизацией форм работы съездов и места в программе тематических блоков, круглых столов и т.д.;

- ж) сохранением уставного положения о проведении международных съездов славистов только в славянских странах и о рабочих языках съездов;
- з) аккредитацией и оценкой деятельности комиссий при МКС и т.д.

Наконец, в-пятых, одним из важных итогов XV Международного съезда славистов в Минске стало решение пленума Международного комитета славистов о проведении XVI Международного съезда славистов в 2018 году в Сербии – славянской стране с богатыми славистическими традициями, внесшей огромный вклад в становление и развитие славистики как науки и проведение международных съездов славистов.

Таким образом, итоги XV Международного съезда славистов в Минске, а также достижение разумных компромиссов по всем названным научным и организационным вопросам даст возможность сохранить роль и значение славянских языков, литератур и культур в современном мире, будет способствовать расширению знаний о них в мире, позволит поддержать значение славистики как самостоятельного и актуального направления мировой филологической науки, поможет продолжить традиции проведения международных съездов славистов в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА

- Аксамитов 1994:** Аксамітаў, А.С., Малаш, Л.А., Даленга-Хадакоўскі Зарыян Якаўлевіч / А.С. Аксамітаў, Л.А. Малаш // Беларуская мова: Энцыкл./ Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭн, 1994. – С 173–174.
- Булахов 1994:** Булахаў, М.Г. „Беларусы” Я.Ф. Карскага /М.Г. Булахаў // Беларуская мова: Энцыкл./ Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭн, 1994. – С . 91–92.
- Булахов 2013:** Булахов, М.Г. „Слово о плъку Игореве” в переводах на славянские языки XIX–XX вв. / М.Г. Булахов. – Минск : Беларуская навука, 2013. – 360 с.
- XV МЗС Беларуская... 2013:** Беларуская мовазнаўчая славістыка на з’ездах славістаў : Да XV Міжнароднага з’езда славістаў / Нац. акад. навук Беларусі, Беларус. нац. камітэт славістаў, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ-ры, Філіял „Ін-т мовы і літ-ры імя Я. Коласа і Я. Купалы”. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 483 с.
- XV МЗС Замежная... 2013:** Замежная мовазнаўчая беларусістыка на міжнародных з’ездах славістаў : зб. дакл. (да XV Міжнароднага з’езда славістаў) / уклад.. прадмова, камент. Г. А. Цыхуна ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., філ. „Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы”. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 199 с.

- XV МЗС Праграма 2013:** Праграма. XV Міжнародны з'езд славістаў. Мінск, Рэспубліка Беларусь, 20–27 жніўня 2013. – Мінск : Права і эканоміка, 2013. 104 С.
- XV МЗС Тэзісы-1 2013:** XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists (Мінск, Беларусь, 20–27 жніўня 2013 г.) : тэзісы дакладаў. У 2 т. Т. 1. Мовазнаўства / рэдкал. : А.А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 347 с.
- XV МЗС Тэзісы-2 2013:** XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists (Мінск, Беларусь, 20–27 жніўня 2013 г.) : тэзісы дакладаў. У 2 т. Т. 2. Літаратуразнаўства. Культуралогія. Фалькларыстыка / рэдкал. : А.А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 185 с.

Aleksandr Lukasanz

ORGANIZATION OF THE XV INTERNATIONAL CONGRESS OF SLAVISTS IN MINSK:
RESULTS AND PROSPECTS OF THE WORLD SLAVIC STUDIES

Summary

The purpose of the article – to reveal the cultural, historical and scientific background of the XV International Congress of Slavists in Minsk (Belarus 2013) and to describe its main outcomes. In particular, the article shows that the major historical and cultural prerequisites of the 2013 XV International Congress of Slavists in Minsk are: the status of Belarus as an independent Slavic country with long historic traditions of statehood; the existence of a separate literary Belarusian language and long written tradition; the unique experience of coexistence and interaction of the Belarusian language and Belarusian culture with other Slavic and non-Slavic languages and cultures; the specifics of the current language situation in the country – the state closely related Slavic Belarusian-Russian bilingualism. The scientific prerequisites for the Congress of Slavists in Belarus are: the significant contribution of Belarusian researchers in formation and development of the main directions of Slavic studies as a separate branch of philological sciences; the formation of a national Belarusian linguistics and Slavic studies; the active participation of the Belarusian researchers in international congresses of Slavists, in the activities of the commissions at the ICS and the development of major projects of modern Slavic studies; the preparation and publication of the fundamental works on Belorussian and Slavic studies in the second half of the XX – beginning of the XXI century, etc.

The main results of the Congress of Slavists in Minsk in the article include: the summarizing and discussion of the achievements of the world Slavic Studies in the previous five years; the preservation and maintenance of the traditions of international congresses of Slavists in the XXI century and the awareness of their importance for the development of contemporary Slavic studies; the need for understanding the new social and political conditions of life of the Slavic countries, and awareness of the phenomenon of expansion of the Slavic linguistic and cultural space; understanding of the importance of traditional scientific problems of Slavic studies and the need to change the priorities and expand the scientific perspective research in the field of the humanities; understanding of the urgent need to search for a reasonable compromise between the existing traditions and forms of organization of international congresses of Slavists and finding ways of their optimization and improvement, etc. One of the most important results is the decision to hold the next XVI International Congress of Slavists in 2018 in Serbia – a Slavic country with rich traditions of the Slavic studies.

Keywords: Slavic studies, International congresses of Slavists, language situation, bilingualism, Belorussian studies.

Peter ŽEŇUCH*
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Bratislava

Претходно саопштење са научног састанка
Примљен: 10. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

КОМИСИЈЕ ПРИ МЕЂУНАРОДНОМ КОМИТЕТУ СЛАВИСТА – ПОЛОЖАЈ И АКТИВНОСТИ АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ**

Славистика игра битну улогу при комплексном и интердисциплинарном спознавању појединих словенских народа и њихових култура, првенствено у односима према другим словенским и несловенским језицима и културама (и при представљању друштвено или политички актуелних тема). У вези са тим је одређујући обим и квалитет активности, које институционализована славистика програмски и организационо обезбеђује у националном и међународном контексту, при чему значајан удео у комплексном спознавању има интердисциплинарно и комплексно истраживање.

Кључне речи: славистика, институционализована славистика, интердисциплинарни модел славистичког истраживања, комисије при Међународном комитету слависта

I. Славистика у систему европске научне политике

Интердисциплинарни модел славистичког истраживања омогућава да се идентификују и интерпретирају развојне и синхронијске димензије културне свести носилаца словенске културе и да се тако истакне трајни допринос словенских народа и култура унутар европске културе и цивилизације. Управо зато актуелне друштвене процесе у европском и ширем глобалном контексту, који су усмерени ка спознавању идентитета словенских језика и култура и њиховог улагања у европско културно наслеђе, није могуће истраживати изоловано, већ синергично – у оквиру дијахронијских и актуелних (синхронијских) аспеката функционисања националног и европског културног наслеђа.

---

* peter.zenuch@savba.sk

**Текст превела са словачког Марина Хриб.

Међународно славистичко истраживање, природно, детерминишу истраживачки приоритети, чије истраживање се реализује управо унутар појединих националних славистичких истраживачких средина. Међународни комитет слависта се и због тога брине да се резултати компаративних славистичких истраживања реализованих у славистичким институцијама словенских и несловенских земаља представљају на што ширем међународном нивоу да би на тај начин могли да утичу на програмску и садржајну структуру међународне славистичке научне политике. Битан услов или одређујућа претпоставка представљања националних истраживања на међународном славистичком нивоу је компаративни аспект. Управо спознавање односа међу словенским језицима и културама и спознавање словенско-несловенских веза у значајној мери доприноси спознавању европске културе. Славистика тако доприноси објашњавању принципа суживота и синергије народа, језика и култура у контексту европске и шире међународне заједнице. За синергично и комплексно истраживање традиционалне европске културе и цивилизације управо је славистика битна дисциплина.

Иако смо овде наведене чињенице о славистици и о славистичком истраживању већ представили на бројним домаћим и међународним форумима (в.: Жењух 2010: 99–104; Жењух 2012; Жењух 2014а: 90–96; Жењух 2014б: 90–96; Жењух 2016а: 70; Жењух 2016б: 25–34; Доруља 2012: 56–69; Доруља 2013: 276–288; Жењух/Жењухова 2013: 260–277; Жењухова 2015: 5–15), дозвољавамо себи да поновимо неколико констатација, нарочито зато што документују актуелност славистичких научних истраживања и пружају аргументе за подршку славистичке научне политике у вези са њеном незаступљеношћу у систему хуманистичких и друштвених наука.

Иако се славистика некада посматра као политичка ствар, гаранција стабилности њених научноистраживачких активности је непристрасност и објективност и, нарочито, основно истраживање односа словенских језика и култура.

При сагледавању славистичке науке као комплексне научне дисциплине није могуће да се трајно узимају у обзир само економско-комерцијални или политичко-друштвени чиниоци, који прете девалвацијом развоја хуманистичког научног истраживања.

За славистику и њена истраживања не представља опасност ни реализација садржајно упоредивих истраживачких улога на бројним научним или научно-педагошким радним местима у домаћем или међународном контексту јер резултати истраживања, реализованих у појединим институцијама, не стварају конкурентно окружење. Конкурентност у славистичком истраживању се у потпуности остварује првенствено на нивоу прихватања резултата славистичких истраживања у националном и међународном контексту. Највећу опасност за развој славистике представља неразумевање њене улоге, пошто се истраживања у овој области не могу комерцијално искористити. Своје трајне добробити или улагања славистика пак види у могућности усмеравања резултата својих истраживања у корист целог друштва.

Истина, жељени резултат, да ли већ у облику друштвеног признања или финансијске оцене, обично се не појављује одмах, односно на почетку научноистраживачког пута. Сматрамо да је битно да се славистичко истраживање интензивније представља својим резултатима у целом спектру филолошких и нефилолошких дисциплина. На пример, у фокусу словачког славистичког истраживања је, додуше, словачки језик у односу према словенској и не-словенској језичкој, културној и етничкој средини, али наше истраживање се не ограничава само на филолошке области славистичког истраживања, зато што би одговор словачке славистике на различита питања о језичком и културном развоју искључиво у спектру филолошког истраживања – био непотпун. Овакво истраживање узима у обзир релевантна открића, која су донела лингвистичка, књижевна, историографска, етнографска и културолошка истраживања. Оно у славистици подразумева широк спектар интердисциплинарних истраживања. Међународни комитет слависта, у оквиру своје надлежности и са циљем побољшања квалитета научноистраживачке политике и сарадње међу појединим славистичким организацијама у међународном контексту, оснива комисије које реализују главне улоге и циљеве славистичког истраживања у ширем спектру сарадње и развоја славистичке лингвистике, књижевности и историје културе Словена.

II. Организациона структура комисија при Међународном комитету слависта

Међународно славистичко истраживање сврстава се у сферу таквих научних дисциплина, које са филолошког, историјског и друштвенонаучног аспекта доносе значајна сазнања, открића и податке о развоју и садашњем стању, али и о усмерењу националних заједница ка њиховој интеграцији у шири геополитички простор. Овај координациони аспект међународне славистичке научноистраживачке сарадње чини тежиште активности Међународног комитета слависта. Овај основни оквир научне политике МКС-а се од 1958. године, када је у Москви одржан IV Међународни конгрес слависта, развија и посредством комисија, које су настале иницијативом Међународног комитета слависта, иницијативом националних славистичких комитета удружених у МКС-у или иницијативом личности или група слависта. Станислав Гајда у вези са овим наводи да комисије настају као ограни МКС-а, који удружују слависте из различитих земаља света који се баве истим тематским областима славистике, да би могли на тај начин ближе да сарађују.¹

Значајну компоненту активног формирања међународног славистичког истраживања представља гаранција слободног и независног научно-организационог функционисања, које се испољава и при оснивању комисија при

---

¹ „W nawiązaniu do dotychczasowych doświadczeń postanowiono powoływać komisje MKS jako jego organy, łączące społeczności slawistów zainteresowanych określonymi problemami i organizujące ich współpracę naukową” (Гајда 2013: 12).

Међународном комитету слависта. У вези са тим је потребно истаћи да независност и аутономија функционисања и активности комисија при Међународном комитету слависта захтевају одговорност у вези са испуњавањем програма комисије.² Истина, одговорност организатора комисије заснива се на активности и подстреку чланова комисије, који учествују у њеном активном раду. Комисије основане при МКС-у зато траже за своју активност могућности и средства, која им пружају институционализоване славистичке институције, национални славистички комитети или грант шеме националних или европских агенција и фондова. Ову компоненту научно-организационе активности такође обезбеђује и координира организатор комисије, те целокупна активност комисије у великој мери зависи и од активности њених чланова. У овом контексту је битно напоменути да председник комисије основане при МКС-у није само реномирани стручњак већ и добар менаџер и координатор научноистраживачког рада. Разуме се, чланови комисија могу своју активност у комисији извршавати и у оквиру своје позиције на свом научноистраживачком и научно-педагошком радном месту, на којем стручно и научно делују. С обзиром на ове услове, слобода научног истраживања и добијања подршке је директно пропорционална надлежности председника или организатора комисије да предлаже чланове комисија тако да се активно укључују у испуњавање програмских циљева и спецификација научно-организационог рада комисије. У вези са егзистенцијом, нарочито са активношћу комисија при МКС-у, настала је потреба да се одреди координатор комисија, чија је улога првенствено да подржава иницијативе организатора комисија, нарочито тако што о активности комисија води агенду и реферише о њиховим активностима, подстицајима и резултатима научног истраживања на заседањима Међународног комитета слависта и на другим научним догађајима, на којима се дискутује о тематици блиској одговарајућој комисији основаној при МКС-у.

Међународни комитет слависта подржава рад активних комисија првенствено тиме што организационо обезбеђује и подржава њихово представљање на међународном конгресу слависта. Међународни комитет слависта оснива комисије на период од пет година. При оснивању комисија, Међународни комитет слависта посвећује пажњу програмским и истраживачким циљевима, које поједине комисије израђују пре подношења захтева за одобрење (видети прилог 2 – *Захтев за оснивање комисије или за одобрење наставка активности комисије при МКС-у*). Комисија израђује свој програм активности тако да би се опсег истраживања одвијао у ширем словенском контексту.

Писмени захтев за оснивање нове комисије, али и за одобрење активности комисије која наставља са радом, председници комисија подносе коорди-

---

² „Obecne warunki uprawiania nauki i usytuowanie komisyj wymaga od nich i ich przewodniczących umiejętności organizowania zespołów naukowych i kierowania nimi oraz pozyskiwania środków na ich działalność. ... Osoby inicjujące powstanie komisji, programujące przyjęty program powinny mieć zatem prawo do samodzielności w dobieraniu składu i kierowaniu komisją. Stopień autonomii powinien być proporcjonalny do zakresu oraz ciężaru zadań i obowiązków” (Гајда 2013: 27–28).

натору комисија при МКС-у, пре почетка актуелног међународног конгреса слависта, најкасније до почетка заседања Међународног комитета слависта. Термин заседања Међународног комитета слависта објављују организатори конгреса у радном програму Међународног конгреса слависта.

Међународни комитет слависта дискутоваће на свом заседању о захтеву за оснивање комисије са траженим прилозима и извештајем о активности комисија. При одобравању оснивања или наставка активности комисије при МКС-у на период од пет година, пажња се посвећује програмској или организационој структури, плану активности и саставу комисије, док код захтева за одобрење даљег рада комисије при Међународном комитету слависта се нарочито узима у обзир претходна активност комисије.

Важну улогу при организовању активности комисија играју национални славистички комитети или славистичке институције у којима раде чланови комисије. Они у оквиру својих могућности подржавају активност комисије и помажу при организацији њених дешавања и при представљању резултата активности комисије.

Научно-организациону активност комисије усмерава њен председник, који је одговоран за активност и агенду комисије. Комисије могу да изаберу међу својим члановима и свог потпредседника и секретара комисије. У избору органа комисије партиципирају сви чланови комисије. Избор председника и других чланова комисије се врши на првом заседању, по правилу у години одржавања међународног конгреса слависта. Органи комисије се бирају на пет година. Период активности комисије ограничавају два узастопна међународна конгреса слависта.

Активност комисија регулишу *Оквирни принципи активности комисија основаних при Међународном комитету слависта*,³ који су обавезујући за све комисије и који су били прихваћени на заседању Међународног комитета слависта 18. августа 2003. у Оточецу на предлог тадашњег координатора комисија проф. С. Гајде⁴. Поменути оквирни принципи комисија сачињени су од седам тачака, које одређују основни организациони оквир активности комисија при МКС-у (видети *Оквирни принципи активности комисија основаних при Међународном комитету слависта* у прилогу бр. 3). Начин оснивања комисија је дефинисан у 26. и 27. тачки Статута Међународног комитета слависта (Устав Међународног комитета славистов), који је био прихваћен на заседању МКС-а у Урбину у Италији 21. октобра 1994.⁵

Из Оквирних принципа активности комисија основаних при МКС-у (18. августа 2003. у Оточецу) произилази да је председник сваке комисије одговоран за организацију рада у комисији и за учешће њених чланова у њеној активности. Чланови комисије су углавном стручњаци са славистичким на-

³ Види Ramowe zasady działania komisji afiliowanych przy MKS (уп. Gajda 2013: 295–296). Погледај и овде прилог 3.

⁴ Проф. Станислав Гајда је био координатор комисија при Међународном комитету слависта у раздобљу 2001–2013.

⁵ Види Gajda 2013: 28–294, као и <http://www.fil.bg.ac.rs/wp-content/uploads/centri/mks/statut/Ustav-MKS.pdf>, од 31. 8. 2016.

учноистраживачким усмерењем, ради којег је комисија основана. Чланови комисија потичу из словенских и несловенских земаља. Одлуци да се позове на учешће у активности комисије нови члан или стручњак, председник комисије може да се консултује са националним комитетом слависта у земљи, у којој конкретни стручњак делује. Ако у земљи не делује национални комитет слависта, одлуци може да се саветује са члановима комисије, који раде у датој славистичкој научноистраживачкој области. О свим променама у саставу или организационој структури комисија председник комисије обавештава координатора комисија при МКС-у.

Комисије основане при МКС-у могу да израде сопствени статут, који не сме да буде у супротности са Статутом Међународног комитета слависта и са Оквирним принципима активности комисија основаних при МКС-у. Статут комисије би требало да обухвата нарочито програмско и научноистраживачко усмерење комисије, организациону структуру и компетенције бираних органа комисије. О Статуту комисије дискутују и одобравају га чланови комисије на свом заседању. Промене и измене у статуту комисије се прихватају заједничким доношењем консензуалне одлуке или гласањем чланова комисије. О прихваћеном статуту, његовим променама и активности комисије, председник комисије обавештава Међународни комитет слависта посредством координатора комисија.

Захтев за оснивање комисије при МКС-у, заједно са програмским усмерењем комисије, њеном организационом структуром и распоредом активности на пет година, продискутоваће и одобрити чланови комисије на свом заседању. На овом заседању изабраће и председника комисије, евентуално потпредседника и секретара, уколико то захтева статут комисије.

Председник комисије израђује извештај о активности комисије, који после дискусије у комисији подноси координатору комисија при МКС-у. Председник комисије подноси координатору комисија при МКС-у и захтев за одобрење даље активности комисије по завршетку њеног петогодишњег деловања. О захтеву дискутује Међународни комитет слависта, по правилу у оквиру свог заседања током трајања актуелног међународног конгреса слависта.

С обзиром на то да више комисија дуготрајно ради при Међународном комитету слависта, наставак активности постојећих комисија је условљен поновним подношењем захтева за одобрење даље активности, заједно са извештајем о активности комисије за последње петогодишње раздобље. Однос између Међународног комитета слависта и појединих комисија се заснива на гарантовању аутономне активности комисија, али се захтева и активна сарадња комисија са Међународним комитетом слависта и националним славистичким организацијама (комитетима, удружењима, друштвима и сл.). Међународни комитет слависта гарантује висок кредибилитет активности реализованих посредством комисија, пошто поједине комисије оснива у свом делокругу. Структурни однос између МКС-а и појединих комисија може се описати на примеру: с обзиром на то да ће се следећи међународни конгрес одржати 20–27. августа 2018. у Београду, комисије основане при Међународном комитету слависта на XV Међународном конгресу слависта у Минску

2013. године имају обавезу да поднесу извештај о својој активности координатору комисија МКС-а, који обухвата период од одобрења комисије на овом конгресу у трајању од пет година. Ако је реч о активности комисије која наставља са радом, онда извештај о активности обухвата период од 1. 1. 2013. до 31. 12. 2017. У случају да комисија до почетка XVI Међународног конгреса слависта у Београду 2018. године приреди своје ново заседање, односно организује научни догађај, или очекује објављивање својих научноистраживачких резултата, може и ове резултате активности да обухвати у извештају о активности комисије. У том случају ће извештај о активности комисије предати њен председник координатору комисије до отварања међународног конгреса слависта. Ако комисија на XVI Међународном конгресу слависта неће да аплицира за поновно одобрење активности, председник комисије ће поднети извештај о активности најкасније до заседања Међународног комитета слависта, које ће се одржати током конгреса.

Комисије, осим завршног извештаја о својој петогодишњој активности, израђују и текући извештај о активности, који такође подносе координатору комисија у другој години свог деловања. На пример, ако ће се конгрес слависта одржати 2018. године, текући извештај о активности председник комисије подноси посредством координатора комисија МКС-а за раздобље 2013–2014. координатору комисија, који је о појединим извештајима комисија информисао на заседању Међународног комитета слависта у Прагу одржаном 31. 8. и 1. 9. 2015.

III. Комисије при Међународном комитету слависта у 2016. години

При Међународном комитету слависта је засад 39 основаних комисија. У раду појединих комисија учествују заступници из различитих словенских и несловенских земаља, у којима се развијају научноистраживачке компетенције у различитим тематским областима славистичког истраживања. Реч је о актуелним научноистраживачким областима, које доносе међународно значајне резултате. Управо ови истраживачки резултати, у којима учествују тимови слависта сачињени од стручњака из различитих земаља света, представљају значајни допринос сложеном спознавању историје и актуелног стања и развоја словенских језика, књижевности и култура у ширем европском и глобалном контексту.

Научноистраживачку и научно-организациону захтевност рада комисија основаних при Међународном комитету слависта не представљају само резултати њиховог рада, већ нарочито упорност и истрајност при организовању међународне научноистраживачке сарадње. У случају бројних комисија је већ могуће говорити о активности дужој од петогодишње.

На активност комисија утиче не само научноистраживачки опсег или сложеност решаваног проблема, већ и материјална, финансијска, техничка

и друштвена подршка оваквом истраживању. Упркос различитим препрекама техничког карактера, могуће је говорити о позитивним резултатима рада комисија у области словенског лингвистичког атласа, словенске ономастике, у области истраживања словенске фразеологије, словенске творбе речи, словенског фолклора, словенске етнолингвистике, даље су то резултати комисија у области истраживања граматичке структуре словенских језика, словенске поетике и стилистике, словенске лексикологије и лексикографије, балканистике, етимологије, терминологије, при израђивању црквенословенског речника, компјутерске обраде словенских рукописа и старих штампаних издања, историје славистике, лингвистичке и књижевне славистичке библиографије, истраживања савремених словенских језика, словенске фонетике и фонологије, аспектологије словенских језика, истраживања словенских библија, старих обреда, религијског стила у словенском окружењу, словенске транслатологије, социolingвистике, словенске дијалектологије, словенских језичких контаката, словенских микројезика, корпусне лингвистике, у области истраживања старије и новије словенске историје, словенске књижевне компаратистике и друго.⁶

Сада се одвијају интензивне припреме комисија за XVI Међународни конгрес слависта, који ће се одржати од 20. до 27. августа 2018. године у Београду. Припрема комисија се заснива на организацији тематских блокова и на припреми реферата у појединим секцијама према тематици конгреса. Током конгреса у Београду комисије припремају презентације својих резултата, које су успеле да остваре. Током међународних конгреса слависта нове комисије се по правилу састају, са циљем дискутовања и подношења захтева за одобрење активности, на заседању Међународног комитета слависта. Комисије, које су функционисале и пре актуелног славистичког конгреса, организују своје заседање да би размотриле извештаје о својој активности, програм и захтеве за наставак активности, углавном пре почетка актуелног међународног конгреса слависта.

ЛИТЕРАТУРА

- Гајда 2013:** *Oblicza slawistyki. Komisje Międzynarodowego Komitetu Slawistów (1958–2013)* (yp. S. Gajda), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa.
- Доруља 2012:** J. Doruľa, „Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky”, y: *Slovenská slavistika včera a dnes* (yp. P. Žeňuch), Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 56–69.
- Доруља 2013:** J. Doruľa, „Institutionalization of Slovak Slavistics”, y: *Human Affairs. Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly*, 23, 2, 276–288.

⁶ Актуелни списак комисија основаних при Међународном комитету слависта заједно са линковима ка њиховим функционалним интернет страницама видети у прилогу.

- Жењух 2010:** P. Žeňuch, „O špecifikách a identite slavistického výskumu na Slovensku“, *Slavica Slovaca*, 45, 2, 99–104.
- Жењух 2012:** *Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia* (yp. P. Žeňuch): Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 268.
- Жењух 2014a:** P. Žeňuch, „O nevyhnutnosti komplexného a interdisciplinárneho slavistického výskumu slovenskej kultúry“, *Konštantínove listy*, 7, 90–96.
- Жењух 2014b:** P. Žeňuch, „O nevyhnutnosti a nezastupiteľnosti komplexných slavistických štúdií“, y: *Philologica LXXIII. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, Bratislava: Univerzita Komenského, 5–17.
- Жењух 2016a:** П. Женух, „Двадцать лет институционализации славистики в Словацкой академии наук“, *Славяноведение*, 52, 1.
- Жењух 2016b:** P. Žeňuch, „Ján Stanislav a aktuálne akademické rámce slovenskej slavistiky“, y: *Ján Stanislava a slovenská slavistika* (yp. J. Doruľa, P. Žeňuch), Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov vo vydavateľstve VEDA, 25–34.
- Жењух/Жењухова 2013:** P. Žeňuch, K. Žeňuchová, „Slovak Slavistics: past and present. Interdisciplinary discourses of Slovak academic Slavistics“, y: *Human Affairs. Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly*, 23, 2, 260–277.
- Жењухова 2015:** K. Žeňuchová, „Slavica Slovaca za roky 1966–2015“, *Slavica Slovaca*, 50, Bibliografia, 5–15.

Peter Žeňuch

COMMISSIONS AT THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF SLAVISTS –
STATUS AND ACTIVITIES

Summary

The International Committee of Slavists is comprised of representatives (typically chairmen) of national committees of Slavists and Slavistic organizations from around the world. Nowadays, the International Committee of Slavists is comprised of 42 countries, where systematic interdisciplinary Slavistic research is realized. The International Committee of Slavists therefore establishes commissions within its competence that fulfil main tasks of international Slavistic research of a wide spectrum of development cooperation of Slavistic linguistics, literary studies and cultural history of Slavs. International Slavistic research therefore belongs to the field of scientific disciplines that provide significant knowledge, insights and information on the development and current state, eventually also on the perspective of our national communities in their integration into the wide geopolitical space in light of philological, historical and social science research. Development and application of scientific research determine priorities related to identity and specifics of society, where Slavistic interdisciplinary comparative research is realized. Within the European science policy, Slavistic research represents an essential programmatic component as an integral part of recognition the contexts interacting development and sustainability of Slavic languages and cultures as well as in relation to non-Slavic languages and cultures. The aim of these Slavistic researches is to deepen the knowledge, strengthen and consolidate cultural, linguistic and historical awareness among carriers of Slavic languages and cultures in order to preserve and reinforce their adherence to European traditional cultural values.

Since 1958, 39 commissions have been working at the International Committee of Slavists. Representatives from different Slavic as well as non-Slavic countries participate in work of individual commissions, where they develop scientific research competence of diverse Slavistic research fields, current and necessary for a comprehensive knowledge of history, current state and development of Slavic languages, literatures and cultures. International interdisciplinary Slavistic research represents an integral part of European science policy. Hence, Slavistics as a scientific discipline can not be considered a competitive environment, even in itself. Competitiveness in the concept of Slavistic research is fully reflected primarily in a large extent of acceptance of results in the wider national and international European context. Slavistic research thus fully participates in systematic and comprehensive recognition of European cultural memory through commissions established at the International Committee of Slavists.

Прилог бр. 1

СПИСАК КОМИСИЈА ОСНОВАНИХ ПРИ МЕЂУНАРОДНОМ
КОМИТЕТУ СЛАВИСТА У РАЗДОБЉУ 2013–2018.

1. **Библијска комисија**
председник: Марчело ГАРЗАНТИ
<http://cesecom.fupress.com/notizia.aspx?id=103>
2. **Дијалектолошка комисија**
председник: Јежи СЈЕРОЋУК
линк ка страници издавачког органа комисије
www.ptn.poznan.pl/Wydawnictwo/czasopisma/gwary/gwary.html
3. **Етимолошка комисија**
председник: Мариола ЈАКУБОВИЧ
<https://sites.google.com/site/komisjaetymologiczna/>
4. **Аспектолошка комисија**
председник: Људмил СПАСОВ
<https://stl.hypotheses.org/commission-daspectologie>
5. **Комисија за црквенословенске речнике**
председник: Зденка РИБАРОВА
6. **Комисија за историјску и културолошку балканистику**
председник: Јоланта СУЈЕЦКА
7. **Комисија за иберијско-словенско компаративно истраживање**
председник: Беата ЋЕШИЊСКА
<http://www.iberian-slavonic.eu/Eng/ViewContent/12>
8. **Комисија корпусне лингвистике**
председник: Марек ЛАЗИЊСКИ
<http://www.slavicorp.polon.uw.edu.pl/>
9. **Комисија за лингвистичку библиографију**
председник: Софија РУДНИК-КАРВАТОВА
<http://kbl-mks.org>
10. **Комисија за лингвистички дискурс**
председник: Ирина УХВАНАВА-ШМИГАВА
www.thediscourselinguistics.com (страница је за сада нефункционална)

11. **Балканска лингвистичка комисија**
председник: Хелмут ШАЛЕР
12. **Комисија за компјутерску обраду словенских рукописа и старих штампаних издања**
председник: Ралф КЛЕМИНСОН
<http://www.obshtezhitie.net/>
13. **Комисија за компаративно истраживање словенских књижевности**
председник: Богуслав ЗЈЕЛИЊСКИ
14. **Комисија за словенске микројезике**
председник: Александар Д. ДУЛИЧЕНКО
15. **Комисија за словенске књижевне језике**
председник: Хана ГЛАДКОВА
16. **Археолошка комисија**
председник: Петер ШАЛКОВСКИ
17. **Комисија за етнолингвистику**
председник: Јежи БАРТМИЊСКИ
<http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/>
<http://www.ethnolinguistica-slavica.org>
18. **Комисија за фонетику и фонологију словенских језика**
председник: Јан САБОЛ; секретар: И. Савицка
19. **Фразеолошка комисија**
председник: Валериј М. МОКИЕНКО
<http://phraseoseminar.slovo-spb.ru/fkkomslav.htm>
20. **Комисија за словенско емигрантолошко истраживање**
председник: Луцјан СУХАНЕК
<http://emigrantologia.uni.opole.pl/>
21. **Комисија за фолклор**
председник: Андреј Б. МОРОЗ
<http://abmoroz.wix.com/folklorecomission>
22. **Комисија за историју славистике**
председник: Серђо БОНАЦА
23. **Комисија за граматичку структуру словенских језика**
председник: Мађеј ГРОХОВСКИ
<http://www.shu.cas.cz/6-kgssj.html>
24. **Комисија за истраживање медиолингвистике**
председник: Лилија ДУСКАЕВА
<http://medialing.spbu.ru/>
25. **Комисија за истраживање религијског стила код Словена**
председник: Веслав ПШИЧИНА
26. **Комисија за истраживање најновије историје Словена**
председник: Ирена СТАНОВИ-КАВКА
27. **Комисија за ономастику**
председник: Артур ГАЛКОВСКИ
<http://onomastyka.uni.lodz.pl/mkos-co-mks>

28. **Комисија за творбу речи**
председник: Александар А. ЛУКАШАНЕЦ
<http://ksl.mks.uph.edu.pl/>
29. **Комисија за истраживање словенских језичких контаката**
председник: Герд ХЕНТШЕЛ
30. **Комисија за истраживање старих обреда**
председник: Леонид Л. КАСАТКИН
<http://www.starobr-kom.ru/>
31. **Комисија за истраживање старе словенске историје**
председник: Ричард ГРЖЕШИК
32. **Комисија за наставу словенских језика и књижевности**
председник: Љиљана БАЈИЋ
33. **Комисија за општесловенски лингвистички атлас**
председник: Татјана И. ВЕНДИНА
<http://www.slavatlas.org/>
34. **Комисија за словенску компаративну и књижевну библиографију**
председник: Вацлав ВАЛЕЦКИ
<http://www.biblioslav.eu/index.php/menu/1/>
35. **Комисија за лексикологију и лексикографију**
председник: Маргарита И. ЧЕРНИШЕВА
<http://www.ruslang.ru/agens.php?id=lexcomission&sp=0>
36. **Комисија за социолингвистику**
председник: Галина КУРЕК
<http://www.klks.polonistyka.uj.edu.pl/komisja-socjolingwistyki>
37. **Комисија за стилистику**
председник: Наталија И. КЛУШИНА
<http://www.stylistic-mks.com/>
38. **Терминолошка комисија**
председник: Викторија Л. ИВАШЧЕНКО
<http://term-in.net/>
39. **Комисија за транслатологију**
председник: Пјотр ФАСТ

Прилог бр. 2

ЗАХТЕВ ЗА ОСНИВАЊЕ КОМИСИЈЕ ИЛИ ЗА ОДОБРЕЊЕ
НАСТАВКА АКТИВНОСТИ КОМИСИЈЕ ПРИ МКС-у⁷

- I. Назив комисије:
- II. Тематска и научноистраживачка усмереност комисије (максимално 1800 знакова):
- III. Председник комисије: *навести име, презиме, титуле, земљу*
- IV. Органи комисије:
- V. Имејл председника и контакт особа:
- VI. Адреса седишта председника комисије:
- VII. Списак чланова комисије:
- VIII. Интернет страница комисије:
- IX. Статут комисије:
- X. Извештај о активности за период од 1. 1. 2013. до 31. 12. 2017. године (односно до 30. 6. 2018. године):
- XI. Програм активности комисије на период од 5 година (2018–2023):
- XII. Записник са избора председника комисије на период од 5 година (2018–2023):

Прилог бр. 3

ОКВИРНИ ПРИНЦИПИ АКТИВНОСТИ КОМИСИЈА ОСНОВАНИХ
ПРИ МЕЂУНАРОДНОМ КОМИТЕТУ СЛАВИСТА

1. Комисије основане при Међународном комитету слависта (МКС) реализују циљеве и улоге комитета. Оснивање комисија иницирају МКС, национални славистички комитети или група научника-слависта.
2. МКС подржава активност комисија посредством координатора комисија и националних славистичких комитета.
3. Улога координатора комисије је да:
  - подноси захтеве комисија са предлозима за њихово оснивање при МКС-у,
  - инспирише и подржава активност комисија,
  - обавештава МКС о активности комисија.
4. Национални комитети слависта свестрано подржавају активност комисија и имају право да:
  - предлажу своје заступнике у комисију,
  - оцењују активност комисије (посебно оних комисија, у којима функцију председника извршава заступник из земље деловања националног комитета).

⁷ Захтев комисије се израђује на неком од словенских језика, на енглеском или на немачком језику.

5. МКС оснива комисију на основу захтева, који МКС-у подноси координатор комисија на основу сагласности заинтересованих славистичких институција.
6. Председник изабран од стране чланова комисије усмерава активност комисије на њеном заседању. У улоге председника комисије се убрајају:
  - позивање и избор чланова комисије (и после консултација са националним комитетима) и одређивање организационе структуре комисије,
  - пројектовање активности комисије и организовање рада у контексту њеног усмерења,
  - информисање МКС-а (посредством координатора) или председника националног комитета (у земљи из које потиче председник комисије) о активности комисије у облику два извештаја о активности комисије – парцијалног извештаја (на крају друге године периода, у којем се реализује активност комисије) и завршног извештаја (до 31. 12. у години, која претходи години организовања међународног конгреса слависта),
  - подношење захтева за одобрење активности комисије при МКС-у за наредни период – најраније до почетка конгреса (захтев за оснивање комисије мора да садржи програм активности комисије и предлог састава чланова комисије и председника комисије).
7. Период, на који се комисија при МКС-у оснива и на који се потврђује председник комисије, траје пет (5) година. Ово раздобље је ограничено одржавањем двају узастопних међународних конгреса слависта.

ОТОЧЕЦ, 18. 8. 2003.

**МОРФОЛОГИЈА И МОРФОСИНТАКСА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА**

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 23. 02. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

ВРСТЕ РЕЧИ И ЧЛАНОВИ РЕЧЕНИЦЕ (С МОРФОСИНТАКСИЧКОГ СТАНОВИШТА)

У овом раду разматрају се врсте речи с етимолошког, с дериватолошког и прозодијско-интонационог, с аспекта граматичких категорија, типова промене и чланова реченице. Посебна пажња у раду посвећује се спорним питањима и прелазним појавама у морфологији врста речи. Разматрају се глаголске врсте речи, оптативи, предикативи и могућност издвајања глагола нулте конјугације. Учење о врстама речи, које је превасходно предмет морфологије, и учење о члановима реченице, које је опет превасходно синтаксичко питање, доводе се у међусобну везу. Та два учења посматрана с поредбеног аспекта, тј. с морфосинтаксичког становишта, доприносе прецизирању, допуњавању и кориговању досадашњих представа о централним питањима граматике српског и других језика.

Кључне речи: учење о врстама речи, учење о члановима реченице, оптативи, предикативи, глаголи нулте конјугације

1. Увод

1.1. О класификацији врста речи с компаративно-историјског аспекта говорили смо, најпре, на 27. Научном састанку слависта у Вукове дане [МАРОЈЕВИЋ 1998]; нешто касније, на IX Међународном конгресу русиста, о променама у систему врста речи у историјском развоју руског језика [МАРОЈЕВИЋ 1999], а потом и у рубрици „Над чем работают ученые” часописа Вопросы языкознания [МАРОЈЕВИЋ 2001]; најзад, на скупу Интердисциплинарност и јединство савремене науке, о структури врста речи у савременом српском језику (у поређењу са старославенским и руским) [МАРОЈЕВИЋ 2010: 99–110].

1.2. На основу наведених радова и литературе која је у њима наведена, могу се извући три закључка.

---

*radmilo@mail.ru

(1) Позни прасловенски језик, на чијим су дијалектима формирани старославенски и староруски као најстарији књижевни језици словенски, наследио је резултате прве и друге поделе речи на врсте: он је имао седам врста речи (не рачунајући предлоге, везнике и речце као граматичке врсте речи): 1° глаголе (као речи с конјугацијом), 2° партиципе, 3° именице, 4° посесиве, 5° придеве и 6° заменице (као речи с деклинацијом) те 7° десупстантиве (без деклинације и без конјугације). Прва подела речи на врсте је индоевропска, а њене резултате налазимо у раном прасловенском, друга је индоевропско-словенска, одражена у позном прасловенском.

(2) Трећа подела речи на врсте је словенско-српска (словенско-руска итд.), и она је представљена у савременим словенским језицима. Овом поделом раздвојили су се, прво, партиципи на глаголске придеве и на глаголске прилоге, а од именица (и супстантивизираних придева) одвојила су се нека адвербијална значења падежа у прилоге као самосталну врсту речи.

(3) Савремени српски језик има једанаест врста речи (не рачунајући предлоге, везнике и речце као граматичке врсте речи): 1° глаголе (као речи с конјугацијом), 2° глаголске придеве, 3° именице, 4° посесиве, 5° придеве и 6° заменице (као речи с деклинацијом), 7° оптативе (с променом по роду и броју) те 8° глаголске прилоге, 9° прилоге, 10° предикативе и 11° десупстантиве (само инфинитив). У поређењу с руским, српски језик је сачувао посесиве, формирао је две предикативне врсте речи (оптативе и своје специфичне предикативе), док је осам врста речи српском и руском језику заједничко.

1.3. У овом раду разматрају се врсте речи с етимолошког аспекта (партиципи, десупстантиви и посесиви), с дериватолошког и прозодијско-интонационог аспекта (предикативи, непотпуно граматикализоване предлошко-падежне везе и префиксоиди), с аспекта граматичких категорија (тзв. презентативи, односно глаголи нулте конјугације, оптативи, адверби), с аспекта типова промене (глаголски придеви, оптативи и предикативи) и с аспекта чланова реченице (посесиви, посесивни датив и тзв. атрибутиви).

2. Етимолошки аспект учења о врстама речи

2.0. Етимолошки аспект учења о врстама речи релевантан је у вези с постанком трију словенских хибридних врста речи.

2.1. Партиципи. — Настали су, и настајали су, тако што су се глаголски облици секундарно укључивали у супстантивне деклинације те су глаголској основи додавани суфикси. Тиме су се партиципи одвојили од глагола као врсте речи јер нису преузели конјугацију као тип промене, али нису потпуно прешли ни у имена јер су задржали неке глаголске категорије и микросинтаксичке функције (могу имати објекат и адвербијал као чланове реченице који од њих зависе).

Прву, индоевропску поделу речи на врсте карактерише формирање трију називних врста речи, које имају номинациону функцију, и једне заменичке

врсте речи, која има упућивачку функцију. Наиме, издвојили су се глагол (лат. *verbum*, рус. глагол), схваћен у ужем и правом смислу као систем личних глаголских облика (*verbum finitum*), и име (лат. *nomen*, рус. имя), са својим дефлекцијама, као јединствена, нерашчлањена категорија речи, које ће се у другој подели раздвојити на именицу и придев. Формиран је, затим, партицип (лат. *participium*, рус. причастие) као прва хибридна (глаголско-именска) врста речи, и заменица (лат. *pronomen*, рус. местоимение), са својом дефлекцијом. Од ове четири врсте речи, три (заменицу, име и партицип) карактерише дефлекција, а једну (глагол) — конјугација. Позни прасловенски језик наследио је, међутим, само три од ове четири врсте речи (њих смо истакли спационирањем).

2.2. Десупстантиви. — Другу, индоевропско-словенску поделу речи на врсте карактерише, између осталог, формирање две хибридне глаголско-именичке категорије речи. Једно је супин (лат. *supinum*, рус. супин), настао од акузатива на *-tūn глаголске именице која се мењала по основама на *ū, а друго инфинитив (лат. *infinitivus*, рус. инфинитив), настао, по Бошковићевом тумачењу, од номинатива на *-tejs и на *-tīs глаголске именице која се мењала по *ī основама. На тај начин словенски супин је праиндоевропска форма, а словенски инфинитив — словенска форма: праиндоевропска је само тенденција његовог формирања (у другим индоевропским језицима инфинитив је настао од неког зависног падежа).

Инфинитив и супин се, међутим, могу сматрати компонентама десупстантива као јединствене врсте речи. До овог закључка долазимо не само на основу потпуно аналогне граматичке природе (губљење дефлекције, изостанак конјугације, глаголски вид као једина а заједничка морфолошка категорија) и комплементарне употребе (субјекатско-објекатска значења инфинитива, адвербијално значење циља супина) него и на основу фонетске аналогije: ефекат јотовања са инфинитива типа (стсл.) *пеџи* пренесен је на супин типа (стсл.) *пеџь*.

Српски језик је изгубио супин, а већина говора и књижевни језик сачували су инфинитив. Ако прихватимо мишљење да су супин и инфинитив сачињавали јединствену врсту речи, десупстантиве, онда би наведена промена значила само упрошћавање десупстантива као специфичне врсте речи, а не смањење броја врста речи. Ако се изузме супин, српски језик је сачувао резултате све три поделе речи на врсте, па је и у том погледу архаичнији од руског, као што смо то показали у раду [МАРОЈЕВИЋ 1998].

Десупстантиви су, дакле, настали тако што су се појединачни облици глаголских именица, номинатив (у генези инфинитива) и акузатив (у генези супина), одвојили од именица изгубивши дефлекцију, преузимајући од глагола категорију глаголског вида, али не и конјугацију да би се могли у потпуности укључити у глагол као врсту речи.

2.3. Посесиви. — Другу, индоевропско-словенску поделу речи на врсте карактерише, пре свега, разуђивање именâ. Наиме, име се раздвојило на именицу (лат. *nomen substantivum*, рус. имя существительное), с независним категоријама рода, броја и падежа, и на придев (лат. *nomen adjectivum*,

рус. имя прилагательное), са зависним категоријама рода, броја и падежа. Дефинитивно су се придеви одвојили од именица на словенском терену кад је формирана њихова специфична граматичка категорија (категорија придевског вида) и њихова специфична деκлинација, настала синтаксичком творбом — срастањем облика заменичке деκлинације (анафорске заменице *јь*) са заједничком именском деκлинацијом именица и придева (с даљом морфологизацијом процеса — преинтеграцијом именске флексије, заменичког корена и заменичке флексије у нове наставке). Формиран је, затим, *посесив* (лат. *posseivum*, рус. имя притяжательное) као специфична словенска (именичко-придевска) хибридна врста речи.

Николај Трубецки је антиципирао учење о посесивима као хибридној врсти речи: „от каждого существительного, обозначающего одушевленное существо, образуется притяжательное прилагательное, которое принадлежит к парадигме склонения этого существительного совершенно так же, как причастия принадлежат к парадигме спряжения глаголов” [ТРУБЕЦКИ 1987: 220]. Али га је само антиципирао: пошто партиципе посматра као глаголе, присвојни придеви би припадали именицама. Белић је сматрао да су присвојни придеви настали попридевљењем падежа за припадање, али то тумачење илуструје посесивним дативом као творбеном базом; ми смо показали да су посесиви настали суфиксацијом посесивног генитива [МАРОЈЕВИЋ 2013]. Другим речима: етимолошко полазиште посесива биле су именице, али они нису остали у кругу именица, као што нису прешли потпуно ни у придеве.

3. Дериватолошки и прозодијско-интонациони аспект учења о врстама речи

3.0. И ова два аспекта морају се узети у обзир, пре свега у области прелазних појава у систему врста речи.

3.1. Једна од двеју врста речи која је формирана у историјском развоју српског језика јесу специфични српски *п р е д и к а т и в и*, који се, и по пореклу и по граматичкој природи, разликују од руских предикатива. Предикативи се граматички дефинишу као врста речи називног карактера (иако је заменичког порекла, предикатив *тако* нема упућивачко значење), модалног значења и с фразеолошком употребом, синтаксички су несамостални — имају побочни акценат и интонационо се везују за реч која има главни акценат (изузетак је предикатив *празно* који има главни акценат, али и он испред себе обавезно има облик личне заменице с побочним акцентом) и чине предикат реченице. Предикативи немају глаголску копулу и не изражавају семантички оне глаголске категорије које се личним глаголским обликом граматички исказују. За разлику од руских предикатива, који имају категорију времена (на улице *холодно*, на улице *было холодно*, на улице *будет холодно*), категорију глаголског начина (јер поред индикатива могу имати и кондиционал: *если бы* на улице *было холодно...*) и промену по степенима поређења, српски

предикативи немају ни категорију времена, ни категорију начина, немају ни деклинацију, ни конјугацију, ни промену по степенима поређења.

Предикативи су настали транспозицијом (преласком из једне врсте речи у другу), подврстом коју смо назвали предикативизација. У њиховој творби транспозиција заузима централно место, док прозодијска творба има допунски карактер.

Специфични српски предикативи имају прелазни карактер — између речи и речце (несамосталност употребе, побочни акценат), а као једна од диференцијалних карактеристика њихових у односу на творбене базе јесте промена прозодије, тј. преакцентуација или прозодијска творба. Навешћемо један пример као илустрацију. Предикативизацијом прилога настао је предикатив *тешко*: *теби је тешко* > *тешко је теби* > *тешко^с теби* → *тешко теби*. Као резултат транспозиције извршене су следеће промене: 1° промењена је прозодија речи — врста (дугосилазни → краткосилазни) и тип акцента (главни → побочни); 2° предикатив је добио фиксирано место у синтагматској структури (антепозиција), док се прилог користи и у постпозицији; 3° прилог је чинио самосталну просту фонетску реч, док је предикатив добио статус побочне компоненте у сложеној фонетској речи: ↓*тешко^с*↓*теби*↓ → ↓*тешко*[^]*теби*↓.

Ова категорија опсежно је описана у студији [МАРОЈЕВИЋ 2007: 13–45]. Поред предикатива *тешко* (у изразима типа *тешко теби*), размотрени су предикативи *благ* (*благ*о њему), *тако* (*тако* ми Б^ога), *хвала* (*хвала* Б^огу), *к^уку* (*к^уку* мени) и неки други.

3.2. Какав је статус непотпуно граматикализованих предлошко-падежних веза типа *на врх* (бр^да)? — Разликујемо три прозодијске и граматичке могућности: 1° с дугосилазним главним акцентом реализује се акузатив именице *врх*: *на врх* (бр^да); 2° с краткосилазним побочним акцентом на компоненти *врх* реализује се први степен граматикализације предлошко-падежне везе (аналог предлога): *на врх* (бр^да); 3° с краткосилазним побочним акцентом на компоненти *на* реализује се предлог уз ефекат сростања (синтаксичке творбе): *наврх* (бр^да). Док је с позицијама 1° и 3° све јасно (*врх* је именица, *наврх* је предлог), поставља се питање: да ли је у позицији 2° компонента *врх* и даље именица или саставни део предлога? Поређење с аналогним изразима: 1° *на средину* (бр^да); 2° *на сре^д* (бр^да); 3° *насред* (бр^да) — у којима су позиције 2° и 3° хомонимичне у погледу гласовног састава — ишло би у прилог тумачењу по коме су *на врх* и *на сре^д* предлози. Поређење с изразима у којима позиција 1° сасвим изостаје из семантичких разлога: 2° *на врх* (по^{ља}); 3° *наврх* (по^{ља}) — још више поткрепљује такво гледиште.

3.3. Какав је статус префиксоида? — О њима смо подробно писали у посебном раду [МАРОЈЕВИЋ 2005]. Примери типа: *пред* и *п^отсезона*, *нај* во^љела, *нај* ку^так, *нај*ми^риснији, *нај*ми^риснији и *нај*ми^риснији, (друштво дра^го и) *пр^еми^ло*, *пр^есла^дак* и *пр^есла^дак* — изискују посебно разматрање, које остављамо за другу прилику.

4. Врсте речи и граматичке категорије

4.0. Учење о граматичким или морфолошким категоријама припада морфологији као делу граматике. Поставља се питање да ли то учење може допринети разврставању речи на врсте.

4.1. Тзв. презентативи, тј. *ево, ето, ено, где* + именица у генитиву, тј. наведене речи као предикати реченице (а не као речце) не могу бити посебна врста речи. Не може се рећи да они имају категорију времена ограничenu на презент, прво, зато што само значење садашњег времена имају и облици императива, друго, зато што једна компонента не може да чини категорију. Ако неки тип речи има само значење садашњег времена, он нема категорију времена, као што немају категорију падежа оне речи које су сачувале само номинатив. Питање о статусу тих речи у српском језику у систему врста речи остало је отворено и после наше студије о предикативима у српском језику у систему врста речи, која се завршава овим пасусом: „Остављајући по страни питање о могућности укључивања наведених ријечи у предикативе, истаћи ћемо само да је термин ‘презентатив’ за њих неадекватан: они имају, додуше, само значење презента, али и императив има само значење презента па о категорији времена у њему не можемо говорити. Другим ријечима, наведени облици немају категоријално значење индикатива, да би категорија времена њима била својствена, него имају категоријално значење императива, који нема категорију времена. Ти облици се, дакле, могу посматрати као облици императива нулте конјугације, али и као могући гранични случајеви предикатива као врсте ријечи” [МАРОЈЕВИЋ 2007: 44].

Ако нису посебна врста речи (којој би се могло дати и неко друго име), шта су? То питање може бити предмет даље дискусије. Јасно је шта нису (нису самостална врста речи под именом презентативи), али у шта се они сврставају — остаје отворено. Дилема је само једна — предикативи или глаголи нулте конјугације. Ту дилему разматрамо, а делимично и решавамо у посебном раду [МАРОЈЕВИЋ 2010], у корист глагола нулте конјугације.

4.2. Прва врста речи која је формирана у историјском развоју српског језика јесу оп т а т и в и. Они су настали од једне семантичке категорије партиципа на *-лѣ* у предикатској функцији. Ограничени су на клетве, заклетве и благослове. Ми смо закључили да су оптативи формирани као посебна врста речи, а да су они по пореклу партиципи на *-лѣ* без помоћног глагола у оптативном значењу. Може се претпоставити да су оптативи као самостална врста речи настали губљењем помоћног глагола у облику 3.л. једине императива *буди* < *bŏdi*, који је чувао значењску компоненту праиндоевропског оптатива. Тако су настали фразеологизирани изрази типа *јади га убили*, *Бог га убио*, здравице типа *Живјели!* (*Живо!*) и сл. У старославенском језику смо имали благослове типа *благословѣна тѣ възънахъ*, у којима је елидиран императив 2.л. једине *бѣди*, и типа *благословѣнъ плодъ твоѣъ*, у којима је елидиран императив 3.л. једине *бѣди*. У савременом језику формула је друкчија (друга компонента је оптатив, а прва адјективизирани трпни глаголски придев): *Благословена била!* Прва компонента може бити и обични придев: *Жив био!*

Српски оптативи имају слично порекло и сличну граматичку природу са л-облицима у руском језику. Они су такође изгубили дефлексију па немају категорију падежа, исто немају категорију времена, а имају промену по роду и броју. Поред ове две именске категорије (рода и броја), оптативи имају категорије глаголског вида (свршени/несвршени) и глаголског рода (могу исказати пасив помоћу повратне речце *се* или у комбинацији с трпним придевом). Они имају значење оптатива, али, за разлику од разматране руске врсте речи, немају категорију начина (један начин не чини категорију начина).

Однос оптативи – глаголски придеви може бити потврђен и с аспекта граматичких категорија. Оптативи немају категорију падежа (један падеж, транспоновани номинатив, не чини категорију), немају синтаксичку категорију времена као ни категорију начина јер се не везују за помоћни глагол. Значи, они имају статус самосталне врсте речи.

4.3. Однос придев – прилог разграничен је изостанком категорије падежа код прилога и с тим у вези њиховом адвербијалном као основном функцијом. Оно што они имају заједничко, није релевантно (предикативна функција: *Je si li dobar?! Je si li dobro?*, могућност компарације: *Бићу бољи/Бићу боље*).

Већ у позном прасловенском запажа се одвајање прилога од именица. Кад кажемо да су се прилози у старославенском (и староруском) налазили на стадијуму формирања, мислимо само на називне (незаменичке) прилоге: заменички прилози су били формирану у време прве, индоевропске, поделе речи на врсте, али они тада нису чинили засебну врсту речи него су улазили у ширу парадигму заменица (и припадали заменицама као врсти речи). С формирањем прилога од називних речи, њима се заменички прилози прикључују, што се одразило на значење новоформиране врсте речи, која има и значење именовања, и значење упућивања.

5. Врсте речи и типови промене

5.0. Учење о типовима промене спада у морфологију као део граматике. При том за издвајање врста речи битно је да неки тип речи нема неки тип промене, а не да га има.

5.1. Старославенски и староруски партиципи, односно глаголски придеви у савременом српском и руском језику, немају конјугацију, а то значи да они не припадају глаголу као врсти речи (прави глагол, /руски/ собственно глагол, *verbum finitum*).

5.2. Оптативи у реченицама типа *Живео! Живели!* имају само промену по роду и броју, а немају дефлексију нити могу синтаксички исказивати време нити начин. То је онда доказ да они не могу припадати радном глаголском придеву односно партиципима као врсти речи. То је прва српска иновација у систему врста речи.

5.3. У реченицама типа *Благо вама!* облик *благо* нема обележја прилога: нема функцију адвербијала, нема синтаксичку категорију времена, сам не може бити предикат него је само компонента предиката, има ефекат прозодичке творбе. Другим речима: није реч о прилогу него о специфичном српском предикативу као другој српској иновацији у систему врста речи.

6. Чланови реченице и врсте речи

6.0. Посебно треба размотрити оне граматичке јединице које имају двоструку граматичку природу, двоструку зависност на нивоу реченице. У којим случајевима та хибридна показује самостални статус у структури врста речи, а у којим не показује?

6.1. Посесиви су у српском, за разлику од савременог руског језика, и даље хибридна категорија, јер су у њему и даље могуће реченице типа *То је Маркова кућа који је лани погинуо* (посесив *Маркова* је и атрибут на микросинтаксичком плану, а субјекат зависне реченице на макросинтаксичком плану). Из тога произлази закључак да су посесиви и даље посебна врста речи јер оно што их везује за придеве на микросинтаксичком плану (атрибутивна функција) везује их и за именице, али их за именице везује и специфичност на макросинтаксичком плану (субјекат зависне реченице): *То је кућа Марка Перова који је лани погинуо*. Од именица их раздвајају синтаксички зависне категорије рода, броја и падежа, па се не укључују у именице као врсту речи, а од придева их диференцира још и изостанак категорије придевског вида, тј. облика сложене придевске дефлекције.

6.2. Двоструку граматичку природу има посесивни датив у реченицама типа *Родио му се син. Марку се родио син*. Доминантна је ипак функција објекта, као једна од функција коју имају именице и заменице, а не функција атрибута, која би указивала на неки специфични статус у структури врста речи. То потврђује могућност постављања питања *Коме (се родио)?* на који би био одговор: *Марку*. На питање *Чији (син)?* одговор не може бити *Марку него само *Марков*. Другим речима, (дат.) *Марку* је именица, а не нека специфична врста речи, док је *Марков* посесив, посебна врста речи.

6.3. Сложеније ствари стоје са тзв. атрибутивима. У реченицама типа *Постао је озбиљан* облик *озбиљан* је компонента предиката с аспекта синтаксе и придев са аспекта морфологије, док је у реченици *Легао је уморан* облик *уморан* издвојени атрибут с аспекта учења о члановима реченице а придев у погледу припадности врстама речи. Другим речима, нема основа издвајати атрибутив у неку посебну морфосинтаксичку јединицу с обзиром на то да компоненте предиката могу бити различите врсте речи (именице, прилози, придеви), па то није довољно за издвајање у посебну врсту речи, па ни у посебан члан реченице.

ЛИТЕРАТУРА

- Маројевић 1999:** Р. Мароевич, „Части речи в русском языке (сравнительно-исторический и формально-грамматический аспекты)”, IX Международной конгресс МАПРЯЛ. *Русский язык, литература и культура на рубеже веков*. I. Тезисы докладов и сообщений, Братислава, 114.
- Маројевић 2001:** Р. Н. Мароевич, „Над чем работают ученые” [У садржају:] „Части речи в русском языке”, *Вопросы языкознания*, Москва, № 2, 151–153.
- Маројевић 1998:** Р. Маројевић, „Компаративно-историјски приступ класификацији врста речи у српском и руском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, Београд, 39–48.
- Маројевић 2005:** Р. Маројевић, „Творбена и морфолошка анализа у грама-тичком систему савременог српског језика (I)”, *Наука и образовање* (зборник радова), Бања Лука, 123–151.
- Маројевић 2007:** Р. Маројевић, „Предикативи у српском језику у систему врста ријечи”, *Радови*, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, бр. 10, 13–45.
- Маројевић 2010:** Р. Н. Маројевић, „Структура врста ријечи у савременом српском језику (у поређењу са старославенским и руским)”, *Интердисциплинарност и јединство савремене науке: Филолошке науке* (зборник радова), Пале, 99–110.
- Маројевић 2013:** Р. Маројевић, „Посесивне категорије у прасловенском језику (конкуренција посесивних падежа и посесивних суфикса)”, *Зборник Матице српске за славистику*, Нови Сад, св. 83, 147–170.
- Трубецки 1987:** Н. С. Трубецкой, *Избранные труды по филологии*, Москва.

Р. Мароевич

ЧАСТИ РЕЧИ И ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(В МОРФОСИНТАКСИЧКОМ АСПЕКТЕ)

Резюме

В настоящей работе рассматриваются части речи, унаследованные сербским языком из праславянского в результате первого, индоевропейского, и второго, индоевропейско-славянского, разделения частей речи и обосновывается состав частей речи в современном сербском языке после третьего, славянского, разделения частей речи и в результате инноваций, возникших в ходе исторического развития этого языка.

Части речи рассматриваются в этимологическом, словообразовательном и просодическо-интонационном аспектах, а также в аспекте грамматических категорий, типов словоизменений и членов предложения. Особое внимание посвящается спорным вопросам и переходным явлениям в морфологии частей речи. Рассматриваются глагольные части речи, опативы, предикативы и возможность выделения глаголов нулевого спряжения. Учение о частях речи, являющееся прежде всего предметом морфологии, и учение о членах предложения, которое в свою очередь входит в компетенцию синтаксиса, теснейшим образом взаимосвязаны. Эти два учения

рассматриваются в сопоставительном аспекте, т.е. с морфосинтаксичкой точки зрения, что способствует уточнению, дополнению и коррекции имеющихся представлений о центральных вопросах грамматики сербского и других (славянских) языков.

Ключевые слова: учение о частях речи, учение о членах предложения, оптативы, предикативы, глаголы нулевого спряжения.

Andrew R. CORIN*
Defense Language Institute
Monterey

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

„НАСТАЈАЊЕ” КАО КОМПОНЕНТА ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У радовима издатим 1936. и 1958. године, Р. Јакобсон је покренуо, односно унапредио и најпотпуније формулисао, концепцију компонентне анализе словенских падежних система. Иако је та идеја једно време уживала популарност, данас је скоро заборављена, делимично због преовлађивања нових приступа лингвистичкој анализи, али делимично и због тога што је Јакобсонов систем био у супротности са појединим језичким чињеницама. Овај рад прво даје кратак осврт на ову концепцију и затим пружа илустрацију зашто би она могла и данас бити привлачна ако се полази од претпоставки и методологије различитих од Јакобсонових.

Кључне речи: компонентна анализа, падежни системи, Роман Јакобсон

1. У раду за зборник у част професора Д. С. Ворта 2000. године (в. Корин 2000, који обједињује теме обрађиване у низу ранијих радова, делимично за НССУВД), осврнуо сам се на концепцију компонентне анализе словенских, у првом реду руских, падежних значења коју је формулисао Роман Јакобсон у радовима из 1936. и 1958. године (в. Јакобсон 1936/1971 и 1958/1971). Према овом приступу, значење појединих падежа у различитим конкретним контекстима увек изражава њихово опште значење (Hauptbedeutung), које се дефинише као збир њихових вредности (плус или минус) у оквиру система који се састоји од три привативне опозиције: *периферно* (peripheral) или *непериферно*, *квантифицирајуће* (quantifying) или *неквантифицирајуће*, и *приписујуће* (ascriptive) или *неприписујуће*.¹ Опште значење словенског (руског) датива, на пример, одређује се према Јакобсону као: *периферно*, *неквантифицирајуће* и *приписујуће*. Значење инструментала је *периферно*, *неквантифицирајуће* али *неприписујуће* (non-ascriptive), итд. На овај начин, Јакобсонов систем је мо-

* andrew.corin@dliflc.edu

¹ За варијантну српску терминологију, као и за додатну литературу и историјат проблематике, в., нпр., Симић 1993, а такође Ивић²1995: 195–212.

гао да опише значење падежа на компактан начин који је у складу са великим бројем чињеница, у првом реду падежних синкретизама, али и шире.

Међутим, његов систем је исто тако био у супротности с другим чињеницама, или их је барем остављао без објашњења (в. нпр. Ивић ²1995: 195–200). Један врло јасан пример представља опозиција акузатива као падежа „кретања” према локативу и инструменталу као падежима „мировања”. Ту опозицију није могуће изразити у оквирима Јакобсоновог система, барем као опозицију маркирану према немаркираној вредности једне семантичке категорије, као што бисмо очекивали.

Споменути рад из 2000. године представљао је покушај да се идеја о компонентној анализи као оквиру за разумевање системности падежних значења обнови, не у формулацији коју је предложио Јакобсон, нити на основу истих претпоставки или исте методологије, али ипак у намери да се спасе од заборавна основна идеја која је и даље барем интуитивно привлачна.

Циљ је овог реферата да пружи једну илустрацију зашто би та концепција могла бити и даље привлачна, али уједно зашто ју је тешко формулисати ограничавајући се на методологију којом се служио Јакобсон. Ово ће се постићи изношењем низа чињеница које указују на једну категорију значења која игра значајну улогу у систему падежних значења српског језика, али исто тако прожима и друге језичке системе. Ове чињенице сугеришу да није корисно говорити о систему падежних значења као о одвојеном самосталном систему. Уместо тога, боље је говорити о систему семантичких категорија српског језика изражених морфосинтаксичким (а делимично и лексичким) средствима, између осталог и средствима падежног система. Ради се управо о категорији која укључује у себи као поткатоорију опозицију „кретања” према „мировању”, али је њена сфера много шириа. Можемо назвати ову категорију „настајање” (или, алтернативно „инцептивност,” „ингресивност” или „инхоативност”). То што настаје може бити ентитет, својство, однос, процес или радња. Ова категорија може представљати основну или додатну компоненту значења, и реализује се на различите начине у разним морфосинтаксичким и лексичким контекстима и код глаголских и код именских речи.

2. Морфосинтаксичке реализације које ова категорија обухвата су следеће.

А. Код предикативних речи ту спада неколико скупина глагола са лексичким или граматикализованим ингресивним одн. инцептивним значењем.

Прву скупину сачињавају глаголи од корена *-чи-* (односно *-че/-чињ-*), у првом реду *почети*, *зачети*, *начети*, са лексичким ингресивним значењем (в. Корин 1996). Ови глаголи изражавају настајање радње, процеса или ентитета. Та радња, процес, или ентитет настаје, зависно од префикса, или под деловањем неког агенса (нпр. *радници су (за)почели радове/да раде*), или без деловања неког агенса (*радови су почели...*). Може присуствовати и додатно значење настајања неког процеса развитка или живота (*зачети*) или настајања процеса конзумације (у дословном или пренесеном смислу) или обрађивања (*начети*).

Другу скупину сачињавају глаголи који се творе ингресивним префиксима *за-* и *уз-*, типа *загрести*, *узјати* и слично (в. Корин 1993, 1995). Ови глаголи такође означавају почетак, односно настајање неке радње или неког процеса, увек под деловањем спољног агенса односно носиоца. Они су делимично или потпуно синонимни са глаголима прве групе.

Трећу скупину сачињавају глаголи постајања и настајања од корена *-ста-* (односно *-стан-/стај-*), у првом реду *постати* и *настати* (в. Корин 1994). Ови глаголи у својој најтипичнијој употреби у данашњем књижевном језику означавају настајање својства, ентитета или стања. Глагол *постати* најчешће означава настајање својства или стања код неког носиоца, док глагол *настати* означава настајање својства, ентитета или стања без обавезног позивања или упућивања на неког спољног носиоца тог својства или стања.

Четврту групу сачињавају глаголи са ингресивним значењем или импликацијом, типа *прогласити*, *учинити*, итд., који допуштају или захтевају другу допуну у инструменталу (*прогласили/учинили су га председником*).

Пету групу сачињавају глаголи кретања који значе или имплицирају настајање неког стварног или метафоричног просторног односа и захтевају допуну предлошком фразом са *на/у* + акузатив типа *ући*, *понети се*, *упустити се*.

Шесту групу чине глаголи кретања који значе или имплицирају настајање неког стварног или метафоричног просторног односа и захтевају допуну у дативу, типа *прићи*, *приближити се*.

Седму групу представљају глаголи *дати*, *продати*, *пружити* и други који значе иницирање односа поседовања или другог односа од стране неког агенса: *дали*, *продали*, *пружили су му књигу*.

Осму групу би могли сачињавати идиоматични глаголски изрази типа: *латити се (посла)* и сл.

Б. Код именских речи ту спадају следећих пет појава.

Прва, друга и трећа су разликовање падежа кретања и мировања, то јест, опозиција акузатива и датива, с једне стране, као падежа који означавају настајање неког стварног или метафоричног просторног односа између неког носиоца и дотичне локације, према падежима који означавају једноставно постојање тог просторног односа, с друге стране:

- акузатив (*ушао сам у продавницу*): локатив (*био сам у продавници*)
- акузатив (*сео је за сто, посадили су га за сто*): инструментал (*седео је за столом*)
- датив (*пошао је својој сестри*): предлошка конструкција са генитивом (*био је код своје сестре*)

Редундантност информација које ове опозиције преносе дозвољава у многим случајевима могућност падежне неутрализације (која се разликује од падежног синкретизма као појаве са првенствено фонетском или аналошком подлогом). Прве две опозиције („акузатив : локатив” и „акузатив : инструментал”) неутралишу се у корист акузатива у појединим дијалекатским зо-

нама (углавном косовско-ресавским и зетско-јужносанџачким)², док се трећа опозиција („датов : генитив”) неутралише у корист датива у свакодневной разговорној употреби у примерима типа *седео сам кући цео дан* поред *седео сам код куће цео дан*, а у корист генитивске конструкције када се локација изражава именичком фразом, у примерима типа *пошао сам код моје сестре* поред све мање употребљаване варијанте *пошао сам мојој сестри*.

Четврта појава код именских речи је опозиција датива као падежа иницирања посесивног или сличног односа између референта првог и другог објекта глагола (*продали су кућу дошљаку из Канаде*) према генитиву као падежу једноставне констатације посесивног односа (*то је кућа дошљака из Канаде*). У случају другог објекта глагола *дати*, *продати*, и сл., опозиција датив : генитив није редувантна, јер *продали су кућу дошљаку из Канаде* ≠ *продали су кућу дошљака из Канаде*, па је разумљиво да неутрализација није могућа барем у књижевном језику (имајући у виду да свођење генитивских и дативских синтагми на предлошку фразу типа *на* + објекатски облик именице јесте јарка особина појединих периферних дијалеката). Међутим, у изражавању једноставног односа поседовања, падежно обележавање опозиције датив : генитив је редувантно, па је разумљиво да лакше може доћи до неутрализације у контекстима у којима се користи један од тих падежа за изражавање тог односа, што се и усталило у језику од давнине. Када се поседник изражава личној заменицом, употребљава се посесивни датив (*кућа му је на крају улице*), а када се поседник изражава именичком фразом, користи се посесивни генитив (*кућа мог стрица...*), барем у књижевном језику.³ Иако се опозиција „датов : генитив” за изражавање посесивног односа ређе доводила у везу са опозицијом падежа кретања и мировања, о неутрализацији семантичке опозиције ових падежа не само у српском језику, него у ширем кругу индоевропских језика, постоји извесна литература, укључујући осврте на ову идеју у новијој литератури.⁴ А оваква неутрализација није непозната у типолошки сличним неиндоевропским језицима. У библијском хебрејском, предлог *ל* (приближан превод „к”) у свом најужем значењу изражава „датовске” појмове индиректног објекта глагола давања, као и циља којем се неко/нешто приближава. Међутим, он се среће и у контекстима у којима српски језик захтева посесивни или аблативни генитив, нпр. у насловима појединих псалама (почетак 29. псалма, *мизмор л' давид* דודל רומז דא, у Даничићевом преводу *Песма Давидова*, који би, строго гледано, могао и да се преводи *Песма Давиду*, и сл.).

Пету појаву би могао представљати предикативни инструментал, барем у многим његовим типичним употребама, у алтернацији са номинативом или предлошком конструкцијом са акузативом (в. Корин 1995, 1999). Редувант-

² Треба имати у виду да је свест о семантичком разликовању „заузимања положаја” од „бивања у положају” ионако лабавија код категорије неконтактне локације (у терминологији М. Ивић „посредност у исказивању места радњи”, в. Ивић 1954: 207).

³ У дискусији, Радоје Симић је упозорио на чињеницу да у појединим косовско-ресавским дијалектима долази и до обрнутог резултата падежне неутрализације (типа *кућа мом стрицу*).

⁴ За старију литературу в. Корин 1997 и Корин 2000. У новије време, в., нпр. Станишић 1989, или дистертацију Маља-Имами 2012: 41.

ност информација које предикативни инструментал преноси дозвољава да се у непрелазним конструкцијама типа *Постао је чланом...* опозиција „номинатив : инструментал” неутралише у корист номинатива (*постао је члан*), тако да се предикативни инструментал у оваквим примерима сматра већ архаизмом у савременом језику. Код прелазних конструкција са глаголима типа *прогласити*, неутрализација није могућа у савременом језику, иако се предикативни инструментал све чешће замењује конструкцијом *за + акузатив*.

3. Заједнички семантички елемент у свим горе наведеним појавама, како лексичким, тако и морфосинтаксичким, а код последњих из области флексије и творбе речи, јесте значење настајања, односно инцептивности или ингресивности. То што се иницира, односно што настаје, може бити:

- радња или процес: *радници су (за)почели радове, радови су почели; засвирао је, узјахао је коња; латио се посла, упустио се у посао;*
- својство, ентитет или стање: *постао је члан(ом) / мудрији(м), настао је град, настала је гужва; прогласили су га председником, учили су га бољим;*
- стварни или метафорични просторни однос: *ушли су у кућу, ставили су га на сто, посадили су га за сто, пришли су кући;*
- однос поседовања или њему слично значење везе или тицања: *продали су му кућу, пружили су му подршку.*

Радње, дакле, могу да се једноставно одвијају или да почињу да се одвијају. Ентитети или својства могу да једноставно постоје или да настају, да почињу да постоје. Просторни и други односи, на пример поседовање, исто тако могу или да једноставно постоје или да настају, да почињу да постоје.

4. Наведене чињенице су можда занимљиве саме по себи као дескриптивни факт, али да ли постижемо нешто више уочавањем тих чињеница? Ако ништа друго, индуктивна констатација о „настајању” као препознатљивој дискретној компоненти значења придаје јој педагошки значај у настави српског као страног језика, јер дугогодишња наставна пракса показује да свест о оваквој семантичкој компоненти може олакшати задатак поготово онима који желе да постигну више нивое говорних компетенција у српском и њему типолошки сродним језицима. Али зато тај педагошки значај као да упућује на закључак да би таква претпостављена компонента значења била значајна и за лингвистички опис језика.

Даље, исте чињенице илуструју колико падежи српског језика, иако показују системност у употреби, ипак не представљају, барем у овим контекстима, одвојен и самосталан систем, већ делују заједно са осталим морфосинтаксичким и чак лексичким средствима језика у изражавању поједине семантичке категорије.

Гледано с обрнуте стране, сама чињеница да можемо препознати координирано функционисање истог језгра значења у разним системима српског језика – код глагола у више лексичких скупина и у творби речи, а код именских речи у флексији, и то различито код именица, придева и личних

заменица – служи као подршка закључку да се ради заиста о једној дискретној компоненти значења односно, са гледишта морфосинтаксе, о дискретној семантичкој опозицији која се изражава различито у разним лексичким и морфосинтаксичким контекстима. Код глагола *почети*, то је у ствари цело, или барем главно, лексичко значење. Код других глагола, „настајање” је семантички додаток, изражен префиксом, суфиксом или превојем са променом глаголске врсте, основном лексичком значењу глагола.

За глаголе типа *загристи* или *узјахати*, могао би се ставити противаргумент да ти глаголи не значе само „почети гристи” и „почети јахати”, него укључују и пропратне семантичке компоненте. Колико су ови префикси ипак близу потпуне граматикизације у значењу „настајања дотичне радње” показује занимљив случај хрватске редакције црквенословенског језика, где се управо то и десило са префиксом *в’з-* (који по пореклу одговара савременом српском префиксу *уз-*), тако да се инцептивни глагол с овим префиксом могао јављати (и заиста се често јављао) у слободној алтернацији са конструкцијом од инцептивног глагола *в’чети* (савремено српско *почети*) + инфинитив (Корин 1993:169). О томе сведоче многи примери типа *аће в’схоћете и послушати в’чнете ме, благаја земљскаја снъсте* (Исаија 1:19) у једним рукописима поред *аће в’схоћете и в’спослушаєте ме* у другима (у Даничићевом преводу *ако хоћете слушати, добра земаљска јешћете*).⁵

Код трећих глагола „настајање” се може сматрати као једна од више нераздвајивих компонената основног лексичког значења глагола, на пример код глагола *прогласити*, где се свест о „настајању” као дискретној компоненти значења сигналише обавезном употребом инструментала или *за* + акузатив за другу допуну глагола. Глаголи *зачети* и *начети* сужавају значење глагола *почети* прецизирајући да се ради о настајању живота или процеса, односно о настајању конзумације или обрађивања.

Има још један потенцијални противаргумент (или барем начелно питање) који би се могао поставити у вези са идејом која се овде излаже. Чак и признајући да је могуће издвојити семантичку категорију „настајања” на овај начин, зар нас не интересује више, барем што се тиче падежног система, шта је то што уједињује сва значења сваког појединог падежа? Рецимо, за генитив шта је то што уједињује његово посесивно значење, објекатско, партитивно, итд., и шта је то што раздваја сва та значења генитива од свих значења неког другог падежа, рецимо датива? То је и био Јакобсонов циљ. Једноставна констатација о постојању неке конкретне компоненте значења као што је „настајање” која се не да разумети у оквирима Јакобсоновог система не доприноси изналагању бољег одговора на то оригинално питање, барем на основу истих теоријских постулата, већ једино указује на ману у систематизацији коју је Јакобсон предложио, и доводи у питање основни постулат о падежним системима као кохерентним затвореним системима у којима сваки падеж изражава неко јединствено и обавезно опште значење (*Hauptbedeutung*). Идеја

⁵ Даничићев превод с употребом футура веран је хебрејском, грчком и латинском предлошку, док хрватскоцрквенословенски текст одступа од њих, по свој прилици услед недостатка морфолошког „футура” као глаголског времена.

изложена у овом реферату као да упућује радије на неку врсту „генеративне семантике” која би обухватала, између осталог, употребу свих падежа осим вокатива за изражавање категорије „настајања”, али у оквирима ширег система изражавања појединих семантичких категорија.

У наставку можемо једино у најкраћем спекулативном облику да укажемо на један потенцијални правац размишљања у којем би се укрштали семантички, синтаксички и логички приступи језичком опису, и заиста подсећа донекле на неку врсту оживљене генеративне семантике. Ово излагање не претендује на строгост у формулацији, већ му је циљ да укаже на један могући правац за даља истраживања.

С једне стране, већ смо констатовали да се „настајање” као компонента значења комбинује са другим компонентама значења на начин који поједностављује дефинисање појединих лексичких јединица. Као једноставан пример комбиновања више дискретних семантичких компонената можемо навести глагол *постати*, који у најтипичнијој савременој употреби служи као инцептивни парњак за глагол *бити* у копулативној употреби, док глагол *настати* служи као инцептивни парњак за глагол *постојати* или *бити* у егзистенцијалној употреби. Другим речима, лексичко значење ових глагола може да се карактерише као „настајање + копулативни однос” или „настајање + егзистенција”.

С друге стране, неки од горе наведених примера упућују на идеју да понекад то што осећамо као опипљиву компоненту лексичког значења може бити само привидно, а у ствари представља импликацију синтаксичког контекста у којем се поједина реч јавља, односно логичке структуре реченице у којој се та реч јавља. Ако узмемо реченицу *они га чине председником*, можемо је парафразирати као *они чине да он буде председник*. Ако је тако, можемо описати њено значење у виду бинарно рачвасте структуре Фигуре 1:

ФИГУРА 1

У овој фигури сваки леви крак представља односно дефинише се као „субјекат” (агенс или носилац) а сваки десни крак представља „предикат”. У овој фигури, дакле, имамо нижу реченицу, односно нижи предикативни спој, у којем је субјекат *он* а именички предикат је *председник*, док цео тај нижи предикативни спој „субјекат *он* + предикат *председник*” служи као предикат у склопу горњег предикативног споја (односно реченице) чији је субјекат *они*.

Тај горњи субјекат (тј., субјекат „површинске” реченице) служи семантички као агенс који реализује/остварује нижи предикативни спој, а глагол *чине* служи првенствено као лексички носилац обавезних морфосинтаксичких категорија предиката – време, модус, вид, број и лице. Ако је тако, сам глагол *чинити* не додаје у овом примеру неко конкретно лексичко значење. Може имати неко пропратно значење у датом контексту, али то није обавезно.

Можемо ићи још један корак даље у оваквом размишљању. Реченица *они га чине председником* има два могућа значења зависно од контекста. Прво, може да значи да „они” *иницирају* копулативни однос „он је председник”. Са имперфективним глаголом у презенту, ово контекстуално значење је мање вероватно (осим ако се ради о итеративном значењу), док са свршеним глаголом (*они су га учинили председником*) то је највероватније значење. Друго контекстуално значење је да „они својим присуством или напорима *остварују или реализују однос* „он је председник” *синхроно, континуирано, без упућивања на неки почетни тренутак*. У несвршеном презенту, ово је заправо највероватније контекстуално значење, оно што прво пада на памет када чујемо ову реченицу. Ово сугерише да значење „настајања” у овим примерима не само што је чиста импликација контекста у којем субјекат реченице служи као агенс остваривања предикативног споја означеног подређеном „реченицом” (тј., нижом рачвастом структуром), него је значење „настајања” само једна од могућих импликација таквог контекста, зависно од вида глагола.

Све што је наведено у овим последњим пасусима не претендује, опет, на прецизност научног модела, а оставља по страни друге очигледно повезане чињенице, као што су однос „настајања” према другим фазним значењима, и фазне импликације глаголског вида. Сврха ових размишљања је била само да употпуне илустрацију зашто идеја о компонентној анализи падежних значења остаје занимљива, и да укажу на неке од праваца у којима би будућа истраживања могла евентуално кретати, између осталог и у оквирима нових модела језичког описа. За Јакобсона ово је представљало питање семантичке структуре падежних система као таквих, али чињенице и идеје које су овде изложене сугеришу да би адекватнији модел полазио од ширих погледа у којима би структура падежног система била испреплетена са широм семантичком и морфосинтаксичком структуром језика, и у којима се падежна значења не могу раздвојити од значења лексичких и других морфосинтаксичких система језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић² 1995:** Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд: Словограф.
- Јакобсон 1936/1971:** R. Jakobson, „Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus”, *Selected Writings II*, The Hague: Walter de Gruyter, 23–71.
- Јакобсон 1958/1971:** R. Jakobson, „Морфологические наблюдения над славянским склонением (состав русских падежных форм)”, *Selected Writings II*, The Hague: Walter de Gruyter, 154–183.
- Корин 1993 (1994):** Andrew R. Corin, „Variation and Norm in Croatian Church Slavonic”, *Slovo*, 41–43, 155–196.
- Корин 1994:** Andrew R. Corin, „Inceptive and Conceptive Verbs in Slavic”, *Die Welt der Slaven* 39, 113–143.
- Корин 1995:** Andrew R. Corin, „Предикативни инструментал у савременом српскохрватском језику”, *НССУВД*, 24/1, 73–80.
- Корин 1996:** Andrew R. Corin, „Постати и настати и њихови еквиваленти у словенским језицима”, *Српски језик 1–2 (Зборник у част проф. Живојина Станојчића)*, 39–48.
- Корин 1997:** Andrew Corin, „О синтакси егзистенцијалног *habere* (*има*) у српском језику”, *НССУВД*, 26/2, 45–60.
- Корин 1999:** Andrew R. Corin, „Хијерархије у изражавању номиналног предиката у савременом српском језику”, *НССУВД*, 28/2, 247–256.
- Корин 2000:** Andrew R. Corin, „Componential Analysis of Slavic Case: A New Look at an Old Idea”, *In the Realm of Slavic Philology: To Honor the Teaching and Scholarship of Dean S. Worth from his UCLA Students*, ред. J. Dingley и L. Ferder, Bloomington: Slavica, 35–50.
- Маља-Имами 2012:** Nailje R. Malja-Imami, *Konvergenција i divergenција падежних система u balkanskom jezičkom arealu*. Doktorska disertacija, Beograd. (<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7073/bdef:Content/get>)
- Симић 1974:** Радоје Симић, „Приступ морфематици именичких речи”, *Зборник за филологију и лингвистику*, 17/2, 88–109.
- Станишић 1989:** Vanja Stanišić, „О неким сличностима у падежном систему између албанског и српскохрватског језика”, *Balkanica*, XX, Beograd, 357–367.

Andrew Corin

“BECOMING” AS A COMPONENT OF MEANING IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

Componential analysis of the Russian case system, and by extension other Slavic case systems, was developed in two stages by R. Jakobson in works published in 1936 and 1958. According to this conception, the meaning of individual cases in differing contexts always expresses their general meaning (*Hauptbedeutung*), defined as their values (plus or minus) within a system of three privative oppositions: peripheral vs. non-peripheral, quantifying vs. non-quantifying, and ascriptive vs. non-ascriptive. This allowed Jakobson to define the meaning of cases in a compact manner that was in accord with numerous facts, particularly of case syncretism. However, this system also failed to encompass other striking facts, including the opposition between cases of “destination” vs. those of static “location.” The conception of componential analysis of case systems based on Jakobson’s model gradually lost popularity, presumably due in part to such contrary facts. The objective of this paper is to illustrate why the concept of componential analysis of case systems should still be attractive, though based on assumptions and methodology different from Jakobson’s.

Key words: componential analysis, case systems, Roman Jakobson, *Hauptbedeutung*.

Јелица Р. СТОЈАНОВИЋ*
Филолошки факултет, Никшић
Студијски програм за српски језик и књижевност

Оригинални научни рад
Примљен: 12. 12. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЕНИТИВА И ЛОКАТИВА, ДАТИВА И ИНСТРУМЕНТАЛА МНОЖИНЕ ИМЕНИЦА У ПАШТРОВСКИМ ИСПРАВАМА (16. И 17. ВИЈЕК)

Предмет нашег рада јесу двојинско-множинска укрштања у ГЛ, односно ДИ множине у *Паштровским исправама* 16. и 17. вијека. *Паштровске исправе* пружају изузетно занимљив материјал за језичка истраживања, представљају значајну карику за употпуњавање историјске и територијалне слике српског језика. Према нашем корпусу, у 16. и 17. вијеку, у *Паштровским исправама* заступљена је једнакост генитива и локатива множине, односно датива и инструментала. Једнакост није доведена до краја, али су евидентни процеси једначења ових падежа, условљени двојинском једнакошћу и губљењем двојине као синтаксичко-семантичке категорије.

Кључне ријечи: *Паштровске исправе*, генитив и локатив множине, датив и инструментал множине, говор Паштровића, прерасподјела наставака, падежни синкретизам

1. *Паштровске исправе* пружају изузетно занимљив материјал за језичка истраживања, представљају значајну карику за употпуњавање историјске и територијалне слике српског језика. Историјске прилике условиле су умногостепену језичку развој, у језику се често огледају архаичне црте, или развијају посебне иновације, што се очитује и у језику *Исправа*. С обзиром на то представљају грађу, једну од најзначајнијих у српском језичком наслеђу у периоду 16–17/18. вијека, јер је из овог периода најмање сачуваних споменика писаних српским народним језиком. Најбогатија збирка докумената чува се у манастиру Прасквица, према нашој евиденцији докумената 16–19. вијека је око 300, а из 19. вијека 50 исправа. Највећи број (можда око двије трећине докумената који се овдје чувају) односи се на манастир Градиште.

---

*jelicast@yahoo.com

Извршили смо фотографисање ове збирке, а с обзиром на то да је корпус обиман, за овај рад ограничили смо се на најстарији дио, на 16. и 17. вијек. Како смо извршили фотографисање и *Паитровских исправа* из Државног архива Цетиње и Будва, то смо корпус проширили и овим документима. Из 16. вијека за овај рад рашчитали смо 49 исправа, ексцерпирали и описали грађу (манастир Прасквица 30 исправа, ДАЦ 19); а из 17. вијека 140 исправа (Прасквица 115; ДАЦ 20; ДАБ 5). Неке од њих су прилично оштећене тако да је читљив само дио текста.

2. Двојинска једнакост генитива и локатива на једној, односно датива и инструментала на другој страни, утицала је, након губљења двојине као синтаксичко-семантичке категорије, у почетној фази, на једначење ових падежа у множини, нарочито у појединим дијалектима, што је нарочито захватило зетско-рашки дијалекат, којем припада и говор Паштровића.

2.1. Једнакост генитива и локатива двојине утицала је на то да се од најстаријих времена у српском језику почиње јављати једнакост ових падежа у множини. Јављају се како облици генитива у локативној сфери употребе, тако и обрнуто. Ова једнакост нашла је одраза у *Паитровским исправама*.

Формирање наставка *-a* у Гмн. једно је од најсложенијих проблема у историји српског језика. У вези са овим генитивним наставком постоје различита мишљења, тек овај проблем није, рекло би се, ни данас разријешен. Наставак *-a* може бити полугласничког поријекла (тј. може бити из Лмн. *-ъхъ/-ѣхъ*, или пак Гмн. *-ь/-ѣ*) или етимолошког (из Лмн. *-ахъ/*, или *-а/-а-* из односа *-ам/-ами/-ама*). Једни су (Шафарик [видјети, Симић 2002: 13], Даничић [Даничић 1858], Мајков [Симић 2002: 14–15], Решетар [Решетар 1907], Ивић [Брозовић–Ивић 1988: 24], Младеновић [Младеновић 2008: 102–110]) у генитивном наставку *-a* видјели стари полугласник. Други су у наставку *-a* видјели етимолошко *a* (дакле, неполугласничко поријекло), објашњавајући га као *a* из система, углавном као покретно *a*. Петар Скок (Симић 2002: 27) овај наставак доводи у везу са придјевско-замјеничким *-a* у *-им/-има* и сл. Слично овом и Гојко Ружичић сматра да поријекло наставка *-â* треба тражити код покретног прилошког *-a* (Ружичић 1926: 214–232), са чиме се Белић није сложио, иако у овом наставку такође види покретно *a* (етимолошко), али не прилошко него покретно *a* настало од двојинско-множинских укрштања ДИ именица, од односа *-ам/-ами/-ама* (Белић 2000: 360–361).

Према трећима, условно речено, наставак Гмн. објашњава се двојинско-множинским укрштањем генитива и локатива, што је процес посвједочен на ширем дијалекатском подручју и у споменичкој грађи. Ова једнакост ће бити посебно интересантна за наш корпус и језичке процесе који су захватили овај дијалекатски ареал. Овом проблему посветио је пажњу и Белић. Он за косовско-ресавске говоре констатује да је облик Гмн. пренесен на Лмн.

Како налазимо код Стевановића (Стевановић 1935: 66), а и у дијалектолошкој грађи, један (немали) број говора зетско-рашког типа има изједначен Гмн. и Лмн. (типа: *женѣ^a*, *зубѣ^a*, *коњѣ^a*). Михаило Стевановић у овом *-ѣ^a* види вокалски дио локативнога *-ъхъ*, *-ѣхъ* „старих *ѣ*, *й*- и консонантских основа... који се, изузимајући... групу женског рода без наставка у једнини... раширио

на све остале промене” (Стевановић 1935: 34). Стевановић сматра да је наставак у Гмн. (било *-а*, било *-ѣ*) посљедица укрштања са локативом. Према Симићу: „У новом облику *жѣнѣ*, *жѣнѣ* (тј. Гмн. – Ј. С.), огледају се престилизоване особине *жѣн*, *женѣх* и сл. – под утицајем процеса парадигматске нивелације: огледа се, дакле, међусобна борба посебних облика, на једној страни, и ’притисак’ система, на другој” (Симић 2002: 35). Радоје Симић, у одговору на питање, „...да ли је у Гмн. *-ѣ* оправданије видети етимолошко *а* или полугласник?” закључује: „Ако (*а*) упоредимо *-ѣ* са ’зетским’ *-ѣ^а* и ђаковачким *-ѣ*, (*б*) размотримо све услове његовог настанка, (*в*) укалкулишемо овамо и начине ’вокализације’ полугласника, – можемо са високом вероватноћом закључити: (1) да је овај наставак постао рефлексацијом полугласника, али (2) није јасно да ли је то свуда његов континуант или супституант” (Симић 2002: 372).

Обличка једнакост ГЛмн. карактеристична је за дијалекте зетско-рашког типа, као и за одређене призренско-јужноморавске (гдје се уопштио облик на *-а*), али је забиљежена (са ширег подручја) и у споменичкој грађи почев већ од старословенског језика. На подручју зетско-рашког дијалекта у највећем дијелу изједначили су се генитив и локатив множине. У говорима са посебним рефлексом полугласника и са очувањем или замјеном *х* обичан је наставак *-ѣх* (*сѣлѣ^ах*, *гѣдинѣ^ах*) „али има и говора, као што је црмнички, гдје је мјесту *х* изгубљено (*сѣлѣ^е*, *гѣдинѣ^е*). Тамо гдје је *ѣ > а*, завршетак је *-ѣх*, или *-ѣ¹*. Акцент ових облика је генитивни. У великом броју оближњих говора (Бока, Озринићи, сјеничко-новопазарски крај, итд.) Лмн. изједначен је са ДИ, облицима на *-ма* (Ивић 1985: 164).

У корпусу који је обухваћен нашим радом, можемо рећи да је присутан синкретизам генитива и локатива множине, с тим што се наставци локатива уопштавају и у генитиву (процес је у току), док обрнутих случајева нема.

2.1.1. Лмн. је риједак у нашој грађи, између осталог и због тога што се за локатив уопштава акузатив (седам је примјера на *-ах*, заступљене су именице женског рода, осим у једном примјеру; пет је примјера на *-(у)ех*: три м.р., два именица ж.р., што може бити утицај ђ-промјена). Нијесмо забиљежили примјере са генитивним наставком. Нпр.:

запишѣдѣ... и сагови и ѣ скрѣнахѣ (ДАЦ.Дав./1567, бр. 1); о свѣдѣхъ кѣѣн(а) и кѣѣнни и скрѣнахѣ раборахѣ конѣ данасѣ бнѣхѣ дѣнѣхъ наѣ (П.прив.зб./1634); ере есѣѣ стоѣла. ѣ цнѣнѣхѣ на господара (П/1593, бр. 13).²

2.1.2. У Гмн. ситуација је сложенија: или остаје стари генитив, тј. наставак је полугласник, или се уопштавају облици на *-х*, што би упућивало на укрштање потенцијала генитива и локатива. У нашем корпусу забиљежено је

¹ У Црмници имамо *-ѣ^а*, а у Бјелопавлићима *-ѣ^а*, мада се тамо на крају ријечи већином чува *-х* (видјети: Стевановић 1935: 66; Пешикан 1965: 146; Милетић 1940: 401–402; Вујовић 1969: 218).

² Разрешење скраћеница: П – манастир Прасквица, ДАЦ – Државни архив Цетиње, ДАБ – Државни архив Будва, Дав. – Давидовић (породична збирка Давидовић), Грег. – Греговић (породична збирка Греговић), Див. – Дивановић (породична збирка Дивановић), прив.зб. – приватна збирка.

око 150 примјера са старим генитивним наставком и око 220 са локативним наставком, на -х.

2.1.2. А. Осим што је примјера са старим генитивним наставком знатно мање у односу на број примјера са -х, овај тип је и лексички ограниченији. Углавном се јавља од назива за новчане јединице (на што отпада двије трећине примјера) и уз бројеве и друге мјерне јединице: од *толар* забиљежено је 30 примјера, од *дукат* преко 20, од *либра* преко 30, остале новчане јединице 15 примјера. Што се осталих лексичких јединица тиче, стари генитив забиљежен је 10 пута од *добро* („имање, иметак”), по 4 пута од *властела*, *племе*, *парта*, три пута од *Турковић*, појединачни примјери од *синовац*, *земља*, *ебук*, *литар*, *баштина*, *фелон*, *хаљина*, *во*, *поклад*, *стимадур*, *говедо*, *шестак*, *ден*, *сестра*, *маслина*, *Млеци*, *сић*. Дајемо дио корпуса:

Њ АШТОРТАДИ СВНХЪ РЕЧЕННХЪ ПЛЕМЕНЪ (П/ 1591, бр. 48), ѡ ОСТАЛНХЪ ЗЕМЛАЪ (П/1594, бр. 55),
 РКИ ДЖКАТЬ, БАШИНЕ РЕЧЕННХЪ ТЪРКОВИЪ, АЪ ТОЛОЪ, ѡ АЪ ДЖКАТЬ, СИ ТОЛОЪ (ДАЦ.Грег./1600, бр. 9), ѡ ПИ ДЖКАТ, ѡ ДОГАД, СВНХЪ ДОГАД П/1603 (264_2).

2.2.2.Б. Генитив на -х забиљежен је у више од 200 примјера. Најчешће се јавља наставак -ахъ, у више од 150 примјера; -џхъ преко 30 примјера; -џхъ 8 пута; -нхъ 8 пута.

Наставак -ах могао је бити наслијеђен (од *ā/jā*-основа), настати вокализацијом полугласника (код *ī-ŷ-сугл.*-основа), бити добијан аналошки (уопштито се код осталих основа). Јавља се код именица ж.р., али и код именица м.р. (*ō/jō*-основа), и код *ī-*, *ŷ*-основа, што значи да је овај наставак знатно проширио поље своје употребе. Наставак -џх је могао настати вокализацијом полугласника (*ī-ŷ-сугл.*-основе, што је могло бити наслијеђено и из старословенског језика, или, што је сигурније, настати вокализацијом полугласника карактеристичном за овај говорни ареал), а могао је настати и аналошки (према -џм, – што је у овом случају мало вјероватно). Наставак -џх углавном је карактеристичан за *ī*-основе, при чему су облици на -џх могли настати комбинавањем потенцијала из Гмн. и Лмн.

У *Папштровским исправама*, у нашем корпусу, наставак -ах забиљежен је од свих основа, као и наставак -џх, а такође и стари генитив. Употреба једне од форми најчешће варира од писара до писара, код једних се употребљавају или преовладавају једне форме, код других друге. Употреба једне или друге форме може се довести у везу са употребом полугласника: код оних писара који имају *a* наспрам полугласника у јаком положају (и *ap* за *p* вокално) присутан је (или знатно преовладава) наставак -ах, док код оних који пишу *ь* (пишу *га* и *уз p* вокално), преовладавају (или се доминантно употребљавају) стари генитив или наставак -џх. Нијесу честе исправе у којима налазимо *e* као континуант полугласника, а у оваквим исправама се јавља углавном наставак -џх у генитиву.

Наставак -ахъ је најчешће одлика исправа које су писали канцелари (збора Папштровића), посебно је овај наставак одлика канцелара Ивана Жинтилице (који је написао највећи број исправа које су ушле у наш корпус). Тако, од канцелара, Иван Жинтилица употребљава скоро без изузетка -ахъ (46 при-

мјера, њ>а); Нико Никошић (-ахъ: 30 пута; њ>а; 5 пута стари Г); потом и Стево Жинтилица (-ахъ: 18; 2 пута стари Г; -нехъ 3 пута; једном *перперех*). Дајемо дио корпуса:

Иван Жинтилица: ѿ нас(ь) речениехъ вѣстѣаахъ (ДАЦ/Дав./1577), ѿ вѣ. племѣнахъ, шесть инсговахъ (П/158(1), бб, или 108). У Исправама овог писара редовно је а наспрам старог полугласника: ѿ гашницѣахъ, васакоидѣ, .нѣ. вѣстѣаахъ, ѿ племѣнахъ, даньса, дань, .нѣ. перперѣахъ (П/ бр. 48, 1591). Слично је и код осталих писара.

У *Исправама* гдје се доминантно употребљава наставак -хъ пише се и полугласник (код игумана Дионисија наставак -хъ налазимо 9 пута; -ахъ 4 пута и то у каснијим исправама, и у тим исправама је а најчешће наспрам старог полугласника; једном је писан стари генитив). Слично је и у још неким исправама, у њима се такође пише полугласник, пише се и уз *p* вокално.

Нпр., игуман Дионисије: петъ кварѣтъхъ земѣ (П/ 1529), къда, сѣь, тѣн, вѣнѣ, крѣстѣа, добръ, ѣ. грошѣхъ, дрѣжѣхъ, сѣьѣ, сѣда, сѣдѣ (П/1599, бр. 164). Сличан је однос и код осталих писара који доминантно користе -хъ као генитивни наставак, нпр.: вѣсакоидѣ, больнѣ, тѣстаѣенѣхъ, нанпѣрѣво, сто и двадѣсѣ летѣрѣнѣхъ, сѣьѣ, сѣьрѣти, м(он) дно кѣѣхъ, сѣьнѣ, петѣрѣ (попѣ кѣрѣѣ, ДАЦ/Грег./1597, бр. 2), итд.

Полугласник је најчешће писан и у исправама које карактерише стари генитивни наставак, нпр.:

цѣрѣкѣа, цѣкѣа, дрѣжѣнѣ, рѣкѣ антѣрѣ, дрѣжѣнѣ сѣдѣ, ѣ. газѣтѣ, ѣ. анѣрѣтѣ, ѣ. анѣрѣ, за ѣ. толѣренѣ, вѣрѣ, ѣ. дрѣкатѣ, ѣ. грошѣхъ, ѣ. газѣтѣ, вѣшницѣхъ, сѣдѣ (П/1611, бр. 71, попѣ сѣпанѣ).

Наставак -ехъ забиљежен је 8 пута. У истим исправама среће се *ε* као континуант полугласника (иако не увијек досљедно). Писари су различити, што значи да овај континуант није био риједак у говору Паштровића у овом периоду:

ѣ. толѣрѣхъ, з вѣрѣсѣхъ, (ДАЦ/Дав./1581, бр.2, новѣкѣ анѣринѣ), ктѣндахъ сосѣдѣ грошѣтѣ днѣннѣхъ (П/1638, бр.165, зкѣ), по рѣчнѣ цѣрѣтѣхъ (ДАЦ/Грег./1655, бр. 17, попѣ мѣрѣко лѣвѣнѣа).

Са завршетком -нехъ забиљежили смо 12 примјера и то од именица на -ија (сѣднѣхъ 7 пута, летѣрѣнѣхъ 4 пута, једном воѣнѣхъ). Овај облик може бити утицај замјеничко-придјевске деklinације (типа *овијех*, *добријех*), заједнички дио -иј- могао је повући за собом једнакост:

по запѣвнѣднѣ пошѣннѣхъ сѣднѣхъ (П/1594), ѿ добѣрѣ и вѣшницѣхъ кѣѣахъ, подкѣѣшницѣхъ, воѣнѣхъ, (п)о запѣвнѣднѣ и орѣднѣ пѣтѣннѣхъ сѣднѣхъ (П/1604, бр.72, стѣпо никѣлинѣ канѣнѣнѣр).

Наставак -ихъ јавља се (осим у једном примјеру) код *й*-основа:

толѣри по чѣтѣстѣ лѣспѣнѣхъ (П/1529, 17. с., днѣннѣнѣ), П/ бр. 48, 1591 ѿ дрѣжѣнѣхъ лѣднѣхъ (нѣвѣнѣ лѣжѣ жнѣтѣнѣнѣ), П/1614, бр. 84), Дав. ѣ вѣстѣнѣнѣхъ (ДАЦ/Дав./1631, ннѣко мѣрѣковѣ грегѣвнѣѣ).

Дакле, корпус *Паштровских исправа* 16/17. вијека показује да је извршен синкретизам ГЛмн., наставак по поријеклу локативни потискују генитивне. Нема примјера за употребу генитивног наставка у локативу. Стари генитив (са полугласничким наставаком) измиче пред локативним наставаком на

-х, и знатно је рјеђи, уз то је и ограниченији у употреби, како што се лексичке разуђености тиче тако и морфосинтаксички (чешћи је уз бројеве и мјерне јединице). Употреба наставка повезана је и са изговором и писањем полугласника: писари који као континуант полугласника имају *a* користе, у принципу, наставак *-ax*, док писари који пишу полугласник употребљавају наставак *-ъхъ*, или стари генитив са наставком *-ъ*, док они писари који имају континуант *e* за полугласник имају редовно наставак *-ex* у генитиву. За ову прилику нијесмо успјели да истражимо стање у 18. и 19. вијеку што би показало даље правце развоја наставка у генитиву. Према начелним истраживањима, видљиво је да се смањује фреквенција употребе генитива са наставком *-ъ*, наставак на *-x* се шири. У досадашњем корпусу нема примјера губљења сугласника *x* у овој морфолошкој категорији, док ће таквих примјера касније бити. Наставак *-a* јавља се знатно касније, као и наставак *-e*, што може бити последица различитих фактора, утицаја и кретања. У говору Паштровића, према Миодрaгу Јовановићу, у генитиву (локативу) множине „постоје три наставка *-ā* (*ā⁶*), *-ī*, *-āk* (*ā³k*). Основни наставак је *-ā* (*ā³*), а њега срећемо и у примјерима у којима је у сродним говорима обичније *-ī* (у говору сјеверног сусједа Црнице, на примјер), па и умјесто *-ī* у књижевном језику” (Јовановић 2005: 253). Стање у *Исправама* у 16/17. вијеку, упоређено са стањем у говору, показује да су се облици без *-x*, а са *-ā* (*ā⁶*) уопштили касније (а према нашим начелним испитивањима у другој половини 19. и у 20. вијеку).

2.3. У историји српског језика, након губљења двојине као семантичке категорије, двојинска једнакост датива и инструментала повукла је за собом једначење ових падежа у множини, „дaтив и инструментaл множине находе се у кругу утицаја двојинских падежа тих наставака” (Белић 2000: 358). Ширење наставка *-ma* може се претпоставити већ у 14. вијеку, „напоредо са њим иде и могућност напоредног јављања наставка *-m* и *-ma*, *-mi*; *-u*, и *-ma* (*-mi*)” (исто), дакле напоредно (у једном времену) јављање и опстајање (свакако са неједнаком фреквенцијом) у дативу како старих наставака датива множине тако и наставака ДИдв., те наставака Имн., односно јављање тих истих наставака и у инструменталу. Код именица мушког и средњег рода дошло је (из комбинације *-u* из инструментала, *-om/-em* из Дмн., те *-oma/-ema* из ДИдв.) до формирања нових облика *-im* и *-ima*, што је све забиљежено у споменичкој грађи (Белић, *исто*). То је резултирало уопштавањем двојинских наставака у већини српских говора, поготово прогресивнијих, или до задржавања неких од старијих форми у појединим говорним ареалима. У говору Паштровића извршен је синкретизам датива и инструментала (и локатива), уопштен је наставак на *-ma* (Јовановић: 301). Како је стање што се тиче ГЛ у 16. и 17. вијеку, а на основу *Паитровских исправа* као важног свједочанства, видјели смо из претходног дијела рада. Локатив је обличком једнакошћу везан са генитивом. О процесима у вези са падежним синкретизмом ДИ такође су нам важан показатељ *Паитровске исправе*.

2.3.1. У Дмн. код именица женског рода пронашли смо само наставке *-ama*, код именица мушког и средњег рода преовладавају стари наставци, а у појединачним примјерима среће се и нови наставак *-ima*.

За женски род нијесмо пронашли велики број примјера (свега три: од именица *црква*, *ближика*, *кћер*; у питању су двије кћери и двије цркве што је такође могло утицати на употребу ових облика), али у сва три примјера је наставак *-ама*:

свѣда кћерница дала праћню (П/1623, бр. 61, казарнеръ даданъ), пофаланско како навеѣница ближника ѿ партѣ (П/1603, Див., стнепо николин канцилер).

Међутим, од именице *судија/судја* (5 примјера) јављају се само облици на *-ам*, дакле стари множински:

нашнѣць внернѣць сѣдаци (П/1596/8, бр. 6, нвань), нашнѣць внернѣць сѣдаци и зборъ одъ пащровиць (П/1634, бр. 119).³

У мушком роду (за средњи нема примјера) углавном се употребљавају стари облици на *-м* (забиљежено је 7 примјера, на *-ом/-ем/-ѣмь*, од именица: *стимадур*, *синовац*, *брат*, *Каиковић*, *Вукмировић*, *манастир* 2 пута), осим у једном примјеру, *синовцима* (дакле, формиран је нови облик на *-има*, настао двојинско-множинским укрштањем).

огне партѣ даше внеръ љѣѣѣ соѣѣ и наца рѣченѣць стинадѣроѣць (П/1591, бр. 3, нвань лѣке ж ннтинанѣ), ѡсталаѣць синовѣць..., и ставѣла ѣтнѣць братѣць цонѣца (ДАЦ.Грег./1597, бр. 2, поѣ љ зрѣѣѣ), тон ѡѣ говараѣць рѣченѣць канковнѣць (П/крај 16. в., од 1595, та старѣ пнсакѣ), ѡсталаѣць... браћн вѣкцировнѣць (П/16–17. в., недатирано, бр. 121, поѣ сѣпань).

Забиљежен је и један примјер на *-и* (инструментални наставак, а да је множина у питању показатељ су конгруентни атрибути) седеѣн *-ѣ* властеле... даѣѣо веръ и пѣнъ анкерта рѣченѣца властѣан⁴ горн ѣпнсаннѣца и ѣн властеле... (ДАБ Суђ./1656, нво поѣа греговнѣца).

Већ у најранијим сачуваним исправама срећу се и нови облици на *-има*, мада су мање фреквентни од старих множинских облика (забиљежено је 5 примјера: од *синовац* 2 пута, од *манастир* 2 пута, *динар* једном). Нијесу ријетки случајеви да се у истим исправама напоредо срећу и једни и други облици.

да нѣца поѣѣ ѡ ѡсталога ѣо днѣо синовѣцица цонѣца (ДАЦ.Грег./1597, поѣ љ зрѣѣѣ), на рѣчен лѣке внѣѣ плаѣѣѣ... овнѣца нстнѣца дннарнѣца (П/1644, 18. в., напсакѣ втнна), приложни ѣвѣца манастирнѣца вашн старн... (П/1678, бр. 26, ннко кѣлѣца).

2.3.2. У инструменталу су фреквентнији стари множински облици у односу на датив.

Од именица женског рода забиљежени су облици на *-ама* (чиме се инструментал слаже са дативом, што би говорило да се двојински облик раније

³ Именица судија мијења се по â-основама, конгруентни атрибут је у мушком роду: поѣтѣнн сѣднѣ, поштѣнн сѣ(кѣ), ѣва сѣднѣ, ѣѣо наѣн внѣѣѣ даѣн и ѡѣѣтнѣн сѣднѣ зборъ пащровиць, прѣѣѣ поѣтѣннѣць сѣднѣѣѣ, та сѣѣка стнепо, дрѣѣѣн сѣѣѣ.

⁴ Ова именица забиљежена је у једнини као *властелин*, а у множини и у мушком и у женском роду: *властеле/властели* (множина). 4 *властеле*, 12 *властелах* (најчешће), 8/6 *властелах*, 2 *властелина*, 2 *властеле*, 3 *властели*, *властели*...

уопштио код именица женског рода). Није забиљежен велики број примјера, свега три, један од *маслина*, два од именице *парта*:

ОСТАЛАЦЪ НИКОЛИ ВЪЛАРЕВИЊЪ... СЪ КОНИЦЪ И МАСЛИНАЦА (П/1603, Иван Жинтилица), обан книга бн ПАРТАЦА оглашена (П/1645, бр. 58, ннкошиѣ по рнѣти парат).

Од именица *судија/суђа* срета се (за разлику од датива) само наставак *-ама*. Ова именица је фреквентна, забиљежен је 21 примјер, сви су са предлогом *пред*: *суђама* 6 пута, *судијама* 14 пута, *сѣѣнама* једанпут. Дајемо дио корпуса:

ИЗЛЕЗЕ ПРЕДЪ НАЦА ВНИШЕ ПИСАННЕЦА СЪѣАЦА (ДАЦ.Дав./1590, бр. 4), да нестѣ веденне како ПРЕДЪ ПОЩЕННЕЦА СЪАНАЦА (П/1611, бр. 39, стнепо жинтнанца).

Именице са значењем парности (некадашња „слободна двојина”, „када се два дијела приписују једном лицу”, Белић 2000: 287), задржале су у *Исправама* старе двојинске наставке (забиљежено је од именице *ноге* 10 примјера, од *очи* 10 примјера, *уста* 1 примјер), без обзира на то што се у већем броју случајева односе на више лица, тј. имају значење множине. То су случајеви када се „именица са слободним дуалом приписује множини субјектата или предмета, дакле, при тако званој употреби дистрибутивног дуала” (Белић 2000: 290), и у том случају се већ у старословенском језику среће употреба неких од ових именица у множини, образује се множина од великог броја јединки, односно од једнине, ако су именице имале једнину (Белић, *исто*). У *Исправама* се често употребљавају именице *рука* и *нога* и то у устаљеним конструкцијама:

НОГАЦА ОБНДОХЪ И ОУНИЦА ВНИДЕХЪ (П/1622, бб, даманѣ казарнерѣ), франо ннк(т)ѣв кон рѣте ХСНИЦА СВОНЕЦА (П/1654, бр. 69, поп карсто).

Што се тиче именица мушког и средњег рода, преовладавају облици са старим инструменталним наставком (на *-и*). Од именице *свједок* инструментал је са наставком *-и* (забиљежена су 23 примјера), осим у једном примеру, сви су са предлогом *пред*. Дајемо дио корпуса:

ЗЪАН И ЦОЛЕН ПРЕДЪ СВЕДОУИ ВНИШЕ ПИСАННЕЦА (П/1583, нван канзалнер), ПРЕДЪ КОНЕЦА СВЕДОУИ СИГЪРА рѣтени ннко рѣтенога рада (П/1591, бр. 3, нванѣ лѣке жинтнанце).

Највећи број примјера је са наставком *-и* у Имн., а од осталих именица забиљежено је 18 примјера (од *стимадур* 4, *новачићевић* и *динар* по 2; *разлог* 3, *дарвојевић*, *турковић*, *калуђер*, *поп*, *братучед*, *прокарадур* и *властелин* по једном):

ПРЕДЪ НАЦА ЗГОРА РѢТЕННЕЦА СТИЦАДЪОН (П/1591, бр. 3, нванѣ лѣке жинтнанце), на тон цнесто цо бн днелено СЪ НОВАЧИЋЕВИЊИ ЦЕЊЪ ДАРВОНЕВИЊИ И НОВАЧИЋЕВИЊИ, ере цѣ сѣ воднан З БРОДОВИ (П/бр. 62, 1588, нванѣ жинтнанце), ПРЕДЪ ЗГОРА(А) ПИСАНЕ ДВА СЪДНЕ И ПРЕДЪ КААДЪЕОН И ПОПОВИ (ДАЦ.Грег./1597, бр. 2, попь бѣрѣѣ), стигнецѣ З ДИНАРИ СВОНЕЦА (П/1651, бр. 254, попь карѣсто).

Инструментал са наставком *-ма* рјеђе се употребљава од именица мушког (и средњег) рода (8 примјера, 7 пута је употријебљен наставак *-има*,

једном *-ијема*: у питању су именице *живот, добро, динар, властелин, пут, манастир*):

поннецо се животница нашница, снгрѣдѣ га а рѣченн ннко з добрница спонца садашнница последнница... по рнчн бластѣл а преа седошница (П/1631, бр. 32, ннкошнѣ канцалнер), пл(а)ѣнн предѣ наца внше пнсанница властанца (П/1638, бр. 217, калѣкерѣ оснфѣ), н першѣноц охндосцо пѣт(о)ѣ н пѣтовница прнанкѣ... (П/1645, бр. 58, ннкошнѣ), прнложнн дѣвца манастрница башн старн (П/1678, бр. 26, ннко кѣлача), енѣѣ плаѣнѣ ѿдѣ нгоднн предѣ рѣченница стнцлѣхрннца, н ѿвннца нстннца дннарнца (П/1644, 18. в., напсаѣѣ втннн).⁵

У једном примеру забиљежен је необичан наставак *-оме*: га ннкоѣ вѣѣковѣ дароваѣѣ днѣ ѿн ѣ лѣгѣ ѿ ѣ меѣѣѣ бланннѣ згора лѣкетѣ ннклнѣѣѣ н брата ѿѣ нѣѣѣѣ (ДАЦ.Дав./1588, бр. 3, днѣнннѣ).

Дакле, у ДИМн. употребљавају се напоредо облици на *-ма* (по поријеклу стари двојински), потом облици множине: у инструменталу на *-и* (облици старог Имн., нема примјера за употребу облика датива умјесто инструментала), а у дативу на *-м* (облици старог датива, осим у једном примјеру гдје је на мјесту датива употријебљен инструментал са наставком *-и*). Занимиво је да се код именица женског рода и у дативу и у инструменталу употребљавају облици на *-ама* (по поријеклу стари двојински), што би значило да се синкретизам ова два падежа у множини раније уопштио код именица женског рода. То може бити условљено тиме што је код именица женског рода прихваћен облик двојине као готов, без измјена, док је код именица мушког и средњег рода дошло до формирања новог наставка (насталог комбинацијом множине и двојине).

3. Према нашем корпусу, у 16. и 17. вијеку, у *Паитровским исправама* заступљена је једнакост генитива и локатива множине, односно датива и инструментала. Једнакост није доведена до краја. У локативу и генитиву множине у употреби су наставци локатива множине на *-х*, али, уз то, опстају (иако мање фреквентни) и облици старог генитива (са полугласником на крају). И у дативу и у инструменталу множине срећу се исти наставци, на *-ма*, по поријеклу двојински (*-ама* у женском роду) или наставци настали двојинско-множинским укрштањем (*-има* у мушком и средњем роду), али се, уз то, срећу и стари наставци датива у дативу (на *-м*, мада је у једном примјеру забиљежен и инструментални наставак *-и*), односно инструментални у инструменталу (наставка *-и*), осим код именица *â*-основа гдје смо забиљежили једино наставак *-ама*.

⁵ И код личних замјеница 1. и 2. лица двојинске форме су чешће у употреби у односу на именице, нарочито у инструменталу: У дативу је следећи однос: *нама* 4 пута, *нам* 2 пута; *вама* 3 пута, *вам* 2 пута, једном је забиљежен облик по поријеклу инструментални у функцији датива – *вами*, а у инструменталу: *нама* 25 пута, *нами* 3 пута; *вама* и *вами* по једном.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексић 1939:** Радомир Алексић, *Извјештај о говорима Паитровића*, Го-дишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI, Београд, 17–20.
- Белић 2000:** Александар Белић, *Упоредна словенска лингвистика 1, Избрана дела Александра Белића*, том 2, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брозовић/Ивић 1988:** Далибор Брозовић и Павле Ивић, *Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски*, Загреб: Енциклопедија Југославије, ЈЛЗ.
- Вујовић 1969:** Лука Вујовић, *Мрковићи дијалекат*, СДЗБ XVIII, 73–398.
- Грицкат 1975:** Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека Србије.
- Трифунровић 2001:** Ђорђе Трифунровић, *Ка почецима српске писмености*, Београд: Октоих.
- Даничић 1858:** Ђуро Даничић, *Историја облика српског језика*, Београд.
- Ивић 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.
- Јовановић 2005:** Миодраг Јовановић: *Говор Паитровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Милетић 1940:** Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, 211–663.
- Младеновић 2008:** Александар Младеновић, *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.
- Пешикан 1965:** Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, [5] 294.
- Решетар 1907:** Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Wien.
- Ружичић 1926:** Гојко Ружичић, „Развитак српскохрватског генитива плурала на -â“, *Slavia* V/2, Praha, 213–232.
- Симић 2002:** Радоје Симић, *Морфонолошки процеси у српскохрватском језику. Њихови узроци и последице*, Београд: Јасен.
- Стевановић 1935:** Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Библиотека ЈФ V, Београд, 1–129.

Jelica Stojanović

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE GENITIVE AND LOCATIVE, DATIVE AND
INSTRUMENTAL PLURAL NOUNS IN THE *PAŠTROVIĆ MANUSCRIPTS*
(16TH AND 17TH CENTURIES)

Summary

The paper discusses dual-plural overlappings in the genitive/locative, and in the dative/locative plural in the *Paštrović Manuscripts* from the 16th and 17th centuries. As attested by our corpus, in the 16th- and 17th-century *Paštrović Manuscripts* the frequency of the genitive and locative plural, i.e. of the dative and instrumental, is equal. The equality does not show fully. The locative and genitive plural take the locative plural endings in *-h*, but the forms of the old genitive (with a semivowel at the end) persist parallelly. The same endings are found both in the dative and instrumental plural: they include *-ma*, etymologically dual (*-ama* in the feminine gender), or endings derived through dual-plural crossing (*-ima* in masculine and neuter), but it is also possible to see the old dative endings in the dative (with *-m*, although one example also features the instrumental ending *-i*), that is, the instrumental endings in the instrumental (ending *-i*), except in the *â*-stem nouns, where we registered only the ending *-ama*.

Key words: *Paštrović Manuscripts*, genitive and locative plural, dative and instrumental plural, *Paštrović* speech, distribution of endings, case syncretism.

Александар М. МИЛАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 03. 04. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

МОРФОЛОГИЈА У СУБОТИЋЕВОЈ *СРПСКОЈ ГРАМАТИЦИ* (1847)

У раду се, кроз смештање у контекст тадашњих граматика, анализира и вреднује обимно поглавље о морфологији у Суботићевеј рукописној *Српској граматици* (1847). Граматика је писана на основу грађе са широке територије коју аутор сматра српском, а у обзир су узети и народни говори и писани израз књижевника. Како је граматика била по својој природи и дескриптивна и прескриптивна, издвојени су ауторови нормативистички критеријуми и поступци, као и значајни социолингвистички детаљи. Приступ у граматици првенствено је синхрониски, али су присутни и пасажии из историје језика, изнесени на основу ауторове оригиналне анализе споменика.

Кључне речи: Јован Суботић, *Српска граматика*, морфологија, дескрипција, прескрипција, кодификација, вуковски језик, доситејевски језик, славенизми, Матица српска

0. Суботић као филолог. Јована Суботића памтимо пре свега као књижевника, али је овај свестрани писац током 19. в. био и значајан политичар и филолог. Суботићеве заслуге за развој науке о књижевности препознају се и данас пре свега у његовом увиђају значаја и квалитета српске народне књижевности, али и у проучавању версификације (*Наука о србскомъ стихотворенію* из 1845). О Суботићу као граматичару писала је детаљније до сада само Ирена Грицкат (1980), која је анализирала само његове језикословне радове објављене у периодици, али не и његово најзначајније дело под насловом *Српска граматика*, које је остало у рукопису. У поменутом раду констатује се да је Суботићева граматичка мисао еволуирала, и кретала се од славеносрпске ка вуковској концепцији српског књижевног језика. Зато ће један од циљева наше анализе *Српске граматике*, и поглавља о морфологији у њој, бити да проверимо овакав закључак Ирене Грицкат. Сасвим узгредно, приређујући Суботићеву *Автобиографију*, о *Српској гра-*

---

* aleksandar.jus@gmail.com

матици писао је Тихомир Остојић, који констатује да је у питању „потпуна, систематски изведена зграда српског језика” (Остојић 2009: 167).

Други циљеви рада биће представљање и опис до сада неанализираног поглавља о морфологији у једној граматици српског језика, његово поређење са истим поглављима у претходним српским граматицима и потом вредновање до којег ће се доћи кроз наведену компарацију.

1. Суботићева компромисна концепција стандардног језика. Ваља одмах на почетку излагања указати на чињеницу да Суботић од почетка па до краја свога стваралаштва никада није постао потпуни Вуков присталица, иако је прихватио поједина решења идентична са вуковским, пре свега концепцију да у основи српског стандарда мора бити народни језик, као и идеју да ћирилицу ваља ослободити диграфа и сувишних графема, каквим није сматрао графему јат.¹ Ипак, остао је веран и појединим доситејевским концепцијским решењима, стварајући тако једну компромисну концепцију стандардног језика у којој су се укрштала и сједињавала два принципа:

- а) доситејевски принцип, оличен у морфонолошком, етимолошком и историјском ортографском проседеу (чување јата тамо где му је по пореклу место), као и у чувању славенизама у вишем лексичком фонду, тј. „кад се о ученим стварима пише”;
- б) вуковски принцип, оличен првенствено у растерећеној ћирилици и Вуковим графематским решењима за /ћ, ђ, љ, њ, ј, џ/, као и граматичкој структури књижевног језика преузетој из новоштокавског (овога пута шумадијско-војвођанског) дијалекта.

Чување лексичких славенизама, сматрао је Суботић средином 19. в., неопходно је не само из стилских разлога, јер су они потребни у књижевном језику и ради попуњавања лексичких празнина које настају при интелектуализацији израза:

ије: приступа причестију страдателном, и означаје производ дјјствовања глагола, као: *аведеније*, *поученије*, *спасеније* и т. д. Ове су рџчи све, а и нема их много, из цркве у народ ушле; но будући да су језику, кад се о ученим стварима пише, овог рода рџчи врло потребне, а предидући слог, кои истина у нџким ту службу чини, коју овдџ *ије*, због ниже слџдујућих подобних *ање*, *оње*, која други начин изражују. Згодно послужити неможе, зато би добро било ове производителне звукове јаче употребити (Суботић 1847: 318–319).

Наведени разлози утицали су да Суботић, поред народних, описује и ретке славеносрпске морфолошке категорије које су се лексикализовале, попут руске компарације придева, дајући им при томе специфичан статус.

¹ „Но у мојој Граматици, коју је Матица наградом увенчала, утемељио сам исти Вуков правопис, сд тим једним додатком, да сам писме љ задржао, и то на оном месту, где га сви српски споменици имаду, где би дакле изван сваке сумње остао навек, кад би се наша азбука хисторијским путем развијала, и где га права потреба у језику утемељује, јер се њим изједначају наши дијалекти, у којима имамо *ије*, *је*, *е* и *и* на једном месту. Овим сам правописом касније писао све, што сам написао и штампао, па тако чиним и дан данас” (Суботић 2009б: 47). Приређујући рукопис Суботићеве аутобиографије, Тихомир Остојић је 1901. мењао оригиналну графију и ортографију, па је тако и графему јат замењивао графемом <е>.

2. Настанак и особине Суботићеве Српске граматике. Ово обимно дело ране српске граматографије настало је као последица жеље Матице српске да се укључи у стандардизацијске процесе средином 19. в. Тако је Суботићево дело – и ово ваља нагласити – прво која је настало као плод институционалног напора да се штампа српска граматика. Све претходне (две Вукове, Соларићева, Видаковићева и Поповићева), истакла је већ Исидора Бјелаковић (2016: 65), „нису писане на захтев власти или институције (уз изузетак граматике Д. Милаковића из 1838)”. Анонимни Суботићев рукопис победио је на Матицином конкурс у управо током преломне и за језички стандард пресудне 1847. године, а најбољим га је прогласила компетентна комисија са чувеним славистом Павелом Јозефом Шафариком на челу.

2.1. Судбина рукописа. Суботићево дело остало је у рукопису до данас, а чува се у Библиотеци Матице српске. Разлога је више, а кључни лежи у чињеници да је аутор дело написао модификованом Вуковом ћирилицом, забрањеном и прогоњеном у Текелијино време у Матици. Иако су многи српски научници истицали да граматика није објављена и предвиђали јој такву дефинитивну судбину (међу њима и Тихомир Остојић),² аутор овог реферата покушава исправити ову филолошку неправду према једном од првих српских граматичара приређивањем рукописа за штампу.

2.2. Структура Суботићеве граматике (обим и садржај рукописа). У првој половини 19. в. граматике српског народног и доситејевског језика имале су сличну концепцију и структуру, преузету махом од Добровског: „Грамматике су биле пре свега дескриптивне с тежиштем на морфологији” (Бјелаковић 2016: 65). Истог профила је и Суботићева граматика. Постоји, међутим, и лако видљива разлика. Суботићев рукопис је неуобичајено обиман за тадашње српске граматике и има чак 458 густо исписаних страна, са 401 параграфом. Структура ове граматике сасвим је уобичајена и подређена тадашњем поимању граматичке науке:

И по овом наука о језику има IV. части: у првој има радити о звукџвима; у другој о рџчима; у трећој о начинџма, како се рџчи у говор скончававу; Нџки узиваву науку о том, како треба језик писати, за особиту част Грамматике, но нама се за боље свидило, исту за особиту част науке о звукџвима узети, с којом је по самој природи тџсно скопчана, као што ће се то на свом мџсту видити (Суботић 1847: 18).

Садржаву рукописа, дакле, вођен је овом теоријском поставком, и чине га четири целине: „Увод” (1–16); „Част прва. Наука о звукџвима” (17–70); „Част друга. Наука о Рџчима” (73–353) и „Част трећа. Наука о Слоговима” (354–458).³

² „Данас је, дабогме, после радова Миклошића, Даничића и др, већи део онога што Суботић пише застарео, те је ова граматика осуђена, да на вечита времена остане у рукопису” (Остојић 2009: 167).

³ Из Суботићеве *Автобиографије* сазнајемо да је рукопис остао недовршен јер аутор није написао поглавље о прозодији. То се види и из недовољно прецизних формулација на многим местима у рукопису, као и из појединих празнина, у које је аутор намеравао да допише одговарајуће податке (број параграфа на који се позива и сл.).

2.3. Језикословни узори и литература. Суботић, који по формалном образовању није био филолог, у граматички се највише позивао на два славистичка ауторитета: Чеха Јозефа Добровског, који је и по аутору „отац славенске Грамматике”,⁴ и Словака Павела Јозефа Шафарика, који је био и рецензент рукописа⁵. Уз њих, спомиње се још и граматичко учење Руса Александра Востокова.⁶ На основу оних *Апендини*, једног од примера који наводи за страна властита имена, ваља претпоставити да је Суботић био упознат и са *Граматицом илирског језика (Grammatica della lingua illirica)*, коју је Италијан Франческо Марија Апендини објавио 1806. Остале коришћене изворе и литературу немогуће је директно доказати, а везе се могу реконструисати само анализом структуре граматике, терминологије, дефиниција и примера.⁷ Суботић је у поглављу о морфологији често улазио у полемику са другим граматичарима, не именујући их при томе.

3. Одређење појма морфологија. Поглавље о морфологији, тј. „Част друга. Наука о Рџцима”, има укупно 280 страна, тј. значајно више од половине рукописа. Структура овог поглавља показује да је Суботић и творбу речи сматрао делом морфологије у ширем смислу, јер се и „Део II. О произвођењу рџчи” (стр. 313–350), посвећен извођењу (деривацији), налази у склопу поглавља о „Науци о Рџцима”. Коначно, у овом делу је и „Додатак. О слагању рџчи” (350–352), посвећен слагању (композицији) као типу творбе, којем Суботић очито одређује маргиналан статус у односу на извођење. Оваква структура поглавља о морфологији одговара и дефиницији појма, датог на самом почетку поглавља:

Чести ове науке

Наука о рџцима има нам показати рџчи, као слажуће части говора; дакле, а., родове рџчи и видове, у којима се у говору налазе; б., састав рџчи, или како постају. На толико дакле дџлова има се иста наука раздџлити.

Суботић уз дефиницију оставља и занимљиву методолошку примедбу о редоследу излагања у граматички, која истовремено сведочи и о ауторовим оригиналним научним ставовима и о његовом односу према лингвистичким ауторитетима. Указујући на три области морфологије у ширем смислу (врсте речи, облици променљивих речи, творба речи), он одређује и редослед излагања о њима који сматра логичним, и наводи аргументе томе у прилог:

⁴ Уп. нпр.: „Опредџељени вид постао је по Добровском из прилагателног и мџстоименија трећег лица и, ја, е.” и сл. (Суботић 1847: 150, §. 107).

⁵ „Шафарик је био најслављеније европско име у славенској филологији, и нарочити пријатељ и познавањел народног језика српског” (Суботић 2009б: 50).

⁶ *Русская грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная*, СПб., 1831.

⁷ Суботић се углавном држао традиционалне руске и рсл. терминологије (Ранђеловић 2016), коју је научио још у школи, а у своју граматичку уводио је и интернационалне термине. Сведочанство о морфолошким терминима оставио је и у *Автобиографији*: „Учило се да части слова има осам: суштествително, прилагателно, числително, мјестоименије, глагол, нарџчије, предлог, междометије” (Суботић 2009а: 101).

Прим. У науци о звуковима изложили смо најпре звукове посебице, пак онда слоге, као цџла; могао би нам когод рећи, да би по томе и овдџ најпре ваљало изложити, како рџчи постају, пак онда на какве се родове раздџљују, и какве видове узимају, тим више, што је тако и отац славенске Грамматике учинио. Но нама се горе изложени ред природним учинио, а притом и zgodним. Природним по том, што су у овој части Грамматике рџчи као слажућа част говора сматрају, пре свем дакле узети се морају онакове, какове у говору долазе, а ту су већ готове дане, па кад се о њима све оно казало, што се казати имало, онда тек долази ред на то, да се каже о њима самима, како постају; а друго и по том, што се прво и прво, кад се о постојању рџчи говорити стане, то рећи мора, ком роду принадежи, и што се много којешта о том рећи има, што у науку о видовима рџчи принадежи, слџдователно, шта је природније, него, да се оно најпре каже, без чега се друго казати не може. Тако и пр. у науци, како рџчи постају, мора се пре свега казати: име суштествително постаје овако; или: глагол се рађа овако. Али како ћемо знати, шта је то: име суштествително, шта ли је глагол? Тако како се једанпут стане н. пр. о имену суштествителном говорити, како постаје, тако се мора рећи: име сушт. мужког, или женског рода. Шта је мужки, шта ли женски род излаже наука о видовима, у којима се рџчи у говору показују. Дакле то треба најпре из ње научити. Исто тако мора се у науци о постанку рџчи овај или онај падеж, ово или оно число, овај или онај степен, ово или оно лице и т. д. споменути: а ово су све саме ствари, о којима наука о видовима рџчи управо ради. Слџдователно са свим је природи ствари сходно, да се најпре наука о родовима и видовима рџчи изложи, пак онда наука о саставу њиховом. – Zгодније нам се пак учинило овим редом ствар предложити баш због тога, што се овако оно најпре предлаже, што најпре знати ваља, и што се тако све неугодности удаљују, које изтичу, кад се о оном говори, о чему јошт није речено, шта је (Суботић 1847: 73–74).

4. Специфичности дескрипције. Попут својих граматичких претходника, и Суботић се трудио да што прецизније опише морфолошке специфичности српског језика. Ипак, обиљем података и детаља издвојио се у односу на њих. Тако уз чисто граматичке информације у рукопису срећемо и ретке описе говорне праксе, као и драгоцену социолингвистичка запажања, док културолошке одразе грађанске културе средине 19. в. препознајемо како у избору морфолошких појединости тако и у примерима. Због ограничености обима реферата, као илустрација наведеног послужиће нам само два завршна параграфа поглавља о именицама.

4.1. Говорне конвенције. Кратак параграф са ознаком „§. 97.” и насловом: „О презимену и племићком имену.” нуди захвалан материјал не само за морфолошке већ и за социолингвистичке закључке. Суботић прецизно запажа нове појаве у именовању и титулацији, разлаже елементе иновација, утврђује порекло и нуди нормативистичку препоруку.

4.1.1. Писани језик мора бити одраз говорног, јер је говорни исказ, стицајем историјских околности, готово вековима имао предност у односу на писани текст, и представља веран одраз „народног” језика:

Презиме код нас нџки склањају, а нџки не. Презиме је исто тако име, као год и име крштено, кад се дакле ово склања, зашто да се оно несклања? У говору сви презимена склањамо. Ми смо дакле те мисли, да треба и презиме склањати. Склања се пак оно, по истим законима, по којима и име крштено; како се које свршује, онако у једно или друго склоненије припада (Суботић 1847: 138–139).

4.1.2. Утицај језичке моде као социолингвистички феномен у српском писаном језику највидљивији је био у титулацији. Занимљиво је да Суботић, у романтичарском духу, чак и племићка имена доводи у везу са именима из народне поезије:

Начина племићког имена имамо два: или узимамо презиме као то, или наслов од добра (предикат). У новије доба ушло је у обичај пред презиме, кад се то као племићко име узима, предлог от или од, но без предложне силе, стављати. Ово је по нџмачки. По својству нашега језика боље би било у том случају пред презиме метати: племић и пр. мџсто Давид от Давидовић : Давид, племић Давидовић, или: Давид плем. Давидовић. У другом случају употребљавају нџки наслов са предлогом од; други пак придају наслов у виду прилагателног. По нашој мисли они правије имају од ових; ово је истина начин, коим се нџка славенска кољена служе, али је оно начин, коим су се наши стари служили. Јер нити се каже : Прилипски Марко, ни Пазарски Реља, него: од Прилипа Марко, и Реља од Пазара (Суботић 1847: 138–139).

4.1.3. Суботићево жигосање пресликавања немачких језичких решења у српском језику видљиво је и у претходним цитатима. Немачки језик, сматрао је Суботић, врши погубан утицај на граматичку структуру српског језика.⁸

Прим. Овамо спадају и имена регименти. Нџмци кажу н. пр. *das Regiment Gyulay* и т. д. По тому и наши праве : ђулаи регимента. Ми држимо, да је боље овдџ употребити усвајателно прилагателно, јер регимента заиста онеме, чије име носи, и принадежи. И тако би било: ђулаина регимента, Крајови коњаници, Михаљевићеви слободњаци, и т. д. (Суботић 1847: 138–139).

4.2. Дилеме око деклинације страних имена. У 98. параграфу („Страна Имена.”) Суботић је издвојио деклинационе потешкоће са страним оними-ма, који су због свог фонетског склопа збуњивали пре свега језичко осећање српских новинара (Албјанић 1984), али и научника и књижевника (Милановић 2013), те су неретко остајала непроменљива или са неустаљеном деклинацијом:

I. Страна новија имена, која на сугласно или на а и о излазе, склањају се као и наша истих родова; али која се свршују са е и и, у тима нисмо сви сложни. Ми мислимо, да тима у другим падежима треба просто додати образователне звукове падежа, а између и и слџдјуђег самогласног мора доћи, као обично, ј.

	Гете	Апендини
Р.	Гете-а	Апендини-ја
Д.	Гете-у	Апендини-ју
В.	Гете-а	Апендини-ја
З.	Гете	Апендини
Т.	Гете-ом	Апендини-јем
С.	Гете-у	Апендини-ју

II. И старија страна имена у обште по овом правилу иду; но од римских и грчких имена има нџка, која на сугласно излазе, и опет се од правила удаљују.

Инсистирање на језичком детаљу из више сфере комуникације у култури (књижевности, публицистици, науци) видљиво је и у примерима морфолошког описа именица *pluralia tantum* страного порекла:

⁸ Будући да је немачки и латински језик одлично познавао и био добро упознат и са српском језичком ситуацијом у Аустроугарској и са развојем славистике, Суботић је често правио морфолошке паралеле управо са овим језицима.

Прим. 2. Имена градова управљају се у обште по овим правилима. О њима ће мо јошт ово примѣтити. Има нѣка од ових имена, која се у своим језицима само у множ. числу употребљавају. Код тих морамо гледати на то, како се свршују. Ако се свршују на самогласно нашег именителног множ. биће код нас у числу множ.; ако не узећемо их у числу јед. н пр. Баје, Сиракузе, Тиве, Делфи јесу наши именителни множ. а Мегара Ампелакија и т. д. наши су именителни јед. (Суботић 1847: 139–142).

5. Одлике војвођанских говора. Добро је познат Вуков однос према српским градским говорима са тла данашње Војводине. У том контексту посебну пажњу привлачи Суботићев опис и пропис морфолошких особина војвођанских говора, нарочито сремског. Суботић се на ове особине неретко позивао у намери да уђу у основицу стандардног језика, као код система множинских падежа именица, али и са циљем да само опише дијалекатску слику, без прескриптивних намера, нпр.: „У Зем лицу множ. чује се у народу (у Срђму) поред питају, моле, гору, беру, пеку, дају и т. д. и: питаду, молиду, гореду, береду, печеду и т. д.” (Суботић 1847: 256); „Говоре по Срђму и: узбрадо, закладо, сазвадо, поред: узбра, закла, сазва”; „У Срђму се чује мѣсто будем: бидем и биднем” и сл.

6. Статус славенизама. Истакли смо већ Суботићев толерантан однос према славенизмима које сматра неопходним у вишој лексици.⁹ Ипак, у целој граматичи, па чак и у поглављу о сложеницама, аутор међу примерима избегава славенизме, остављајући само ретке потврде (нпр. *богородити*, *благодарити* и сл.) за овај лексички слој који је био у неумитном повлачењу. Овакав поступак само привидно је у нескладу са Суботићевом језикословном терминологијом у граматичи, јер заправо добро одговара идеји да у граматичи опише, па и нормира, првенствено српски *народни* језик. Отуда су из граматике махом удаљени и они морфолошки облици који су још увек и у доситејевском виду славеносрпског језика опстајали као траг утицаја рускословенског језика. Мислимо ту пре свега на књишке множинске облике именица, затим компаратив/суперлатив придева, као и партиципе. Све ове морфосинтаксичке облике Суботић је имао у свом језику (Милановић 2014), снижавао им је фреквенцију с временом, да би их се на крају века и јавно одрекао, пишући иронично о славеносрпском језику у *Автобиографији* писаној пред крај живота и објављеној постхумно.

На пример, у поглављу о компарацији придева, Суботић је на крају последњег параграфа оставио кратку примедбу посвећену језичкој пракси српских писаца који су користили придеве са рсл. компарацијом. Наводећи конкретне примере, Суботић заправо говори о процесу *лексикализације* оваких облика, уочавајући семантичке и стилистичке разлике између српских и руских/рсл. облика. Суботић такође предвиђа да ће овакви лексикализовани облици, и у титулирању и ван њега, опстати у стандардном језику:

Прим. Имају обичај наши списатељи кад кад употребљавати превазходни на ајши, ејши, као : сладчајши, љубезњејши и т. д, и у титулама: Честњејши високопреосвештенјејши, Јасњејши, Свѣтљејши и т. д.

⁹ Славенизми нису ретки ни у метајезику Суботићеве граматике, и то не само у функцији лингвистичких термина.

Што се првог каса, будући да превазходни са нај увџк сравновање у дџлу означаје, а често нам превазходни треба, коим неби рећи, да је она твар, којој га прилажемо, баш од свију заиста најпревазходнија, то ће по свој прилици овај Superlativus absolutus код нас у нџкима задржати, као што се код Талијанаца латински у нџкима задржао као: il ottimo padre. Јер сасвим је друго, кад се каже: најучении муж, а друго је учењејши муж; друго је најславнији списатељ, а опет друго славњејши списатељ. У овоме примџр имамо и код сравноителног, гдџ се славенски на ши у нџкима задржао.

Што се пак титула каса, те ће код нас по свој прилици оним путем ударити, коим су и код других ишле т. ј. оне се за себе развијају; ајши долази после шуштењих (ж, ш, ч, ћ) јејши или ејши после других звукова (Суботић 1847: 158, §. 114).

Облике придева са руском/рсл. компарацијом Суботић је тако практично пребадио са граматичког на лексички и стилистички план, описујући у парадигмама, ван примедбе, само српску компарацију.

7. Нормативистички приступ. Свестан шире опозиције између говорног тј. народног и стандардног језика, Суботић је често контрастирао морфолошке облике из два језичка идиома, користећи при томе специфичне језичке маркере. „Правилни” тј. прописани или препоручени облици утврђују се првенствено према стању у живом народном језику. Критеријум је, дакле, „како народ каже”, „како народ говори”, али и „начин, коим су се наши стари служили”. Отуда и честе формулације сличног садржаја при тумачењу примера и предлагању нормативног решења:

Народ каже: Гаврило, Данило, Самуило, Рафаило и по овом би имали подобна жидска имена писати

Која је пак народ сасвим прекроио, та наравно, онако писати имамо, како народ говори, као: Јован и Иван, Павле и Павао, Ђорђе и Ђурђе, Исак, Игњат, Марко, Јелесије и т. д.

7.1. Језик писаца као нормативистички критеријум. Осим говорног израза у свим српским дијалектима, Суботић је анализирао и језик српских и хрватских књижевника, сматрајући их меродавним за стандардни језик у настајању.¹⁰ Прописивање зато почива и на анализи стања у писаном изразу „списатеља”, нарочито код облика којих у народном језику и нема: „Римска и грчка имена на us, os и ius, ios. Ова једни пишу овако са ус н пр. Августус, Хорацијус; други изостављају us, а трећи међу о, и пишу: Августо, Хорацио као хрватски списатељи.”

Како је Суботић просуђивао при „сукобу” језика писаца и живог говора, као и које је друге критеријуме (националне, семантичке и др.) сматрао релевантним при прескрипцији, одлично илуструје следећи дужи цитат:

Хрватски списатељи уводе овај сказателни, да се од дателног и Творителног множ. разликује, са их на крају. Народ је већма за има, и ако ће мо се по оном владати, што је највећма обште, то морамо пре има изабрати него и или их. Кад нам народ иде на руку, нека се и са и послужимо: али да ми баш оно изкључимо, што је народу повољније, а оно као „тако и не иначе” узмемо, што је народ оставио, – то мислим да није сасвим у реду. Што се вида их тиче, тај да је србски, то би га заиста у Дубровнику и Црној Гори било, него је у дољве Приморје од Словенаца дошао. Кад не би имали чисте србске форме, онда неби марио, да примимо из другог нарџчија оно, што нам треба, али кад у србском има сасвим

¹⁰ Иако је и словеначки језик сматрао српским у ширем смислу, примере из дела словеначких писаца Суботић није наводио.

изображен вид, онда њему несугласан из другог нарџчија уводити, мислим, да нити је нужно, ни добро. А само тога ради х писати, да се овај падеж од других разликује, нити се даје, нити је потребно. Недаје се због тога, што би онда морали и друге једнаке падеже овим или оним писменом разликовати, које, куда би нас одвело, сваки зна; потребно није, зашто сказателни увџк с предлогом долази, и тако се тим од једнаког Имен. довољно разликује (Суботић 1847: 105).

7.2. Прописивање према аналошком принципу. Као релевантан Суботић је увео и аналошки принцип при прописивању мање распрострањених облика, а као престижна увек му је служила парадигма успостављена у народном језику:

Најбоље ће бити, да видимо, како наш народ иста имена употребљује.

а., од оних имена, која на цз и оs излазе имамо у народу ова: Максим, Константин, Роман, Петар, Герман, Јустин, Исидор, Ниџифор, Јаков, Јосиф, Филип, Стеван, Мартин и т. д. Ми мислимо, да по овима слободно поставити можемо правило, да она имена, која на цз и оs излазе писати ваља без ових слогова. Писаћемо дакле: Катулл, Август, Диоклециан, Марцелл, Тилемах, Евримах, Еол, Анхијад, Егист и т. д.

б., од имена на ицз и иос налазимо у народу: Антоније, Порфирије, Проконије, Софроније, Димитрије, Леонтије, Авросије и т. д. И по овом можемо поставити правило, да сва имена на ицз и иос са ије писати ваља. Писаћемо дакле: Хорације, Виргилије, Фабије, Емилије, Туллије, Марије, Филитије, Мелантије, Стратије и т. д.

7.3. Остали нормативистички принципи. Облици који имају дугу традицију у писаном језику, сматрао је Суботић, не могу се мењати, на пример, чак и уколико нису системски: „Зевс мора остати како је.” На основу једног од наведених цитата, у којем помиње „начин, којим се нџка славенска кољена служе” при титулисању, јасно је да је при нормирању Суботић водио рачуна и о стању у ширем словенском контексту, нарочито на простору *Slavia Orthodoxa*, али само на нивоу поређења, дајући увек предност конкретной ситуацији у српском језику.

Речено је већ да многи морфолошки облици посведочени у Суботићевом писаном опусу (Милановић 2014) нису истовремено препоручени и у његовој граматичи, што важи чак и за неке облике који се појављују у метајезику Суботићеве граматике (нпр. множинске облике неких именица). У питању је несумњиво сведочанство да је Суботић при кодификацији српског језика право отклон према свему што је сматрао локалним тј. регионалним, покушавајући да пропише наддијалекатски идиом за врло широку територију (уп. „У Хорватској је чути овај сказателни на ије н пр. у градовије, на воловије”, „У хорватском и словенском нарџчију Сказ. множ. има их са слабим х: обра-зих, ковачих” и сл.).

9. Закључак. Уколико Суботићеву граматичу упоредимо са Бабукићевом из 1854, под насловом *Hirska slovnica*, за коју је Бранка Тафра констатовала да је „prva hrvatska znanstvena gramatika” (Тафра 2014: 467), несумњиво се може тврдити да је и Суботићево дело научно. Оно понекад, при поређењу са граматикама које су јој непосредно претходиле (нпр. Поповићевом, уп. Окука 2016), изненађује бројем граматичких, нарочито морфолошких детаља које је аутор уочио, описао и прокоментарисао, смештајући их неретко и у соци-

олингвистички контекст. Увођење и језика писаца као релевантног фактора при кодификацији превладало је недостатке вуковске концепције стандардног језика. Посебан квалитет граматички дају и честе полемике са ставовима претходника о морфологији српског језика, као и умерени дијахронијски приступ. За похвалу је, несумњиво, и ширина захвата при опису језика који је Суботић сматрао српским, па у граматички налазимо пуно напомена о језику свих Срба, Хрвата и Словенаца.

То, наравно, не значи да у граматички нема и бројних теоријско-методолошких (нпр. недовољно и непрецизно раздвајање морфологије и творбе речи итд.), па и материјалних грешака (нпр. мноштво непостојећих облика које аутор реконструира или сматра постојећим), које представљају дуг прошлом времену и тадашњем степену развоја граматике и лингвистике, како историјске тако и синхронијске, јер се као парадигматске налазе и код Добровског и у другим граматикама. О њима, као очекиваним, у овом раду није писано. Па ипак, у Суботићевој граматички морфологија српског језика сагледана је у контексту тадашње србистике пажљиво и акрибично; примарно из дескриптивног, али и прескриптивног угла, што представља њен додатни квалитет. Суботићев приступ је очекивано био пре свега синхронијски, али са повременим урањањем и у историју српског језика, колико су знања допуштала, и то пре свега на основу ауторових оригиналних анализа рукописа, што је својевремено истакла и Ирена Грицкат (1980).

Чак и у поглављу о морфологији наилазимо на читав низ значајних социолингвистичких запажања која сведоче и о српској језичкој ситуацији половином 19. в., пре свега о односу снага између следбеника доситејевског и вуковског модела стандардног језика. Своје умерене нормативистичке препоруке Суботић је изводио и на основу анализе ширег словенског контекста, али првенствено на основу говорне праксе „народа”, а потом и стања у српском фолклорном језику и језику књижевника. Удаљавајући своје нормативистичке предлоге чак и од сопствене језичке праксе, Суботић је покушавао изградити *наиндивидуални* и *наддијалекатски* принцип стандардног језика.

Конечно, иза ове граматике није стао само Јован Суботић, већ и њен рецензент, чувени слависта Павел Јозеф Шафарик, као и цела Матица српска. Како представља важно дело у развоју српске граматичке мисли, коју су аутори попут Јована Стерије Поповића¹¹ или Хрвата Игњата Брлића¹² познавали иако није објављено, Суботићеву *Српску граматичку* ваља штампати

¹¹ Суботић у *Автобиографији* тврди за Стерију: „Ја сам онда истина био најмањи део урадио и написао, што ми је до данас пошло за руком свршити: али су моје лирске и епоске песме у Лири и Босиљу, мој Краљ Дечански и моја Српска Граматика старијем колеги већ били до знања дошли, и он је како сам видео, реципирао већ мене у своју колегију” (Суботић 2009в: 86).

¹² Тако хрватски граматичар Игњат Брлић у своме писму сину, такође граматичару, Андрији пише како жели да му Суботићева граматика буде коректив, тј., по сопственим речима, „не били из ње шта научио”: „Већ је почео да допуња своју граматичку, кад је објављено да је Суботићева Граматика обдарена са 100 дукатах, а налази се у штампи, пак жели да је сачека, како би евентуално имао штогод да научи или да се друкчије користи, или даштогод и одбаци. Та му се граматика шаље у табацима из штампарије” (Новак 1967: 234).

и дати одговарајуће анализе, коментаре и вредновања читавог рукописа, уз наду да ће по објављивању она засјати новим сјајем и допринети да наша сагледавања историје србистике буду потпунија и тачнија.

ИЗВОРИ

- Суботић 1847:** *Србска граматика* [рукопис који се чува у Библиотеци Матице српске].
- Суботић 2009а:** Јован Суботић, *Живот дра Јована Суботића: (автобиографија) Део 1, Идила*, Нови Сад: Градска библиотека.
- Суботић 2009б:** Јован Суботић, *Живот дра Јована Суботића: (автобиографија) Део 2, Пролеће*, Нови Сад: Градска библиотека.
- Суботић 2009в:** Јован Суботић, *Живот дра Јована Суботића: (автобиографија) Део 3, Лето*, Нови Сад: Градска библиотека.

ЛИТЕРАТУРА

- Албијанић 1984:** Александар Албијанић, „Страна имена и топоними у неким српским текстовима XIX века: кратак осврт на Давидовићеве „Новине српске“ (1814), *НССВД*, 13/2, 67–75.
- Бјелаковић 2016:** Исидора Бјелаковић, „Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника ’српског’ језика у XIX веку”, у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију : Зборник у част Љиљани Суботић* (ур. И. Бјелаковић, Ј. Дражић и Д. Средојевић), Нови Сад, 55–67.
- Грицкат 1980:** Ирена Грицкат, „Јован Суботић као граматичар”, *Наш језик*, XXIV/3, Београд, 95–106.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Милановић 2013:** Александар Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2014:** Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Милисавац 1986:** Живан Милисавац, *Историја Матице српске*, I део (1826–1864), Нови Сад: Матица српска.
- Новак 1967:** Виктор Новак, *Вук и Хрвати*, Београд: Српска академија наука и уметности – Издавачка установа Научно дело.
- Окука 2016:** Милош Окука, „Србска граматика или писменица Јована Поповића (1843)”, у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију : Зборник у част Љиљани Суботић* (ур. И. Бјелаковић, Ј. Дражић и Д. Средојевић), Нови Сад, 69–87.

- Остојић 2009:** Тихомир Остојић, „О Суботићевој ’Српској граматичи’”, у: Јован Суботић, *Живот дра Јована Суботића : (автобиографија) Део 2, Пролеће*, Нови Сад: Градска библиотека, 166–173.
- Ранђеловић 2016:** Ана Ранђеловић, *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*, Београд: Филолошки факултет [докторска дисертација, рукопис].
- Тафра 2014:** Branka Tafra, „Prva hrvatska znanstvena gramatika”, у: *Hirska slovnica*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 467–531.

Aleksandar Milanović

MORPHOLOGY IN SUBOTIĆ’S *SERBIAN GRAMMAR* (1847)

Summary

Through a contextualisation within the then grammars, the paper discusses a comprehensive chapter on morphology in Subotić’s manuscript *Serbian Grammar* (1847). The grammar was written with a basis on material from an extensive territory which the author considers to be Serbian, and he also took into account the vernaculars and written language of the men of letters. As the grammar was in its essence both descriptive and prescriptive, the author’s normativist criteria and methods, as well as important sociolinguistic details, are emphasised. The approach in the grammar is predominantly synchronic, but it also features passages from the history of language, presented according to the author’s original analysis of the records.

Key words: Jovan Subotić, *Serbian Grammar*, morphology, description, prescription, codification, Vuk standard language, Dositej standard language, Slavicisms, Central Serbian Cultural and Publishing Society.

811.163.41(091)

811.163.41'28

091=163.41"12"

<https://doi.org/10.18485/msc.2017.46.1.ch7>

Виктор Д. САВИЋ*
Филолошки факултет у Београду
Институт за српски језик САНУ

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 01. 2017.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

О ЈЕДНОМ МОРФОЛОШКОМ ДИЈАЛЕКТИЗМУ У 13. ГЛАВИ ХИЛАНДАРСКОГ ТИПИКА

У раду се испитује једно недовољно јасно место из наслова 13. главе Хиландарског типика у светлости више чињеница. Најстарији препис Хиландарског типика (рани XIII век) савује се с млађим преписима (трећа четвртина XIV века) и са Студеничким типиком (препис с почетка XVII века). Резултати лексичко-семантичке анализе употпуњују се морфолошким налазима, а кључ за решење недоумица налази се у једном карактеристичном дијалектизму са српске језичке периферије.

Кључне речи: историја српског језика, историјска дијалектологија, Хиландарски типик

Иако Свети Сава Српски стоји на почетку велике историје самосталног српског књижевног стварања, или боље рећи слободног односа према књижевном језику и неспутане употребе његових потенцијала, он у много чему надилази своје наследнике на овоме пољу. Кључни догађај у обликовању српске средњовековне културе без сумње јесте оснивање манастира Хиландара (1198). Напоредо с добијањем места за Србе у познатој монашкој гори, а тиме и у универзалном поретку Источног света, Сава је радио на регулисању црквено-правног положаја овога манастира за сва времена. Убрзо по Немањиној смрти, након издавања владарских оснивачких повела, Сава је организовао састављање ктиторског типика за манастир (око 1200). Хиландар је редак међу светогорским манастирима који је добио властити типик. Крајем XIX века доцент Кијевске духовне академије Алексеј Афанасјевич Дмитријевски открио је и доказао да у подлози Хиландарског типика лежи пролог Евергетидског типика, најутицајнијег манастирског типика тога времена (Дмитриевский 1895: XLV).

---

*victor.savic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције” (178030), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У потпуном разумевању 12. и 13. главе Хиландарског и Студеничког типика лежи кључ за решавање читавог низа важних питања за рану српску културну и духовну историју. Дванаеста глава манастиру доноси аутономију, од 13. до 15. главе говори се о избору и црквеном постављењу манастирских првака, игумана, економа и еклесијарха. Најважнија међу овима је 13. глава, посвећена избору игумана (у Студеници је игуман од Савина времена још и архимандрит).

Хиландарски типик до нас је допро у неколико преписа; најстарији и најзначајнији је непотпун, и по нашем датовању настао је недуго после састављања оригинала, у току Савиних припрема за одлазак с очевим моштима у Србију, у јесен или зиму 1206. године (Савић 2013: 86).¹ Управо зато овај рукопис носи печат аутентичности, премда он не доноси увек и првобитни текст. – Питање дијалекатских слојева у древном препису Хиландарског типика који у том смислу (без обзира на текстолошке појединости) прилично верно одражава језик оригинала, нераскидиво је везано за питање ауторства овога списка. Оба питања привлаче пажњу истраживача више од једнога столећа, почев од фундаменталне студије Ватрослава Јагића посвећене односу између српског текста и његова грчког изворника (1898). Најважније су две изузетне студије Павла Ивића који у њима потанко анализира Савин удео у састављању Типика (1979, 1998). Спајајући перспективе историјске дијалектологије и историје језика он је успео да издвоји потцелине које би могле припадати лично Светоме Сави (1979, 1998). Показало се да у подлози Савина књижевног језика лежи добра штокавштина, необележена дијалекатским посебностима, „из доба пре настанка знатнијих разлика међу средишњим српским говорима” (Ивић 1998: 112). Раније је још Јагић изнео на видело и бугарско-македонски језички слој у овоме споменику; Ивић је потврдио присуство југоисточног, дијалекатски обојеног материјала, али он је у њему, ипак, видео српски призренско-тимочки материјал, не искључујући и друге могућности (1998: 109, 113). Ивићев закључак је да је један човек превео највећи део Евергетидског типика и да је унео пасаже којих нема у грчком предлошку, по Савиним инструкцијама; додатна поглавља (1, 2, 3, 42), пак, написао је сам Свети Сава (1998: 111). Тринаесту главу је саставио главни преводилац, поред кога је могао постојати макар још један, који се огледао у већим целинама, у главама 21–25 и 38–43, а по Ивићевим речима, „није искључено да је преводилаца било више” (1998: 11, нап. 7).

Наслови словенске и грчке 13. главе суштински се разилазе, као уосталом и највећи део садржаја ове главе:

Ο σταβιδένι ηγουμενοϋ· како по(до)баєт̄ ваставити ηγουμενοϋ 13. глава ХТ, 12а – Περι τῆς χειροτονίας τοῦ ἡγουμένου καὶ τοῦ οἰκονόμου, καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐξεῖναι τῷ ἡγουμένῳ εἰς τὴν πόλιν εἶναι, ἢ ἀλλαχοῦ ποῦ μακρὰν ὥστε τῆς μονῆς ἔξω κοιτάζεσθαι ἀνευ τῶν ἀναταττομένων ἐνταῦθα τριῶν αἰτιῶν 13. глава ЕТ, 1986.

¹ Свакако је почетак XIII века (Изложба 1973: 18, бр. 15).

У словенском тексту говори се само о процедури за избор игумана и о његову ритуалном увођењу на положај. Већ у грчком наслову, пак, који одговара другачијем основном тексту, говори се о „рукоположењу игумана и економа, и о томе да није дозвољено игуману да иде у град (Цариград) или било куда далеко што би подразумевало спавање изван манастира, осим у три случаја који су овде наведени”.² Словенски наслов састоји се из две потцелине, с тим што друга, због недовољне вештине њена састављача, суштински не казује ништа ново у односу на прву, делујући као њена парафраза. У првој секвенци све је јасно, имамо једну синтагму где је *нгоуџеновѣ* конгруентни атрибут у истом падежу као и управна реч, дакле придевска јединица (ради се о предлошко-падежној конструкцији с лок. једн., директно преведеној с грчког). Док у првом случају постоји правилна конгруенција, у другом случају збуњује нас пунозначни глагол и нарочито облик последње јединице у низу, истоветан с атрибутом из претходне секвенце (*нгоуџеновѣ*). Једино што је сигурно на први поглед јесте да имамо посла с модалном конструкцијом с глаголом *подѣвати* у неутралној форми, попут савременог *тѣребаѣиѣ*; даље у овој реченици с аналитичким предикатом видимо допуну у инфинитиву, и ту наша сигурност престаје. – Први сусрет с овим местом изазвао је код нас утисак да је по среди некаква неграматичност, као случајан заостатак из потпунијег предлошка. И Ватрослав Јагић и Павле Ивић посебно су истицали да нема регуларног слагања форми у тексту, али им ово место није само привукло пажњу. Међутим, како је оно једнаког обима с потврдама у млађим преписима Хиландарског типика и у Студеничком типичу (садржи исти број јединица), и пошто је само шест година млађе од оригинала, можемо, у принципу, допустити да одговара првобитном стању.

Својевремено се Белић, у својој чувеној студији *О учењу светиѡза Сава и његове школе у сѣварању нове редакције српских ћирилских сѣоменика*, узгредно дотакао датога места. Тамо где уредно набраја гласовне грешке нашега извора, Белић доноси и глагол *наставити*, констатујући овлаш да је исправан облик с другим префиксом, *наставити* (1936: 263). Проблем је, дакле, у глаголу, како га Белић схвата. Глагол *наставити*, међутим, нема тога значења у Даничићеву *Рјечнику* које би му Белић могао приписати (а то је ’поставити’), него се тамо искључиво јавља у значењу ’научити’ (Даничић II: 125); слично је и у старословенском Прашком речнику (SJS 19: 317–318).³

За сада ћемо још оставити по страни необичан облик с краја друге конструкције (*нгоуџеновѣ*). Пошто нам сам глагол није довољно јасан, послужимо се текстолошком анализом: упоредићемо стање у Типичу таха монаха Марка, Одеском препису и Студеничком типичу:

² Ограничено кретања игумана, наиме, уопште не би било практично за један српски манастир у туђини. Сава је истовремено основао и Карејску ћелију, тако да су бивши игумани могли тамо да се касније повуку ради молитвеног тиховања, без њихова повлачења у клаузуру док су на дужности.

³ Даничићев латински корелат *instituere* нуди најпре друга значења (’ставити унутра’, ’поставити’, ’приредити, наместити, удесити’), што се, разуме се, не може аутоматски пресликавати на наше језичке прилике.

како п(о)добаєтъ вѣстѣвѣти, нгоуденовѣ ХТ, 12а – како п(о)добаєтъ стѣти нгжленѣ СТ, 29а – како п(о)добаєтъ поставѣти, нгоудена МТ, 304б и ОТ (Поровић 1928: 75).

У свакој рукописној грани реализују се друга решења, постоји лексичко варирање пунозначног глагола и упадљиве морфолошке разлике у последњој речи; она само у првом случају личи на придев, мада се не понаша тако; у осталим случајевима иста именица је у другом падежу и с другачијом конституентском функцијом (дат. једн. – логички субј. / акуз. једн. – прави обј.). Ипак, у сваком основном тексту, испод наслова, без измене се говори о постављању игумана истим или блиским лексичким средствима као у првом делу наслова, ономе који је имао грчки ослонац – ω постављени нгоудена и аще хоцѣта нгоудана поставити. То значи да јесте постојао проблем у наслову, чим се осетила потреба за његовим уклањањем. И заиста, потврда за одговарајуће значење поставити [кого] ’именовати, поставити (на дужност)’ има, наравно, у укупном средњовековном корпусу доста – на пример, постави нѣцѣ сѣсѣри из Супрасаљског зборника (SJS 28: 196–197, ex. Supr 197,1, sub 2; в. такође Даничић II: 382–384).

Незгода је у томе што код Даничића глагол вѣставити, посматрано у оквиру реалних потврда, збиља нема одговарајућег значења; тамо је, судећи по његовим примерима, *suscitare* ’подићи, ставити нешто изнад чега’ (Даничић I: 189).⁴ Насупрот томе, оуставити би, већ, барем на први поглед, имало смисла; прво значење је *constituere* ’установити, основати, одредити’ (ако се задржимо на основним латинским и другим инојезичким корелатима, што је уобичајено за све историјске речнике), али може се схватити и као ’завести, увести, прописати’ – на пример, чръньское правило оустави оу нѣцѣ, из Житија Св. Симеона Стефана Првовенчаног (Даничић II: 382–384, Ст. 4).

Ствари ипак треба посматрати шире (на црквенословенском плану), и пре свега уз узимање у обзир старословенског стања зато што је, упркос бројним некњижевним наносима, Хиландарски типик, као и други српски типичи, писан српском редакцијом старословенског језика. Глаголи вѣставити и оуставити нису антонимни (префикс код првога је *въз-*, а не *въ-* с ингресивним значењем). Префигирани књижевни глагол вѣставити (< *въз-staviti) у солидно истраженом црквенословенском корпусу заправо значи ’уздићи’ (погнуто(г), пало(г) или лежеће(г)), и неретко се односи на живо биће, на пример – дакъ ап(осто)лоу твоємоу петроу вѣстави(ти) хромааго въ нѣцѣ твоє, из Синајског евхологија (SJS 7: s. v. вѣставити, 337, ex. Euch 44a,1); даља фигуративност овде је подразумевана (в. *loc. cit., fig.*). У интерпретацији нашег нејасног места може се, затим, ићи на слободнију, типолошку сличност између дужности руковођења монашком заједницом која живи у „анђеоском образу” и васкрсења, односно уздизања на небеса, јер овај глагол се користи и у специјалном значењу васкрсавања из мртвих – на пример, лазара четвъртодньна из мрътвнихъ вѣставиѣ, из Супрасаљског зборника (*loc. cit.*, ex. Supr 480,23sq, *spec.*). С друге стране,

⁴ Исто важи и за глагол вѣстѣти с његовим значењима *surgere* ’подићи се, придићи се’, *existere* ’појавити се’, *insurgere* ’устати на кога, против кога’ (Даничић I: 189), а више-мање исто је и у општијем црквенословенском корпусу (SJS 7: 337–339).

глагол оуставити за главно значење 'одредити, утврдити' (*ὀρίζειν, statuere*) поглавито се тиче неживог у лексикографски сагледивом материјалу (према за нас најрелевантнијим обрадама – SJS, Даничић), на пример – *идѣ же оуставиѣдѣ естъ дѣнь въ нѣже хоцѣтъ сѣдѣти*, из Слѣпчанског апостола (ДА 17.31; SJS 46: 685, ex. Slepč, sub 1). Већ због тога мора изгубити на убедљивости тумачење које би се заснивало на њему. Иако то Прашки старословенски речник не објашњава, очито је да је ово значење изведено преко посредног 'поставити границу, ограничити' (види се то још и из семантичког садржаја синтагме *оуставленѣша кѣнигы*, грч. *κανονικὰ βιβλία*, тј. 'канонске књиге'), из старијег – '(за)уставити, задржати', тамо датог тек на трећем месту (SJS 46: *loc. cit.*).

У најстаријем препису Хиландарског типика имамо, дакле, посла с усамљеном употребом једног глагола који се не може једноставно дефинисати. У њему у исто време учувамо неочекивану потврду штокавске вокализације полугласника (на морфолошком споју), најстарију коју можемо и данас видети и фотографски документовати (Савић 2013: 87). Приметићемо, за сада, да се аутор (око 1200) није најбоље снашао када је покушао да другачије, својим речима најави излагање у 13. глави Типика. Изгледа да он, борећи се са својим ограничењима, није био сасвим сигуран око избора лексичких средстава. Његов избор збунио је преписивача (1206) коме однос између глагола оуставити или вѣставити није био до краја јасан (постоје места у овој типичу на којима сусрећемо нерегуларну дистрибуцију *оу-* и *въ-*, што одговара духу времена и општем стању српске писмености), чиме је изазвана „преурањена” вокализација, могућа тек код представника другачијих, средишњих српских говора.

У осталим изворима, у Маркову и Одеском препису, осим глагола поставити који је сам по себи јасан, именица је у акузативу, у служби директног објекта. Исправка из XIV века је, дакле, изведена онако како бисмо ми то и данас урадили, руковођени савременим језичким осећањем. – У Студеничком типичу, пак, видимо глагол стати и именицу у дативу. По среди је конструкција са субјекатским дативом по моделу *безлични глагол + именица у дативу + глагол у инфинитиву* (овде $V_{\text{IMPERIS}} + V [\leftarrow \text{Inf}] + N_{\text{DAT}}$). Пунозначни глагол стати реализује се у оном значењу које је и данас познато у руском језику за СТАТЬ КЕМ 'постати што'. Уп. из Даничићева *Рјечника* – *аще ѿверѣшеть се кон любо по мытоу стаѣѣ, да изврѣжета се ѿба ѿтъ сана, и поставиѣ и поставленны, из Душанова законика* (Даничић III: 167, 3. 30). Даничић ову потврду подводи под *existere*, очито у преносном значењу 'постати' ($\leftarrow$ 'појавити се'), што се види по још једном, једином примеру – *тази царина не ѣзимана, ѿдѣ колѣ свѣтъ стаѣѣ*, из једне повеље (*loc. cit.*, М. 117; у преводу: „... од када је свет *посѣао*”). То се закључује и по укупном контексту којем изворно припада први Даничићев пример, први део 13. члана (13а) Душанова законика, и по овој што следи и по оној што му претходи, према главном, Атонском препису Законика: *И цитрополитѣ ї еп(н)(ко)пи- (н) игоудѣни по цитѣ да се не поставѣ* – или још боље, према Струшком, Призренском и Раковачком препису: *И цитрополитнѣ, и епископнѣ. и игоудѣни по цитѣ да се не ставѣ* (ДЗ: 77, чл. 13а). Даничићева потврда тиче се непрелазног семикопулативног глагола стати у домену блиског семантичког

садржаја који се без потешкоћа препознаје код прелазног глагола ставити, према примерима из повеља – *отъ иноуде старьць хотен прѣбывати въ семь пирьгоу да се стави; да се попь отъ попа ставни; иконома да не ставни царь, разкъ игоуднь* (Даничић III: 158, М. 75. 80; М. 99; Г. XV). Иако су то различити глаголи, у савременом преводу датог места неретко се даје слободан превод: „Ако се нађе било ко да је митом постављен, итд.” (Законик I: 169; слично ДЗ: 153), а очекивао би се превод: „Ако се нађе било ко да је [захваљујући] миту постао”.

У наслову из Студеничког типика може се пратити семантички помак, од ’ступањем заузети место’ до ’заузети место’ (у смислу ’положај, чин’), тј. ’постати што’. Даље у тексту млађег преписа Хиландарског типика задржан је пример с почетним значењем: *и достоинноу соушоу стати на достоинѣмъ мѣстѣ игоудньскоу(ь). и ставшоу кмоу, боудеть цѣлованъ всею братнию. и от[ъ] толѣ быти кмоу вашемоу игоуднеоу, в(ого)мъ поставленоу МТ, 305б. Наслов из Студеничког типика, тако, треба превести овим речима: „Како треба игуман да ступи на дужност” или поједностављено: „Како се постаје игуман”.*

Измена у Студеничком типичу није драстична, новине се уводе тамо где је најпотребније, и даље су то исте или њима блиске речи као у Хиландарском типичу, али помак је очигледан. Сава је, дакле, недуго по свршетку прве књиге (а то је период између 1200, тачније 1206. и 1207. године, што је временски исувише кратак период за озбиљније захвате осим за нужне, елементарне интервенције), једноставно исправио ово место у духу обичног српског језика, повећавајући његову разумљивост за обичног корисника: мало је преиначио глагол, исто тако и именицу. То би значило да смо од почетка имали истоветну конструкцију с аналитичким предикатом у оба случаја, више-мање међусобно једнака. Ова конструкција је у старом књижевном језику обична – на пример, тако *бо подбѣаетъ намѣ исплѣнѣти* *всакъ правѣдъ* из Савине књиге (МТ 3.15), грч. *οὕτως γὰρ πρέπου. ἐστὶν. ἡμῖν. πληροῦσαι. πᾶσαν. δικαιοσύνην* (SJS 26: 96, ex. Sav, *impers.*). То би значило да су у Студеничком типичу, иако се ради о препису из 1619. године, сачувана својства Савина аутографа.

Да имамо посла с истом конструкцијом у оба извора, прави нам проблем само морфолошка несагласност последњег сегмента. Применимо основни приступ у оваквим случајевима, и претпоставимо да се ради о дублетима. Увид у морфолошки инвентар савремених дијалеката показаше да постоји одговарајућа форма, само је замаскирана фонетском сликом. Добро нам је, наравно, знано, да се још у канонским текстовима доста често сретао сличан свршетак -ови (односно -єви) у дативу једине промене *ǫ-основа м. р. у ознаци живих бића, нарочито код личних имена, преузет из *ǫ-основа; на пример *адамови, исоусови, пилатови, богови* (Николић 1978: 117). Овај свршетак наставио је да траје и у српској редакцији, али без обавезујућег, нормативног статуса. Повремено се сусретао и у категорији неживог. Крајем XII века овај наставак је прошао кроз епизоду значајне употребе у ознаци живог (+), пре стабилизације промене м. р. (Грковић-Мејџор 2016). У истом периоду аналошка померања у неким крајевима отишла су и даље. Постојећи свршетак контаминан је наставачким *јайџом* из промене *ā-основа, граматичког ж. р. Ево доказа: у Битољском триоду, значајном споменику из друге половине XII

века, писаном ћирилицом с бројним глагољским умецима, у једном запису посведочен је облик *гѡргѡвѣ* (Конески 1966: 115). Управо исту морфолошку црту имамо у Хиландарском типикy, с незамењеним *јайѡм* у финалном положају. У данашњим балканизованим говорима, упркос распаду дефлекције, понегде се очувао датив властитих имена и именица које означавају породичне односе, па и овакав особен наставак. Павле Ивић је међу цртама које данас нису „ни у српском ни у македонском књижевном језику, а чији се ареали простиру с обе стране линије која одваја источнојужнословенску област од западнојужнословенске”, препознао и „датив личних имена типа *Марко(в)е*” (Ивић 2009: 164–165). И Блаже Конески је издвојио датив, па и овај наш специфичан облик, у неким западномакедонским говорима – на пример, *Сѡјојану, Јанкове, Пеѡпреве, Маре, мајке, сесѡпре* (Конески 1966: 114–115).

*

Можемо закључити да постојећи преводи, који се сви свode на исто, на датоме месту у Хиландарском типикy нису одговарајући: „О постављењу (произвођењу) игумана, како треба поставити игумана” (Мирковић 1939: 70; слично Петровић 1986: 156, Богдановић 1986: 62). – Превод, дакле, треба да гласи: „Како се ваља игуману уздићи [на чин, достојанство]”, а не „Како ваља поставити (у смислу ’свечано увести у дужност, у звање’, лат. *installare*) игумана”, али ни „одредити (*designare*) игумана”. – Саобразно, дакле, одговарајућем месту у Студеничком типикy, али без потпуне подударности међу њима.

Зашто је важан изоловани морфолошки дијалектизам? Зато што без њега уочена веза не функционише, и затим, он је ареално маркантан и даје снажне индикације о томе одакле долази његов аутор. Запажена црта везује се за југоисточне српске и несрпске говоре. Опет се то уклапа у Ивићеву аргументацију у вези с пореклом главног преводиоца Хиландарског типика. То значи да је он радио на наслову целине која је, како смо већ истакли, изузетно важна за ову књигу. То није Свети Сава, њен издавалац. Сава је и те како имао поверења у њега чим му је препустио редакторски посао. У време градње Хиландара Срби су били мала заједница на Светој Гори, а Павле Ивић је добро приметио да млади монах Сава није имао много могућности у погледу избора образованих сарадника (1998: 114). Однос према дијалекту и, на крају крајева, „националном” идентитету у дубљој прошлости Словена на овоме простору био је другачији од садашњег.⁵ С разлогом је упозорила Ирена Грицкат да у часу диференцирања српске редакције простор за који

⁵ Речито у томе смислу говори запажање да до истека XI века у Моравској долини влада бугарско државнополитичко осећање (Коматина 2012), иако нам лингвистички аргументи говоре да у долини Велике Мораве од најранијих времена – ако не од словенског досељења, а оно свакако од продора језички асимилованих номадских сточара по ивици тога простора, ту станују носиоци српског језика (Ивић 1994: 137). Још 1072. године сећање на моћно царство привлачно је Србима: српски краљевић из Дукље Константин Бодин у Призрену се крунисао за бугарског цара Петра. После сламања овог устанка, с јачањем и продором Рашке великог жупана Вукана

би се везао настанак те редакције, не би морао у данашњем смислу речи бити српски (1975: 31). Таква редакција (ако искључимо први редакцијски ток, ћирилометодијевски, који се није одржао код нас) настала је можда и изван тадашњих граница српске државе, у Византији – на простору Охридске архиепископије коју је 1019. године основао византијски цар Василије II Македонац – Бугароубица (976–1025).

Иако уочена црта представља саставни део једног важног српског књижевног текста, положеног у темеље аутономне српске књижевнोजезичке културе – она је, ипак, далеко од норме књижевног језика. На прелому XII–XIII века било је и других елемената који су оптерећивали српски књижевни језик. Потом ће се тај језик полако чистити, да би у Милутиново доба и језик и писмо и правопис и књижевни избор преписиваних, превођених и састављених дела, као и само домаће стваралаштво, достигли свој врхунац.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1936:** А. Белић, „Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика”, *Светисавски зборник*, 1, Расправе, Посебна издања СКА, СХIV, Друштвени и историски списи, 47, Београд, 211–276.
- Благојевић 2011:** М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд.
- Богдановић 1986:** *Свети Сава. Сабрани списи*, данашња језичка верзија Л. Мирковић, Д. Богдановић, приредио Д. Богдановић, Београд.
- Грицкат 1975:** И. Грицкат, „Српска редакција црквенословенског језика”, *Ситудије из историје српскохрватског језика*, Београд, 27–39.
- Грковић-Мејџор 2016:** Ј. Грковић-Мејџор, „Хиландарска повеља Стефана Немање у светлу српске средњовековне диглосије”, *Стефан Немања – њрејодобни Симеон Мироточиви*, Београд [у штампи].
- Даничић I–III:** Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских*, I–III, приредио Ђ. Трифуновић, Београд 1975 [1863–1864].
- ДЗ:** Душанов законик према преписима старије редакције – *Душанов законик*, приредио Ђ. Бубало, Београд 2010.
- Дмитријевскиј 1895:** *Описаніе литургическихъ рукописей, хранящихся въ библиотекахъ православнаго востока*, Доцента Кіевской духовной Академіи А. Дмитријевскаго, томъ I, Толкѣ, часть первая, Памятники патрїаршихъ уставовъ и ктиторскіе монастырскіе типиконы, Кіевъ.
- Законик I:** *Законик цара Сјефана Душана*, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, Београд: САНУ, 1975 (превод Д. Богдановића).

и његових наследника на правцу југ–југоисток, читав овај просторни појас окреће се и трајније везује за српски политички идентитет (Благојевић 2011: 94–95, уп. Калић 1994: 197–198).

- ЕТ:** Евергетидски типик, Библиотека Атинског универзитета, бр. 788, XII век – P. Gautier, „Le typonon de la Théotokos Évergétis”, *Revue des études byzantines*, 40 (1982), 5–101.
- Ивић 1979:** П. Ивић, „О језику у списима светога Саве”, *Сава Немањин – свети Сава. Историја и предање*, Научни скупови САНУ, VII, Председништво, 1, Београд, 167–175.
- Ивић 1994:** П. Ивић, „Језик и његов развој до друге половине XII века”, *Историја српског народа*, I, Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд, 125–140.
- Ивић 1998:** П. Ивић, „Питање ауторства Хиландарског типика у светлости језичке слике тога текста”, *Свети Сава у српској историји и традицији*, Научни скупови САНУ, LXXXIX, Председништво, 8, Београд, 107–115.
- Ивић 2009:** П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, приредио С. Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Изложба 1973:** *Изложба српске писане речи*, Београд, 6. април 1973: Народна библиотека СР Србије.
- Јагић 1898:** В. Јагић, „Типик хиландарски и његов грчки извор (додатак к издању епископа Димитрија)”, *Споменик СКА*, XXXIV, Други разред, 31, 1–66.
- Јовановић 1998:** *Свети Сава. Сабрана дела*, приредио и превео Т. Јовановић, Београд.
- Калић 1994:** Ј. Калић, „Српски велики жупани у борби с Византијом”, *Историја српског народа*, I, Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд, 197–211.
- Коматина 2012:** П. Коматина, „Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије”, *Византијски свети на Балкану*, I, Посебна издања Византолошког института САНУ, 42/1, Београд, 41–56.
- Конески 1966:** Б. Конески, *Историја македонског језика*, Београд.
- Мирковић 1939:** *Списи светога Саве и Стевана Првовенчаног*, превео Л. Мирковић, Београд.
- МТ:** Таха монаха Марка препис Хиландарског типика, Народна библиотека Србије, Рс 17, 1370/1375, в. Ћоровић 1928: 14–150, sub M; Јовановић 1998: 13–127.
- Николић 1978:** С. Николић, *Старословенски језик, I. Правопис. Гласови. Облици*, Београд.
- ОТ:** Одески препис Хиландарског типика, Универзитетска библиотека у Одеси, бр. 1/97,6 (536), трећа четвртина XIV века, в. Ћоровић 1928: 14–150, sub O.
- Петровић 1986:** М. М. Петровић, *Свуденички типик и самостјалност Српске цркве*, Горњи Милановац.
- Савић 2013:** В. Савић, „Штокавска вокализација у Хиландарском типуку”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXIX, 83–88.
- SJS:** *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52, Praha: Slovanský ústav Československé akademie věd (České akademie věd), 1958–1997.

- СТ:** Студенички типик, једини српскословенски препис, Народни музеј у Прагу, Шафарикова збирка, IX Н 8 (Š 10), 1619. година – *Сѣуденички ѿиѿик. Цароставник манасѿира Сѣуденице*, књигу приредио, превео и поговор написао Т. Јовановић, Београд, 1994; *Сѣуденички ѿиѿик. Царосѿавник манасѿира Сѣуденице*, фототипско издање, књигу приредила и поговор написала Н. Р. Синдик, Београд, 1992.
- Ђоровић 1928:** *Сѣиси св. Саве*, издао их В. Ђоровић, Дела старих српских писаца, I, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа СКА, Прво одељење, Споменици на српском језику, XVII, Београд – Ср. Карловци.
- ХТ:** Хиландарски типик, најстарији препис, Хиландар, AS 156, око 1206. године – *Хиландарски ѿиѿик. Рукопис CHIL AS 156*, приредио Д. Богдановић, Београд, 1995.

Viktor Savić

A MORPHOLOGICAL DIALECTICISM IN THE 13TH CHAPTER
OF THE *TYPIKON* OF HILANDAR

Summary

The paper presents an analysis of an insufficiently clear phrase in the title of the 13th chapter of the *Typikon* of Hilandar. The earliest manuscript copy of the *Typikon* of Hilandar (early 13th century) is compared to later manuscript copies (the third quarter of the 14th century) and the *Typikon* of Studenica (early 17th-century manuscript copy). The results of a lexical and semantic analysis are supplemented with the findings of a morphological analysis. The key to its explanation can be found in a specific dialecticism whose source area is limited to the Serbo-Macedonian region. This is namely the contaminated dative singular of the nouns that designate living beings (+) derived by combining the generalized masculine declension ending of *ŷ-stems and the feminine declension ending of *ā-stems (-ов-ѣ). Nowadays, this type of inflections (-ове) has survived as an indicator of the dative of proper names and a small number of nouns that indicate family relationships. This means that the observed feature was introduced by the main translator of the *Typikon* of Hilandar who is known to have come from the aforementioned contact zone. It is demonstrated, at least on this limited example, that this man also revised the text, as the feature highlighted in the paper can be found in a title created by modifying the Greek original.

Неђо Г. ЈОШИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ТРИ НОВАКОВИЋЕВА СПИСА ПОСВЕЋЕНА АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ И ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПРАКСЕ**

Аутор се у раду бави Новаковићевим списима насталим у периоду од 1878. до 1893. године. На основу њих дефинишу се лексикографска гледишта Стојана Новаковића посвећена питањима неге српског језика и актуелној лексикографској проблематици, утврђује његов значај у развоју српске лексикографске мисли.

Кључне ријечи: Стојан Новаковић, лексикографски списи, савремени рјечник српског језика

Оцртавајући улогу и значај Стојана Новаковића у нашој науци о језику, Рајна Драгићевић је успоставила својеврсну параболу која спаја најзначајније личности српске језичке средине на размеђи XIX и XX вијека – Ђуру Даничића, Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића и Александра Белића (Драгићевић 2015: 2). На нама није да оцјењујемо чија је улога важнија у србистици као науци, чије дјело има плодноснији или далекосежнији значај, дубљи или потпунији карактер у њеном цјелокупном развоју. На нама је да дамо скицу за сагледавање значаја Стојана Новаковића у оном сегменту језичке дјелатности који је посвећен „неговању језика српског” и изради рјечника савременог српског језика. Па ипак, прије него што се у жижу интересовања постави наведено прегалаштво овога филолога – жељели смо да о Новаковићу као „великом синтетичару” како га Александар Белић назива, дамо једну управо Белићеву давно изречену оцјену: „Он је био човек знања, човек дела, један дух који невероватно упрошћава све сложености предмета, прагматичар и симплификатор који сагледава пре крај послу неголи што

---

* nedjo.josic@isj.sanu.ar.rs

** Рађено у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који у цјелини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

друго, способан за предузимање крупних научних издавачких предузећа и великих колекторских научних послова” (Белић 1999: 154).

Лексикографска гледишта Стојана Новаковића заметала су се, унапређивала и сазријевала углавном у додиру с Вуковим *Српским рјечником*, Даничићевом лексикографском праксом, старијом и савременом лексичком грађом српског језика, те у додиру са страним лексикографским подухватима, посебно великим Гримовим *Рјечником њемачког језика* и Литреовим *Рјечником француског језика*. Новаковићева активност усмјерена на лексикографску проблематику посебно је била згуснута у периоду од 1867. године (кад отпочиње да се одвија жива сарадња праћена преписком између Ћ. Даничића и С. Новаковића), до 1893. године, периоду када су настали Новаковићеве списи посвећени актуелним питањима лексикографске проблематике и лексикографске праксе. У оцјени Новаковићеве улоге и његовог значаја за развој српске лексикографске мисли неопходно би било да се наведени списи изблиза осмотре и аналитички сагледају. Тако би била утврђена основа за расвјетљавање улоге трију најзначајнијих фигура – Новаковића, Бошковића и Белића као лингвиста који у идејном и теоријско-методолошком смислу стоје на челу *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, као највећег националног подухвата на пољу српске описне лексикографије.

Први спис: *Писмо Стојана Новаковића председнику ЈАЗУ* (1878)

Овај спис посвећен је свесци насловљеној као *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Огледну свеску којом се утемељује наведени рјечник обрадио је и предговор саставио Ђуро Даничић.¹ Позитивну оцјену *Огледа* дао је Ф. Миклошић, С. Новаковић и И. Срезњевски, а најопширнију и углавном негативну оцјену дао је представник тзв. загребачке школе Вебер Ткалчевић.² Свој спис Новаковић је упутио председнику Академије Фрањи Рачком казујући како је поласкан и како му је част да склопи „низ размишљања и карактеристика” о Даничићеву *Огледу*.³ Ову расправу А. Белић је оквалификовао као нешто „најозбиљније што је о Даничићеву *Огледу* написано”, те поводом Новаковићева списа устврдио: „Новаковићев синтетички дух желео је нешто више” (Белић 1998: 453). Шта се крије иза Белићеве опште оцјене,

¹ *Оглед* поред предговора (III–VII) садржи списак извора (VIII–XII); надаље је сам рјечник уприличен на тридесетак страна (1–31) с 36 одредница, међу којима је узвику и везнику *a* и његовим функцијама посвећено 47 стубаца. Међу важнијим одредницама су ријечи *алат*, *бацати*, *бајачица*, *бајалац*, *бајати*, *баитина*, *бесједа*, *бесједити*, *биће*.

² Нешто опширнији преглед оцјена даје Винце 1981: 393–394.

³ О неким мање познатим околностима Даничићева преласка у Загреб и његовим односима са Фрањом Рачким, Новаковић говори у једном писму (рекло би се из 1876. године) упућеном Ватрославу Јагићу: „Уз то се ради рата ми сви разиђосмо по границама те је неко време Београд имао мушку популацију сведену веома на мало и заступљену странцима. Тако Ђура дође до мучне невоље, а мудри Фр. Рачки погоди са својом категоричном понудом баш тад. Међутим и са наше стране, од кнеза, чињена му је помоћ” (Јагић 1930: 363).

могуће је открити само ако се Новаковићевој расправи приступи аналитички и с доста пажње. Цијела расправа изнесена на готово педесет страна густо куцаног текста, садржи двије мање-више засебне цјелине, али тако конципиране и срочене да се њихови поједини сегменти међусобно прожимају и допуњују. Прва цјелина могла би да се окарактерише као општи поглед на лексикографску праксу „словенског југа” и новија европска лексикографска достигнућа, друга као критички осврт на Даничићев *Оглед*.

а. Општи поглед на лексикографску праксу словенског југа и новија европска лексикографска достигнућа. У овом дијелу Новаковић се критички осврће на лексикографска остварења настала од краја XVI до почетка XIX вијека. Рјечнике од Вранчићева *Dictionariuma* до Стулићева *Rječosložja*, аутор назива шокачким рјечницима, оцјењујући како су конципирани с циљем да пруже „цјелину” језика. Ипак, у представљању лексичке грађе у њима се снажно осјећају субјективне оцјене њихових састављача: „Они сви стоје, или практиком или теоријом или неодољивом за тадашњу литерарну снагу нискоћом гледишта, сваки у својој тијесној домовини, сваки под потпуном влашћу идеја и уплива оне културе, у којој су се до литерарног развитка узвисили” (Новаковић 1878: 166). Истичући дјело Дубровчанина Микаље *Blago jezika slovinskoga* (штампано 1649. године) као најснажније остварење, Новаковић даље образлаже да наведени шокачки рјечници уз опште и бројне унутрашње слабости, носе и још једно заједничко обиљежје: то је питање идентитета народа чији вокабулар представљају. Тако се, ма како да се то схвата, Вранчићев поистовјећује са далматинским идиомом, Бјелостјенчев, Јамбрешићев, Волтиђијев и Стулићев са илирским, а Микаљин са словинским. У погледу заступљене лексике у њиховим рјечницима, уз просторна ограничења, он наводи да су се њихови састављачи огријешили и о временску димензију – у рјечнике су уносили онај материјал који су сами научили и знали, а „пространо поље прошлости” остало им је до краја непознато. Крајње уопштено, Стојан Новаковић је њихово опште стање изразио овако: „Ниједан од горе поменутих писаца не бијаше на чисто ни с именом језика, којему лексикографски труд свој посвећаваше, ни с цјелокупним главним карактером, ни с осталом родбином, ни с унутрашњим законима тога језика” (Новаковић 1878: 167).

Представљајући Вуков *Српски рјечник* из 1818. године, Новаковић је посебно нагласио да Вуково дјело чини велики помак у односу на дотадашњу лексикографску праксу „словенског југа”. Његов аутор „својом радњом отвара савршено нов период” (Новаковић 1878: 169). Према Новаковићевим запажањима, Вук је одрешито рашчистио са рускословенском писаном традицијом претпостављајући овој српски народни језик и језик усмене народне културе као његову књижевну основицу: „Положај језика према родбини, н. пр. према рускоме и староме словенскоме Вук већ исказује тако јасно и прецизно, да то његово исказивање чини епоху у историји језика на српском истоку” (Новаковић 1878: 169). Такође, Вук је имао јасну представу о језичким разликама међу идиомима, па је, сходно томе, код великог броја ријечи давао или назначивао њихову дијалекатску перспективу. Али, начелно

и угрубо речено, прво издање Вукова *Рјечника* садржи пресјек лексике једног индивидуалног говора, пресјек који Новаковић види као лексички свијет једнога човјека: „У њему је [*Српском рјечнику*] проматрање једнога човјека, проматрање свакојако без потпуне систематичности и не увијек из близа” (Новаковић 1878: 171) (исп. Ивић 1966: 79). Ипак, уз наведене и бројне друге добре стране Вуковог *Рјечника*, Стојан Новаковић уочава и неке недостатке. Прије свега, аутор *Писма* у језику види резултат динамичког прожимања свих његових слојева или „кругова”, те је и за потпунију представу лексичког система једног идиома какав је књижевни језик, неопходно трагати за лексиком различитих области друштвеног живота и рада (Новаковић 1878: 172). Опет, и некако тијесно повезано с овим, Новаковић запажа да је Вуков лексикографски концепт недовољан за пружање цјеловите лексичке слике српског језика, те га је, и поред тога што разграничава појам дијалекатског, потребно системски употпуњавати и у оном правцу који омогућује испољавање дијалекатских лексичких специфичности. Новаковић ово схватање изражава на њему својствен начин: „Један се коријен у једном предјелу – што ће, филолошким језиком говорећи, рећи у једном дијалекту – аклиматисе, докле у другом пропадне; у једном потјера мноштво изданака, докле у другој веома закржљави и једва се у животу задржи ” (Новаковић 1878: 172).

б. Критички осврт на Даничићев „Оглед”. Да би успоставио што шири оквир у који се смјешта Даничићев *Оглед*, да би оправдао или у појединим сегментима довео у питање његове резултате, Новаковић се позива на методолошки и концепцијски најзначајнија европска лексикографска достигнућа тога времена. То је у првом реду *Deutsches Wörterbuch* браће Грим и и Литреов *Dictionnaire de la langue française*. За разлику од Нијемаца и Француза који су – констатује Новаковић – у XIX вијеку имали „уједињен” књижевни језик (Гримов историјски рјечник утемељен је на споменицима од VII вијека наомамо и лексичкој грађи горњоњемачког дијалекта, Литреов рјечник заснован је на савременој грађи и класичном француском језику до XVII вијека), наш књижевни живот био је посве разједињен (Новаковић 1878: 190). Дијалекатско шаренило и књижевни језик у заснутку, увелико су, међу осталим чиниоцима – сматра Новаковић – усложнили природу Даничићевог *Огледа*.

У спису *Писмо Стојана Новаковића председнику*, углавном су, с осјећањем изразите наклоности према своме учитељу, изнесене добре стране Даничићевог *Огледа*. Уочене недостатке и мањкавости Новаковић је давао с осјећањем такта, развијао их и формулисао с циљем да се будући рјечник научно-методолошки што темељније и шире заснује. Он тако сугерише да би Даничићеве изворе ваљало унеколико проширити, а то проширење могло би да се развија у три правца. Први правац би обухватио дјела која претходе – да употребимо Даничићеву формулацију – „нашем времену”. Ту Новаковић наводи дјела босанских фратара и других приморских писаца код којих је могуће уочити „пробијање на видик језика народнога”, а посебно дјела из источног дијела штокавске територије. Други правац обухватао би дјела савремених писаца. Трећи правац попуне односио би се на грађу народних

умотворина (поред оних наведених у Даничићевим изворима). Новаковић се надаље противи, ма колико поуздана Даничићева акцентуација била, да се старој лексици, ријечима које су се затрле или изобичајиле у народним говорима, даје акценат по субјективном нахођењу. Он је, дакле, против сваког вида субјективног представљања лексичке грађе (Новаковић 1878: 200).

Заокружујући представу о овом обимном и исцрпном Новаковићевом спису, жељели смо да се посебно истакне она страна *Огледа* о којој је Новаковић изнио најоштрије замјерке – то је питање етимологије. Осврћући се на тежње Самуела Богомила Линдеа (*Słownik języka polskiego*, 1807–1814) и Јосефа Јунгмана (*Slovník česko-německý*, 1835–1839), чија етимологија углавном није испала „срећно”, аутор се надаље окреће Гримовом и Литреовом рјечнику као обрасцима у којима је етимологија постављена на завидном нивоу. „Браћа Грими старају се, да постање ријечи освијетле с двије стране: поређењем из германскога, и по том поређењем из индоевропскога круга. На то је њихово поређење вриједно угледати се” (Новаковић 1878: 202). Слично поступа и Литре, и тај његов етимолошки поглед пун је „једре поуке”. Нажалост – сматра Новаковић – Даничић је напустио такав план и окренуо се приказивању коријена као својеврсној етимологији (исп. Винце 1981: 393). У том погледу Даничић је ишао далеко, предалеко. Међу примјерима Новаковић наводи Даничићеву етимологију ријечи *бацати*. Оцјенивши да је њен развојни пут недовољно потврђен, магловит у Даничићевој грађи, а држећи се начела да је етимологија мање сигурна што се мање ослања на историју ријечи и компарацију, доноси општи закључак: „Недовољан је овај начин тумачења за то, што не показује процеса којим је лексикограф дошао до својих закључака, нити чинилаца, који су ону суму створили; не износи пред нас ону цјелокупну грађу, која је његовим продукцијама за основ служила” (Новаковић 1878: 203).

Ово су били само битнији сегменти Новаковићеве расправе. Пишући о *Огледу* и поводом њега, образован и речит какав је био, Новаковић је навео бројна запажања о српској националној култури, нашем језику, нашем човјеку. Она су често изражена на најфинији начин, увјерљиво и са пуно духа. А одрешит одговор Фрањи Рачком био је: „да се *Ogled* прими и уређивање рјечника настави”.

Други спис: *Српска краљевска академија и неговање језика српског* (*Посланица Академији наука философских*) (1888)

Други обимни спис Стојана Новаковића насловљен као *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, има свечарска обиљежја – припреман је о стогодишњици Вукова рођења, а поднесен на свечаном скупу Српске краљевске академије у септембру 1888. године. Белићеве запажање да је „Новаковићев синтетички дух желео [је] нешто више” (изражено поводом списа *Писмо Стојана Новаковића председнику*) (Белић 1998: 453), у

потпуности оправдава Новаковићева *Посланица*. Деценија пред њену појаву, у којој пада и дан изненадне Даничићеве смрти (1882), представља период у којем је Новаковић начинио својеврстан заокрет у својој језичкој мисији. Тај период и период непосредно иза њега, некако је и вријеме када се он дефинитивно окреће његовању српске језичке културе у најпотпунијем смислу те ријечи и полагању институционалних оквира за њено унапређивање и подизање. То је некако и вријеме – како то наводи и Радосав Бошковић – када је наш језик постао књижевни, књижевни у најпотпунијем смислу те ријечи.⁴ Новаковићева *Посланица Академији наука философских* обиман је спис писан специфичним језиком и стилем, спис полемичког карактера, спис оштрих и увјерљивих запажања, ријетких и необичних поређења. Овдје бисмо да се сумирају већ дата запажања о Новаковићевој *Посланици* (Јошић 2016б), те да се она оснаже још покојим фактом који би откривао њен дубљи и потпунији смисао.

а. Основица књижевног језика. За разлику од Даничићевих филолошких гледишта у којима стара писана језичка заоставштина представља чинилац богаћења народног језичког израза – Новаковић у *Посланици* у жижку ставља народни језик као општи ослонац за гранање и унапређивање књижевног језика: „Од Стојана Новаковића и његових излагања почело је код нас јасно раздвајање народног језика и народног књижевног језика” (Грицкат 1993: 8). Новаковићева представа о *народном књижевном језику* сасвим је одређена – то је књижевни језик с дијалекатском основицом, али језик ослобођен оних типичних дијалекатских особености по којима је дијалекте међу собом могуће разликовати и поредити. „Новаковић, дакле, види у књижевном језику једну нарочиту варијанту народног” (Грицкат 1960б: 315). Обрасце таквога језика аутор види нпр. у Вуковом преводу *Новога зајета* из 1847. године и Даничићевим *Приповеткама из Старога и Новога завета* из 1850. године.

б. Временска димензија рјечничке грађе. Полазећи од Даничићевог временског разграничења изнесеног у *Огледу*, Новаковић је у *Посланици*, спису у којем се заправо нашироко заснива и образлаже идеја о великом описном рјечнику савременог српског језика и скицира његов лексикографски профил, изнио гледиште да писану заоставштину од Доситејевих дјела наовамо ваља употпунити обимном грађом из народних умотворина, али и лексичком грађом преузетом из дјела савремених писаца. „Даничић је – да се послужимо запажањем Е. Фекете – јасно дефинисао деобне међе две епохе у развоју наше језичке историје, на основу кога је, опет, Ст. Новаковић указао на полазне границе од којих [...] будући речник Академије треба да пође” (Фекете 1993: 24). Оправданост за унос савремене лексичке грађе проистиче из гледања на језик као динамички ентитет, као на живо ткиво са свим мије-

⁴ Последњу деценију XIX вијека Бошковић означава као период када је наш језик добио своју физиономију: „Тек тада почиње његова стабилизација, његово нормализовање; тек тада је он добио књижевну архитектонику; своје стилове, своје језичке стилове; добио је свој стални и устаљени лексички фонд” (Бошковић 1978: 189).

нама у лексици, синтакси, фразеологији, метафоричком изражавању итд. (исп. Грицкат 1993: 8).

в. **Дијалекатско тежиште рјечника.** Модел књижевног језика утемељен на „јужном” (херцеговачко-дубровачком) изразу како га је засновао Вук, Новаковићу се чинио као прилично узак оквир за општу културну подлогу савременог српског језика. Новаковић зато прихвата Вуков јекавски израз и језик српских народних умотворина као чиниоце савременог српског књижевнојезичког изрази, али ипак сматра да би примат у профилисању књижевног језика требало да имају цивилизацијски и културно најнапредније области. У потоњем периоду то су шумадијска и војвођанска средина. Како у неком књижевном језику обично један дијалекат има примат и суштински одређује тип књижевног језика, а с обзиром на чињеницу да се у западној Србији још у његово вријеме уочавало како „јужни говор попушта”, Новаковић дијалекатско тежиште „народног књижевног језика” с Вуковог јужног израза премјешта на савремена књижевна достигнућа и говор управо наведених области. Новаковић се у том погледу поводи за Даничићевим схватањима, а Даничић је знао да употреба народног језика у књижевности „почиње баш у његово време, педесетих година прошлога века – у Србији, у ослобођеној Србији” (Бошковић 1978: 189). Потпору за таква гледишта Новаковић такође види у њемачком и италијанском језику, у снази њихових стваралаца (Лутера у Њемачкој, Дантеа и Бокача у Италији) „који су необичном снагом уздигли један дијалекат нада све остале и дали му моћ књижевног језика” (Новаковић 1888: 42).⁵ Уосталом, први спис (*Писмо председнику*), Новаковић је, иако Шапчанин родом, поводећи се за Вуковим и Даничићевим књижевнојезичким начелима, писао јекавским наречјем – други, тј. *Посланицу*, уобличио је на екавици, приклањајући се тако оном типу књижевног језика који би по логици ствари морао у Србији да има општи примат.

г. **Садржинска и тематска страна рјечника.** У *Посланици* упућеној Академији српској, Новаковић се здушно залагао да у нови рјечник српског језика уђе што обимнија грађа која би расвјетљавала различите области живота, рада и духовног стваралаштва. Како је тип књижевног језика био одређен и фундаментална начела о природи рјечника заокружена, Новаковић се окренуо конкретизацији његових лексичких садржаја. Служећи се поучним искуствима Румунске академије у изради рјечника румунског језика, сматрао је да би се истраживање језичких кругова морало одвијати у два сегмента. Један сегмент обухватио би лексику садржану у стручним дјелима (нпр. Јосифа Панчића, Лука Зора, Валтазара Богишића, Владана Ђорђевића), други лексику из народа, за коју би се, како су то већ поучно чинили Румуни, сачинили посебни упитници и разаслали по народу. Аутор *Посланице* је, дакле, полазио од схватања да је језик слојевит организам, да има свој општи лексикон и своје „кругове”, који даље подразумевају социјално и терми-

⁵ „Један дијалекат – стоји надаље у Новаковићевој *Посланици* – ако имадне срећу да се изради као књижевни језик, обично потчињава себи све остале ситне дијалекте у околи, докле год иду општи основи онога дијалекта, или докле год му се остали сродни дијалекти из околине могу лако прилагодити” (Новаковић 1888: 41–42).

нолошко раслојавање: „Тога ради језик се расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове по разликама сталежа, послова и радова који чине целину народнога живота” (Новаковић 1888: 80)

д. **Појам „српски стил” и назнаке за његово профилисање.** У Новаковићеву спису *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, разматрају се бројна питања српског књижевног и народног језика. У њеном уводном дијелу стоје и оне до данас на више мјеста цитиране парадигматичне ријечи: „Иоле књижеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај” (Новаковић 1888: 7). Ауторова синтагма „уздигнуће језика”, поред размотрених а и неких других параметара битних за уобличење књижевнојезичког израза, свакако подразумејева и његову стилску перспективу. Иако се у *Посланици* наводе пробрани примјери узорнога стила (Вукови и Даничићеви преводи, те неки ситнији радови Јована Бошковића и Јована Живановића о чистоти језика), Новаковић сматра да би нови рјечник (онако како га он види), морао да представља основицу и за грађење препознатљивог српског стила. Зачетке таквога стила аутор *Посланице* види у дјелима Доситеја Обрадовића или Јосифа Панчића, уопште у представи о књижевном језику образованом у области источног говора (Новаковић 1888: 63). О особеностима српскога стила мало се шта надаље каже, али је сасвим очигледно да аутор *Посланице* појам стила уско везује с избором „најправилнијега и најобичнијега у језику”. Стилска перспектива књижевног језика пред крај XIX вијека тек је могла да се назре. Пред науком о језику стајали су крупни задаци с цјеловитим и добро заснованим лексиконом на челу, чија би обрада почивала „на литерарним потребама, а не лингвистичким” (Грицкат 1988: 29), лексиконом који би показао особености језика и „његове унутрашње интенције” (Грицкат 1996: 31). За лексиконом би слиједило проучавање реченице и њених синтаксичких чланова, разрада фразеологије и свих оних језичких средстава која служе за суптилно, танано исказивање мисли. „Докле се год то не уради – наводи Новаковић – неће се моћи пречистити ни изградити српски стил” (Новаковић 1888: 37–38).

На крају да се поглед на овај спис сажме у реченицу-двије: Новаковићева расправа *Српска краљевска академија и неговање језика српског* представља својеврсни манифест, пролегомену нове лексикографске мисли код Срба. У њој је аналитички и критички сагледано стање српскога језика у XIX вијеку и успостављен природан оквир за његов развој, оквир у чијем је средишту програм израде великог рјечника савременог српског језика као најпречи и најважнији Академијин задатак.

Трећи спис: *Предлог Српској краљевској академији да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник* (1893)

Трећи спис „учињен” је Српској краљевској академији у априлу 1893. године. То је краћи спис штампан на непуних десет стубаца и битно другачији од претходна два. *Предлог* (како би се могло закључити и из самога наслова), нема оних полемичких тонова, оне жустрине у изношењу гледишта, танане анализе лексикографске проблематике и снажне аргументације што иде уз њу. Иако се у више наврата у овом спису позива на своју *Посланицу*, Новаковић то овдје чини само како би најважнија гледишта о српском језику и његовом развојном путу у XIX вијеку још једанпут истакао на тако важном мјесту, како би Српској краљевској академији још једанпут предочио какав би то значај за науку и књижевност, за просвету и образовање, за свеколики друштвени и јавни живот нашега народа имао рјечник савременог језика, и каква би улога Академије била у свему томе. У вези са тим навешћемо један веома важан цитат из Новаковићева *Предлога*: „Задатак новог *Српског Речника*, којег би израду имала да почне спремати наша Академија, био би баш у томе, да исцрпи и да с нарочитом пажњом лексикографски обради баш ову другу страну рада на тековинама за српски народно-књижевни језик, а то учини више у књижевно-лингвистичком него ли у научно-лингвистичком правцу [...] Тиме би Академија, по природној задаћи својој, извршила своју историјску мисију у образовању језика српског, а срећно и успешно извршење те мисије имало би огромних последица по свима крајевима Словенскога Југа” (Новаковић 1893: 5).

Надаље у *Предлогу* Новаковић даје конкретна упутства о прикупљању и ексерпцији грађе, о њеном исписивању и довођењу у ред. При том се позива на поучне примјере који су пратили сличну лексикографску активност: на Даничићеве листове међу страницама Вуковог *Рјечника* с ријечима које се не налазе у Вука; на нарочита питања која је Валтазар Богишић припремио за прикупљање правних обичаја у народу; на упитник што је Румунска академија користила при прикупљању ријечи за свој рјечник (исп. Белић 1959: IX). Међутим, Новаковић је замислио да се такви замашни, озбиљни и одговорни послови повјере посебном тијелу. Зато предлаже да се у оквиру Српске краљевске академије као носилац посла установи Лексикографски одсек. Тако је напokon у окриљу Академије створен институционални оквир и отпочела жива лексикографска активност. Чин стварања Лексикографског одсека и убрзана активност на стварању *Српског речника* (како га је Новаковић назвао) били су у складу с европским научним струјањима у којима се посебна пажња поклањала националним културним вриједностима (исп. Радовић-Гешић 2009: 207).

Остало нам је на крају да се с неверицом упитамо: како је могуће (када се српска лексикографска мисао од Вука наовамо углавном спотицала о сопствене слабости, када се тек заснивао наш књижевни језик, а славистика била на ниском степену развоја) – како је то могуће да је неко тако моћно сагледао лексикографску проблематику српског језичког поднебља, тако поуздано

скицирао развојни пут описне лексикографије код Срба у XX вијеку и фактички утемељио обимну лексикографску дјелатност у крилу Српске краљевске академије, чији је плод данашњи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (или *Речник САНУ*) као највећи национални лексикографски пројекат!? И одмах да се каже: могуће је, јер је Новаковић био свестран, научник за велике синтезе, визионар, или како се А. Белић изразио – „човек знања, човек дела [...] способан за предузимање крупних научних издавачких предузећа” (Белић 1999: 154). Приклањајући се Белићевој оцјени о Новаковићевом мјесту у српској лингвистици, Милка Ивић је била још одређенија: Новаковић је био „први Србин који је књижевнојезичку проблематику умео дубље сагледати и у том сагледавању антиципирати неке важне сазнајне видике потоњег столећа” (Ивић М. 1997: 117).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1926:** Александар Белић, *Српски речник књижевног и народног језика*, Белићева оставштина, Архив Српске академије наука, Београд, 1–126.
- Белић 1959:** Александар Белић, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Увод (аутор увода: Александар Белић), књ. 1, стр. VII–XXVI.
- Белић 1998:** Александар Белић, „Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима”, *Изабрана дела Александра Белића*, том 6, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464.
- Белић 1999:** Александар Белић, „Наши учитељи”, *Изабрана дела Александра Белића*, том 8, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157.
- Бошковић 1978:** Радосав Бошковић, „Ђуро Даничић и књижевни језик наш”, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 187–190.
- Винце 1981:** Zlatko Vince, „Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina Rječnika”, *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд: Српска академија наука и уметности – Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности, 391–400.
- Грицкат 1960а:** Ирена Грицкат, „Академијски речници и њихови задаци (I део)”, *Наш језик*, X/3–6, 88–100.
- Грицкат 1960б:** Ирена Грицкат, „Академијски речници и њихови задаци (II део)”, *Наш језик*, X/7–10, 212–227.
- Грицкат 1988:** Ирена Грицкат, „Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе”, *Глас САНУ*, СССЛП (Одељење језика и књижевности, књ. 13), Београд, 25–39.
- Грицкат 1993:** Ирена Грицкат, „Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности”, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 5–13.

- Грицкат 1996:** Ирена Грицкат-Радуловић, „Наука о језику у делатности Академије”, *Глас САНУ*, CCCLXXIX, Српска академија наука и уметности (Одељење језика и књижевности, књ. 15), Београд, 1–83.
- Драгићевић 2015:** Рајна Драгићевић, „Стојан Новаковић као лингвиста”, *Наш језик*, XLVI/3–4, 1–9.
- Ивић 1966:** Павле Ивић, „О Вуковом Рјечнику из 1818. године”, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. II, Београд: Просвета–Нолит, 19–188.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, књ. VIII, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ивић М. 1997:** Milka Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Zemun: Biblioteka XX vek ; Beograd: Čigoja štampa.
- Јагић 1930:** Ватрослав Јагић, *Спомени мојега живота*, књ. I, Београд.
- Јошић 2016а:** Неђо Јошић, „Белићева лексикографска гледишта и *Речник САНУ*”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 63–72.
- Јошић 2016б:** Неђо Јошић, „Новаковићева *Посланица* о његовању језика српског – њен карактер и значај за развој српске лексикографске мисли”, *Наш језик*, XLVII/1–2, 59–71.
- Новаковић 1878:** „Glasovi o Ogledu rječnika: Pismo Stojana Novakovića predsjedniku”, *Rad JAZU*, sv. XLV, Zagreb, 165–213.
- Новаковић 1888:** Стојан Новаковић, „Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских)”, *Глас Српске краљевске академије*, св. X, Београд, 5–87.
- Новаковић 1893:** *Предлог Српској краљевској академији да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник*, Посебно издање (прештампано из листа Јавор), Земун: Штампарија Јове Карамате.
- Оглед:** *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Gj. Daničić, Zagreb: Dionička tiskara, 1878.
- Радовић-Тешић 2009:** Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Речник САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–19, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–2014.
- Фекете 1993:** Егон Фекете, „О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 21–49.

Nedo Joшић

THREE NOVAKOVIĆ'S MANUSCRIPTS DEDICATED TO CURRENT ISSUES OF
LEXICOGRAPHIC PROBLEMS AND LEXICOGRAPHIC PRACTICE

Summary

Novaković's manuscripts dedicated to current issues of lexicographic problems and lexicographic practice of his time present the fundamental basis for the development of lexicographic ideas and lexicographic views among the Serbs. In his *Pismo* (1878), the author raised the questions of the lexicographic problems of the Slovene south and gave a review of Daničićev's *Ogledi*; in *Poslanica* (1888) Novaković delineated a natural linguistic framework for the development of the Serbian language focused on the programme of the compilation of contemporary descriptive dictionary; in *Predlog* (1893) he initiated the establishment of the Lexicographic department and provided specific guidelines for compilation of the *Srpski Rečnik* (The Dictionary of the Serbian Language). Expertly outlining the developmental path of the Serbian language and the Serbian descriptive lexicography in the twentieth century, Novaković conceptually and practically became its head; the period of contemporary lexicographic understanding among the Serbs starts with Novaković.

Key words: Stojan Novaković, lexicographic manuscripts, contemporary dictionary of the Serbian language.

Владислава Ж. РУЖИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 22. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

РЕКЦИЈСКО-СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛСКЕ СИНТАГМЕ**

Реч је о алтернативној појави различитих предлошких падежа у функцији допуна уз одређене лексикосемантичке групе управних речи. Будући да предлози могу бити маркери семантичких различитости, посебно је преиспитан нормативни статус појединих рекцијских допуна. Како је новинарско-публицистички стил веома погодан за ширење иновација у језику на различитим нивоима, корпусом су обухваћени пре свега актуелни новинарски текстови, а као секундарни извори узети су дескриптивни речници и граматике српског језика. Често глаголска рекција одражава промене настале у глаголском значењу или пак промене у систему зависности уопште, начину уобличавања тих односа, а током језичког развоја као и под аналошким утицајем других језика, долази до мењања или ширења одређених рекцијских облика у датим синтагматским везама.

Кључне речи: стандардни српски језик, рекција, предлошке допуне, нестабилност и нормативност

1. Увод

1.1. Овим истраживањем граматикализованих односа између управне глаголске речи (или именске изведене од исте основе) као регенса и зависне именске речи – депенденса, показаћу у којој су мери стабилне рекцијске предлошке допуне уз исте лексеме, чиме је условљена појава одређених предлога уз именице у одговарајућим формама, како на то утиче њихова лексичка семантика и синтаксичка позиција и да ли се појава неких предлошко-падежних конструкција може сматрати супстандардном.¹ За српски језик као флексивни, рекција и конгруенција битне су морфосинтаксичке појаве: то су два основна вида синтаксичке акомодације (Пипер 2005: 75). Рекцију мо-

---

* vlaslo@ptt.rs

** Рад је настао на основу истраживања у оквиру актуелног пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

жемо дефинисати као *посебан* вид морфосинтаксичке спојивости две речи, такав да се зависна реч јавља у падежном облику који је региран морфосинтаксичким ликом и значењским потенцијалом управне речи.² Усвајање рекцијских правила и овладавање њима веома је важно за говорнике којима српски језик није матерњи.³

О потреби за израдом специјалних речника и о могућој морфосинтаксичкој обради речи у речницима било је доста речи у нашој литератури (Петровић 1987; Згуста 1991; Ђукановић 1991; Киршова 1997; Штрбац 2005, 2011). Иначе, постоје специјални синтаксички речници руског и других словенских језика [В.Р.: Прокопович 1981; Золотова 1988], али, по речима З.Тополињске, они нису за употребу „човека с улице”, јер су пре свега прављени да би се усавршио и олакшао рад „обичних” лексикографа (Тополињска 2002: 34). Да би речници пружили што тачнију и потпунију информацију о некој речи, како странцу тако и изворном говорнику, потребно је да садрже и морфосинтаксичке информације, представљене помоћу формула, на пример о валенцији глагола, о именичким и придевским колокацијама (Тополињска 2002: 35).

Многи глаголски изрази просте и сложене рекције у српском језику захтевају обавезне падежне облике именских речи (нпр. *трагати* за чим, *полагати право* на шта, *заносити се* чиме, *одвојити* кога, шта од кога, од чега),⁴ а алтернативна појава различитих рекцијских допуна (нпр. *распутивати се* за кога /о коме; *чекати* кога /на кога; *рачунати* на шта /са чиме) може, али не мора имати реперкусија на семантичком и прагматском плану исказа у савременом српском језику (Гортан Премк 1984⁵; Ивић 2002; Ружић 2000, 2002, 2008). Глагол у својим семантичким ликовима и различитим позицијама регира разне облике именских речи, а појава нових облика може накнадно утицати на промену значења или семантичког диференцирања. Примењујући резултате когнитивнолингвистичких истраживања, М. Ивић (2002: 121) показује и на примерима двојаке глаголске рекције српског језика у каквој су спрези човекова ментална и језичка 'догађања'.

¹ На нормативни статус и грешке у употреби појединих падежних облика указивали су наши лингвисти (Стевановић, Клајн, Фекете, Ивић и др.) у научним и стручним публикацијама, али и у писаним медијима.

² Гортан Премк (197: 237) одређује рекцију као валентност директног типа односно шире схваћеног објекатског типа. У *Граматици српског језика за странце* П. Мразовић (2009: 38) рекцију тумачи као општу способност неког елемента да за себе веже неки други елеменат.

³ На Филозофском факултету у Новом Саду при Центру за српски језик као страни проучавана је и рекција речи и као резултат тих истраживања објављена је књига *Научимо српски језик 1 и 2* са *Речником глагола* ауторке Б. Бабић (2011), где су у оквиру значењских ликова сваког глагола издвојени рекцијски модели.

⁴ У првом таквом за српски језик *Речнику глаголских допуна* (Петровић 1989), који сам израдила у коауторству са К. Дудићем, дати су примери обавезних рекцијских допуна глагола, а у пододредницама истог глагола упућивано је и на случајеве када он отвара места различитим облицима именских допуна.

⁵ На то како предлози одређују синтагматске односе, колико им је разуђена полисемантичка структура указује Гортан Премк (1984) и предлаже адекватнију лексикографску обраду предлога.

1.2. Корпусом овога истраживања обухваћени су текстови који припадају публицистичком, ређе књижевно-уметничком дискурсу⁶, будући да су у првом веома фреквентни глаголски изрази чија је реакција овде испитивана, а за новине је карактеристична функционалностилска раслојеност, самим тим и подложност утицајима говорног идиома новинара, те се ту најпре испољавају неке тенденције у језичком изражавању које временом доводе до мењања норме, односно и прихватања облика и конструкција које су раније проглашаване супстандарним појавама, тј. огрешењима о норму.

1.3. Примери, овом приликом одабрани, откривају како је синтаксичка реализација појединих глагола са различитим облицима допуна повезана са њиховим значењским потенцијалом (*борити се* за то /са тим), тачније са могућношћу семантичког диференцирања глаголског израза (*рачунати на то /са тим*⁷). Исти глаголски изрази у стандардном српском језику диференцирани су и с обзиром на различите контекстуалне вредности и лексичку колокабилност (*распитивати се* о коме /за кога).⁸ Постоје колебања у избору предлошких конструкција у којима именска реч означава апстрактну предметност, нпр. *упознати се* са чиме /о чему итд. Стога су се у фокусу истраживања нашли примери глаголских израза с алтернативним предлошким реакцијским допунама чије је обележје неаниматност, а циљ је био да се укаже на тенденције ширења супстандарних облика и објасни њихова појава у језику писаних медија. Испитана је паралелна употреба индиректног објекта који је формализован: 1) локативом са предлогом *о* и генитивом са предлогом *око*, затим 2) псеудосоцијативним инструменталом са предлогом *са*, али и локативом са предлогом *о*, и коначно, 3) објекатским акузативом са предлогом *за*, а алтернативно, конструкцијом у локативу са предлогом *о*.

2. Анализа

2.1. *Глаголски изрази са генитивском и локативском реакцијом: ОКО + Ген и О + Лок.* На појаву предлога *око* уз генитив именске допуне и на његово ширење у језику штампаних медија у одређеним глаголско-именским спојевима указала сам раније (Ружић 2012) и објаснила то семантичком интерфе-

⁶ Корпус је формиран од примера ексцерпираних из електронског етикетираног корпуса <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>, првенствено из публицистичких, али и других текстова.

⁷ У РМС значењски је спецификована та глаголска лексема с обзиром на реакцијски тип. Гортан-Премк (1997, 245) указује на то како су различите предлошко-падежне конструкције уз исти глагол (*доћи до слободе* и *доћи на идеју*) носиоци значењских разлика. Предлози и унутар фразема с истоветним лексичким саставом могу бити дистинктивни: *бацити кога на леђа* ('савладати кога') – *бацити кога за леђа* ('одбацити кога'); *ићи коме низ длаку* ('ласкати, угађати коме') – *ићи уз длаку коме* (пркосити, поступити супротно чијој вољи, жељи). Значења фразема дата су према *Фразеолошкоком рјечнику* Ј. Матешаћа (1987).

⁸ У једном истраживању дошла сам до податка, на основу корпуса са око 400 репрезентативних примера, да су далеко фреквентнији примери предлошког локатива од акузатива (Ружић 2012а: 248/9).

ренцијом падешких допуна а притом падеж који је у експанзији преузима значење другог падежа због свог специфичног семантичког обележја. Предлог *око* као елеменат објекатског генитива забележен је најпре уз социјативно-комуникативне глаголе, где би требало употребити тематски објекат у локативу, будући да се у датим синтаксичким контекстима „упућује на саму тему и све што је непосредно везано за њу, за конкретни, појединачни предмет” договора, слагања (Ружић 2012: 107) или би тај предлог *око* (в. доле наведени пример) ваљало заменити акузативом циља.⁹ Нпр.

Циљ је да се договоримо око наших циљева, идеја (ЕК); На коначну raspodelu resora i personalna rešenja прећи ће се тек када се сви сложе око плана рада i циљева владе, ЕК; Совјети и Американци нису могли да се сложе око увођења заједничког старатељства над Корејом, ЕК; Ако се ови партнери сложе око курса будућег кабинета према Косову i пакета болних економских мера, ... ЕК; Кристијан Голубовић открива са ким се Легија договарао око предаје?; Велике силе ће се и у будућности борити око сировина и територије (ЕК).

За такве и сличне примере тврди се да стоје на граници између стандарда и супстандарда (Антонић 2008; Јоцић 2007). Испитујући употребу предлошких израза са *око* у новинама, закључила сам (Ружић 2012) да је уз глаголе као што су *договарати се*, *усаглашавати се* појава предлога *око* прихватљива само под одређеним синтаксичко-семантичким условима, а да је непримерена у случајевима када је постигнут циљ договора или дата сагласност у вези са каквим питањем, дакле уз свршене парњаке: *договорити се* о чему, *усагласити се* са чим. Тада је неправо објекатско значење, формализовано предлошким локативом или пак инструменталом, ближе правом објекатском, тј. кореспондира са њим (Арсенијевић 2007: 387), а пошто синтаксички контекст глаголског израза упућује на крајњи резултат претходно спроведеног поступка усаглашавања, односно прихватање каквог предмета договора, предлога, става и томе сл., очекивана је и оправдана употреба објекатског локатива и инструментала као у примерима из корпуса: *Договорили су се о повећању цене материјала, о условима кредитирања ...; ЕУ захтева од Србије да се сложи са пуноправним учешћем Косова у међународним форумима; Сада се, као и у време Кондорсеа, показало да је много теже сложити се у погледу дефинисања људске природе.*

Крајњи исход сваког процеса усаглашавања ставова треба да буде проналажење заједничких решења, па су стога ови глаголи семантички блиски перфективним глаголским изразима: *пристати*, *дати сагласност на нешто*, *прихватити чији предлог*.¹⁰

⁹ РМС региструје глагол *борити се* у значењу 'настојати да се што добије или да се искорени; отимати се за нешто' (2) са циљним акузативом (*Бори се ... за част и мандат* или *... за њену љубав*), а у значењу 'ломити се, колебасти се' даје се пример са генитивом: *Дуго сам се ја око тога борио, да л' да се бацам на политику или на књижевност*. У наведеном примеру из медија неадекватна је рекција будући да контекстуална вредност овога глагола намеће предлошко-акузативски рекцијски тип.

¹⁰ Рефлексишни глагол *сложити се* близак је комуникативно-социјативним глаголима када, према РМС, у семантичком лику: **2. а.** дати пристанак, сагласност на што; изразити, потврдити своје слагање с ким, с чим. Његовим синтаксичким еквивалентом може се сматрати глагол *при-*

2.2. Глаголски изрази УПОЗНАТИ СЕ, БИТИ УПОЗНАТ са регијским допунама: СА + Инстр (чиме) / О + Лок (чему). У писаним медијима уз глагол *узнати се*, а посебно уз његов партиципски дериват, у експанзији је локатив са предлогом О, што се може објаснити аналошким утицајем реакције глагола *обавестити се*.

2.2.1. Иначе, значењу каузативотранзитивног глагола *узнати* (кога са чим) и његове рефлексивне интранзитивне форме *узнати се* (са чиме), датом у речничкој дефиницији (РМС: 1. учинити познатим; стећи познавање, познати, сазнати, проучити једну ствар), одговара, сем беспредлошког акузатива везаног за транзитивну форму, предлошко-инструментална регијска допуна са семантичким обележјем неаниматност, којом се реферише о предметности инкорпорираној у семантички садржај глаголске лексеме. Носиоци тога чина, његови актери имају улоге или ефективног агенса, или тзв. инструктора и пацијенса као онога који усваја, стиче знања о нечему. Нпр.

а) Poslovni ljudi Japana na posebnom seminaru *узнате се са стањем наше привреде* (П. 12.1.2001); ... поштоваоци и љубитељи Фокнера *узнате се са једним новим видом његова стваралаштва, с љубављу*; Копираче велике мајсторе као и остали млади сликари и, најзад, ... *узнате се са новим струјањима у уметности*; Tokom ovih nedelju dana deca će običi sve konzervatorske radionice i *узнате се са радом одраслих полазника специјалистичких курсева* ...; ... морали би да буду људи са факултетом, ... затим би требало да прођу новинарски рад и *узнате се са функционисањем медија* ...; Млади из Србије, Аустрије, Румуније, Македоније и Хрватске, у наредних десет дана, *узнате се са националном историјом, књижевношћу, језиком и историјом уметности Срба*.

Како показује контекст, сам чин упознавања са каквим садржајем подразумева процес сазнавања, учења, долажења до различитих података (контактност са предметом, индиректна веза субјекта /објекта са предметом), а то значи извесно време провести на каквој локацији упознајући или проучавајући обележја различитих видова стваралаштва, услове, стања и тенденције у разним областима рада итд., како би се сазнало све што је у вези са датом предметношћу, што је и крајњи циљ подразумеваних активности. Овај индиректни објект у инструменталу са обележјем комплетне обухватности (Арсенијевић 2007: 384) кореспондира са падежом директног објекта: *узнати нешто*.

2.2.2. Уз исти глагол *узнати (се)* у језику медија и административно-правном дискурсу региструјемо све чешћу употребу и локативске допуне с предлогом О. Овај регијски облик сматра се супстандардном формом у нормативним приручницима (Пипер 2005: 614). Он се обично везује за рефлексивно-пасивне реченице, при чему се: (а) исказује инструмент којим анонимни агенс (обично нека институција) реализује какву радњу (нпр. *Овај термин се, на жалост, за сада најчешће користи у полицијским саопштењима којима се јавност упознаје о покретању кривичних поступака против насилника* ...) или (б) начин на који би анонимни агенс реализовао радњу (*Вуксан Симоновић ... ово образлаже стварањем могућности да се сви грађани упознају о циљевима референдума*), а то може бити и (в) експлицирани агенс означене

стати 'прихватити чији предлог, понуду' са предлошко-акузативском реакцијом: ... *пристаде одмах на све* (пример је преузет из РМС).

радње (*Циљ је да се, преко високих европских званичника, органи ЕУ упознају о ставовима ових странака ...*).

Примери са каузативнопрелазним глаголским изразом *упознати*, директним објектом у акузативу и локативском допуном упућују на сам чин обавештавања, добијања информација о чему од кога непосредно или посредно, те им је близак по значењу израз *обавестити кога о чему*; уп.: *упознао га је о посети председника* тј. обавестио га је о томе. Таква рекцијска допуна, међутим, није прихватљива. *Zvaničnici su objavili 'antiteroristički priručnik', koji civile treba da upozna o mogućim pretnjama ...; 'Iskoristio sam priliku da predsednika Tadića upoznam o svom viđenju aktuelne situacije u BiH, problemima i uzrocima ovakvog stanja'; Iskoristili smo priliku da ih upoznamo o trenutnom stanju na Kosovu i našoj diplomatskoj borbi u vezi sa Kosovom; ... dužan je da pismeno prijavi upravljачу заштиćenog područja, koji je u obavezi da ga upozna o mogućnostima za obavljanje istih, kao i o daljoj proceduri. Akt iz stava 3. ovog člana ...; Incko je istakao da je Vujanovića upoznao o poseti američkog potpredsednika Džozefa Bajdena.* У свим примерима из електронског корпуса, без обзира на то да ли се ради о пасивним структурама или не, као да је у значење глагола *упознати* инкапсулирано значење каквог комуникативног глагола попут *обавестити*, *информисати* кога о чему, што би могло довести до ширења предлошког локатива уз глагол *упознати* и евентуално потискивање инструментала са предлогом *са* у тој позицији.

Овакав предлошки локатив доминантно је обележје административно-правног дискурса, а регистрован је и у политичком дискурсу. Нпр.:

б)... jednu sveobuhvatnu raspravu, na predlog gradonačelnika, pri čemu bi javnost takođe bila prethodno upoznata o imenima i biografijama kandidata (ЕК); ... i koji se žalio da nije upoznat o pravu по члану 36. Веће конвенције (ЕК); Da Apatin nije slučajno odabrao vidi se i po tome što je vrlo dobro upoznat o 'strateškim prednostima' tog mesta (ЕК); Obaveštenje je, inače, počelo rečima 'verovatno ste već upoznati o povećanju kamata na evropskom tržištu' (ЕК); ... građani Smedereva kažu da iako treba da odlučuju o važnim pitanjima često nisu dovoljno upoznati o predmetu izjašnjavanja (ЕК).

Ако бисмо упоредили примере с истом лексичком допуном али у другој чијем морфосинтаксичком облику, видели бисмо да је изразу *бити упознат са чим* семантички близак израз *бити упућен у што*, односно *сазнати* што, нпр. истину, док би предлошки локатив био неприхватљив (в. доле пр. *бити упознат о *истини, *ситуацији*) будући да су то појмовни садржаји који не могу бити предмет обавештавања (в. нпр. под в):

в)... kako bi što veći broj ljudi bio upoznat sa istinom ... ('сазнао'); ... читаоце Политике ћу упознати о истини, како би ефекти изречених лажи били што мањи; ... која би према још непотврђеним информацијама требало да 19. априла оде на Kosovo и Метохију и упозна се са ситуацијом ('проучи'), тумачи се у дипломатским круговима као добивање на времену ...; Наши сговорници су упознати о ситуацији на Балкану и дата је пуна подршка властима у Македонији у супротстављању екстремистима.

Обе предлошко-падежне допуне појављују се и у улози просентенцијализатора катафорског типа у саставу везничког израза када уведе допунску клаузу, с тим што је далеко фреквентнији инструментал. Управо овакви при-

мери из публицистичког дискурса показују да се овај, иначе псеудосоцијативни глаголски израз може уврстити превасходно у групу глагола спознаје, чије значење обично употпуњује каква апстрактна предикација којом се реферише о конкретним појединостима. Уп. примере под 1.в. и 2.в. из нашег корпуса:

1.в. Лјудима који nisu до танчина bili upoznati [тј. обавештени] о tome како се на овим просторима стварају сјајне генерације кошаркаша професор је детаљније објашњавао ...; ... који су, како пише „Volstrit džornal“, купљени у Француској, при чему испоруčilac nije bio upoznat o tome [тј. обавештен] ко је крајњи купец.

2.в. Solana је Савет безбедности УН upoznao s tim да је Унија 18. маја прихватила концепт могућег развоја војне мисије у БиХ ...; У случају удеса треба, свакако, саčekати полицију ... и biti upoznat sa tim шта ће полиција да напише у извештају; Bogdanović ... nije upoznat sa time ко руководи потезима српских полицајца ...; Један од захтева пољопривредника је да ... bude upoznata s tim како се троши новц који је од ратара покупљен; ... ни испитивачи ни пацијенти nisu upoznati s tim ко прима праву вакцину, а ко лаžну ...

2.3. Глагол ИНТЕРЕСОВАТИ СЕ¹¹ са рекијским допунама: ЗА + Акуз /О + Лок. У РСЈ (2007) глагол *интересовати* дефинисан је најпре према функционално-семантичком односу актаната: 'изазивати нечију радозналост, занимати, побуђивати интерес према некоме или нечему', а његова рефлексивна форма: 'посветити пажњу (некоме или нечему), показивати радозналост, интерес (за некога, нешто), распитивати се' (за све њих). Појава предлошког акузатива (за кога, за шта) уз овај глагол и девербативну именицу исте основе *интересовање* уноси битно обележје у дати израз, а то је управљеност, усмереност на оно што изазива интересовање код некога. То се синтаксички може представити тако да се у позицији субјекта нађе предмет интересовања, а да експеријенсер буде формализован беспредлошким акузативом: *Њега то интересује /Он се интересује за то*. Предлошки акузатив маркиран је пре свега управљеношћу, партикуларношћу, референцијалношћу, одређеношћу, што значи да предмети интересовања могу бити појединци, односно све што је у вези са њима, њихово здравље, њихови ставови итд., али и различити домени друштвеног испољавања, како то илуструју примери из електронског корпуса:

а) ... а три милиона лјуди у Србији *интересује се за политику*; ... једна особа, која *се искрено интересује за њега*, молила ме је да се лично уверим у станје његовог здравља; ... требало би да ученик ... *се интересује за уметност*; Какво је задовољство имати крај себе младића који *се интересује за ваље идеје* ...; ... на дан младости ... друг Тито се посебно *интересује за живот и рад пioniра* у њиховим пioniрским одредима и школара. Њега посебно интересује успех; Поцињем да ... *се интересujem* све више за комунизам.

Примери под а) показују да се за глагол *интересовати се* везује тзв. „објекат интересовања или емоције агенса“ (Антонић 2005: 203) па је употреба акузативске допуне оправдана, а прилошким детерминаторима *искре-*

¹¹ Овај глагол и његов именички дериват *интересовање* у савременом српском језику обично изискују предлошку допуну у акузативу, мада се у изузетно малом броју примера појављује и локативска допуна, а бележимо спорадично и архаичне примере беспредлошког инструментала.

но, посебно, све више тога глагола потенцирана је заинтересованост самог субјекта управо за дати предмет.

Локативском допуном, међутим, уз исти глагол даје се само тематски оквир у датом комуникативном чину, на шта упућују и лексичко-синтаксичка средства у том контексту, при чему је сигнализирана обухватност, уопштено-ност и неодређеност предмета тренутног интересовања, који притом нема улогу изазивача. Може се уочити и дистинктивно семантичко обележје ових допуна *директивност /индирективност* у односу на сам објекат интересовања (Ружић 2014а: 249). Супституент глаголског израза *интересовати се* у примерима наведеним доле био би глаголски израз *распитивати се о чему*.

б) Mihailović је, *interesujući се* о svakodnevним problemima građana, burno pozdravljen; On *se interesовао* о pripremaма за izbore у Jugoslaviji. Marković је тим povodom rekao да у Jugoslaviji postoji народно јединство; ... данашњи ток izbora pratilo је десетак страних посматрача из четири земље: Kanade, Indije, Bugarske и Gane. Они су обишли поједина гласачка места у Ужичу, Пријеполју и Sevojну, *interesujući се* о условима за слободно и демократско изјашњавање грађана; На неизбежно *interesовање* о ставу према судбини Слободана Милошевића, Aleksandar је казао да је то случај за 'нашу независну правду и одлуку владе.'

Девербативна именица *интересовање* се у нашем корпусу по правилу појављује у декомпонованим глаголским синтагмама типа *показивати интересовање* и увек је у споју са предлошким акузативом, тек у једном случају (в. под б последњи пример) имамо локатив.

Бележим и два примера беспредлошког објекатског инструментала, што би се могло сматрати старом реакцијом какву налазимо уз глаголе типа *занимати се* и *забављати се* нечим, где појам обележен инструменталом може бити схваћен и као спроводник и као узрок (Ивић 2005: 96/97): ... 'Iako је g. Glišić у godinama, он свој posao у Narodnoj biblioteci врши najtačnije и najsave-snije, и како *se интересује свим питањима modernог bibliotekarstva* (ЕК: Politika); Jednoga дана ... и njegovu собу је ушао Šunjević и без ikakvog uvoda rekao: – Imam јedну londonsko-bečku групу која *se интересује ваšом фабриком* (ЕК: Б. Ћосић).

3. Закључак

Ширење предлошких рекцијских допуна ОКО са генитивом и О са локативом у језику штампе и административно-правном дискурсу везано је за одређене групе глаголских израза (обухваћених овим истраживањем) онда када се у датом контексту реферише о комуникативним радњама чији су предметни садржаји маркирани неодређеношћу, уопштеношћу, плуралношћу, па такве примере налазимо у масмедијима: *Они су се око многих ствари усагласили, сложили; Неко их упознаје о тренутној ситуацији; Интересују се о разним проблемима*. Зашто баш ове конструкције у датом комуникативном чину? Путем медија се обично преносе информације о комуникацији која се води међу разним учесницима, а новинари нису увек довољно упознати

са садржајем, исходом преговарања, нису упућени у то колико је успешно протекло упознавање са каквим појединостима у одређеним ситуацијама, па прибегавају таквим, мање обавезујућим синтаксичким решењима, што може бити дискутабилно или проглашено супстандардном формом.

Допринос овога истраживања јесте у томе што су нека одступања од регијске норме регистрована и објашњена у складу са важећим правилима граматичког и семантичког удруживања речи у синтагме. При томе је утврђено следеће: да ако су предмети договора (*договорили су се о томе*), упознавања (*с тим се упознају*) и интересовања (*интересују се за то*) настали као резултати претходно спроведених активности, односно директне ангажованости, усмерености и заинтересованости учесника у њима, онда се они формализују падежима у функцији индиректног објекта било да је то локатив са предлогом *о*, инструментал са предлогом *са* или акузатив са предлогом *за*.

Будући да се уз исте глаголе у стандардном српском језику често могу употребити две или више падежних форми, долази и до семантичке интерференције и замењивања једне форме другом. Да би се смањила огрешења о језичку норму, требало би јасније формулисати правила (са што више примера) по којима се комбинују управне речи у свим својим семантичким ликовима са различитим предлозима и облицима именских речи, у контексту, те повремено скретати пажњу на то ширем читалачком аудиторију, или, како је то истакла и З. Тополињска, опремити лексикографске одреднице свим неопходним морфосинтаксичким параметрима. Многе недоумице би се несумњиво решиле и израдом великог једнојезичног речника регије глаголских и именских израза.

ЛИТЕРАТУРА И РЕЧНИЦИ

- Антонић 2005:** И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа”, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 119–300.
- Антонић 2008:** И. Антонић, „Синтакса и семантика предлога *око*”, *Семантичка проучавања српског језика*, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд, 161–179.
- Арсенијевић 2007:** Н. Арсенијевић, „Транзитивност и падежи објекта у српском језику”, *Зборник Матице српске за славистику*, 71–72; 377–391.
- Бабих 2011:** В. Babić, *Naučito srpski jezik 1 i 2. Rečnik glagola*, Novi Sad: Filozofski fakultet – Centar za srpski jezik kao strani.
- Гортан Премк 1977:** Д. Гортан Премк, „О неким питањима двојаке глаголске регије”, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 237–246.
- Гортан Премк 1984:** Д. Гортан Премк, „Обрада предлога у великим описним речницима”, *Лексикографија и лексикологија (зб. радова)*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик, 35–40.

- Ђукановић 1991:** Ј. Ђукановић, „Примена модела валентности у српско-хрватској лексикографији”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 20/2, 191–199.
- Згуста 1991:** L. Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Золотова 1988:** Г. А. Золотова, *Синтаксическиј словарь*, Москва: Наука.
- Ивић 2002:** М. Ivić, „Neki uvidi u konstrukcije tipa *čekati nekoga/na nekoga i zaboraviti nešto/ na nešto*”, *Red reči. Lingvistički ogledi, četiri*, Biblioteka XX vek, Beograd, 115–124.
- Ивић 2005:** М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, (фототипско издање), Београд: САНУ, Београдска књига, Институт за српски језик САНУ.
- Ивић и др. 1991:** П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Језички приручник*, Београд: РТВ.
- Јоцић 1997:** М. Јоцић, „Семантичко-контекстуалне специфичности конструкције *око + генитив*”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, 151–158.
- Киршова 1997:** М. Киршова, „Нека запажања поводом структуре рекцијског речника”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 433–439.
- Клајн 1998:** И. Клајн, *Испецн на реци*, Београд – Нови Сад: ЦПЛ – Прометеј.
- Матешкић 1982:** Ј. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: IRO „Školska knjiga”.
- Мразовић 2009:** П. Мразовић, *Грамматика српског језика за странце*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Петровић (Ружић) 1987:** В. Петровић, „Рекцијски речник као школски приручник”, *Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ*, 7 (Титоград), 165–175.
- Петровић (Ружић) 1989:** В. Петровић, К. Дудић, *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*, Београд – Нови Сад – Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника – Свјетлост.
- Петровић (Ружић) 2000:** В. Петровић, „О предлошком објекту у српском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 437–445.
- Петровић 2002:** В. Петровић, „Допунска синтагма с предлогом **на** у речнику”, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 219–225.
- Пипер 2005:** П. Пипер, „Агентивност и пацијентивност”, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 608–635.
- Прокопович 1981:** Н. Н., Прокопович, Л. А. Дерibas, Е. Н. Прокопович, *Именное и глагольное управление в современном русском языке*, Москва: Русский язык.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I–VI (1967–1976), Нови Сад: Матица српска.

- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика* (ред. и ур. М. Николић), Нови Сад: Матица српска.
- Ружић 2008:** В. Ружић, „Синтаксички спојеви с изразима типа *рачунати на то /с тим*”, *Зборник Института за српски језик САНУ 1*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 529–542.
- Ружић 2012:** В. Ружић, „Рекција и норма”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, 103–113.
- Ружић 2012а:** В. Ружић, „Допуне предикатског израза типа ‘питати’ и ‘распитивати се’”, *Међународни тематски зборник. Валентност речи и израза: синтаксички, семантички и прагматички аспект*, Нови Сад: Филозофски факултет, 243–256.
- Стевановић 1962:** М. Стевановић, „Рекција глагола и облици њихове допуне”, *Наш језик*, XII/1–2, 1–11.
- Стевановић 1974:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Тополињска 2002:** З. Тополињска, „Шта тражим у речнику?”, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска: 33–37.
- Фекете 2002:** Е. Фекете, *Језичке доумице*, Београд: Апостроф.
- Штрбац 2005:** Г. Штрбац, „О једном типу морфосинтаксичког речника”, *Наш језик*, XXVI/1–4, 76–85.
- Штрбац 2011:** Г. Штрбац, *Допуне комуникативних глагола*, Нови Сад, Филозофски факултет.

Vladislava Ružić

RECTION AND SEMANTIC POTENTIAL OF THE VERB PHRASE

Summary

The results of the research into the problem of variable case prepositions as the complements of the governing verb in the Serbian language indicate that the prepositions are the carriers of semantic differences, but that their usage is frequently in alternation in the phrasal constructions investigated. The results also revealed deviations from the Standard, most frequently in the language of the mass media. However, alternate verbal rection frequently reflects the changes in the meaning of verbs, or changes in the dependency system in general, as well as in the ways in which those relations are overtly manifested. Under the influence of foreign languages in contemporary Serbian, certain rection forms of the dependent nouns in the verb phrase have changed or broadened.

Key words: Standard Serbian, rection, case prepositions, instability and norm.

Милош М. КОВАЧЕВИЋ*
Филолошки факултет у Београду
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ОПОЗИТНИ ГЕНИТИВ С ПРЕДЛОГОМ *ПРОТИВ* И СИНОНИМСКЕ ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ**

У раду се даје структурно-функционална и структурно-семантичка анализа генитивних падежних синтагми са предлогом *против*, које имају опозитно значење, на основу употребе у спортскоме језику. Опозитно значење одређује се као реципрочна супротстављеност два индивидуална или групна учесника у неком надметању. Анализа треба да осветли карактеристике двају основних структурно-функционалних типова опозитних синтагми: глаголске и именичке, при чему се оба типа синтагми посматрају у суодносу са свим конкурентним морфосинтаксичким моделима падежних синтагми не само са структурног и семантичког него и са нормативног аспекта.

Кључне ријечи: предлог *против*, опозитно значење, реципрочна супротстављеност, спортски језик, нормативност

О опозитном значењу

Опозитно је једно од основних значења генитивног предлога *против*, јер га као нужну семантичку компоненту подразумевају сва значења овог предлога. Значење супротности или противности увијек је (са)присутно у конструкцијама с предлогом *против*, али се свако значење супротстављања и/или противности не изражава генитивном конструкцијом с предлогом *против*.

У овоме раду нећемо се бавити свим значењским типовима опозитних генитивних синтагми с предлогом *против*, него само онима који подразумевају реципрочну супротстављеност као „одмјеравање снага” двају појединачних или тимских надметача (такмаца). У питању су само опозитне конструкције из спортског језика, које подразумевају „одмјеравање снага”

---

*mkovacevic31@gmail.com

**Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

такмичара у некој од спортских дисциплина. Циљ рада је да се, на богатом корпусу из новинарског спортског језика, опишу и опишу сви структурни, функционални и семантички а нормативно (не)допуштени подтипови опозитних конструкција с предлогом *против*, и да се изврши њихово поређење са конкурентним блискозначним и/или синонимним падежним конструкцијама. Од свих конструкција најконкурентније су генитивне конструкције с предлогом *против* и инструменталне с предлогом *с(а)*, прије свега због диобе значења социјативности.

Структурно-функционални типови опозитних синтагми

На основу категоријалне припадности надређеног члана и синтаксичке функције подређеног члана падежне синтагме издвајају се два темељна структурно-функционална типа опозитних падежних синтагми: а) глаголске, и б) именичке (супстантивне) синтагме.

У глаголским синтагмама предлошко-падежна опозитна конструкција има функцију прилошке одредбе или неправог објекта, а у њен састав улази само један супарник именован супстантивном ријечју уз генитивни предлог *против* или пак који други конкурентни му предлог. Тог супарника именованог генитивом уз предлог *против* зваћемо *сунадметач*. Други супарник, кога ћемо звати *надметач*, по правилу је у позицији експлицираног или неексплицираног субјекта. Семантички посматрани надметач и сунадметач јесу заправо реченични *агенс* и *коагенс* (нпр. *Ђоковић се бори против Надала*; *Партизан је тријумфовао против Звезде*; *Играмо против Хрватске* и сл.).

У супстантивним синтагмама именица као надређени члан предодређује функцију атрибута, и то неконгруентног генитивној конструкцији с предлогом *против*, с тим да је тим неконгруентним атрибутом увијек именован сунадметач као коагенс. Надметач или агенс може бити у саставу супстантивне синтагме или изван њеног састава. Ако је саставни дио супстантивне синтагме, надметач или агенс такође је изражен неконгруентним атрибутом, али у генитивној беспредлошкој форми (нпр.: *Утакмица Србије против Хрватске* била је драматична). Супстантивна опозитна синтагма с предлогом *против* и са надметачом и са сунадметачом у свом саставу има два неконгруентна атрибута: један беспредлошки генитивни којим се именује надметач као агенс, и други у форми генитива с предлогом *против* којим се именује сунадметач као коагенс. Осим у форми беспредлошког неконгруентног атрибута надметач у саставу супстантивне синтагме може бити изражен и формом конгруентног посесивног атрибута (као нпр.: *Новаков дуел против Федерера* дуго ће се препричавати). Све конкурентне супстантивне синтагме с надметачем и сунадметачем у свом саставу нису, како ћемо видјети, с наведеним синтагмама хомоформне у погледу падежне форме неконгруентних атрибута. Много је чешћи случај да се у оквиру опозитне супстантивне синтагме именује само један од супарника, и то сунадметач, генитивом именице уз предлог *против*,

док други супарник – надметач – не улази у састав супстантивне синтагме него је или неексплициран па се контекстуално подразумејева, или је експлициран у позицији неког другог члана, најчешће субјекта (као нпр.: *Меч против Америке* био је тежак; *Металац* је у *сусрету против Звезде* освојио бод).

Глаголске синтагме с опозитним падежним конструкцијама

Опозитно значење реципрочне супротстављености генитивних конструкција с предлогом *против*, а и неких конкурентних им предлошко-падежних конструкција, често се препознаје већ у семантици надређеног синтагматског члана: глагола или именице. Ту групу чине прије свега глаголи који се семантички могу одредити као *опозитно социјативни глаголи*. А то су сви глаголи који подразумејавају учешће и надметача и сунадметача у спортском „одмјеравању снага”, какви су нпр.: борити се, такмичити се, ремизирати, састати се, тријумфовати, ратовати, атаковати, нападати, играти и сл., што потврђују и слједећи корпусни примјери¹:

(1) Са друге стране белоруска екипа је на страни последњи пут *тријумфовала* пре три године *против* *Лила*. (Политика, 4. 11. 2015, 35); Фудбалери Партизана ... су синоћ у Букурешту *ремизирали против* *Стеауе*. (Курир, 30. 7. 2015, 34); Најбољи тенисер света ... за финале *се* синоћ *борио против* *Монфиса*. (Политика, 31. 7. 2016, 32); *Ремизирали* смо на свом терену *против* *Динама*. (Вечерње новости, 17. 8. 2016, 34); *Аргентина ће играти против* *Белгије*. (Политика, 19. 7. 2015, 34); и сл.

Уз готово све те глаголе генитив с предлогом *против* замјењив је инструменталом с предлогом *с(а)* као синонимом:

(1а) Новак Ђоковић експресно савладао Доминика Тима и сутра *ће се са* *Марејом* *борити* за пехар. (Вечерње новости, 4. 6. 2016, 48: наднаслов); *Лудогорец ... је ремизирао са* *Плзењом* у Чешкој. (Вечерње новости, 24. 8. 2016, 35); *Пари Сен Жермен се* само једном *сусрео са* *Манчестер ситијем*. (Вечерње новости, 19. 3. 2016, 47); Србија је у финалу Олимпијских игара у коме *ће се* сутра *састати са* *Хрватском*. (Политика, 19. 8. 2016, 25); *Ђоковић ће* данас *играти са* *Томашом Бердихом*. (Политика, 8. 1. 2016, 32) и сл.

Тест супституције ових двију опозитних конструкција показује да се генитивна конструкција с предлогом *против* може замијенити инструменталном с предлогом *с(а)* као синонимом, док обрнута замјена није увијек могућа. То даље значи да међу опозитно социјативним глаголима има оних који искључују генитивну а намећу као једино рјешење инструменталну конструкцију. Такви су, на примјер, глаголи *сусрести се* и *састати се*, код којих је захваљујући социјативном префиксу опозитно значење у сјенци социјативног.

Много су чешће ситагме с контекстуалним на значењу предлога *против* темељеним, а глаголом незадатим опозитним социјативним значењем. То су

¹ Сви примјери што их наводимо ексцерпирани су из спортског жанра новинског подстила публицистичког стила савременог српског књижевног (стандардног) језика. Попис извора дат је на крају рада.

синтагме с несоцијативним глаголима у предикату који не предодређују али и не спречавају реализацију опозитне генитивне конструкције с предлогом *против*, што потврђује следећих неколико примјера (који су у корпусу врло бројни):

(2) *Против Малека сам доста грешио.* (Вечерње новости, 25. 2. 2016, 37); ...јер ће *против Стеауе* за два дана на терен *истрчати* потпуно други тим. (Вечерње новости, 3. 8. 2015, 38); Војводина *славила против шампиона* (Политика, 8. 5. 2016, 35; наслов); У нашој групи су све екипе веома опасне, *против Велса и Ирске* мораћемо физички добро да *парирамо*. (Политика, 27. 7. 2015, 32); *Одлично је бранио* Гојко Пијетловић *против Мађара*. (Политика, 8. 8. 2016, 22); Чуо сам да нас је њихов тренер Валтер Зенга *посматрао против Чукаричког* у првенству. (Политика, 1. 8. 2015, 32); *Мучили су се* Звездени фудбалери *против Валете*. (Политика, 21. 7. 2016, 31); Звезда је *против* Радничког *имала пенал*. (Вечерње новости, 22. 5. 2016, 40); Мадриђани *воде против Римљана* са 5:3 у тријумфима. (Вечерње новости, 8. 3. 2016, 37); Милица *креће* у одбрану злата *против* Норвежанке (Блиц, 20. 8. 2016, 35; наслов); и сл.

У овом типу синтагми управни глагол не садржи компоненту опозитне социјативности. То значење предлог *против* добија у контекстима у којима присуство реципрочно супротстављеног надметача и сунадметача намеће значење „одмјеравања снага”. Сви се наведени примјери могу, међутим, сматрати „компримирано” елиптираним, јер се у свима њима испред генитивне конструкције с предлогом *против* може експлицитирати нека именица са значењем надметања, типа: *утакмица*, *меч*, *дуел* и сл., као нпр.: Звезда је *против* Радничког *имала пенал* → Звезда је НА УТАКМИЦИ/МЕЧУ *против* Радничког *имала пенал*; *Одлично је бранио* Гојко Пијетловић *против* Мађара → *Одлично је бранио* Гојко Пијетловић НА УТАКМИЦИ/МЕЧУ *против* Мађара; *Мучили су се* Звездени фудбалери НА УТАКМИЦИ/МЕЧУ *против* Валете → *Мучили су се* Звездени фудбалери *против* Валете; Чуо сам да нас је њихов тренер Валтер Зенга *посматрао против Чукаричког* у првенству → Чуо сам да нас је њихов тренер Валтер Зенга *посматрао* НА УТАКМИЦИ/МЕЧУ *против Чукаричког* у првенству; Мадриђани *воде против Римљана* са 5:3 у тријумфима → Мадриђани *воде* У СУСРЕТИМА/МЕЧЕВИМА *против Римљана* са 5:3 у тријумфима; Милица *креће* у одбрану злата *против* Норвежанке → Милица *креће* у одбрану злата ДУЕЛОМ/МЕЧОМ *против* Норвежанке и сл. Експлицирањем елидиране именице са значењем надметања синтагма мијења свој структурни статус, а генитивна конструкција своју синтаксичку функцију: то више није глаголска синтагма са прилошкоодређеном функцијом генитива с предлогом *против*, него супстантивна синтагма у којој је генитив с предлогом *против* неконгруентни атрибут.

Супстантивне синтагме с опозитним падежним конструкцијама

За разлику од глаголских синтагми, семеме свих именица у позицији надређеног члана опозитних генитивних синтагми с предлогом *против* подраумијевају присуство семантичке компоненте опозитне социјативности. А

управо су то именице које се као елиптиране могу реконструисати у примјерима глаголских синтагми с управним несоцијативним глаголом. Ако је судити према корпусу, то су, не тако бројне, следеће именице са општим значењем „надметања”: двобој, борба, битка, рат, окршај, дуел, меч, двомеч, надметање, утакмица, сусрет, судар, дерби, финале, полуфинале, четвртфинале, реми, реванш:

(3) Карте за реванш *меч против Стеауе* пуштене су у продају. (Блиц, 3. 8. 2015, 36); Због проблема са повредом капитен је синоћ пропустио контролну *утакмицу са Мађарском*. (Вечерње новости, 3. 8. 2015, 37); Он је затим додао шта очекује на *сусрету против Велса*. (Политика, 1. 7. 2016, 35); Ћорић изборио *дуел против Ђоковића* (Вечерње новости, 4. 5. 2016, 32; наслов); *У окршај против Италијанки* на Европском првенству у Београду наше ватерполисткиње су ушле без нереалних очекивања. (Политика, 18. 1. 2016, 31); Шансу ... су искористили лане у *финалу против финских Петлова*. (Политика, 27. 7. 2015, 29); Чињеница је да смо у *реванишу против Стеауе* имали невероватну подршку трибина. (Политика, 8. 8. 2015, 32); *У двобој против Сампдорије* Војводина је ушла са шест такмичарских утакмица иза себе. (Политика, 1. 8. 2015, 31); Дакле, пред нама је најмање још 90 минута велике *борбе против ривала* који нам није дао гол из игре, него из прекида. (Вечерње новости, 19. 8. 2015, 40); и сл.

Уз све наведене именице опозитни генитив с предлогом *против* у функцији неконгруентног атрибута замјењив је социјативним инструменталом с предлогом *с(а)* као синонимом, што потврђује и велики број у корпусу забиљежених примјера:

(3а) *Двомеч са Стеауом* је у хероја промовисао Андрију Живковића. (Вечерње новости, 25. 8. 2015, 38); Није било страха пред *дуел са Црном Гором*. (Политика, 28. 7. 2015, 36); Наш *сусрет са Кастриотијем*, то је ваљда свима јасно, није само спортски догађај. (Политика, 23. 7. 2015, 35); *Меч са Звездом* је одигран у духу фер-плеја. (Вечерње новости, 31. 7. 2015, 39); Што се тиче *утакмице са Јапаном*, неизвесност је била само у првој четвртини. (Курир, 30. 7. 2015, 39); Партизан ће у *реванишу са Стеауом* имати прилику да стигне на корак до пласмана у европску елиту. (Политика, 3. 8. 2015, 31); Наравно да ниједна неће поменути већ виђени *окршај са Аустралијом*. (Политика, 14. 8. 2016, 22); ...најближа будућност је евролигашки *судар са моћном руском Локомотивом* у „Пиониру”. (Вечерње новости, 27. 1. 2016, 38); ...али су на игри црвено-белих у првом полувремену били јасно уочљиви ожиљци из евролигашке *битке са Панатинаикосом*. (Вечерње новости, 16. 2. 2016, 40); „Црвено-белим” предстоји велика *борба са Бајерном и Стразбуром*. (Политика, 15. 10. 2015, 32); и сл.

Уочљиво је да се опозитни генитив с предлогом *против* и опозитни инструментал с предлогом *с(а)* јављају као синоними и уз именицу *сусрет* (нпр. *Сусрет против Велса / сусрет са Велсом* био је тежак), иако је уз глагол *сусретати се* могућа само инструментална форма (уп.: *Сусрели смо се са Велсом*, али не: **Сусрели смо се против Велса*). Уз то, према глаголској синтагми с глаголом *састати се* нема супстантивне синтагме с именицом *састанак* (уп.: *Састали смо се са Велсом* јесенас, али не: **Састанак с Велсом* био је јесенас).

Уз све наведене именице (*борба, битка, рат, окршај, дуел, двобој, меч, двомеч, надметање, утакмица, сусрет, судар, дерби, финале, полуфинале, четвртфинале, реми, ревани*) као значењски конкуренти генитивној и инструменталној супстантивној синтагми јављају се још три структурна типа

супстантивних опозитних синтагми, које за структурну инваријанту имају координирани однос именица којима се обиљежавају надметач и сунадметач, односно агенс и коагенс. Структура тих трију типова супстантивних синтагми је сљедећа: 1) супстантивна синтагма с координацијом двају неконгруентних атрибута у форми беспредлошког генитива, 2) супстантивна синтагма с координацијом двају неконгруентних атрибута у форми генитива с предлогом *између*, и 3) супстантивна синтагма с неvezничком, примакнутом цртом обиљеженом, координацијом именица којима се именују надметачи у односу на које именица са значењем надметања има функцију атрибутива. У питању су, дакле, три међусобно замјењиве и у основи синонимне супстантивне синтагме, с тим да у двјема подређени члан представљају координирани неконгруентни атрибути, а у трећој координирани чланови су надређени члан синтагме уз који у функцији *атрибутива* долази именица са значењем двобоја (нпр.: *Меч Србије и Америке* био је драматичан; *Меч између Србије и Америке* био је драматичан; *Меч Србија–Америка* био је драматичан).

Уз наведене именице са значењем надметања могу се употријебити два везником *и* повезана неконгруентна атрибута, којима се хијерархијски и семантички изједначују оба члана опозитног односа – и надметач као агенс и сунадметач као коагенс. Ово је врло фреквентан тип супстантивне опозитне синтагме, за чију потврду наводимо само неколико забиљежених примјера из спортског језика:

(36) Као по написаном правилу, *утакмице Србије и Аустралије* су пуне преокрета. (Политика, 1. 8. 2015, 30); *Уочи меча Сутјеске и Партизана* подигла се велика тензија. (Вечерње новости, 4. 1. 2016, 36); Свет је две године чекао *дуел Усеина Болта и Џестина Гетлина*. (Вечерње новости, 27. 8. 2015, 37); Било је и других неочекиваних утакмица попут *ремија Кине и Бразила* (Политика, 2. 8. 2015, 33); *Борба Партизана и Звезде* за преимућство (Политика, 12. 4. 2016, 39; наслов); Данашњи дуел је седми *окрсај Суботичана и „црно-белих“* у најмасовнијем такмичењу. (Политика, 20. 4. 2016, 40); Судбински *сусрет Хрватске и Србије* донеће одличан меч. (Данас, 17. 8. 2016, 24) и сл.

Наведена форма опозитне беспредлошке генитивне синтагме има свој пандан у употребно чешћој опозитној генитивној синтагми у којој уз именице са значењем двобоја долазе два генитивом с предлогом *између* изражена неконгруентна атрибута међусобно координирана везником *и*:

(37) *Утакмица између ОФК Београда и Црвене звезде* изазвала је неубичајено велику пажњу јавности. (Политика, 21. 7. 2015, 32); *Вимблдонски меч између Федерера и Ђоковића* гледао је на реци. (Блиц, 31. 7. 2015, 10); Колико су наши фудбалски тренери били цењени у иностранству, могло се видети у недавном *двамечу између Војводине и Сампдорије* у квалификацијама за Лигу Европе. (Политика, 23. 8. 2015, 33); Други дан викенда у енглеској Премијер лиги обележио је *дерби сусрет између Манчестер ситија и Челзија*. (Политика, 17. 8. 2015, 31); Данашњи *дуел између Јавора и Радника* ... могао би много тога да реши. (Политика, 12. 3. 2016, 31); У *надметању између тренутно првог и другог реке-та света* може да се умеша Хуан Мартин дел Потро. (Данас, 26. 8. 2016, 26); и сл.

Трећи се структурни тип супстантивних синтагми од два претходна структурно најприје разликује по обрнутој перспективизацији надређеног и подређеног члана опозитне супстантивне синтагме, али и по начину координације именица којима се обиљежавају супарници. Наиме, супарници

– надметач и сунадметач – писани су готово полусложенички. Везник *и* из независне саставне конструкције сада је замијењен много чешће *примакнутом цртом* него одмакнутом. Именице повезане примакнутом цртом у номинативној су форми, па се тако обиљежен двопојам доима као јединствена цјелина, која је сад, по у србистици општеприхваћеном мишљењу, надређени члан претходећој јој именици, у овом случају именици са општим значењем двобоја у функцији *атрибутива*²:

(3г) УЕФА му је поверила да дели правду на *утакмици Шпанија–Турска*. (Вечерње новости, 15. 6. 2016, 38); *Сусрет Раднички–Партизан* добио је карактер утакмице високог ризика. (Политика, 6. 3. 2016, 35); Александар Атанасијевић је у Перуђи ... гледао *финале Србија–Бразил*. (Вечерње новости, 19. 7. 2016, 40); *Фудбалски меч Србија–Русија* у Монаку (Политика, 13. 4. 2016, 35: наслов); *Дуел Федерер–Надал* је био све у тенису. (Политика, 18. 6. 2016, 30); Милорад Мажић је успешно положио пре две ноћи испит на *мечу Ирска–Шведска*. (Вечерње новости, 15. 6. 2016, 38); и сл.

Супстантивне опозитне синтагме често за управни члан имају различите девербативне (глаголске) именице. У питању су *супстантивне синтагме настале у процесу номинализације глаголских синтагми*, прије свега оних опозитно социјативних генитивних и инструменталних. При том су зависни чланови захваљујући глаголској именици у надређеном члану своју прилошкоодредбену функцију из глаголске синтагме преобразили у функцију неконгруентног атрибута у супстантивној (в. Ковачевић 1992:23). Овим типом номинализације настао је велики број супстантивних и генитивних и инструменталних опозитних синтагми, као нпр.:

(4) *Игра против Порторика* [← *играти против Порторика*] била је за класу боља. (Политика, 10. 7. 2016, 36); Нови Пазар је у овој (сезони) стартовао поразом на свом терену од Јавора и *ремијем против Младости* [← *ремизирати против Младости*] у Лучанима. (Политика, 1. 8. 2015, 31); Дакле, пред нама је најмање још 90 минута велике *борбе против ривала* [← *борити се против ривала*] који нам није дао гол из игре, него из прекида. (Вечерње новости, 19. 8. 2015, 40); и сл.

Глаголска и супстантивна синтагма у оваквим примјерима имају изоморфну структуру зависног члана: уз глаголску именицу зависни члан држава падежну форму коју је имао уз глагол. Од тога правила при номинализацији глаголских синтагми постоје два изузетка: 1) у номинализованој синтагми јавља се алтернативна падежна форма зависног члана неостварива у глаголској синтагми, и б) номинализована структура има потпуно неподударну форму зависног члана у односу на глаголску.

Први случај подразумијева постојање двију зависних падежних форми од којих је само једна хомоформна оној из глаголске синтагме. Такав је случај са супстантивним синтагмама с глаголским именицама *сусрет* и *тријумф* у надређеном члану. Уз падежну форму коју „наслеђују” из глаголске синтаг-

² *Атрибутиви* се одређују као препозицијске именице „које такође стоје уз друге именице и врше службу њихова одређивања, али не означавају исти него шири појам, појам врсте или рода коме главни појам припада”, као нпр.: варошица Прњавор, река Зета, село Бистрица, цар Стјепан и сл. (Стевановић 1988: 106). Иако општеприхваћено у србистици, чини ми се да је противно логици да унутар једне синтагме шири члан одређује ужи, а не обрнуто.

ме – а то је инструментал с предлогом *са* уз глагол *сусрети се*, а генитив с предлогом *против* уз глагол *тријумфовати* – те именице добијају и алтернативне падежне форме зависног члана неоствариве у глаголској синтагми, и то именица *сусрет* генитив с предлогом *против*, а именица тријумф формуму инструментала с предлогом *над*, чему су потврда и следећи забиљежени примјери:

(4а) Јуче је Азаведо у неважном *сусрету с Италијом* [← *сусрести се са Италијом*] последњи пут водио свој тим. (Политика, 15. 8. 2016, 21); Он је затим додао шта очекује на *сусрету против Велса* [← **сусрести се против Велса*] (Политика, 1. 7. 2016, 35); Тренер нашег шампиона ... након великог *тријумфа против Румуна* [← *тријумфовати против Румуна*] није крио емоције. (Политика, 8. 8. 2015, 32); Маестралан *тријумф* Војводине *над Сампдоријом* [← **тријумфовати над Сампдоријом*³] свакако заслужује да се нађе у аналима нашег спорта. (Курир, 1. 8. 2015, 35) и сл.

Други случај односи се на потпуну неизоморфност зависног члана глаголске и номинализоване синтагме, што значи да се форма зависног члана глаголске синтагме не реализује у оквиру номинализоване супстантивне синтагме. Такве су, на примјер, номинализоване синтагме с глаголским именицама *побједа* и *реваниш*. Специфичност супстантивних синтагми с овим именицама у односу на претходне (4 / 4а) добијене номинализацијом огледа се прије свега у структурно-функционалном типу номинализацији подвргнутих глаголских синтагми. У питању нису глаголске прилошкоодредбене предлошко-падежне синтагме, какве су све претходне (4/4а), него глаголске објекатске беспредлошке синтагме. Глагол *реваниширати* твори само беспредлошку дативну синтагму: *реваниширати се коме*, док глагол *побиједити* твори искључиво акузативну синтагму правог објекта: *побиједити кога*. При номинализацији синтагме с глаголом *реваниширати се* претворбом глагола у именицу *реваниш* зависни члан синтагме не остаје беспредлошки датив јер он не твори слободну супстантивну синтагму⁴, него се умјесто датива употребљава или генитив с предлогом *против* или инструментал с предлогом *са* (нпр. *реваниш против Партизана / реванш са Партизаном*). Што се пак синтагми правог објекта тиче, под које потпада и синтагма с глаголом *побиједити*, при номинализацији прави објекат „постајући неконгруентни атрибут по правилу прелази у форму беспредлошког (тзв. објекатског) генитива (нпр.: *читање књиге, кречење собе, одбрана града*). Ту форму неконгруентни атрибут настао од беспредлошког акузативног објекта не добија једино у оним случајевима када би се као примарно наметало субјекатско а не објекатско значење неконгруентног атрибута” (Ковачевић 1992: 22–23), а управо је то случај са номинализацијом објекатске синтагме с глаголом *побиједити*, у којој се уз именицу *побједа* акузативна беспредлошка форма не преобра-

³ Истина, околинално ће се сусрести и хомоформна глаголска синтагма, што потврђује и једини забиљежени примјер из нашег врло обимног корпуса: Било би дивно да је наш представник *тријумфовао над италијанским* зато што је стварно бољи. (Политика, 1. 8. 2015, 31).

⁴ То значи да је номинализацијом добијена синтагма *реваниш коме* дистрибуционо условљена типом предиката реченице, тако да нпр. није ојверена реченица **Реваниш Звезди неће бити лак*, али је ојверена: *С нестрпљењем ишчекујемо реванш Звезди*.

зује из значењских разлога у генитивну⁵, него у генитивну форму с предлогом *против* или у инструменталну с предлогом *над*, као нпр.:

(46) Жеља је испуњена – *победом против Црне Горе* [←*победити Црну Гору*, али не: **победити против Црне Горе*] Србија је направила велики корак ка освајању првог места у групи. (Политика, 29. 7. 2015, 30); *Победа над Црном Гором* [←*победити Црну Гору*, али не: **победити над Црном Гором*] није пресудна. (Вечерње новости, 29. 7. 2015, 37); *Реваниш против Сасуола* [←*реваниширати се Сасуолу*, али не: **реваниширати се против Сасуола*] могао би да буде последњи меч Александра Катаија у дресу Звезде. (Блиц, 20. 8. 2016, 31); Да ли ће европска сезона за фудбалере Црвене звезде бити завршена сутра ... биће познато након *реваниша са Сасуолом* [←*реваниширати се Сасуолу*, али не: **реваниширати се са Сасуолом*] (Политика, 24. 8. 2016, 23) итд.

Велики број опозитних супстантивних синтагми настаје у процесу номинализације глаголских опозитних синтагми. Глаголска именица добијена номинализацијом, међутим, не мора бити искључиво дио супстантивне неконгруентне опозитне синтагме, него може ући и у састав перифрастичког предиката, као нпр.: *Забележили су победу против Звезде* [← *Победили су Звезду*].

Нормативни статус опозитних падежних конструкција

Готово да нема нормативног приручника у коме се као ненормативни не помињу одређени, праксом потврђени, структурни типови опозитних падежних конструкција. Тако се унисоно, чак уз поткрепу двама истим примјерима, осуђује „злоупотреба” предлога *против* „у језику спортских новинара” уз глаголе *побиједити* и *изгубити*: „*Победићемо против Звезде, Изгубили су против Француза* и сл., уместо: *Победићемо Звезду, Изгубили су од Француза* и сл.” (Клајн 1992: 136; Пипер/Клајн 2013: 385; Николић 2015: 13; Стијовић 2015: 7).

У корпусу смо забиљежили немали број примјера употребе предлога *против* у синтагмама с глаголом (*из*)*губити* и уз именицу *пораз*:

(6) Нејасно ми је како на Гуглу има само његових мечева у којима је *губио против* [→ *од*] *слабијих противника*. (Политика, 24. 1. 2016, 34); У групној фази *против* [→ *од*] *Сједињених Америчких Држава* сте *изгубили* само три поена разлике. (Политика, 21. 8. 2016, 28); *Из пораза против* [→ *од*] *Роџера*, као и сваког претходног, покушају да извучем поуке. (Политика, 19. 11. 2015, 36); *Пораз* Милана на гостовању *против* [→ *од*] *Сасуола* био је довољан за нову лавину нагађања италијанских спортских медија. (Вечерње новости, 9. 3. 2016, 39); и сл.

Неспорно је да је глаголу (*из*)*губити* и именици *пораз* рекцијска допуна генитив с предлогом *од*, а не генитив с предлогом *против*. Томе је разлог

⁵ Таква номинализација довела би до „погрешног” значења, тако да нпр. номинализована синтагма *побједа Звезде* према глаголској *побиједити Звезду* има антонимско значење: у номинализованој синтагми *Звезда* се ишчитава као побједник (јер *побједа Звезде* значи *Звезда је побиједила*), док се у глаголској синтагми *Звезда* ишчитава као поражени тим (јер *побиједити Звезду* значи *Звезда је поражена*).

прије свега чињеница што се уз те лексеме генитивном допуном именује агенс пасивне конструкције, који се у српском језику изражава готово искључиво формом *од (стране) + генитив* (уп. Танасић 2005: 157). Из тих разлога и нема нормативног оправдања употреби генитива с предлогом *против* у датим конструкцијама.⁶

Још један се нормативни проблем јавља у вези са (не)синонимношћу конструкција с инструменталним предлогом *с(а)* и генитивним предлогом *против*. У конструкцијама с појединим глаголима – какви су нпр.: борити се, ратовати, играти – у спортском језику употреба предлога *са* доводи до бисемичности реченице, јер се не зна да ли је у питању социјативно значење „заједничког дјеловања” или пак значење „реципрочне супротстављености”, као нпр. у следећа неколика примјера из нашег корпуса:

(7) Све док не будем морао да *играм са њим*, нећу мислити о њему. (Политика, 17. 1. 2016, 33); *Нисам играо са Новаком*, али сам често тренирао са њим. (Политика, 24. 2. 2016, 34); ...али када сам *са Крајиновићем играо* у Мајамију прошле године, били смо обојица веома стегнути. (Политика, 24. 5. 2016, 32) и сл.

У наведеним и сродним примјерима није јасно да ли се инструменталном конструкцијом обиљежава социјативно значење „заједничког дјеловања”: Све док не будем морао да *играм са њим ...* = Све док не будем морао да *играм ЗАЈЕДНО са њим...* – или пак опозитно значење „реципрочног супротстављања”: Све док не будем морао да *играм са њим ...* = Све док не будем морао да *играм ПРОТИВ њега...* Овакав тип бисемичности у опозитним конструкцијама треба „избегавати употребом генитива с предлогом *против* (Борили су се против Немаца) за реципрочну супротстављеност, посебно ако контекст није довољан да отклони могућу двосмисленост” (Пипер/Клајн 2013: 385).

Закључак

Анализа опозитних генитивних синтагми с предлогом *против* са значењем реципрочне супротстављености укључивала је и анализу конкурентних падежних синтагми у изражавању опозитног значења, прије свега оне најконкурентније, а то је инструментална синтагма с предлогом *с(а)*. Све смо опозитне синтагме у овом раду подијелили на глаголске и именичке.

Глаголске опозитне синтагме разврстане су у двије групе на основу тога да ли је опозитно значење задато опозитно социјативном семантиком управног глагола (какви су нпр. глаголи: борити се, такмичити се, ремизирати, састати се, тријумфовати, ратовати, атаковати, нападати, играти), или је опозитна семантика контекстуално задата а ослоњена на значење предлога

⁶ У посебном рад(ић)у (Ковачевић 2016а: 13) освијетлили смо разлоге ненормативности ових конструкција.

против подржано експлицитно или имплицитно присутним надметачем и сунадметачем.

И опозитне супстантивне синтагме чине два структурно-семантичка типа, али на основу друкчијег критеријума. Први тип чине супстантивне синтагме настале номинализацијом глаголских (нпр.: *играње против Америке/са Америком*). Други тип чине структурно разнородније синтагме, чије управне именице подразумевају присуство семантичке компоненте опозитне социјативности, а то су именице са општим значењем „надметања”: двобој, борба, битка, рат, окршај, дуел, меч, двомеч, надметање, утакмица, сусрет, судар, дерби, финале, полуфинале, четвртфинале, реми, реванш. Опозитном супстантивном моделу с генитивом с предлогом *против* као неконгруентним атрибуту, синониман је инструментални модел с предлогом *са* (уп. *меч/утакмица Србије против Америке/са Америком*). А тим двама моделима конкуришу још три модела опозитних супстантивних синтагми: 1) супстантивна синтагма с координацијом двају неконгруентних атрибута у форми беспредлошког генитива (нпр.: *меч Србије и Америке*), 2) супстантивна синтагма с координацијом двају неконгруентних атрибута у форми генитива с предлогом *између* (нпр.: *меч/утакмица између Србије и Америке*), и 3) супстантивна синтагма с неvezничком, примакнутом цртом обиљеженом координацијом именица у односу на које именица са значењем надметања има функцију атрибутива (нпр.: *меч/утакмица Србија–Америка*).

У оквиру опозитних генитивних конструкција с предлогом *против* нормативно су најспорније конструкције с глаголима *изгубити* и *побиједити* и именицом *пораз* у позицији надређеног синтагматског члана. Неколика структурно-семантичка разлога не оправдавају употребу генитива с приједлогом *против* уз те три лексеме (као нпр.: **Пораз против Русије био је болан*; **Победили су против Русије*; **Изгубили су против Русије*) без обзира на њихову фреквентност у језику спортских новинара.

ИЗВОРИ

Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, *дневне новине из Београда*.

Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.

Курир – *Kurir*, *dnevne novine iz Beograda*.

Политика – *Политика*, *дневне новине из Београда*.

ЛИТЕРАТУРА

Клајн 1992: I. Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Beograd: Nolit.

Ковачевић 1992: M. Kovačević, „Semantički tipovi nekongruentnih atributa”, у: *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo: Svjetlost, 9–29.

- Ковачевић 2016:** М. Ковачевић, „Реченице с конверзијом прилошке адвербијалне допуне или одредбе и придјевског атрибута”, у: *Jezik, književnost, značenje: jezička istraživanja*, urednice В. Мишић Пић, V. Лопићић, Ниш: Filozofski fakultet, 389–408.
- Ковачевић 2016а:** М. Ковачевић, „Победити и поразити нису што и победа и пораз”, *Политика*, 9. 11. 2016, 13.
- Николић 2015:** М. Николић, „Било је за неверовати”, *Политика*, 8. 9. 2015, 13.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, ред. М. Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Пипер/Клајн 2013:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић 1988:** М. Стевановић, „Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима”, у: *Студије и расправе о језику*, Никшић: Универзитетска ријеч, 98–109.
- Стијовић 2015:** Р. Стијовић, „Гостовати некоме”, *Политика*, 26. 9. 2015, КУН, 7.
- Танасић 2005:** С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
- Фелешко 1995:** К. Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, Орфелин, 149–151.

Miloš Kovačević

OPPOSITIONAL GENITIVE WITH THE PREPOSITION *PROTIV* AND SYNONYMOUS CASE CONSTRUCTIONS

Summary

The paper provides a detailed structural-functional and structural-semantic analysis of the genitive case phrases containing the preposition *protiv* (Eng. against), which convey the meaning of oppositeness. Oppositional meaning is defined as the reciprocal confrontation of two individual participants or group of participants in a competition. Using a large corpus of journalistic sports language, all the structural, functional and semantic normatively (dis)allowed subtypes of opposite constructions containing the preposition *protiv* have been listed and described, including their comparison with competing case constructions which have similar meaning and/or are synonymous to them. By all criteria of the analysis, the greatest concordance, almost synonymy, has been found in genitive constructions with the preposition *protiv* and the instrumental constructions with the preposition *s(a)* (Eng. with) , primarily because they share the sociative meaning, and it has further been shown that not all sociativity, even the reciprocal one, represents opposition. Repartition of other competing case forms depends initially on which of the two functional types of oppositional phrases we have in mind, i.e. whether they are verb phrases or substantive phrases, noting that the model synonymy is greater within the substantive phrase.

The analysis has shown that the genitive with the preposition *protiv* within the oppositional verb phrase performs the function of an adverbial modifier or complement of contrast, more precisely a contrasting adverbial modifier or complement.

Within the group of oppositional genitive constructions with the preposition *protiv*, the most normatively problematic structures are the ones containing the verbs *izgubiti* (Eng. lose) and *pobijediti* (Eng. win) and the noun *poraz* (Eng. defeat). Structural-semantic reasons have been provided to ex-

plain the lack of justification concerning the use of the oppositional genitive phrases with the preposition *protiv* with these three lexemes (e.g.: **Poraz protiv Rusije bio je bolan.* (Eng. Defeat against Russia was painful); **Pobedili su protiv Rusije.* (Eng. They won against Russia); **Izgubili su protiv Rusije* (Eng. They lost against Russia)), regardless of their frequency in the language use of sports journalists.

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

О ЗНАЧЕЊУ И УПОТРЕБИ ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СВЕТЛУ УЧЕЊА БЕОГРАДСКЕ ШКОЛЕ – ПРЕЗЕНТ**

Аутор је мишљења да, као и нпр. падежни, систем глаголских облика чини неку целину солидарно-опонентних форми које парцелишу заједнички семантички комплекс времена, а у употреби варирају с обзиром на функционалне могућности и притисак контекста. У раду ће бити анализирана грађа и изведени одређени закључци који се тичу презента у српском језику. При томе се полази од резултата старијих истраживања припадника београдске лингвистичке школе, и од питања да ли се она у извесним правцима могу развити даље. О новијим погледима биће речи другом приликом.¹

Кључне речи: временско значење, глаголско време, овремењивање, презент, индикатив, релатив, квалификатив/апсолутив, локација, приповедачки презент, допунски презент, неутрализација, транспозиција

1. Уводне напомене

1. У нашој граматичкој литератури много пута је дефинисано значење презента. Полазећи од Белићева учења (Белић 1998) о индикативу, релативу и модусу, на које се ослањају истраживања М. Стевановића (Стевановић 1991), Ј. Вуковић (Вуковић 1951) донекле прецизира појмове уводећи у расправу тзв. „локацијску” и „релацијску” перспективу употребе глаголских облика. Уводи, поред индикатива и релатива, и категорију апсолутива, која се у њего-

---

*jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамичка структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Подробан приказ новијих резултата в. у монографији Ср. Танасића *Синтакса глагола*, у: Пипер 2005: 345 и д.

вој интерпретацији може сматрати панданом Белићевог квалификатива.² Ми смо, тумачећи поменуте појмове за нијансу друкчије од првобитног смисла, о презенту нпр. утврдили следеће (Симић/Јовановић 2007: 208):

а) „Презент који означава садржај истовремен са самим говорењем назива се индикативним”: – Али ја ово *не пишем* због закључка... – Презент „(не) пишем” својим личним наставком сугерира идентитет носиоца глаголског садржаја и говорног лица, као и присуство њихово, боље његово, адресат на тај начин схвата поруку тако да се описани садржај дешава у ситуацији споразумевања, тј. у време док споразумевање траје. Отуда и тумачење да презент значи „садашњост”, тј. истовременост са говором говорног лица. Истовремено кад пише аутор изјављује да „не пише” због тога и тога (него из других разлога). Оно што се износи презентом, према томе, истовремено је са временом писања („говорења”) о томе. Према томе, презентом је радња „локализована” у „времену говорења”, и то је његова основна функција.

б) Релативни презент био би по томе облик употребљен да означи неки садржај истовремен са другом радњом, или временском одредбом за прошлост или будућност, и сл.: – Под записом стајаху људи и с чуђењем посматраху драму која се пред њима *одиграва*. Милош одборник ухватио у свом кукурузу крмачу једног сиромашка, извео кмета те оценио потру, па сад *продаје* крмачу (Ранковић 1958: 96). – Облик „одиграва се”, као и „продаје”, истовремен је са оним што описују имперфекти „стајаху” и „посматраху”, дакле дешава се пре времена када аутор о томе говори. Имамо утисак да презент „локализује” радње у прошлу ситуацију.

в) „Апсолутивним презентом означавају се опште истине које важе увек или за више сличних прилика”: – ...сваки закључак *је* по себи грешка – неминовна, јер је прекид, то јест нешто неспојиво са сталним током који нас *носи* од немила до недрага. – Исказ „закључак *је* грешка” или „јер је прекид” важи уопште, и не везује се за неку посебну ситуацију, ни ону у којој се говори, нити коју другу (нпр. о којој се говори). Тако је и са исказом „који нас *носи*”. Време реализације презента „је(сте)”, као и „носи”, није ограничено, него је „радња свевременска”, дешава се неограничено дуго (или неограничен број пута).

2. Постоје овде неки једва приметни моменти на које ваља скренути пажњу, а који чине разлику између индикатива и релатива, на једној страни, и апсолутива на другој.

а) Индикатив је актуализована форма презента, и своју функцију обавља у реченици. Реченицу чини лични глаголски облик, и способна је да обавести о свом садржају без ослонца на било какав контекст. Али актуализованост, дакле предикативност као база реченичне функције, почива на односу глаголског садржаја према говорном акту и учесницима у њему: говорнику и саговорнику. У томе је карактеристично стање нпр. у следећем исечку текста

² Обриси нашег схватања укратко, и у верзији доступној ширем кругу читалаца, изложени су у: Симић/ Јовановић 2007.

(Андрић 1963: 318): – Старац се заустави, нагло забаци главу и истури грудни кош и шапташе дахом који се прекида: – Да, ту *стојим*. Ту, ту.

а1) У цитираном изводу читамо о старцу који пркоси насиљу ставом и речима.

а2) Презент „стојим” управо се односи на оно што старац и чини у то исто време. Глаголски облик назива поступак који говорник обавља: „радња” је истовремена са говором о њој.

а3) Говор је упућен управо поменутиим насилницима, као порука о отпору.

а4) Тешко је рећи какав је однос говорне активности и садржаја исказа: да ли је исправно рећи да се овде презентом радња „смешта” у ситуацију говорења или о којој се говори, да ли облик презента има „локализацијску” улогу, како мисли Вуковић; или је пак сам садржај условио употребу презента. Ако је истина ово друго, као што нам се чини да јесте, онда је извесно да је презент израз временско-локалног значења, а није његов „локализатор”.

а5) Но свеједно се презент налази у сплету околности од којих зависи и његова употреба, и схватање од стране оних којима је упућен. Само је тако он способан да упути на конкретан садржај и да их прикаже у вези са конкретним околностима. Све су то моменти актуализације, а не контекстуализације. Стога је форму индикативног презента сврсисходно сматрати неконтекстуализованом – слободном. Најбоља је дефиниција индикативног презента да је то актуализацијска форма која чини основу слободне реченичне структуре, и да овремењава садржај глагола као истовремен са говорним актом.

б) Рекосмо да релатив означава „радњу” истовремену са неким моментом у „реченици”, боље речено, у контексту: ...*стајаху* људи и... *посматраху* драму која се пред њима *одиграва*.

б1) Радња презента чак је описана зависном реченицом „која се... одиграва”. Рећи ћемо да презент овде чини основу контекстуализоване реченице.

б2) Презент уз то стоји уместо имперфекта „одиграваше”, који и по дефиницији означава „радњу истовремену са другом радњом или каквим другим моментом у прошлости”. Оваква дефиниција тачно одговара стању ствари, и по себи указује да је релатив исто као индикатив упућен на однос према говорном акту (овде као „прошлост”), али не непосредно већ преко контекста (значећи истовременост са неким моментом изнесеним у контексту).

б3) Релативни презент је дакле актуализована форма овог облика која је у овремењавању свог садржаја зависна од контекста: упућује на истовременост глаголске радње са моментима описаним у контексту или сл. Релатив је, према томе, временски транспонован индикатив.

в) Апсолутив је слободна форма, неконтекстуализована, тј. независна од контекста – као и индикатив. Али за разлику од индиктива, апсолутив није ни „умрежен” у однос садржаја глагола према „говорном лицу”. Презентом апсолутивним исказ бива просто у општем смислу овремењен, и та овремењеност не зависи од контекстуализацијских момената. Узмимо поново у разматрање полазни исказ: – ...сваки закључак *је* по себи грешка – неминовна, јер *је* прекид, то јест нешто неспојиво са сталним током који нас *носи* од

немила до недрага. – Клауза „јер је прекид” без обзира на зависни статус у односу на управну, има сопствени општи временски смисао. Апсолутив се стога може дефинисати и као неактуални индикатив.

г) Ваља нам сада утврдити појам „овремењавања” или темпорализације. – Искључићемо из нашег примера део „нешто неспојиво са сталним током”. Ван исказа, одн. ван смисаоне везе са „је”, ово је сложени номинатор датог садржаја, и ништа више – атемпоралан. У вези са претходним контекстом, међутим, уз осећај да је ту изостављено „је” да се не би поновило, постајемо свесни да би (у пуном опсегу) исказ заправо гласио: – ...сваки закључак *је* по себи грешка – неминовна, јер је прекид, то јест нешто **је** неспојиво са сталним током који нас *носи* од немила до недрага.

д) Овремењавање или темпорализација, када сведемо наше мисли, излази да је први и најважнији поступак пројектовања исказаног на садржај: овера реалности његове као носиоца поруке. Овде је право место да размислимо и о појму „степен” овремењености – јер видимо да укључивањем „је” у горњу конструкцију не стварамо јак осећај временског значења њеног, за разлику од значења времена код неких од горе прегледаних форми. Ваља дакле разликовати јаку и слабу овремењеност форми. Видећемо у прегледу грађе како се може схватити ова тврдња.

3. Презент је у основи својој облик којим се називној конструкцији додаје општа темпорална димензија.

а) Он као временски облик, рећи ћемо, има општу темпорализацијску функцију.

б) Као лични глаголски облик пак презент успоставља везу свог садржаја са учесницима у говорном акту (првим, другим, трећим лицем или сл.), и преко тога сугерира истовременост догађаја који назива и говорења о њему. Када је та веза конкретизована стварним значењем („Стојим” – каже старац док стоји супротстављајући се насилницима), онда је у питању индикативни презент – а ако веза није конкретна, већ само општа по карактеру – реч је о апсолутиву, тј. „свевременском” значењу презента.

в) Дакле, уз извесна прецизирања у значењу термина, у овоме је могуће утврдити следеће две укрштене дистинкцијске трансверзале које чине саставне елементе темпоралности како је исказује презент.

в1) Једно је дистинкција између општег и конкретног значења времена: неактуализованог и актуализованог.

в2) Друга је дистинкција између слободне употребе облика, и условљене контекстом – неконтекстуализованост према контекстуализованости.

4. Толико је довољно да схватимо досадашње резултате истраживања о значењу и употреби глаголских временских облика, и могућностима њиховог тумачења. Теоријски апарат који смо горе употребили довољан је за начелну расправу о временским односима на које упућују глаголски облици – али за прецизније њихово дефинисање потребни су додатни моменти. Наш је задатак у овоме прилогу да размотримо изблиза шта бива са значењем презентског облика у нешто широј грађи српског језика. Занемарићемо при томе једно додатно значење – модално – које се теоријски обично меша са

временским и с њим заједно обрађује, уз разноврсне интерпретације, нпр. да се два значења глаголских облика међусобно искључују, да прелазе једно у друго, да је то друго увек везано за „релатив” итд. Ми мислимо да се оно може наћи, и налази се обично у комбинацији са временским, али су у начелу те две категорије међусобно независне. Нпр.: – Није он водио рачуна о богатству. Не, изгледало му је то као пазарлук, као да *тргује* са кожом свог рођеног оца (Ускоковић 2004: 21). – Облик „тргује” није употребљен да опише „трговање” као реалну чињеницу (или да одрекне њено постојање), већ као претпоставку о њеном могућем постојању у дато време. За нас ће овом приликом бити значајно да се претпоставка односи на сасвим одређено време: да је према томе време „дешавања” дефинисано, мада само „дешавање” постоји једино у свести писца („говорног лица”), а његова „реалност” је само фингирана. Битно је овде да је временска димензија „модалности” несумњива чињеница, као и код „немодално” употребљених форми. О „модалности” нећемо даље водити расправу.

2. О још неким аспектима употребе презента

1. Погледаћемо најпре још једном горе наведене примере употребе релативног и апсолутивног презента.

а) Заправо и нема неке посебне разлике између индикативног и апсолутивног презента.

а1) Првим – „(не) пишем” констатује се дешавање у време кад се о њему и саопштава (код одричне форме недешавање). Презент, како би то рекао Ј. Вуковић, има локацијску улогу, јер као да смешта садржај глагола у одређену ситуацију. Но то „смештање” није прецизно, већ се више подразумева из поређења елемената исказа и онога што се сугерира као услов и пратилац актуализације (Мисли се у ствари да „(не)писање” пада у време говорења, а то проистиче из чињенице да говорник оно што се дешава представља као своју акцију: „(не-писање” је моје понашање). Из овог објашњења следи да презент заправо и није временски облик, али би то била екстремна, и према томе погрешна тврдња. Ближе је истини сматрати презент „локацијским” обликом за временску ситуацију говорења.

а2) Други се од претходног разликује заправо само по томе што је ситуација шире оцртана или сасвим отворена према прошлости и будућности: – Сваки закључак је грешка; – Ко ради, он и греша; – Апсолутивни презент значи временски неограничено остварење глаголског садржаја, итд. Сам презент у тој употреби – услед одсуства временских граница ситуације, губи функцију локализатора садржаја, и остаје на нивоу општег значења. Пред нама је један од случајева неактуалног значења презента.

б) Релативни презент, међутим, свој садржај лоцира у ситуацију која је оцртана контекстом, и која се не поклапа са временом говорења.

б1) Погледајмо најпре следећи случај: – ... извео кмета те оценио потру, па сад *продаје* крмачу. – Да није ширег контекста, нужно би се презент разумео као да је индикативни, као да се односи на садашњост. Локација је деловањем вањских фактора „превучена” из времена говорења у неко друго време, овде у прошлост. Мислимо да се ради о претеритизацији или претериталној транслокацији.

б2) По нечему сличне, али по нечему и врло различите прилике приказане су у следећем исечку из истог текста: – Ваљда нећете бити тако бездушни, господине Перо, и одрећи нам ту велику част да прогутате у поштеној компанији једно пиштољче [= чашицу ракије]... – Батали, човече, сав сам гола вода. *Идем* да видим је ли што жена спремила за ручак (Ранковић 1958: 57). – Јасно је да у односу на време говорења – одлазак кући пада у време које следи за разговором. „Идем”, према томе, односи се на (блиску) будућност. Заправо би се боље рекло да је то садашњост која искључује само време говорења, јер следи за њим, постериорна му је. Актуализацијске прилике чине да презент губи локацијски и добија релацијски карактер.

Ту ћемо чињеницу назвати временском *проспекцијом*, а проспективни презент за нас је варијанта актуалне употребе презента – заправо индикатива.

в) Презент је и у наставку наше конструкције: – Идем да *видим*... – „Виђење” је схваћено као сврха онога што означава презент „идем”. Према томе – „(да) видим” није слободна форма већ је зависна од управне речи, која управља и његовим значењем: проспекцију са актуализацијског терена преноси на терен односа према некој речи у суседству – на терен контекстно условљене проспекције. Наиме, сврха је свакако – бар у овом случају – нешто што временски долази после онога чему је предвиђено као сврха. (О модалности, рекли смо, неће овом приликом бити говора.) Рећи ћемо да је радња замишљена као сврха постериорна у односу на ону чија је сврха. А на овај начин померену функцију у будућност логично је назвати футуризацијом или (контекстно условљеном) футурском *транспозицијом*. Овако употребљен презент спада у ред релативних облика.

2. Резултат нашег прелиминарног прегледа неких случајева показује сву сложеност временских значења, и компликованост односа међу категоријама како се оне реализују у говору. Размотрићемо нешто грађе да бисмо имали унеколико прецизнији увид у те односе.

3. Преглед грађе

1. Грађа презентских конструкција сувише је опсежна да би било могуће приказати је у раду овакве намене. Зато се ми ограничавамо на презент са „да”, и на специфичне случајеве употребе овог облика који показују ступњевит отклон од језгрених категорија индикатива, релатива и модуса, односно ступњевит карактер деловања контекста.

2. Најпре ћемо дакле утврдити да је презент са „да” практично контекстуализована форма, те да контекст има где слабијег, али где и јачег утицаја на значење његово. Покушаћемо да прикажемо категорије употребе по ступњевима удаљености значења од основних категорија.

3. При томе ћемо видети и то да нису све категорије презента подједнако осетљиве на деловање контекста. У ствари, постоје случајеви у којима из различитих разлога утицај контекста или уопште није видан, или је из овог или оног разлога занемарљив.

3.1. Разгледаћемо најпре следећа два случаја:

– *Није лепо да се девојке задржавају* доцно у вароши. – Ускоковић 2004: 26.

– *...и тврди да ја личим* на њеног сина који је умро као питомац Војне академије. – Ускоковић 2004: 23.

а) Најпре је значајно расправити питање конструкција егзистенцијалног глагола „(ни)је” и неглаголског предикатива „лепо”. Домет темпорализацијског акта овде је заправо ограничен на повезивање садржаја предикатива са актом говорења као општим фактом: „није лепо” по себи има општи, свевремени смисао (са обухватом „времена говорења”). Презент са „да” „да се задржавају” као да има називни карактер. И заиста, по смислу конструкција са „да” није нимало удаљена од оне са инфинитивом: – *Није лепо* (за девојке) *задржавати се...* – или чак именичке речи: – *Није лепо* (за девојке) *задржаваће...* Ако признамо синонимност трију конструктивних решења, као што се обично чини – ми у оваквом случају морамо признати и атемпорални смисао презент са „да”. Односно: признати потпуну значењску неутрализацију презент са „задржавају се”. Но значење личног облика није у тој мери ишчилело да, прво, нема осећаја везе са категоријом лица (иако је она сувишна): „задржавају се” упућује и даље на множину неприсутних актера, као и у осталим употребама. С тим је у вези и овремењеност као општи временски смисао. У питању је апсолутивни презент, који је – како видимо – врло отпоран према утицају контекста.

б) И у трећем примеру презент су индикативног значења. Управни „тврди” у специфичном је временском односу према говорењу. Особа о којој је реч не тврди у тренуцима говора о томе, већ је то заправо учинила пре времена говорења, али у садашњој широј ситуацији. И такав се презент сматра заправо индикативним, али са специјалном нијансом индикативног значења. Зависни презент „личим” нема стварно значење радње, дешавања или сл., већ изгледа. Темпорализацијски поступак не утиче на временско ограничење особине лица о којем је реч, већ само у жижку поставља стање ствари које је затечено у то време. Опет се ради о специфичном индикативном значењу презент са.

3.2. Друкчије ствар стоји у случајевима какав је следећи пример:

...није механа да се у њој банчи, ломи, већ човек да живи. – Станковић 1957: 7.

1) Управна клауза садржи одрични презент егзистенцијалног глагола „није”, који већ према ономе што је горе показано морамо сматрати сред-

ством слабе темпорализације. Његов смисао је општи, што ће рећи да се не односи на одређено време, већ има свевременско значење. Обрт „да се банчи, ломи” са својим презентима такође има опште временско значење – апсолутивно.

2) Поставља се и питање временског односа мађу клаузама. „Механа није да се у њој банчи” – заправо упућује на везу механе са сврхом њена постојања. Сврха логички следи за оним чега је сврха, па то рађа сугестију и о временском следу³: као да је зависна клауза постериорна у односу на управну. Али наша конструкција, као слабо темпорализирана, заправо и не мора значити сврху, већ некакву посебну особеност „механе”. Остаје дакле факат да је овде стварно реч о апсолутивном значењу презента.

3.3. Карактеристичне су конструкције са управним глаголом у неком другом облику, нпр. перфекту, а зависним у презенту са „да”. Разлика у значењу облика условљава видан раскорак у њиховим темпорализацијским функцијама:

...она је изгледала нешто неспретно, али *је* то само допуњавало њену лепоту и *говорило да је* она од оних простодушних бића која *иду* право и чија судбина *не зависи* од њих самих, већ од оних који ће их учинити срећним или несрећним. – Ускоковић 2004: 23.

1) У наведеном првом примеру перфекат управни има имперсонални карактер и неку врсту колективног значења („говорили су многи”), што му даје извесну ноту слабе темпоралности, а то ће рећи и општег временског значења, али ипак везаног за прошлост.

2) Презент егзистенцијалног глагола „(да) је” праћен је и овде као горе неглаголским предикативом, али сложеног састава чију основу чини форма генитива „од оних простодушних бића”. Слаба темпорализованост даје јој смисао свевремености, дакле апсолутивног презента. Битно је напоменути да овде први пут имамо јасну ситуацију у којој зависни члан конструкције временски није везан за остварење управног глагола, већ се понаша као слободна форма.

3.4. Разгледаћемо сада и случај⁴ сличног обличког састава, али врло различитих односа међу клаузама у поређењу са онима из претходне тачке:

Видео је да се попа још *решава*, па стаде да чека. – Ранковић 1958: 28.

а) Перфекат „видео је” изјашњава прошлост у односу на време кад се о томе пише, дакле у односу на „ситуацију говорења”. Јунак приповести посматра попа како се „још решава”. Презент означава истовремену радњу са оном у управном глаголу, дакле – дознајемо посредно – прошлу у односу на „време говорења”, као и перфекат. Презент као да је блокиран управним глаголом, и то је могуће посматрати као својеврсно „слагање времена”, ретку појаву у српском језику (Белић 1998: 253, 285). У сваком случају реч је о

³ РМС s. v.: „оно чему се тежи, што се жели постићи, циљ, мета”.

⁴ На главној линији излагања изоставили смо анализу примера који наводимо на овоме месту: *Упита се да* Каја *није* суревњива што се она познаје са њеним родником. – Ускоковић 2004: 29.

контекстно условљеној темпорализацији, и временској транспозицији индикативног презента.

4. Друкчији је статус зависног презента, и друкчије је његово значење у случајевима када прати глаголе фазне и модалне.

4.1. Најпре ћемо погледати пример са фазним глаголима⁵:

– А ноћу, у својој ђачкој собици, *наставила је да сања* своје слатке снове... – Ускоковић 2004: 49.

1) Перфекат „наставила је” није заправо аутосемантична реч у правом смислу термина, већ се односи на садржај презента „да сања”, излажући га свести саговорника из перспективе трајања. Сазнајемо да је радња зависног глагола трајала дуго, и можда са прекидима.

2) Презент „(да) сања”, са своје стране, прихвата темпорализацију управног перфекта као своју. Хоће се рећи да он не исказује паралелизам са његовим садржајем као стварним дешавањем, већ се понаша као изосемантичка јединица која назива радњу чије је време уређено управном клаузом.

3) Ова наша интерпретација, кад је боље разаберемо, излази на закључак да зависни презент „(да) сања” у самој ствари нема временско значење, јер му је непотребно у таквој констелацији односа. Атемпоралан је.

4) Ова чудна тврдња заиста је тачна, јер је презент у нашем примеру заменљив инфинитивом, који по себи нема темпорални карактер у смислу темпорализацијском: „наставила је сањати”: „сањати” задржава видско, али не садржи временско значење у уобичајеном смислу речи.

5) И још нешто, много чудније: презент „(да) сања” заменљив је под одређеним условима и именицом, дакле атемпоралном формом *par excellence*: „наставила је снове”.

Није потребно даље доказивати да је пред нама пример у коме је презент семантички *неутрализована* форма. Његова временска димензија сасвим је ишчезла под притиском значењских односа са управним фазним глаголом.

4.2. Нова и друкчија, много сложенија природа презента у односу на прегледане примере огледа се у следећем случају:

– Отац *није волео да седим* докона. – Ускоковић 2004: 24.

а) „Отац није волео” обликом перфекта упућује да садржај глагола у својој реализацији претходи времену говорења.

а1) Зависни презент „(да) седим” дозвољава тумачење по начелу примењеном код претходних примера. „Волети” додуше није семантички сродна са лексемом „седети”, али ипак упућује на неку перспективу њене реализације, перспективу односа субјекта управне клаузе према том чину. Зависни презент у даљој визури посматран такође је временски неутралисана форма, сведена на функцију назива свог садржаја.

⁵ Први пример је донекле измењен да би одговарао интенцијама наше анализе.

a2) Но посматран изблиза, презент „(да) седим” ипак смера у будућност у односу на управни глагол (Гледао би с нелагодом ако бих седела; – исп. „није волео што седим” – где је истовременост неспорна).

4.3. Слично је стање и у примеру као:

– Девојка је била сувише озбиљна кад је ово говорила, те *се* њена другарица *не усуди да се успротиви* њеним разлозима и *да наведе* противне мисли које су јој од синоћ лутале по глави. – Ускоковић 2004: 28.

a) У конструкцији „не усуди се да се успротиви” – „усудисти се, осмелити се” (РМС: s. v.) значи заправо постати храбар да се нешто учини или сл. По томе се само чињење овремењава као постериорно у односу на „охрабрење”. Замена презента „(да) се успротиви” инфинитивом „успротивити се” – која је могућа иако не сасвим препоручљива – не условљава видљиву измену смисла, а то значи да је инфинитив овде овремењен за означавање проспективности у односу на управни глагол.

5. Проспекцијска перспектива зависног презента, која се у претходно анализираним примерима јавља већином као факултативна могућност, у неким случајевима је заправо обавезна. Размотрићемо с тим у вези следеће примере:

– ...а отац га је често *поучавао да се користи* свачим „што ти до рука дође”. – Ранковић 1958: 31.

– Срећно, дабогда! – рече поп, па га затим *упути да узме* црвени барјак. – Ранковић 1958: 29.

– *Извириваше* сви редом на прозор *да разгледају* кандидате који се ту поређали, па напослетку изиђоше напоље. – Ранковић 1958: 28.

a) Управни перфекат „поучавао је” указује на (вербалну) радњу која претходи акту што је означен презентом „(да) се користи”. Овај потоњи је овремењен као постериоран у односу на претходни.

б) Глагол „упутити” – „послати, управити у неком правцу”; „обавестити, посаветовати, препоручити” (РМС: s. v.) – својим двојаким значењем даје двојак смисао конструкцији: у значењу „послати да узме” однос је подстицаја и исхода или резултата, последице или сл., а у значењу „обавестити” и сл. између говорног догађаја и његовог садржаја заправо.

1) Овремењавање првог односа даје проспективност зависног глагола у односу на управни, а другог – истовременост.

2) Време је да у ситуацији између два блиска семантичка случаја покушамо да назовемо један и други. Први случај изјашњава импостацију релационог значења проспективности у значење презента, док други упућује на неутрализацију временског значења на какву смо већ наилазили.

в) „Извириваше” (= извириваху) у управној клаузи првог овдашњег примера означава реалну радњу која претходи времену писања, и део је уметничке слике прошлих догађаја. Презент „(да) разгледају” означава циљ „извиривања”, и остварује се после њега. Презент са „да”, према томе, овде је овремењен као постериоран у односу на управни глагол.

4. Закључне напомене

1. Расправу смо почели прегледом дефиниција значења глаголских личних облика, затим смо предложили прецизнији приступ, и на грађи покушали показати адекватност своје интерпретације временских категорија по методима белићевске синтаксе.

2. А. Белић и М. Стевановић својим дефиницијама обухватили су појмове (а) индикатива, као основног, чији је смисао овремењавања у томе да садржај глаголског облика постави у однос према „времену говорења” (– Где си? – *Шетам* крај Дунава), (б) релатива, код којег је остварење глаголске радње одмерено према неком моменту изнесеном у контексту (– *Шетам* јуче крај Дунава, па ме сретe Пера), и (в) тзв. квалификатива, који значи неограничено време (или неограничен број понављања) радње.

3. Ј. Вуковић уместо термина „квалификатив” узима „апсолутив”. (По нашем мишљењу „апсолутив” је израз „свевремености”, а „квалификатив” – посебног односа у реченици, тј. функције предиката којом се износи „особина субјекта”: Београд је велики град.) Уз то разликује категорије временске „локације” и „релације”. Презент би по томе (уз аорист и имперфект) био један од „локационих” облика, вероватно стога што се помоћу њега глаголски садржај „смешта” у оквиру дате ситуације (говорне или описане).

4. Полазећи од теоријских поставки претходних истраживача, ми смо покушали да их некако прецизније дефинишемо и систематично класификујемо. По ономе што сугерирају описане интерпретације, у анализу заправо ваља увести појам контекстуализације, па разликовати слободну и контекстно условљену употребу глаголских облика, тј. у овом случају презента. Узевши у посматрање презент са „да”, дошли смо овим путем до следећих уверења.

4.1. Постоји актуална категорија неконтекстуализованог презента – индикатив, – и неактуална – апсолутив. Апсолутивни презент није осетљив према контексту, што ће рећи да задржава своје значење и у контакту са другим јединицама из окружења: – Ко ради, тај и греша // Мој деда је говорио да ко ради, тај и греша.

4.2. Индикатив је актуални тип презента, – који свој садржај укључује у мрежу односа према „времену говорења”.⁶

4.3. Актуални тип презента, индикатив, транспозицијом прелази у категорију релатива, а неутрализацијом губи временско значење и постаје прост назив садржаја.

а) Контекстно неусловљено значење глаголског облика мора се узети за основно, а контекстно условљене варијанте схватљиве су као побочни случајеви.

б) Индикатив је овремењен односом према времену говорења. Презент у том смислу показује радњу истовремену са говорењем (– Ево *шетам*...).

в) Релатив доводи глаголски садржај у однос истовремености са неким моментом у реченици (– *Шетам* ја јуче...).

⁶Детаљније о „говорној ситуацији” и сл. в. Симић 1975.

5. Преглед грађе са „да” + презент показао је да постоје различите категорије контекстуализованог презента, о којима теоретичар мора водити рачуна. Уз то, контекст не може бити третиран као јединствена и увек иста појава.

а) У неким случајевима са „да” и управном речи забележен је апсолутивни презент, што значи да је контекст без утицаја на његово овремењавање.

б) Већина случајева ипак је била са релативним презентом, дакле са обликом чије је овремењавање зависило од управнога глагола.

в) Забележен је изванредан број случајева са неутралисаним значењем презента, који је сведен на улогу номинатора глаголског садржаја, и који је заменљив инфинитивом или одговарајућом именичком речи. Може се овде претпоставити максимални учинак контекста.

г) Врло су интересантни случајеви презента са „да” код којег је локациони смисао ишчезао, а на његово место дошао релациони: овремењен је проспекцијом, добија постериорно временско значење у односу на контекстне форме.

д) За разлику од транспозиције, овде је могуће употребити термин „трансверзија”.

ИЗВОРИ

Андрић 1963: И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета, Загреб: Младост.

Ранковић 1958: Св. Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит.

Станковић 1957: Б. Станковић, *Изабрране приповетке*, Београд: Просвета.

Ускоковић 2004: М. Ускоковић, *Чедомир Илић*, Београд: Политика.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1998: Александар Белић, *Опита лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.

Вуковић 1951: Јован Вуковић, *Синтакса глагола*, Сарајево.

Маретић 1963: Томо Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић и др., *Синтакса савременог српског језика – проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Симић 1975: Радоје Симић, „Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске прости реченице”, *Јужнословенски филолог*, XXXII, 47–119.

Симић/Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Српска граматика*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Jelena Jovanović Simić

ON MEANING AND USE OF TENSE FORMS IN THE LIGHT OF BELGRADE LINGUISTIC SCHOOL – PRESENT TENSE

Summary

The paper starts from the theoretical stances of previous researchers of present tense, and tries to offer more précised definitions and more systematic classifications of meanings and usage values of this verbal form. Author introduces the notion of *contextualization* into the analysis, and makes the difference between the free and contextually conditioned use of present tense, as well as she introduces the notion of *actualization* – differing the actualization, i.e. indicative type of present tense from the deactualization, i.e. absolute type.

Key words: temporal meaning, tense, temporalization, present tense, indicative, relative, qualificative/absolute, location, narrative present tense, complementary present tense, neutralization, transposition.

Миланка Ј. БАБИЋ*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Оригинални научни рад
Примљен: 21. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ВРЕМЕНСКИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ У ДИРЕКТИВНОЈ ФУНКЦИЈИ**

У раду се анализира употреба временских глаголских облика (презента, перфекта, аориста и футура првог) у функцији изражавања директивности императивног типа. Анализа подразумијева истраживање синтаксичких услова који омогућавају модалану транспозицију датих временских глаголских облика и треба да покаже у којим се значењским типовима императивности сусрећу наведени временски глаголски облици, шта их повезује а шта диференцира у односу на императив као основни граматикализовани облик исказивања императивности, и на крају шта су специфичне карактеристике сваког од наведених временских глаголских облика при изражавању императивне директивности.

Кључне ријечи: императив, презент, аорист, перфекат, футур први, антонимија, директивност

1. Увод

Граматичке категорије личних глаголских облика – прије свега лице, вријеме и начин – директно упућују на говорни чин. Посебно је тзв. право лице, прво и друго, у најужем односу са говорним чином – један је од основних његових конституената, јер означава директне учеснике у комуникацији. И лични глаголски облик у индикативу – прагматички посматрано – у коме обиљежава лингвистичку садашњост, означава оно што је у истом времену с говорним чином – с временом говорења, према чему је одређена и језичка прошлост и језичка будућност као оно што претходи или слиједи времену говорења. Тако је и перформативна структура, у којој се рашчлањује говорни чин, исказана 1. лицем презента – нпр. *захтијевам, именујем, проглашавам*,

---

* rasovaca@yahoo.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и сл. У најужој вези са говорним чином од личних глаголских облика без сумње је и глаголски начин императив, чија је крња парадигма сва усмјерена на саговорника, чак и у 1. лицу множине, гдје у говорничку улогу укључује и саговорника, а у саговорничку и говорника. Императивом се не даје саопштење саговорнику – у суштини се не износи ни став говорног лица, што је иначе типично за модусе – него се дјелује с циљем управљања саговорниковим понашањем у директивном говорном чину који подразумијева интерперсоналну комуникацију. У значењу императива сажимају се, према томе, опште саставнице директивног говорног чина – и илокуција и пропозиција. Илокуцију **захтјева** носи само значење његовог граматичког облика, док је пропозиција изражена у лексичком значењу глагола употријебљеног у императиву, нпр. *Трчи = Захтијевам* (директивна илокуција) *да трчиш* (пропозиција). Императив је, дакле, глагол прагматике, у средишту је микросистема за изражавање значења директивности, као врло широке категорије у језику, чија је општа функција подстицање учесника комуникације на неки вербални или акциони поступак. Та категорија се, осим императивом и бројним нефинитним исказима, у оквиру својих подтипова јаче или слабије израженог захтјева (као што су наређење, односно забрана, упозорење, упутство, молба, понуда, савјет и сл.) – може реализовати и временским глаголским облицима (презентом, перфектом и футуrom првим, па и аористом). Као што императив може бити употријебљен и наративно, тако и ови временски глаголски облици могу изражавати модус типичан императиву у директивној комуникативној функцији. У раду ћемо се бавити само употребом тих временских глаголских облика у функцији изражавања директивности императивног типа, односно истраживањем синтаксичких услова који омогућавају њихову модалану транспозицију, што заправо значи истраживање синтаксичких услова творбе императивних реченица с наведеним глаголским облицима у предикату. Упоришни дио анализе подразумијева освјетљење семантичко-прагматичких карактеристика директивности изражене наведеним временским глаголским облицима.

2. Презент

Веза императива и презента није само прагматичко-семантички детерминисана него и морфолошки – тамо гдје недостаје облик императива у парадигми, допуњава се морфолошким обликом презента, као што је то у 3. лицу или уопште за изражавање директивног значења конструкција са модалним глаголима који немају облика императива, нпр. *Мораш да учиш. Не можеш ићи у кино* (више о томе видјети: Танасић 1984: 15–25; Танасић 1996: 165–172; Батистић 1983: 99–111; Бабић 2013: 45–61). Зато није случајно што је презент најфреквентнија и у структурним типовима најразвијенија форма за изражавање директивног значења. У литератури се у императивном значењу најчешће наводи форма **да + презент** као синонимна императиву, као

блажи тип директива који се може подвести под савјет, препоруку или сл., што укључује и одређени степен ратификације или сагласности саговорника (нпр.: *Да дођеш поподне код нас!* – имплицира и неисказано питање *Хоћеш ли?*). У тој форми функционише најчешће перфективни презент, који никад нема индикативно-временско, него увијек или релативно-временско или модално значење у које се убраја и императивно. Употреба императива тражи одговарајући контекст, па контекст и моделује директивна значења презента. По тим карактеристикама неизражавања децидне – граничне вриједности у категорији директивности – презент се у српском језику јавља као форма са широким распоном директивних значења, односно може да изражава градирану заповијест – и значење наређења или забране као децидних директива који не подразумевају сагласност саговорника, као и значење блажих директива, као што је молба, подстицај и сл. који укључује саговорникову сагласност, што показују сљедећи примјери:

- 1) ...они без устезања наставе преда мном разговор: – *И да ми даш, молим те, један грош да купим дувана – рече Вучко шапућући – нисам пушио три дана!* (Ш, 205) > *Дај ми...; Да кренемо, Милошу, да поближе извидимо тај осињак.* (Гб, 42) > *Кренимо ... извидимо – слажеш ли се?; Стари вам поручује, влада, све наше народне власти, да оставите кукуруз у магацине и да се мало примирите* (НТБС, 167) > *Оставите кукуруз... примирите се...*
- 2) – *Онда да знаш, мили ујко: запалићу наше село са све четири стране... И још да чујеш!* – *пламти му цура у лице..* (НТБС, 167) > *Знај... Чуј...; Видак ме звао. Казао сам ... долазио сам и досад и не избивам ти из куће!* – *Знам, али никако друкчије да не чиниш!* (Ш, 207) > *Не чини никако друкчије... Чини како ти кажем...*

Ситуацију говорне усаглашености и сарадње учесника у директивном комуникационом чину показују примјери из прве групе. У првом од њих експлициран је захтјев у уљудној форми молбе упућене саговорнику (*– И да ми даш, молим те, један грош да купим дувана – рече Вучко шапућући – нисам пушио три дана!* Ш, 205) > *Дај ми... Хоћеш ли?*). Степен саговорникове сагласности подразумева и инклузивно 1. лице множине у сљедећем примјеру (*Да кренемо, Милошу, да поближе извидимо тај осињак.* Гб, 42) – у коме се сабира говорникова директивна иницијатива са очекиваном сагласношћу саговорника¹. Ублажено директивна је и форма препричаног управног говора у посљедњем примјеру из ове групе, јер и поред наглашеног ауторитета адресанта, кумулативно градираног (*Стари вам поручује, влада, све наше народне власти*) – индиректност заповијести, неподударност позиције говорника и адресанта у говорном чину, утиче на слабљење степена директивности.

¹ У литератури се иначе наглашава подударност презента и императива у оквиру форме инклузивног 1. лица множине, са функцијом подстицања говорника и саговорника на неку заједничку активност, издвајају се и форме те конструкције интензивираним адхортативом *хајде/хајдемо* (*Хајде да бјежимо!*), партикуларизованим императивом *дај* (*Дај да бјежимо!*), партикулом *де* и сл. (в.: Стојановић 1989:133; Бабић 2009: 109–126; Јањушевић 2009: 361–367).

У примјерима из друге групе неком тематском ријечју у дидакалији којом се експлицира емфатичност говора (као у првом примјеру из те групе, гдје стоји *плати му цура у лице*) не оставља се могућност за тражење сагласности саговорника. Такође је наглашеност захтјева изражена и у последњем примјеру и поред извијесне солидарности са саговорником, а наглашена је употребом универзалног квантификатора *никако* у одричној реченици са значењем: *Не чини никако друкчије – Чини како ти кажем* или парафразирано: *Искључујем сваку могућност друкчијег поступања, осим онога које од тебе захтијевам.*

Презент има директивно значење и без елемента *да*, као у примјерима:

- 3) – А ја? – Ти? ...*Остајеш на свом мјесту, друже Милошу.* (Гб,231) > *Остани на свом мјесту...; – До даљњег, Владо, одлазиш као командир чете у Лазивијин батаљон...* (Гб, 230) > *Иди/Наређујем ти да идеш...; – Не идем тамо ни мртав! – рече Лијан. – Идеш, идеш! – одреза десетар* (ДнаБ,127) > *Иди/Наређујем ти да идеш...; Онда помијешате све састојке и кувате у дубљој шерпи* > *Помијешајте ... кувајте.*

Карактеристика те форме јесте да се изражава имперфективним презентом углавном у контекстуално семантизованим исказима када представља поновљену пропозицију непосредно изнесеног адресатовог става, нпр.: – *Не идем тамо ни мртав! – рече Лијан. – Идеш, идеш! – одреза десетар* (ДнаБ,127) или у инструктивном значењу (*Све то саставите и кувате у дубљој шерпи*). Степен директивности – јаче или слабије – одређен је статусним и/или емоционалним ставом говорника, што у датом примјеру показује дидакалија *одреза десетар* – која обједињује и једно и друго.

Конструкције да + презент у директивном значењу може бити појачана перформативом *заповиједам* – по моделу **презент у перформативном облику + да клауза**. Та конструкција је рјеђа у употреби, јер је супсимира императив, као економичнија форма. Њено значење је наглашено заповједно, као у сљедећем примјеру:

- 4) – *Свима вама – слушај и ти, Радојка, и ти, Благоје, и сви остали! – свима вама и вашим женама заповедам да у свему слушате ову овде – руком која цепти као прут показа на Аноку – и нећу ништа да ми ради у кући да не упрља господске руке* (Ш, 121).

Редупликацијом презентске директивности у експлицираној илокуцији (*Заповедам*) и пропозицији исказаној да-клаузом са такође директивним значењем (*да у свему слушате ову овде*) – наглашава се и илокуција и пропозиција, односно надређеност говорника саговорнику и садржај захтјева који му износи. Треба напоменути да је различит статус ријечи *да* у овим двјема конструкцијама. Везничку улогу увођења клаузе у овој перформативној форми смјењује улога подстицајне партикуле у директивној конструкцији да + презент, аналогно њеном статусу у упитној реченици. У директивним конструкцијама везник/партикула *да* (која је конститутивни елемент и директивне функције са перфектом), подесна је због значења нефактивности,

хипотетичности које носи, а које помаже трансфер временског у невременско значење исказа.

Значење подударно директивном перформативу *захтијевам* или императиву *дај(те)* носи конструкција са презентом модалног глагола *хтјети*, тј. **хоћу + да-клауза**:

- 5) – *Хоћу сад да ми се простре* под липом. *Хоћу* ђедино шилте, Радојкин узглавак, Благојев губер; и *хоћу* ти, Петрија, што ти је брат на робији, *да узмеш* подупирачу, па *да растераш* кокошке с липе и *да сву ноћ стојиш* више мене. (Ш, 121) > Захтијевам/заповиједам да ми се простре...; дајте ми ђедино шилте...; > Захтијевам /заповиједам да узмеш подупирачу...

Ова конструкција такође изражава појачано значење директивности на основу ауторитета или емфатички маркираног става говорника – граматички наглашеног довођењем говорног лица у први план и у граматичку позицију субјекта, а што је могућност коју императив нема, изузев у инклузивној форми I. лица множине.

Појачано заповиједно значење изражава и (би)презентска конструкција **има(ш) + да + презент**:

- 6) – *Има да бирате*: или с њим или с нама! (Гб,163) > Бирајте...; – *Пази, само мене има да слушате!* Сад сам ја за вас бог и батина! (ДНБ, 20) > Само мене слушајте...; – Е нећемо тако, комесару. Најприје ти мени *имаш да објасниш* и како грми и откуд је постао човјек и још тристо чуда (ДНБ, 44) > Објасни ми...

У датим примјерима глагол *имати* нема егзистенцијално, него хабитуално прескриптивно и одређено иницијативно значење, односно подстицајно значење партикула, док конструкција да + презент пунозначног глагола долази као семантички комплетив, тј. носилац је пропозиције. При томе је глагол *имати* у неутралној форми 3. лица једнине и ту вриједност има и када се врло ријетко употреби у 2. лицу једнине, јер је презентски наставак другог лица једнине у тој конструкцији факултативан и јер и у другом лицу множине функционише иста форма глагола *имати*, тј. *има* – у 3. лицу једнине (упоредимо нпр.: *Има(ш) одмах да идеш!* : *Има одмах да идете!*). Та блокираност конструкције и категоријална дезактуализованост елемента *има(ш)* условљавају да у том случају да + презент и инфинитив нису синоними јер се допунским презентом мора изрећи лице на које је захтјев усмјерен (може то бити и треће – *Има да дођу овдје! Пренеси им.* П, 196), те да се умјесто презента не може употребљавати други облик, осим конкурентне му форме да + перфекат (– *Има да си ово почистила* прије него што се вратим!).

Презент глагола *имати*, његов одрични облик у 3. лицу једнине, **нема + глаголска именица** такође представља директивну конструкцију забране:

- 7) – Ја сам то теби већ једном поменуо. *Овај пут нема шале!* (Гб, 210) > Не шали се...; – ... *Нема никакве пјесме, никаквог кретања...* (ДнаБ, 113) > Не пјевајте, не крећите се...

Ова конструкција функционише као декомпоновани прохибитивни императив (*нема шале > не шали се*) и има значење децидног директива, јер наглашава позицију адресанта као надређену у датој хијерархијски постављеној друштвеној ситуацији. Тај исказ не трпи поговор адресата и подразумејива обавезно извршење/неизвршење пропозиције захтјева.

3. Перфекат

Конструкција **да + перфекат** маркирана је, као што показују сљедећи примјери, строгом директивношћу:

- 8) – Све ш’о сте узели, *да сте вратили до вечерас*. Прије него ш’о ми се врати муж (Т, 120); > Вратите до вечерас...; – Какав мали Арап, викала је тада. Да те више нисам чула! (Т, 115) > Престани/Ућути...; – *Да те нисам видио да коцкаш!* (Т, 91) > Не коцкај...; – *Да си то одмах вратио назад!* (Гб, 36) > Врати...; – *Да ми се никад више ниси супротставио пред гостима!*

У разговорном језику употребљава се у говорним ситуацијама које траже изрицање захтјева за који говорник и не помишља да би могао остати неизвршен, тј. у њему је антиципиран и моменат обавезног извршења, иманентног временском значењу перфекта (нпр. – *Да си то одмах вратио назад!* Гб, 36). Тако перфекат у императивном значењу развија семантику временске двокомпонентности која му омогућује и спону са прошлошћу, али и спону са непрошлошћу, иманентну императиву, односно трансфер временске компоненте у модалну која дезактуелизује могућност неизвршења заповијести, јер заповиједајући модализованим прошлим временом, говорник у свом доживљајном свијету антиципира врло блиску, неизоставну извршеност радње. Партиципирајући у остваривању перфекатског исказа својим очекивањем израженим у најјачем могућем степену, говорник подразумејива беспоговорно извршење наложене активности. То перфекту у императивној функцији и даје значење изрицања строге наредбе или забране. Зато се врло често у конструкцијама таквог типа заповиједања налазе и временске одредбе или интензификаторске конструкције које упућују на ургентност извршења налага, као нпр. смјеста, овог трена (односно у датим примјерима *одмах* и *до вечерас*), – у афирмативним или *никад више, ни случајно* – у одричним конструкцијама. То показује да је перфекат у изражавању значења директивности облик за њену граничну категорију, за њен најјачи степен, па као такав и није подложен нијансирању директивног значења, тј. не употребљава се у блаже директивним значењима молбе, упозорења, савјета и сл.

4. Футур први

Директивност футура првог заснована је на ауторитету говорног субјекта да изнесе захтјев, тј. да актуализује очекивање да ће се ситуација маркирана тим глаголским обликом у будућности реализовати у складу са његовим захтјевом или жељом, а такође и на семантичкој компоненти нефактивности, нереализованости глаголског садржаја и његовој усмјерености у будућност, што је специфична црта и футура првог и императива. У наредним примјерима футуром првим се изражава, зависно од садржаја пропозиције и услова говорења, те међусобног односа говорника и саговорника – значење молбе или наређења, односно забране:

- 9) – Петрија, срце моје, ја ћу да умрем. Ти *ћеш* ме, сестро, *укопати!* Метни ми доста босока ... (Ш, 122) > Укопај ме...; – Нека, Капетановићу, нека, *нећемо се свађати*, није витешки. (Гб, 127) > Не свађајмо се...; – Ви *ћете* нам ноћас *одати* читаву организацију! – хладно их премјери Владо (Гб, 133) > Одајте/Захтјевам да одате...

Примјери показују да је позиција саговорника експлицирана или замјеницом другог лица (*ти, ви*) или се на њу упућује вокативом (*сестро, Капетановићу*), односно да се деиксом категорије лица појачава значење директивности футура, јер се наглашава позиција адресата од кога се очекује да дјелује у складу са пропозицијом захтјева. Од међусобног односа говорника и саговорника, од тога да ли је у питању однос солидарности (као у првом и другом примјеру из ове групе) или је говорник у надређеној позицији (као у последњем примјеру), директиви у облику футура првог могу да изражавају значење молбе или наређења. У литератури се наглашава да у директивној употреби футура првог није „увек једноставно разграничити да ли се ради о ставу заповести или жеље”, па зато у „идентификацији његовог модалног значења најзначајнију улогу игра шири комуникативни контекст” (Пипер и др. 2005: 442). То показују и дати примјери, гдје је директивност наређења у последњем примјеру експлицирана на основу говорног понашања адресата (*хладно их премјери Владо*), датог у дидаскалији.

5. Аорист

Аорист у директивној функцији активира илокуциони потенцијал садржан у компоненти његове доживљености – непосредне, у комуникативном чину видљиве реализације радње која је неповољна или за адресата или за адресанта и имплицира захтјев за њеном промјеном, нпр.:

- 10) *Паде ти књига са стола!* > Подигни књигу; *Покипи ти млијeko!* > Пази! Склони млијeko са шпорета! Склони млијeko да не кипи! и сл.; *Упрска ме!* > Не прскај ме; *Уништи ми књигу!* > Не уништавај ми књигу!

Дати примјери показују колико је маркирање лица за које је ситуација неповољна битно за директивни говорни чин исказан аористом. Зависно од тога да ли је дјелатни ефекат аористне ситуације усмјерен на саговорника или пак на говорника, императивност аориста реализује се као упозорење (*Покипи ти млијeko!* > Склони млијeko са шпорета) или као прохибитив (*Упрска ме* > Не прскај ме). У оба случаја значење директивног аориста подразумијева императивну антонимију, јер је садржај захтјева у семантичком императивном трансформу супротан од садржаја изреченог исказа. Исказом упозорења износи се и очекивање да се саговорник понаша тако да заустави за њега неповољну ситуацију и промијени је у повољну, као и исказом забране, па је у семантичком еквиваленту ових конструкција заступљен императив глагола који је антонимијски пар или антонимијска парафраза аористу из директивне реченице (*упрскати – не прскати; покипити – склонити са шпорета* и сл.). При антонимијској трансформацији у императив забране перфективни аорист замјењује се имперфективним императивом (*Упрска ме* > **Не прскај ме!**; *Уништи ми књигу* > **Не уништавај** ми књигу!), јер је употреба имперфективног вида за „забрањивање радње која је у току”, обавезујућа не само у српском, него у свим словенским језицима (Ивић 1958: 33). Да би модално значење аориста овог типа било актуализовано, перфективни глагол мора да има ингресивно значење, тј. не може се реализовати ако глагол у аористу фокусира моменат окончаности радње у прошлости, јер императивне ситуације антиципирају будућност. Продуженошћу трајања у моменту говора аористна ситуација се преноси у будућност, па тај трансфер омогућује изрицање захтјева говорника за њеним заустављањем и промјеном на начин да она за саговорника или за њега не буде штетна. Ако је та компонента неактивна у императивном значењу аориста, као што је то у његовом одричном облику којим се констатује нереализација очекиване радње у прошлости, нпр.: *Не јави се ти мени иако си био обећао!* – форма добија значење прекоријевања, као секундарно директивног значења. Наглашавање лица реципијента у овим конструкцијама битно је и зато што не само да поткласификује директивна значења на значење упозорења и забране него и зато што је лице један од експликатора директивног контекста. Уколико није изражено, директивно значење аористне конструкције се губи, јер се губи позиција којом се маркира заинтересованост лица за промјену садржаја пропозиције, што показују примјери са реципијентним дативом и без њега у исказу *Паде ти књига са стола* и *Паде књига са стола*, гдје директивно значење првог исказа (*Пази, паде ти књига – Подигни књигу*) смјењује „доживљено” декларативно, али не и нужно са императивном семантиком. Тако се у конститутивне елементе аористних директивних исказа могу убројати деикса лица – реципијента директивног садржаја и семантичка императивна антонимија.

Императивна семантичка антонимичност типична је само за аорист као временски облик у директивној функцији, јер ту врсту семантичког трансфера између форме и значења други временски облици у директивном значењу не исказују без упитне форме реченице, односно могу је исказивати у оквиру реторичког питања. Упитна реченица је у логици комуникације слична

императиву јер се њоме исказује такође један иницијативни чин захтјева за информацијом – тиме постаје и подесна форма за исказивање директивног значења, што показују и следећи примјери са презентом или перфектом:

- 11) – Хајд овамо, ви! *Што се не умивате?* Ви'ш, Анока чека да полива! (Ш, 124) > Умивајте се...; Па *што тако не кажеш, срамото моја* – помирљиво дочекује старица (ДНБ, 43) > Тако кажи...; – *Што не пуцаш, Милошу, соколе?!* Доста се Радекић наносио главе, немој га жалити. (Гб, 242) > Пуцај, Милошу, соколе...; – Стани, човјече, *што си запјенио!* (Гб, 35) > Не пјени...

Трансформацијом ових конструкција у значење императива трансформише се и истинитосни модалитет глагола, како је то типично за реторичко питање уопште, по принципу афирмативна форма глагола – одрично значење императива и обрнуто.

6. Закључак

Анализирани примјери показују да се у значењу директивности јављају разноврсне реченичне конструкције са временским глаголским облицима, те да најшире поље директивно-императивних значења припада презенту, што показује и мноштво конструкција у којима се то његово значење реализује. Перфекат је еквивалентан презенту у структурно најтипичнијој конструкцији (**да + презент** или **да + перфекат**), али у значењу строгог наређења, док се директивна значења презента и футура првог срећу у инструктивно-прескриптивним семантичко-прагматичким типовима. За разлику од перфекатских, презентских и футурских конструкција, аорист у директивном значењу реализује семантички императивну антонимију. У децидно директивним исказима екскламативна интонација има функцију суконститутивности у уобличавању конструкције и наглашава социјално поларизоване функције адресанта и адресата или адресантов емфатички став. Директивност датих конструкција појачана је у њима садржаним лексикализованим или контекстом образложеним маркерима експресивности, као што су глагол говорне активности у дидакалији или нека лексема квалификативно-начинског карактера који упућују на ситуацију узбуђеног говорења.

ИЗВОРИ

- Гб – Б. Ћопић, *Глуви барут*, Сарајево: Свјетлост; Веселин Маслеша – Београд: Просвета, 1979.
 ДнаБ – Б. Ћопић, *Делије на Бихаћу*, Сарајево: Свјетлост; Веселин Маслеша – Београд: Просвета, 1979.

- ДНБ – Б. Ћопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа – Не тугуј бронзана стражо*, Сарајево: Свјетлост; Веселин Маслеша – Београд: Просвета, 1979.
- НТБС – Б. Ћопић, *Не тугуј бронзана стражо*, Сарајево: Свјетлост; Веселин Маслеша – Београд: Просвета, 1980.
- П – Б. Ћопић, *Пролом*, Сарајево: Свјетлост; Веселин Маслеша – Београд: Просвета, 1980.
- Т – В. Кецмановић, *Топ је био врео*, Београд: ВИА ПРИНТ, 2008.
- Ш – Л. Лазаревић, *Швабица*, Београд: Политика; Народна књига, 2005.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2009:** М. Бабић, „Императив и конструкције са директивним значењем у дјелима Бранка Ћопића”, / *Радови Филозофског факултета Пале*, XI/1, 109–126.
- Бабић 2013:** М. Бабић, „Међуоднос императива и презента у изражавању значења директивности”, *Српски језик*, бр. XVIII, 45–61.
- Батистић 1983:** Т. Батистић, „О неким питањима у вези са анализом глагола *морати* и *моћи*”, *Јужнословенски филолог*, XXXIX, 99–111.
- Ивић 1958:** М. Ивић, „Словенски императив уз негацију”, *Радови АНУБиХ*, Одјелјење историјско-филолошких наука, 4/10, Сарајево, 23–44.
- Ивић 1970:** М. Ивић, „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици са везником да”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XIII/1, стр. 43–54.
- Јањушевић 2009:** А. Јањушевић, „Инклузивни императив у српском језику”, *Српски језик*, XIV/1–2, 361–374.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Магица српска.
- Стојановић 1989:** А. Стојановић, „Инклузивни императив у научном стилу руског и српског језика”, *Јужнословенски филолог*, XLV, 128–134.
- Танасић 1984:** С. Танасић, „О императиву у савременом српском језику”, *Књижевни језик*, Сарајево, 15–26.
- Танасић 1996:** С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Библиотека ЈФ, књ. XI, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Milanka Babić

TENSE VERB FORMS IN DIRECTIVE FUNCTION

Summary

This paper analyses the use of verb tenses (present, perfect, aorist and future simple) in their function of expressing the imperative type directiveness. The analysis comprises exploration of syntactic conditions which enable the modal transposition of these tenses and should show in which semantic types of imperative the specified tense verb forms are found. In addition, it should show what connects them and what differentiates them in relation to the imperative as a basic form of grammaticalised form of expressing the imperative mood, and eventually what the specific characteristics of each of these tense verb forms are when expressing imperative directiveness.

Key words: imperative, present, aorist, perfect, future simple, antonymy, directiveness.

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ*
Универзитет у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици –
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 18. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

СЕМАНТИЧКИ БЛОКИРАНИ ИМПЕРАТИВ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се испитују семантичка ограничења која управљају дистрибуцијом императивних форми у српском језику. Циљ овог истраживања јесте 1) да прикаже које класе глагола и у којим условима блокирају или лимитирају императивну форму и 2) да покуша наћи разлоге овој појави, ослањајући се притом на истраживања у области русистике, у првом реду на петроградску функционалну граматику.

Кључне ријечи: императив, прескрипција, контролисане радње, категорија аниматног, стативни глаголи

1.0. Императив је глаголски облик који зна за многа ограничења. Осим општепознатог формалног ограничења у погледу употребе лица, постоје и структурна ограничења у дистрибуцији овог облика – императив се никада не јавља у упитним реченицама, нити у зависним реченицама, а и његова употреба у пасивним конструкцијама је ограничена.¹ Међутим, императив је много чешће блокиран самом семантиком глагола. Ово истраживање ће показати да постоје читаве класе глагола чија семантика „одбија” императивност.

1.1. Са морфолошке тачке гледишта, сви глаголи могу имати императив, али, како је већ уочено, за његову употребу постоје извјесне семантичке забране. Т. Батистић (1983: 107) истиче да глаголи *морати*, *моћи* и *намјеравати* немају императивне форме и то доводи у везу са семантиком поменутих глагола, за које је карактеристично одсуство вољне компоненте. На исти начин забрану императивних форми тумачи и С. Танасић (1984: 19–21) код глагола

---

* anna.janjusevic@gmail.com

¹ Гусев каже да императив, ако се и употреби у пасивним конструкцијама, има неимперативну вриједност, обично оптативну или превентивну. Разлог узајамном „одбијању” императива и пасива, како објашњава Храковски, лежи у чињеници да се у императивним реченицама у фокусу налази увијек субјекат (агенс) каузативне радње, а фокусирање тог типа карактеристично је само за актив (наведено према: Гусев 2005: 106).

гадити се, тицати се, свиђати се, догађати се, бољети, занимати; моћи, морати, хтјети, смјети, умјети и требати. Међутим, како примјећује М. Ивић (1958: 37), постоји низ глагола којима се изражавају невољне, спонтане радње, а они притом не блокирају употребу императива (уп. на примјер императиве (не) *заборави ме; не схвати криво* или стихове Васка Попе: *Падни ми само на памет, мисли моје образ да ти изгребу*).

Списак глагола код којих постоји семантичка забрана или ограничење у погледу употребе императива² много је шири од оног који нуде досадашња истраживања. Циљ овог рада јесте 1) да прикаже које класе глагола и у којим условима блокирају или лимитирају императивну форму и 2) да покуша наћи разлоге овој појави, ослањајући се притом на истраживања у области русистике, у првом реду на петроградску функционалну граматику.

1.2. Ми, дакле, прихватамо мишљење да је немогућност или сужена могућност употребе императива у вези са семантиком самог глагола. Тачније полазимо од претпоставке да су лексичкосемантичке карактеристике једне веће групе глагола некомпатибилне са одликама императива.

Императив се обично дефинише као глаголски начин којим се изриче заповијест, односно жеља говорног лица да се врши или изврши глаголом означена радња (Стевановић ⁴1989: 703). Овом приликом нећемо се упуштати у расправу о томе да ли су основна значења императива заиста заповијест и жеља,³ већ ћемо скренути пажњу на неколика важна момента које имплицира претходно одређење овог глаголског начина. Прво, за императив је важан став говорног лица, које је уједно и прескриптор, тј. онај који прописује, предлаже радњу. Друго, та радња је исказана одређеним (обично каузативим) глаголом. И треће, прескрипција је упућена могућем извршиоцу или извршиоцима. То су, заправо, како се објашњава у *Теорији функционалне граматике* (ТФГ 1990: 80–89), елементи императивне ситуације, коју чине: 1) лице-прескриптор, 2) лице-извршилац и 3) предикат, који открива садржај прескрипције, инициране од стране прескриптора и упућене извршиоцу, при чему је каузативна радња усмјерена на преобраћање ситуације која је (у моменту прескрипције) замишљена у ону која ће, уколико дође до реализације захтијеване радње, постати стварна.⁴ За проблем којим се бавимо у овом раду посебно су значајна два посљедња елемента – садржај прескрипције и њен могући извршилац.

1.3. Из до сада реченог може се закључити 1) да слободну употребу императива могу имати само каузативни глаголи, тј. глаголи који изражавају намјерно/свјесно изазване/узроковане процесе, збивања или стања и 2) да ограничења у погледу употребе императива важе за глаголе којима се изражавају невољни, спонтани процеси, збивања и стања. С обзиром на постављени

²Када се говори о блокираном императиву, мисли се на његове синтетичке потврдне облике за друго лице једине и прво и друго лице множине. У одричном императиву, с обзиром на то да постоје ограничења условљена глаголским видом (в. о томе М. Ивић 1958), узимаћемо у обзир и описну конструкцију са рјечцом *немој*.

³О томе в. у нашем магистарском раду – Јањушевић 2005: 13–17.

⁴Због тога се у *Теорији функционалне граматике* каже да императивна ситуација има презентско-футурску перспективу.

циљ овог истраживања, у наставку рада бавићемо се само посљедњима, полазећи од чињенице да се спонтани процеси и стања могу односити како на човјека тако и на појмове из категорије неаниматног.

2.0. Кренућемо управо од глагола којима се изражавају стања и процеси изван домена човјекових вољних активности. То су, у првом реду, глаголи психолошких и физиолошких стања и процеса, какви су: *бојати се, плашити се, бринути се, узнемирити се, секирати се, марити; збунити се, запањити се, (за)чудити се, изненадити се; увриједити се, (раз)љутити се; (з)грозити се, заносити се; мудровати, стидјети се, либити се, радовати се, туговати; спавати, умријети, дисати, дрхтати, боловати* и др.

За наведене и њима сличне глаголе у савременом српском језику ипак се не може рећи да имају блокирану употребу императива, пошто су њихови облици одричног императива (синтетичког и аналитичког) могући, а од неких глагола чак обични и чести, што потврђују примјери из наше грађе и из Корпуса савременог српског језика:

Nasmijao sam se da je umirim: *ne boj se*, neću ti ništa (Селимовић: 13); Ако рочне грозница да га тресе, мало од страха, мало од ударца, *ne brini* ништа, млад је, проћи ће, ускуро (Селимовић: 77); – *Ne uznemiravaj se*, девојчице, мене неће тако лако отерати у гроб (Островски, Корпус); Takvim glasom кажу: све је у реду, нема проблема, *ne razmišljaj* о tome, *ne sekiraj se* (Мостови, Корпус); Spavajte до jutarnje svetlosti, odmorite се до trube! *Ne marite* за zvuke ноћи! (Толкин, Корпус); *Ne ljuti се* што ти често пишем, мајка ко мајка, несрећница и ојаденица (...) (Селимовић: 27); Ипак, кажем себи, *ne заноси се* одвише (Кузмановић, Корпус); Pij! Ja плаћам, *ne stidi се!* (Б. Ћосић, Корпус); *Ne raduj се* мећки пред туђом кућом, јер мећка путује (Нин, 30. мај 2002, Корпус); Pustiше me послје devet godina. Hajде, vele, i *ne pamti* нас по zлу (Селимовић: 64–65).

Неки од глагола из ове групе, истина ријетко, јављају се и у потврдној императивној форми:

Boj се, момче, да од toga ни pola неће стићи гдје треба (Јалић, ДГЗ: 225); Znao sam то, одавно сам слушао, у радњи, на улици, у чаршји: pamet у главу! (...) *Boj се* свега, не буди оно што си! (Селимовић: 43); – *Veziј!* – vikну Аćим да сви чују. – Не бој се, капетану те водим. – *Boj се* ти, апсандџио, а ја се не бојим! (Д. Ћосић, Корпус);

(...) ја сам ти, каже, namestio да те прекомандују. Priznajem ти то. I *ljuti се* на мене, ако smatraш да треба да се ljutiш (Михаиловић, Корпус); Plati porez – па *umri* (Политика, 08. 08. 2008, Корпус); *Smrzni се*, kad си lud, stoko! (Булаговић, ЂД: 205); Plati, па се truj i *boluj* (<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:179623-Plati-pa-se-truj-i-boluj>);

Lepo *spavaj*. Вићу на mreжи sutра uveче, u isto vreme (Ђурђевић, Корпус).

Међутим, ниједан од подвучених императива нема право прескриптивно или прохибитивно значење. Прескриптору није циљ да саговорника подстакне да прекине или изазове одређена стања и процесе, већ његов исказ има, када су у питању одричне форме, превентивну, а у случају потврдног императива – пермисивну (*И љути се* на мене, ако сматраш да тако треба) или чак оптаивну вриједност (*лепо спавај*). А та значења, како каже Гусев (2005: 106), не могу се сматрати правим императивним значењима.

2.1. Императив глагола којима се означавају непожељна стања и процеси: *обољети, разбољети се, прехладити се, назепсти; балити, слинавити, смрдјети, заударати; уморити се/замарати се; дрхтати, загушити се, за-*

грцнути се; изгубити се, залутати; пасти, оклизнути се – такође је тешко замислив, али је ипак у одричној форми (поготову аналитичкој са рјечцом *не-мој*) могућ. Значење таквог императива је превентивно – говорник опомиње саговорника да не дозволи да западне у непожељно стање:

Сине, *не прехлади се* на том снијегу! *Не зеби* на тераси! *Не замарај се* превише. *Не дрхти!* Пази, *не загрци се; Немој да се загушиш;*⁵ *Немој да се изгубиш*, и не заборављај да је безбедније *unutra!* (Толкин, Корпус); *Немој да паднеш*, *немој да па...* *naravno da se razbila kao niko* (www.kurir.rs/zabava/ludi-svet/videonemoj-da-padnes-nemoj-da-panaravno-da-se-razbila-kao-niko-clanak-1813913).

Наравно, обичније су и много чешће форме са императивом глагола *пази*: *Пази да се не прехладиш*.

Већ навођени глаголи *пасти, оклизнути се*, као и глаголи *дисати, изненадити се, обрадовати се, онесвијестити се* и неки други могу имати и потврдни императив у строго одређеним ситуацијама, у којима се од лица-извршиоца очекује да одглуми или намјерно изазове одређено стање. Нашли смо у писаном језику потврду само за императив глагола *дисати*: – (...) *zadrži dah i zatvoriš oči. Ok?* – *Ok baby, potvrdio je Martin.* – *Good. Hajde, onda – diši duboko. Tako. Što dublje* (Арсенијевић, Корпус). Други глаголи су у тој форми засигурно необични, али је ипак могуће замислити ситуацију у којој се упућују садржаји типа: *Сада се изненади* (као инструкција коју редитељ даје глумцу).

Сви до сада наведени глаголи означавају невољна, спонтана стања и процесе. Како онда објаснити чињеницу да се у појединим ситуацијама може употријебити њихов одрични или чак потврдни императив? Одговор нуди ТФГ у којој се каже да је императив увијек упућен субјектима из категорије аниматног, а односи се једино на ситуације које њихов могући извршилац може контролисати (ТФГ 1990: 208–209). Посљедњи примјери показују да се невољни психолошки и физиолошки процеси могу привидно контролисати, тј. да се, на захтјев прескриптора, могу изазвати или показати (*Хајде сад, молим те, изненади се/обрадуј се = покажи изненађење/радовање*), и тада говорио о *псеудопрескриптивном значењу*.⁶ У осталим случајевима императивом глагола који означавају психолошка и физиолошка стања и процесе преноси се порука: *настој да се не секираш, не треба да се бојиш, треба да се радујеш, треба да спаваш, можеш да се љутиш* (*љути се на мене = можеш да се љутиш, ако матраш да треба тако*). Семантика императива је у оваквим случајевима, како тврди Апресјан (2012: 46), помјерена у правцу модалности.⁷

⁵ Претходни примјери су из разговорног језика.

⁶ У примјерима типа *Хајде, молим те, сад се изненади* – императив има свакако значење упутства у смислу да се саговорнику сугерише шта треба да покаже. Али како се од њега не очекује и да стварно постане носилац одређеног стања или процеса, чини нам се да је у оваквим случајевима адекватније говорити о псеудопрескрипцији него о инструктивности.

⁷ У *Теорији функционалне граматике* каже се да лексичкосемантички садржај прескрипције сам по себи није модалан, већ да модалност долази од самог императивног чина (ТФГ 1990: 81).

2.2. А управо модални глаголи *моћи, морати, требати, смјети, хтјети* имају блокирану употребу императива. Они чак немају ни императивну форму,⁸ што је једино за глагол *моћи* регистровано у лексикографској одредници у РЈАЗУ (дио 6, s. v. *моћи*).⁹ У нашем корпусу нашао се, међутим, слједећи примјер:

„Šta sad mogu?” „Mogni nešto, čini nešto” (Јалић, ПС: 112).

Облик *могни* употријебљен је у одговору на питање које је садржало тај глагол, да би се појачао подстицај, односно апел адресату да учини нешто како би промијенио постојећу ситуацију (контекст показује да је апел упућен младићу од кога се очекује да се ожени). Разумије се да на основу једног изолованог окационалног примјера¹⁰ не можемо говорити о кршењу семантичке забране која важи за императив модалних глагола.

У императиву се не употребљавају ни глаголи *намјеравати, намјерити* (са значењем 'имати намјеру'), *наумити, (на)канити се, смјерати, успјети*, који су семантички и структурно блиски модалним глаголима.¹¹ Свим овим синсемантичним глаголима исказује се стремљење, хтијење, потреба или ограниченост којима човјек не може свјесно управљати, што и јесте разлог блокаде њихове императивне форме.

2.3. Ни глаголи као што су *кварити; обезубити; глужјети, нијемјети, кржљавити, задригнути, изобличити се, преблиједјети, гладнити* и др. ни под каквим околностима не могу се реализовати у императивном облику, наравно када су употријебљени у свом основном значењу. Код свих њих блокирана је употреба императива пошто не постоји могућност успостављања контроле над процесима и стањима које именују.

2.4. Немогућност контролисања одређеног процеса или стања још је боље уочљива у конструкцијама у којима је носилац/ималац стања или процеса изражен логичким субјектом у дативу или у акузативу.¹² Такви су глаголи: *свиђати се, допадати се, милити се; гадити се, смучити се; интересовати, занимати, импоновати; недостајати, достати; засметати; лакнути; бољети, сврбјети, бридјети, гнојити* и др. Ови глаголи, будући да означавају стања која њихов ималац не може ни на који начин контролисати, неадек-

⁸ У *Граматици српског језика за странце* стоји податак да се императив глагола *хтјети* „ako se i upotrebi” гради од основе презента, а гласи *хтедни, хтеднимо, хтедните* (Мразовић²2009: 126).

⁹ Глагол *моћи* је у свом историјском развоју имао облик императива, што потврђује одрична рјечца *немој*, која је по свом поријеклу одрични императив другог, односно трећег лица једине глагола *моћи* (Маројевић 2000: 76–77).

¹⁰ Императив глагола *моћи* је гласно *мози* (в. Маројевић 2000), због тога сматрамо да је *могни* неологизам.

¹¹ П. Мразовић ове глаголе смјешта у групу 'модалитетних глагола' и каже да они имају „gotovo iste karakteristike kao i modalni glagoli. I oni su nepotpunog značenja i obavezno se povezuju sa jednim drugim samostalnim glagolom koji se javlja ili u vidu infinitiva ili konstrukcije *da* + prezent” (Мразовић²2009: 190).

¹² Исп. мишљење С. Танасића о глаголима који „imenuju određene dvoaktantne situacije”, у којима је „lice ili što drugo” актант на који је усмјерен процес именован глаголском лексемом, док други актант представља извор процеса који је усмјерен ка првом актанту (Танасић 1984: 21).

ватни су за преношење императивног садржаја саговорнику или саговорницима, те се стога не употребљавају у форми императива. С обзиром на то да је императив у наведеним конструкцијама блокиран не само семантиком глагола него и типом конструкције, у оваквим случајевима можемо говорити о *семантичко-синтаксичкој забрани* императивне форме.

3.0. Неки од глагола из претходне групе односили су се на појаве које се везују не само за жива/свјесна бића, тј. за човјека, него и за дијелове тијела, односно за предмете (*загнојити се, зажагрити се, зарастати; смрдјети, заударати*). С обзиром на то да се императив тиче ситуација које њихов потенцијални извршилац може контролисати, јасно је да глаголи који означавају стања и збивања везана за субјекте из категорије неживог не могу имати слободну употребу императива. То нарочито важи за глаголе којима се означавају одређени физички процеси и појаве у природи, какви су: *расти, цвјетати, бубрити, бујати, зрети, листати, класати, клијати, набрекнути, нагрезнути, надоћи, напуити; мрзнути, ширити се, смрзавати се, врети, трулити, гњилити, венути; гранути, сијати, синути, обасјати, копњети, заблистати, модрити се, брујати, шумити, зујати* и др. Овима се могу додати и глаголи *закорушити се, загорјети, кињети, кључати, обљутавити*.

3.1. Међутим, у савременом српском језику срећу се и случајеви који поништавају напријед речено. Довољно је само навести наслове текстова изворне и фолк музике: *Расте, расте мој зелени боре, Цветај, ружо, Листај, горо, цвјетај, цвијеће, Ружо моја, крај мене увени, Сини јарко сунце са Косова, Не свани зоро*, или дјечјих пјесама: *Блистај, блистај звездо мала, Сијај, сијај звездице*. У нашем материјалу и у Корпусу савременог српског језика биљежимо и ове примјере:

Domovino, prokletstvo moje, jabuko, pusti crva da izade iz tebe, a ti *rasti* i *kрупњaj*, budi najveća i najlepša među jabukama (Булатовић, Људи: 7); У Travniku на sunčanom časovniku piše „*Grani* sunce da ogrejem ruke” (Политикин магазин, 2002, Корпус); (...) *obasjaj* nas svetlošću Lica Tvoga; očisti nas od javnih i tajnih grehova i pogrešenja naših (Правослвље, Корпус).

Сви наведени примјери припадају апострофи, стилској фигури која подразумијева обраћање „неживу као живу”, односно обраћање „некome или нечему што није присутно, у другом лицу” (Симеон 1969: 89). Дакле, императив глагола који се односе на процесе и појаве у природи или се пак тичу појмова из категорије неаниматног могућ је, али само у апострофи. Такав императив, наравно, не може имати прескриптивно значење, већ искључиво оптативно. А оптатив се, за разлику од императива, може односити и на неживо (ТФГ 1990: 173).

3.2. С друге стране, глаголи као што су *десити се, дешавати се, догађати се* блокирају употребу императива, јер изазивач процеса није човјек, већ силе и појаве изван њега, а њихова употреба у апострофи није могућа (**Чудо, деси се*).

3.3. За глаголе који означавају метеоролошке и астрономске појаве, какви су: *мркнути, грмјети, наоблачити се, закишати се, заснијезити, за-*

хладњети, разведрити се обично се не везује никакав агенс, па је то и довољан разлог за блокаду императивног облика.

4.0. Још једна група глагола има лимитирану употребу императива. То су тзв. стативни глаголи, односно глаголи којима се означавају стални односи и одлике. Њима се, како наводи П. Мразовић (2009: 69), изражава „да нема никаквог процеса, нити *promena* [истицање наше]”. Дакле, сама семантика глагола *постојати, настати, налазити се, састојати се, односити се, значити, гласити, личити, доликовати, приличити, вриједјети, потицати, зјанити, посједовати, баштинити* и других – блокира употребу императива.¹³ А семантика ових глагола у нескладу је са императивном ситуацијом, која, како смо на почетку рада навели, претпоставља преобраћање ситуације која је (у моменту прескрипције) иреална у ону која ће, према говорниковој замисли, уколико дође до реализације захтијеване радње, постати реална.

4.1. Ипак, неки глаголи којима се изражавају стални односи и стања срећу се у облику императива. На примјер, императив глагола егзистенције *живјети* обичан је и чест у савременом српском језику:

Ako nećeš da budeš odozgo, pričuj se da ne budeš odozdo, i živi kako ti je volja. (Селимовић: 314); *Živi život koji je vredan* (<http://znakoviporedputa.com/poezija/125-zivi-zivot-koji-je-vredan>); *Živi svoj život punim plućima* (<http://mondo.rs/a729695/Mondo-TV/Magazin/Zivi-svoj-zivot-punim-plucima.html>).

Иако немамо примјера за то, могле би се замислити и ситуације у којима би и глаголи *становати* и *боравити* имали облик императива: *Стануј/бора-ви неко вријеме код нас*. У наведеним примјерима, као и у онима са императивом *живи*, прескрипција се не односи на сам садржај глагола, већ на околности у којима саговорник, према говорниковој замисли, треба да пребива.

4.2. Забиљежен је и императив посесивног глагола *имати*:

Imaj, bogati se, srećan bio [...], samo nama razdeli zarađeni sitniš! (Булаговић, Људи: 198/9); (...) *sine ili kćeri, uživaj, provodi se po modelu kako to preporučuju mediji ili moda!* Оријас се, *imaj* мноштво девојака или момака (Православље, Корпус); Друга крајност је: *Ja sam zakon i nemaј drugog zakona osim mene* (Политика, 17. 12. 2000, Корпус);

Кад ти кажеш, стрико Пејо, нећу више. Сигурно нећу, *nemaј* бриге! (Лалић, РС: 227); (...) *imaj* милости према сопственом детету (Ђурђевић, Корпус); *Imaj* на уму да би, у том случају, *masa* домаћих певајка била у дубокој жалости (Свет, број 224, Корпус); *Imaj* срца, *Nedo*, не плаши се (Мостови, број 111, Корпус).

Међутим, императив глагола *имати*, у првој групи примјера, нема прескриптивну, већ пермисивну вриједност – *имај* заправо значи *треба да имаш, у реду је да имаш*. У другој групи примјера *имати* није употријебљено у свом основном значењу посједовања, већ представља дио глаголске перифразе, у којој је носилац лексичког значења именица (*немај бриге* = *не брини, имај милости* = *смилуј се*).

¹³ Једини изузетак су глаголи *односити се* и *налазити се* – први од њих може бити употријебљен у значењу 'понашати се', а други у значењу 'сретати се, састајати се', тако да је њихов императивни облик у тим случајевима обичан. Међутим, *налазити се* и *односити се* у том значењу више и нису стативни глаголи.

5.0. Анализа спроведена у овом раду потврдила је да су ограничења у погледу употребе императива условљена како семантиком глагола тако и одликама императивне ситуације. С обзиром на то да је императив увијек упућен свјесним бићима, а односи се само на ситуације које њихов будући извршилац може контролисати и мијењати, семантичке забране и ограничења у погледу употребе овог облика тичу се, дакле, глагола којима се изражавају неконтролисана стања и процеси у човјеку, затим глагола који се односе на субјекте из категорије неживог, као и глагола којима се изражавају стални односи.

5.1. Код једног броја глагола којима се изражавају психолошка и физиолошка стања и процеси употреба императива је ограничена на одричну форму, с тим што такав императив нема прохибитивну, него има превентивну вриједност. Потврдни облици императива ових глагола знатно су рјеђи, а такав императив има пермисивно или псеудопрескриптивно значење 'уради намјерно', односно 'уради тако да изгледа да си...'. Ријеч је о стањима и процесима над којима саговорник може имати дјелимичну, привремену или привидну контролу, а говорник му сугерише или да настоји да их спријечи, или пак да настоји да пребива у њима. Другу групу чине глаголи психолошких и физиолошких стања и процеса који измичу било каквој контроли, и код њих је употреба императива блокирана. То су модални глаголи, као и глаголи *намјеравати*, *наумити*; *глувјети*, *нијемјети*, *задригнути*, *гладнити*; *свиђати се*; *импоновати* и други.

5.2. Глаголи који означавају процесе и стања везана за субјекте из категорије неаниматног неподесни су за изражавање императивног садржаја, који се, по правилу, односи на свјесна бића. Ову семантичку забрану нарушавају императиви употријебљени у апострофи, који и немају императивно, већ оптаивно значење.

5.3. С друге стране, стативни глаголи се могу односити и на човјека, али су они некомпатибилни с императивом, који, како се тврди у *Теорији функционалне граматике*, има презентско-футурску перспективу и подразумева да задата ситуација у времену прескрипције не постоји. Регистровани смо једино императиве *имај* и *живи*, који имају или пермисивно значење или се, када је у питању овај други глагол, прескрипција односи на околности у којима саговорник, према говорниковој замисли, треба да пребива.

ИЗВОРИ

- Булатовић, ЂД: М. Bulatović, *Đavoli dolaze*, Beograd: Prosveta–Narodna knjiga–Vuk Karadžić–Mladinska knjiga, ²1984.
- Булатовић, Људи: М. Bulatović, *Ljudi sa četiri prsta*, Beograd: BIGZ, ¹¹1990.
- Корпус: *Elektronski korpus savremenog srpskog jezika s izvorima* <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php>>. 09. 09. 2016.
- Лалић, ДГЗ: М. Lalić, *Dokle gora zazeleni*, Beograd: ²Nolit, 1983.

- Лалић, РС: М. Lalić, *Prvi snijeg* (pripovijetke), Београд: Nolit–Titograd: Pobjeda, 1983.
- Лалић, РС: М. Лалић: *Ратна срећа*, Београд: Нолит, 1973.
- Селимовић: М. Selimović, *Tvrđava*, Сарајево: „Свјетлост” издавачко предузеће, 1971.
<<http://mondo.rs>>. 10. 09. 2016.
- <<http://www.novosti.rs>>. 10. 09. 2016.
- <<http://znakoviporedputa.com/poezija>>. 10. 09. 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 2012:** Ју. Д. Апресян, „Грамматика глагола в активном словаре (АС) русского языка”, 42–59.
<http://www.ruslang.ru/doc/melchuk_festschrift2012/Apresjan_Ju.pdf>. 05. 09. 2016.
- Батистић 1983:** Т. Batistić, „О nekim pitanjima u vezi s analizom glagola *morati* i *moći*”, *Јужнословенски филолог*, XXIX, 99–111.
- Гусев 2005:** В. Ју. Гусев, *Типология специализированных глагольных форм императива* (дисертација на соискание ученој степени кандидата филолошких наука), Институт језикознания РАН.
<<http://www.iling-ran.ru/gusev/disser.pdf>>. 30. 03. 2016.
- Ивић 1958:** М. Ивић, „Словенски императив уз негацију”, *Радови Научног друштва НР БиХ*, X, 23–41.
- Јањушевић 2005:** А. Јањушевић, *Форме са императивним значењем у савременом српском језику* (магистарски рад), Београд: Филолошки факултет.
- Маројевић 2000:** Р. Маројевић, „Александар Белић као компаративиста и палеослависта, фрагмент 3: Постанак српског облика *немој*”, *Српски језик*, V/1–2, 74–80.
- Мразовић 2009:** Р. Mrazović [u saradnji sa Z. Vukadinović], *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- РЈЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio 6, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906.
- Симеон 1969:** R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Танасић 1984:** S. Tanasić, „О imperativu u savremenom srpskohrvatskom jeziku”, *Књижевни језик*, 13/1, Сарајево, 15–26.
- ТФГ 1990:** *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*, Ленинград: Академия наук СССР, Институт языкознания, Издательство „Наука”.

Анна Јањушевич Оливери

СЕМАНТИЧЕСКИ БЛОКИРОВАННЫЙ ИМПЕРАТИВ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ
ЯЗЫКЕ

Резюме

Ограничения относительно употребления императива в современном сербском языке обусловлены как семантикой глагола, так и отличиями императивной ситуации. У некоторых глаголов, которыми выражаются психологические и физиологические состояния и процессы, употребление императива ограничено одной только отрицательной формой, причем такой императив является не прохибитивным, а имеет предупредительное значение. Императивные формы подтверждающего значения встречаются значительно реже, а у императива выявляется пермиссивное или псевдопрескриптивное значение 'сделай преднамеренно', точнее 'сделай так, чтобы выглядело будто ты...'. Речь идет о состоянии и процессе, над которыми у собеседника частичный, временный или мнимый контроль, а говорящий ему подсказывает или старается остановить данный процесс, или же старается пребывать в нем. Вторую группу составляют глаголы психологических и физиологических состояний и процессов, которые находятся вне какого-либо контроля, и в которых употребление императива заблокировано. Это модальные глаголы и глаголы *намјеравати*, *наумити*, *глувјети*, *нијемјети*, *задригнути*, *гладнити*, *свиђати се*, *импоновати* и другие.

Глаголы, обозначающие процессы и состояния, связанные с субъектами категории неаниматного, не являются подходящими для выражения императивного содержания, которое, как правило, относится к живым существам. Данный семантический запрет нарушают императивы, употребленные в апострофе, у которых не императивное, а оптативное значение.

С другой стороны, глаголы состояния могут относиться и к человеку, но у них употребление императива заблокировано несовместимостью с императивом, у которого, как утверждается в ТФГ, наблюдается перспектива настоящего и будущего времени, и предполагается, что заданная ситуация не существует во время прескрипции. Нами обнаружены только императивы *имај* и *живи*, у которых либо пермиссивное значение, либо, относительно второго приведенного глагола, прескрипция касается обстоятельств, в которых собеседник, по мнению говорящего, должен пребывать.

Ключевые слова: императив, прескрипция, контролируемые действия, категория одушевленности, глаголы состояния.

Јелена Л. ПЕТКОВИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 21. 03. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЧКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ДВОСТРУКО НЕГИРАНОГ НЕГЛАГОЛСКОГ ПРЕДИКАТА **

У раду се на широком корпусу књижевноуметничког и публицистичког стила анализирају двоструко негирани неглаголски предикати са формалног и семантичког становишта. Нарочита пажња посвећена је проблемима семантичке еквиваленције двоструко негираних неглаголских предиката и њихових афирмативних еквивалената. Анализа је показала да степен семантичке еквиваленције зависи од типа антонима којем припада лексема употребљена у предикативу оваквих предиката.

Кључне речи: негација, двострука негација, множење негација, кавлитативни антоними, комплементарни антоними

1. О двострукој негацији у српском језику

Двострука негација у српском језику представља појаву употребе два негатора у склопу једне изреке. Она се може остваривати као сабирање негација, када та два употребљена негатора подржавају формално одрични статус реченице и као множење негација, које представља математичко-логички принцип који у језику доводи до тога да два негатора употребљена у склопу једне изреке дају афирмативну семантичку вредност читавом исказу.

Уколико применимо функционални критеријум, множење негација се може остваривати само у оквиру једног реченичног члана или се оно остварује између различитих реченичних чланова у монопредикатским реченицама.¹ Под множењем негација у оквиру једног реченичног члана сматраћемо

---

¹ Множење негација се остварује и у појединим врстама или подврстама полипредикатских реченица. Више о томе у: Јелена Петковић, *Синтакса и семантика двоструке негације у српском језику*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац, 2014.

употребу два негатора² уз исти реченични члан, које се у српском језику остварује једино: а) у генитивној предлошко-падежној конструкцији са предлогом *без*, и б) у оквиру предиката.

Будући да се синтаксичка реченична негација по правилу везује за предикат, у овом раду смо као основни критеријум за класификацију узели тип предикатске јединице у којем долази до множења негација. Ако пођемо од типа предикатске јединице, детаљном анализом корпуса долазимо до закључка да се множење негација остварује у свим типовима предиката: у оквиру простог глаголског предиката, у оквиру сложеног глаголског предиката, у оквиру неглаголског (именског/прилошког) предиката, у оквиру усложњеног предиката и у оквиру декомпонованог предиката, што илуструју следећи примери:

Теодору Ласкарису *није недостајало храбрих дела* [→ *Теодор Ласкарис је имао храбрих дела*], међутим, нападача сврстаних у обруч беше далеко више и од највећег подухвата (Г. Петровић, 177).

Ma koliko se na prvi pogled činilo da je izvan osnovnog toka naše priče... *ne možemo da ne spomenemo* [→ *морамо да споменемо*] na ovom mestu one čudnovate freske koje ukrašavaju zidove kružnih stepeništa što vode na gornji sprat... (Д. Киш, 51).

Sve u svemu emisija *није незанимљива* [→ *је занимљива*], mada је, možda, malo preduga i praznjikava (А. Поповић, 159).

Министарство спољних послова Бугарске саопштило је да се никад *нису водили званични разговори* [→ *увек су се водили званични разговори*] са Сједињеним Америчким Државама о постављању делова ракетног штита на територији те земље (РТС, 19. 2. 2010).

Она *није желела да буде несрећна* [→ *желела је да буде срећна*] (Курир, 25. 3. 2013).

Као резултат множења негација у оквиру двоструко негираног предиката, на формалном плану, добија се његова афирмативна вредност. Овакво превођење двоструко негираних предиката у њихове афирмативне еквиваленте, када су задовољени сви нужни и сви довољни услови, није се показало проблематичним (будући да смо успели за све ексцерпираних примере из корпуса да реконструишемо њихове формалне афирмативне еквиваленте) и оно се одвија по логичком принципу двоструке негације, по коме негација негације даје афирмацију. Оно што се показало проблематичним јесте питање семантичке еквиваленције двоструко негираних предиката и њихових формалних афирмативних еквивалената.

Ако погледамо са формалног аспекта, задржавајући се само на двоструко негираном неглаголском предикату, множење негација се остварује између (1) негације коју садржи негирана копула и (2) негације коју садржи лексема употребљена у функцији предикатива или негације коју садржи префикс уз придев у саставу конгруентне именичке синтагме у предикативу. Резултат оваквог множења негација јесте предикат са афирмативном копулом и антонимом негиране лексеме употребљене у функцији предикатива. Будући да је негација коју садржи негирана копула у оквиру неглаголског предиката неспорна, проблем семантичке еквиваленције очигледно лежи у неглаголском

² Под термином негатор подразумеваћемо „сваки језички елемент који служи за одрицање. У оквиру просте реченице негатори су увијек партикуле *не* и *ни*, сви одрични префикси, као и одрични приједлози *без* и *против*” (Ковачевић 2004: 169).

делу оваквог предиката, и зависи, као што ћемо то надаље показати, од типа лексеме која се налази у функцији именског / прилошког предикатива.

Из напред наведеног јасно је да се приликом множења негација у оквиру двоструко негираног неглаголског предиката проблеми реченичне негације укрштају са проблемима лексичке негације.³ Не улазећи дубље у питања лексичке негације, антонимије и саме поделе антонима у овом раду, запазићемо да је основни проблем који се јавља у вези са двоструко негираним неглаголским предикатима, код којих је у предикативу негативно префигирана лексема, тај што негацијом негативно префигиране лексеме не добијамо увек прави антоним, већ врло често и неправи, „који је семантички асиметричан с лексемом од које потиче”⁴ (Драгићевић 2007: 273). У том смислу, за наше је разматрање од највеће важности понашање квалитативних (степенованих, градабилних) антонима и комплементарних (нестепенованих, неградабилних) антонима када се нађу у предикативу двоструко негираног неглаголског предиката.

2. Множење негација у оквиру неглаголског предиката у којем је у предикативу квалитативни антоним са префиксом *не-*

При разматрању антонима, без обзира на аутора или метод којим се антоними проучавају, увек се полази од чињенице да су антоними речи које у суштини имају сва својства заједничка сем једног својства које их и доводи у супротност.

Квалитативни, степеновани антоними заснивају се на логичком односу контрарности (*млад–стар, врућ–хладан, паметан–глуп, велик–мали, гласан–тих, добар–лош*). Степоване опозиције су такве опозиције „чији се чланови карактеришу различитим степеном или градацијом једног истог својства” (Ј. А. Новиков: цитирано према Драгићевић 1996: 29). Квалитативном антонимијом Љ. Шарић сматра основни, најјаснији начин изражавања супротности, то су „*antonimi koji izražavaju stupnjevitu kakvoćnu suprotnost (topao – hladan, mlad – star, mladost – starost) i realiziraju kontrarnu suprotnost*” (Шарић 2007: 115).

Већ је К. Цимер (Цимер 1966) тврдио да се не може говорити о негацији свих придева уопштено, већ да постоје разлике које зависе од тога ком логичком типу појмова дати придев припада. Негирање придева који припадају контрарним антонимима не даје у резултату сам тај придев, што он илуструје примером *not unlikely* (*није невероватно*), који по његовим речима

³ Под лексичком негацијом подразумевамо негацију именичких, придевских, прилошких и заменичких речи, која се остварује домаћим префиксима *не-* и *без-* (код именица, придева и прилога) и префиксом *ни-* (код заменица и заменичких прилога), и префиксима страног порекла *а-*, *дис-*, *и-* и *ин-*.

⁴ У литератури се обично наводи пример лексеме *леп*, која са префиксом *не-* не мора да значи *ружан*, већ има шири семантички опсег, може значити *није ни леп ни ружан, неутралан* (или *амбивалентан*).

може значити *likely* (*вероватно*), али се може налазити и у великој области индиферентности у којој нити је *likely* (*вероватно*) нити је *unlikely* (*невероватно*). Исто објашњење К. Цимер нуди и за придев *happy* (*срећан*), док на супротном полу, по његовом мишљењу, стоје придеви типа *inconceivable* (*не-схватљив*) или *impossible* (*немогућ*), чијим негирањем једино можемо добити *conceivable* (*разумљив*, *схватљив*) и *possible* (*могућ*, *вероватан*), и за које не постоји та тзв. зона индиферентности у којој би се могли наћи афирмативни пандани двоструко негираних придева. К. Цимер је, подстакнут Јесперсеновим опажањем да већина придева са префиксом *in-* има склоност да умањује вредност неког смисла,⁵ понудио правило у коме каже да се негативни префикси не комбинују са придевима који имају негативну вредност на вредносној скали, као што су нпр. придеви *добар-лош*, *пожељан-непожељан*.⁶ К. Цимер признаје и да задатак позитивне и негативне вредности мора некако да буде остављен интуицији за процену.

Неки истраживачи о двоструко негираним неглаголским предикатима са степенованим контрарним антонимима говоре и као о семантички паразитским конструкцијама, иако оне нису потпуно семантички еквивалентне афирмативним придевима, при чему они сматрају да се израз типа *not unhappy person* (*не несрећна особа*) увек интерпретира као *незнатно до умерено срећна особа*. Овај паразитски однос посебно је истакнут у случајевима у којима се негативно префигираним придевима додељује читање које није могуће изван двоструко негираних придевских форми (уп. Хорн 1989: 299).

Из напред наведеног је јасно да у двоструко негираним неглаголским предикатима код којих је у функцији предикатива нека лексема префигирана *не-* префиксом, која припада подтипу квалитативних, степенованих антонима, проблем настаје у обиму семантичке еквиваленције таквих двоструко негираних исказа и њихових формалних афирмативних еквивалената, због чињенице да негацијом квалитативног антонима не добијамо нужно његов афирмативни еквивалент, већ у великом броју примера добијамо неки од прелазних ступњева између два пола.⁷

Наши су примери из корпуса показали да се негацијом квалитативног антонима углавном добија појам који се налази негде на средини скале између супротних вредности, или пак, ближе левом или десном полу, што не може бити прецизирано без увида у шири контекст употребљеног израза и посебне прагматичке разлоге употребе оваквих конструкција.

Sve u svemu emisija *nije nezanimljiva* [*~ је занимљива*], mada je, možda, malo preduga i praznjikava (А. Поповић, 159).

⁵ Уп.: „...that most adj with *in-* have a depreciatory sense” (Јесперсен 1942, цитирано према Цимер 1962: 134).

⁶ Уп.: „...negative affixes are not used with adjectival stems that have a ‘negative’ value on evaluative scales such as good-bad, desirable-undesirable” (Цимер 1966: 135).

⁷ „Antonimni se parovi iz ove skupine shvaćaju kao postupan prijelaz uzrokovan postupnim negacijama od proturječnih i nedostatno sadržajno definiranih pojmova ka krajnjim, suprotnim: *vreo; ne-vreo, topao; ne-topao, prohladan; ne-prohladan, hladan*” (Шапић 2007: 107).

Kako da raskid *ne bude neprijatan* [~ *буде непријатан*] i da se ipak, bez obzira na sve, zadrži neki nivo dostojanstva posle njega, objašnjava pevač Saša Kovačević (Cosmopolitan, jun 2012, 39).

Није неубичајена [~ *Уобичајена је*] ни [→ и] допуна којом се експлицира креатор перцепираног садржаја или сам садржај, који се прво физички – чулом слуха, преноси до субјекта, а затим препушта когницији (Арсенијевић 2012: 94).

Radio *није незанимљив* [~*је занимљив*] медиј (Ало, 15. 4. 2012)

Moram reći da *није нејасно*[~*је јасно*] ко управља Vučićevim kabinetom (РТС, 15. 10. 2016).

Izgleдало је да *није несрећан* [~*је срећан*]⁸ (Курир, 23. 9. 2016).

Негацијом негације квалитативног антонима, како смо истакли, добијамо релативни синоним позитивном антонимском парњаку и вредност литотизације⁹ овог типа антонима управо и лежи у чињеници да се на овај начин добија много експресивнији антонимски парњак и да постоји могућност избора између афирмативне лексеме и потврдног израза који је добијен двоструком негацијом. Експресивна вредност литотизације оваквих антонима, који су засновани на логичком односу контрарности, почива на чињеници да негацијом контрарног антонима не добијамо потпуно семантички еквивалентан афирмативни парњак, већ негирани антоним покрива и пол свог опозитума и вредност неког средњег појма између ова два пола. А будући да највећи број квалитативних антонима познаје читаву скалу прелазних вредности која се може успоставити између два супротна пола, литотизација овог типа антонима преводи, заправо, антонимију у градацију (више о томе в. Ковачевић 2000). Но, из контекста је, у највећем броју случајева, могуће недвосмислено закључити покрива ли литотизирани антоним средњу вредност или је синониман са супротним полом. Због чињенице да српски језик показује „одсуство склоности ка прављењу негативних синтагми, ка стављању речце за негацију пред различите врсте речи у њиховим различитим облицима” (Грицкат 1961–62: 124), те у том смислу граматичка негација има предност над унутарлексичком, у великом броју примера из корпуса литотизирани антоним је покривао вредност средњег појма између два супротна пола, што ћемо илустровати следећим примерима:

Na više od trideset načina, od kojih *nijedan није nepristojan* [→ *од којих је сваки подношљив / од којих сваки није ни пристојан ни непристојан*], opisivao је своје обављање male nužde, које су све до једне evidentirane (Политика, 5. 11. 2007, ЕК).

Iako је mladi od mene, *debeljuškast, rumenkast u licu, crnih, živahnih očiju, malkice uraslih, није незанимљив* [→ *нити је занимљив нити је незанимљив*] (Политика, 28. 11. 2000, ЕК), и др.

Са прагматичког аспекта посматрано, множење негација доводи до питања који су то разлози који у комуникативном чину условљавају да се говор-

⁸ Значење овог примера није потпуно идентично као значење истог примера без негације, јер постоји извесна нејасноћа која се односи на субјектову позицију на 'скали среће', како тврди Ван дер Вуден (Ван дер Вуден 1995: 2), која може бити негде између *умерено срећан* и *потпуно екстатичан*.

⁹ „Литота се најчешће остварује као употреба граматички негиране умјесто лексички афирмативне јединице (уп. нпр. *не вољети* = мрзети, *није добро* = лоше је и сл.)” (Ковачевић 2000: 117).

ник определи за двоструко негирани исказ уместо, формално и семантички, знатно једноставнијег позитивног исказа. Овакво опредељење, у први мах закључујемо, у супротности је са принципом језичке економије по коме би говорници требало да теже да у својим исказима користе језичка средства која изискују што мањи утрошак вербалне и менталне енергије, што води у правцу употребе афирмативних исказа насупрот њиховим двоструко негираним варијантама. Међутим, свакодневна комуникација и писани језик демантују овакву претпоставку, будући да се двоструко негирани искази срећу у свим функционалним стилевима и њиховим жанровима.

3. Множење негација у оквиру неглаголског предиката у којем је у предикативу комплементарни антоним са префиксом *не-*

У основи нестепенованих антонима леже логички комплементарни појмови и они се не могу односити на један исти денотат (*унутрашњи – спољашњи, ожењен – неожењен, крив – прав, жив – мртав*) и „негација једног члана пара нестепенованих антонима подразумева афирмацију другог члана пара (онај који није мртав, жив је и обрнуто, оно што није истинито, мора бити лажно)” (Драгићевић 1996: 30). У овом смислу одрицањем једног члана антонимског пара нестепенованих антонима, не добијамо само негирану лексему, већ и нову антонимичну лексичку вредност.¹⁰

Р. Драгићевић (уп. Драгићевић 2007) модификује неке од ових разлика, говорећи да није сасвим тачно да се нестепеновани антоними не могу компарирати, будући да, на пример, један човек може бити вештији од другог, може бити невернији и сл. Аутор такође, скреће пажњу и на то да се негирањем, тј. додавањем речце *не-* испред придева или именица, у неким случајевима уопште не добијају лексеме које стоје у антонимском односу, већ се могу добити лексеме које имају сасвим различиту архисему (уп. *поверљив: неповерљив*, према РСЈ 1. *заснован на поверењу, отворен, искрен*. 2. *који одаје поверење, који улива поверење : који нема поверења у некога, у нешто, сумњичав; који изражава неповерење*).

У двоструко негираним исказима у којима се остварује множење негација у предикату, уколико је у предикативу негативно префигирана лексема која припада класи комплементарних, нестепенованих антонима, будући да таква негативно префигирана лексема стоји у логичком односу комплементарности према својој позитивној лексеми, који подразумева да такве две лексеме исцрпљују целокупан опсег родног појма, те да негација једног члана таквог антонимског пара подразумева афирмацију другог члана пара, се-

¹⁰ Као што смо већ показали, за степеноване антониме овакав однос не важи апсолутно, јер се негирањем контрарних појмова не може добити антоним, „јер та негација често резултира појмом неодређеног значења или мноштвом појмова” (Драгићевић 1996: 33). Аутор то објашњава примером лексеме *нелеп* која не може бити антоним лексеме *леп* будући да може значити или *који није ни леп ни ружан*, или *који је мање леп* или значи *који је ружан*.

мантичка еквиваленција двоструко негираног исказа и његовог афирмативног еквивалента је потпуна.

Разлози који опредељују говорника да употреби двоструко негирани исказ уместо потврдног нису структурно-синтаксичке природе, већ су, према нашим закључцима, у највећој мери мотивисани контекстуалним, ванјезичким и прагматичким факторима. У основи избора између два формално различита начина изражавања, када је овај тип множења негација у питању, будући да се ради само о формалној, али не и о семантичкој разлици, лежи „избор између двију могућности – лексичке и синтаксичке антонимности – а пошто је сваки избор стилистички условљен, управо у томе и треба тражити основ стилске вриједности овакве литоте” (Ковачевић 2000: 123). М. Ковачевић овакве примере литоте једино и сматра правом литотизацијом и каже „о правој литотизацији код контрадикторних антонима можемо говорити само онда кад се литотизује негативни антоним”¹¹ (Ковачевић 2000: 124). Стилематичност оваквих литотизираних конструкција везује се за могућност избора између синонима који имају потпуно исто денотативно значење, али је литотизирани антоним увек обогаћен конотативном вредношћу.

Generalni menadžer košarkaške Jadranske lige Roman Lisac rekao je novinarima da *nije nemoguće* [→ *je moguće*] da Beograd bude domaćin završnog turnira, a ocenio je i da se bliži vreme kada će navijači moći da putuju na gostovanja u region. (<http://www.sportske.net/vest/ko-sarka/kako-u-hrvatskoj-i-sloveniji-gledaju-na-srpsku-dominaciju-116005.html>, 18. 2. 2013)

Završni turnir u Laktašima bi trebalo da bude održan od 25. do 27. aprila ali *ne bi bilo nezamislivo* [→ *било би замисливо / могло би да се замисли*] da Igokea zaista откаже organizaciju jer taj klub ne može da bude veći gubitnik no što je sada, pa i eventualna kazna ABA lige ne bi nanela veliku štetu pobjedniku ligaškog dela sezone. (<http://www.sportske.net/vest/kosarka/tre-ner-igokee-zahteva-da-f4-bude-otkazan-121313.html>, 26. 3. 2013)

...ни паралелне комбинације *нису неочекиване* [→ *очекиване су*] (Наслеђе 21, 2012, 54).

Л. Хорн (уп. Хорн 1989) сматра да говорници употребљавају двоструко негиране изразе у свим оним случајевима када желе да заобиђу да на једноставан начин о нечему реферишу речима позитивног значења. Његово мишљење је да двоструко негирани искази имају знатно јаче значење од једноставних позитивних исказа, и како он наводи *не-неX* ће у сваком контексту имати јаче значење од самог *X*, тј. неће бити *незнатно до умерено X*, него *екстремно X* (Хорн 1989: 304).

Међутим, нису сви лингвисти оваквог мишљења, Х. Марцханд сматра да Јесперсенова тврдња¹² о заобилазном путу који се постиже двоструком негацијом није у основи природног лингвистичког инстинкта који не прави тако префињен заобилазни пут да од негације негације добије афирмацију.

¹¹ Конкурентност синтаксички негираног а лексички афирмативног антонимског парањака и синтаксички афирмативног а лексички негативног антонима, М. Ковачевић само условно подводи под литоту, будући да „она [литота] то и није пошто не потврђује негирајући супротно – у позицији једног антонима само конкуришу двије негиране форме: синтаксичка и лексичка, синтаксичка која подразумева негацију афирмације, и лексичка која у исказу подразумева афирмацију негације” (Ковачевић 2000: 124).

¹² У својим делима Јесперсен је о двострукој негацији говорио као о заобилазном путу (*detour*) који двоструко негирани искази прелазе од формално одричног статуса до афирмативне семантичке вредности.

За њега су примери типа енглеског *not uncommon, not unhappy* једноставно колокације које стоје изван онога што је дозвољено природним лингвистичким инстинктом.

Терминима комуникативне прагматике речено, афирмативне и негативне тврдње могу бити два различита говорна акта, док се, тврди Р. Ђиора (уп. Ђиора 2006) употребом одричне реченице може постићи исто што и употребом потврдне. С друге стране, има аутора који тврде да се одричном реченицом преноси мања количина информације него што би се то урадило потврдном реченицом, те је у том смислу она мање информативна и самим тим биће избегнута увек када је могуће уместо ње употребити потврдну реченицу.

4. Закључак

Неглаголски предикати у којима се негација јавља и у копули и у предикативу подлежу језичком принципу множења негација, који стоји у тесној вези са логичким принципом двоструке негације, по којем двострука негација неког исказа јесте сам тај исказ. У резултату двоструке негације у неглаголском предикату добија се формално афирмативна вредност таквог предиката, док семантичка еквиваленција оваквих двоструко негираних предиката и њихових афирмативних еквивалената зависи од типа лексема која је употребљена у функцији предикатива, тј. од типа антонима којем дата лексема припада. У двоструко негираним неглаголским предикатима, код којих је у функцији предикатива нека лексема префигирана *не-* префиксом која припада подтипу квалитативних антонима, семантичка еквиваленција таквих двоструко негираних исказа и њихових формалних афирмативних еквивалената није апсолутна због чињенице да негацијом квалитативног антонима не добијамо нужно његов афирмативни еквивалент, већ најчешће добијамо неки од прелазних ступњева између два пола. Уколико се у двоструко негираном неглаголском предикату у предикативу нађе негативно префигирана лексема која припада класи комплементарних антонима, будући да таква негативно префигирана лексема стоји у логичком односу комплементарности према својој позитивној лексеми, који подразумева да такве две лексеме исцрпљују целокупан опсег родног појма, те да негација једног члана таквог антонимског пара подразумева афирмацију другог члана пара, семантичка еквиваленција двоструко негираног исказа и његовог афирмативног еквивалента је потпуна.

ИЗВОРИ

- Д. Албахари – David Albahari, *Матас*, Београд: Stubovi kulture, 1997.
- И. Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сарајево: Свјетлост, 1951.
- И. Андрић¹ – Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Сабрана дела Иве Андрића, књига прва, Београд: Просвета – Загреб: Младост – Сарајево: Свјетлост – Љубљана: Државна založба Словеније – Скопје: Мисла – Титоград: Побједа, 1981.
- Г. Петровић – Горан Петровић, *Опсада цркве Св. Спаса*, Београд: Политика, Народна књига, 2004.
- Д. Киш – Danilo Kiš, *Rani jadi*, Zagreb: Globus, Београд: Prosveta, 1983.
- А. Поповић – Aleksandar Popović, *Mrešćenje šarana*, Београд: BIGZ, 1986.
- Kurir, Београд (доступно на <http://kurir.rs/>)
- Cosmopolitan*, Београд
- Политика*, Београд (доступно на <http://www.politika.rs/>)
- Blic*, Београд (доступно на <http://www.blic.rs/>)

ЛИТЕРАТУРА

- Бондаренко 1983**: В. Н. Бондаренко, *Отрицание как логико-грамматическая категория*, Москва: Наука.
- Бошков 1981**: Дана Бошков, „Придевска негација префиксима (*не-*, *а-*, *дис-*, *без-*)”, *Наш језик*, XXV/1–2, 63–68.
- Ван дер Вуден 1995**: Ton Van der Wouden, „Litotes and downward monotonicity”, *Negation: A Topic in Focus* (ed. Heinrich Wansing), Berlin, 1–19 (доступно на http://www.tonvanderwouden.nl/index_files/papers/leipzig.pdf).
- Грицкат 1961–1962**: И. Грицкат, „О неким проблемима негације у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог*, XXV, 115–136.
- Грицкат 1961–1962¹**: И. Грицкат, „О антонимији”, *Зборник за филологију и лингвистику*, IV–V, 87–90.
- Дабих 1984**: Богдан Дабих, „Привативни префикси *не-* и *без-* у словенским језицима”, *Књижевни језик*, XIII/4, Сарајево, 191–198.
- Драгићевић 1996**: Рајна Драгићевић, „О правим именичким и придевским антонимима”, *Јужнословенски филолог*, LII, 25–39.
- Драгићевић 2007**: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ђиора 2006**: Rachel Giora, „Anything negatives can do affirmatives can do just as well, except for some metaphors”, *Journal of Pragmatics*, 38, 981–1014 (доступно на http://www.tau.ac.il/~giorar/files/Giora2006_anything_negatives_can_do.pdf).
- Ковачевић 2000**: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

- Ковачевић 2002:** М. Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Ковачевић 2004:** М. Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петковић 2009:** Ј. Петковић, „Синтаксичка негација у светлу математичке и логичке негације”, *Савремена проучавања језика и књижевности* I/1 (ур. М. Ковачевић и др.), Крагујевац, 75–83.
- Петковић 2011:** Ј. Петковић, „О једном проблему негације у језику штампе”, *Наука и политика*, (ур. М. Ковачевић), Пале: Филозофски факултет, 143–152.
- Ристић 1961–1962:** О. Ристић, „Функција префикса *не-* у неким именичким и придевским композитима”, *Јужнословенски филолог*, XXV, 385–393.
- Хорн 1989:** L. Horn, *A natural history of negation*, Chicago: University of Chicago Press, (доступно на <http://emilkirkegaard.dk/en/wp-content/uploads/A-natural-history-of-negation-Laurence-R.-Horn.pdf>).
- Хорн 2010:** L. Horn, Multiple negation in English and other languages, *The Expression of Negation* (ed. L. R. Horn), Berlin – New York: Walter de Gruyter, 111–149.
- Цимер 1966:** K. Zimmer, „Affixal Negation in English and Other Languages”, *Language*, 42/1, 134–142, доступно на <http://www.jstor.org/discover/10.2307/411609?uid=3738928&uid=2129&uid=2134&uid=2478453753&uid=2&uid=2478453743&uid=70&uid=3&uid=60&sid=21104411588823>.
- Шарић 1992:** Lj. Šarić, „Antonimija: neke značenjske i tvorbene odrednice”, *Rasprave ZHJ*, 18, Zagreb, 177–191.
- Шарић 2007:** Lj. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Jelena Petković

PROBLEMS OF SEMANTIC INTERPRETATION OF DOUBLE NEGATED NON-VERBAL PREDICATE

Summary

The paper analyses the examples of the use of a double negated non-verbal predicates, from the functional and semantic perspective. Using two negators in this type of predicate results in formally negative predicate, which on the semantic level has an affirmative value. In this paper, special attention is devoted to examining the degree of semantic equivalence of double negated non-verbal predicates and their affirmative equivalents. The analysis showed that the degree of equivalence depends on the type of lexemes used with predicative function. If qualitative antonym with prefix *ne-* is found in the predicative, double negated statement is not completely semantically equivalent to its affirmative pair, and if complementary antonym with prefix *ne-* is found in the predicative, on the other hand, semantic equivalence of double negated statement and its affirmative equivalent is complete.

Key words: negation, double negation, multiplication of negation, qualitative antonym, complementary antonym.

Димка В. САВОВА*
Софийски универзитет
„Св. Кл. Охридски”

Оригинални научни рад
Примљен: 03. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

НЕУТРАЛИЗАЦИЈА ГРАМАТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА КОД ИМЕНИЦА

У раду се анализирају и систематизују случајеви укидања опозиције јединственост ~ нејединственост/плуралност који су изазвани карактером изражаване ситуације и начином перципирања њених елемената. Испољавају се како чиниоци који ту језичку појаву изазивају, тако и чиниоци који је спречавају.

Кључне речи: неутрализација опозиције, број, лексичко значење, граматичко значење, избројивост, неизбројивост

У науци је познато да граматичка категорија броја код именица регуларно реализује своје грамеме само код групе именица које значе избројиве ентитете (предмете или догађаје). Тада се одговарајуће граматичко значење најчешће дефинише као опозиција између јединствености ~ нејединствености/ плуралности. Бугарски аутор Ст. Буров прецизније формулише ово значење користећи два диференцијална обележја: [+/- дискретност] и [+/- количинска одређеност] и приказујући количинска значења помоћу комбинација тих обележја (Буров 1998).

Грамматичка категорија броја оставља ван својег оквира именице које значе неизбројиве ентитете: материју и масу, збирну плуралност, апстрактне ентитете, именице *pluralia tantum* (што не значи да те именице не могу да изражавају избројивост на неки други, неморфолошки начин – лексичким или творбеним средством).

Што се тиче нерегуларне реализације те граматичке категорије, другим речима – њене неутрализације, укидања, управо се о њој ради када се код одређених врста употребе избројивих именица (или оних које се могу и тако употребљавати) чувају обе формалне алтернативе граматичке категорије, које, међутим, престају да изражавају као релевантно одговарајуће граматич-

---

* dimkasav@abv.bg

ко значење. У радовима бугарских и српских аутора се, мада и у прилично схематизованом и неуређеном облику, истиче велики број таквих случајева.

Иако се у литератури најчешће помиње као случај неутрализације разматране граматичке категорије **генеричка употреба** дате именице, код које се врши референција како читаве врсте, класе предмета тако и предмета те врсте узете у њиховој плуралности, чини нам се да нема општеприхваћеног одговора на питање о каквим се случајевима тачније ради код те употребе. Нпр., када М. Ивић разматра ту појаву (Ивић 1995), она најпре увршћује генеричку употребу у неререференцијално употребљене именице (што је по нама несумњиво). Даље она каже: „Imenica ostvaruje generičku upotrebu u rečenicama kojima se iznosi neka načelna konstatacija o imenovanoj vrsti pojava” и наводи као примере реченице попут *čovек је смртан/ људи су смртни; бесан пас уједат/ бесни пси уједату* (Ивић 1995: 14). Прихватимо ту дефиницију, мада у говору понекад није лако дефинисати докле досеже граница појмова као што су „начелна констатација” (ми бисмо овде говорили радије не о констатацији, већ о тврдњи да је неки уопштавајући суд истина) и „vrsta ројава”. Када се о роду, врсти, класи ради у биологији или зоологији, тада су границе тих појмова јасне. Зато, по нама, нпр. такви називи рода чувају, ако су употребљени као термини, своје генеричко значење чак и кад нису коришћени у уопштавајућој тврдњи и неререференцијално, већ у тврдњи о конкретној ситуацији и референцијално, уп.: *Брда су била обасута жутом брезом (жутиим брезама)*. Међутим, кад се ради о појавама из наше околине, из нашег живота, њихово поимање као врста је много теже због недостатка строге класификације (какву имамо код биљака и животиња и уопште, у природним наукама). Зато у нашем говору код таквих појава генеричко поимање зависи искључиво од употребе одговарајуће речи или израза у реченици као неререференцијалне у уопштавајућој тврдњи. Нпр. појаву *песма* теже бисмо перципирали као род, али у реченици *Песма мора да се пева из срца* (Д. К.)¹ перципирамо лексему *песма* ако не као род, бар као неререференцијалну употребу у уопштавајућој тврдњи и можемо је сврстати у генеричку употребу, која изједначаје јединину и множину: *Песме морају да се певaju из срца*. Уп. и други пример: ... *исто као што сви путници одувек маштају о добром друму, сигурном друштву и топлим коначиштву* (И. А.). Овде немамо некакву начелну тврдњу која би приписивала уопштено обележје самим генеричким објектима (тј. не тврди се ништа о самом друму итд.), али они сами учествују у генеричкој тврдњи о појму *сви путници*, лексеме су неререференцијалне и зато их исто убрајамо у генеричку употребу (друга од ових појава, *сигурно друштво*, исто је генерички употребљена, али се не може употребити у множини јер је *singularia tantum*), уп.: *сви путници одувек маштају о добрим друмовима, сигурном друштву и топлим коначиштима*. У својој дефиницији генеричке употребе М. Ивић наводи и други захтев – да изражавана одлика важи како за сваки члан врсте тако и за све чланове. Чини се да има случајева

¹ Језичка грађа је прикупљена из: Д. Ковачевић, „Радован Трећи” (Д. К.); И. Андрић, „На Дрини ћуприја” (И. А.); броја л. „Политика” од 20.09.2015. (П.).

када код дате појаве перципиране као род не можемо да говоримо о подразумеваном универзалном квантификатору (*сваки, сви*), што се може видети и у горња два примера, нарочито у другом. Уп. и реторичку упитну реченицу с изразом у генеричкој употреби: *Kako može mrtav čovek da nasledi samog sebe?* (Д. К.) и немогућу варијанту с универзалним квантификатором: **Kako mogu svi mrtvi ljudi da naslede same sebe?* Зато то не би смело бити обавезан услов за генеричку употребу. С друге стране, такво је значење сасвим могуће, нпр.: *Све остало пролази мимо њега без дубљег трага, са неом равнодушношћу безимених природних појава* (И. А.), уп. *Све остало пролази мимо њега без дубљег трага, са неом равнодушношћу свих безимених природних појава*.

У одељку о генеричкој употреби М. Ивић говори и о случајевима саопштавања конкретних догађаја (а према томе – референцијалне употребе дате речи или израза), наводећи примере: *Sve je polje golub prekrilio; Neprijatelji prodire sa svih strana*. Ауторка објашњава посебност подвучених именица тиме што „*dato mnoštvo istupa kao jedinstvena masa, stihija*” (Ивић 1955:14) и назива ту употребу „генерички” сингулар (међутим, није јасно да ли М.Ивић сматра обе групе случајева – са нереференцијалном и са овом референцијалном употребом – генеричком употребом). Ми бисмо рекли о случајевима попут прве од наведених реченица (*Sve je polje golub prekrilio*)² да је значење одговарајуће референцијално употребљене именице **збирно**, што значи да се избројиви и рашчлањиви ентитети перципирају, место као неодређено мноштво, као једна заједничка референцијална целина. Та посебна збирност, која се испољава на нивоу употребе у говору, а не на нивоу лексичког система, не користи се творбеним средствима, за разлику од традиционалних збирних именица.³ Ми, дакле, ту врсту употребе не сматрамо генеричком употребом. Ево таквих примера и из нашег корпуса: *...; не може му више нико ништа, ни пушка ни сабља, ...* (И. А.); *Шути, слушај маму и чувај се, док си год жив, Турчина, проклетника!* (И. А.).

Осврнућемо се и на једну подврсту те исте употребе код које се, међутим, у једнини додаје значење **маса**, коју говорник перципира као пасивну супстанцу, једноставно као материјал на коме се врши радња, док је у горе анализираној групи збирна представа активна (чешће је то вршилац радње) те се зато не може перципирати као маса. Ево и примера за то значење: *На оскудном новембарском сунцу вуку сељаци дрво и камен, ...* (И.А.); *Принесоше опет вериге, зацврча опаљена длака и кожа* (И. А.); *Та зграда од светложутог камена са кровом од тамноцрвеног црепа, ...* (И. А.).

У литератури се у вези с неутрализиацијом броја помиње и тзв. **дистрибутивна** употреба, уп. пример М. Зника (Зника 2005): *Rastužiše se у срцу*. Сма-

² О другом примеру рекли бисмо да код лексеме *непријатељ* постоји полисемија. У наведеној употреби у једнини имамо значење које семантички веже именицу за изразе типа *непријатељске јединице, снаге*; међутим, постоји и значење речи у множини које је везано за индивидуализована људска бића. У овом другом случају је збирна употреба именице у једнини исто могућа, али више не у значењу *непријатељске јединице, снаге*, уп. пример И. Андрића: *Немилост, то значи да си удаљен од везира, да ти се непријатељи подсмевају/ непријатељ подсмева*.

³ Интересантно тумачење ове врсте употребе даје М. Ковачевић – он је назива *граматичком синегдохом* (Ковачевић 1999).

трамо да се код дистрибутивне употребе увек подразумева заменица „свако”, која се односи на „власника” одговарајућег објекта. Међу тим објектима има таквих који се могу лако „отуђити” од индивидуалног носиоца и бити перципирани како као индивидуалне особине тако и као обележје колектива. Према нама срце, будући да је у већој мери везано за суштину сваке индивидуе, не спада у те објекте, зато његова употреба у множини у наведеном примеру није природна. Међутим, уп. наше примере за исту употребу: *Ту су /мајке/ чекале као скамењене ..., и у њој још једном наслутиле рођено дете које им гине из очију/ рођену децу која им гину из очију* (И. А.) (свака мајка наслућује своје дете); *Улазе Милутин и Лаки. Оборили су главе* (могуће: главу) (Д. К.). Други захтев пред овом употребом је да се један такав објекат не може наћи у ситуацији са више од једног „власника”, уп. нпр. речи мајке упућене за време кише њеној деци, од којих свако дете има свој кишобран: *Отворите кишобране* и немогуће **Отворите кишобран*, јер кишобран у принципу може бити и заједнички.

Међутим, ту ћемо додати једну нову, донекле сличну претходној, употребу која се може уочити само на нивоу текста (и зато је, вероватно, други аутори не наводе). Ради се о изражавању **понављаних ситуација**, које омогућују својим елементима (живим и неживим), када изражавају *променљиве* (у смислу термина из логике), да неутралишу категорију броја. Нпр., у реченици: *Јер има у једним људима безразложних мржња и зависти које су веће од свега што други људи могу да створе и измисле* (И. А.), због описа понављане ситуације (у виду променљивих понављају се носиоци ових осећања, заједно са одговарајућим осећањима), аутор је множину употребио чак и од таквих апстрактних именица које су природније у једнини (која је, наравно, сасвим могућа у наведеном примеру). Најчешће се ова врста употребе среће управо у *описивању* као говорном облику, када говорник описује неко понављано стање ствари. С тим у вези, занимљива је разматрана употреба у два чланка из новина који су написани готово искључиво у *описивању* као говорном облику. У првом чланку директор клинике, кога интервјуишу, *описује* забрињавајућу ситуацију у својој клиници везану за односе између пацијената, лекара из домова здравља и стручњака клинике. У другом тексту интервјуишу наставника специјализоване школе у Београду, који исто *описује* кризу у односима између родитеља, ученика и наставника. Оба чланка обилују случајевима овде разматране употребе, уп. примере: *На свим пунктовима постоји обавештење* (могуће: обавештења) *са мојим потписом да пацијенту (пацијентима) налаз (налази) мора да буде издат у року од 72 сата* (П.); *Недопустиво је да телевизијски дневници (дневник) све чешиће почињу са сценама (сценом) школског насиља, а да не постоји никаква заштита наставника (наставника) од деце и родитеља* (П.). Мада описивање понављаних ситуација омогућује неутрализацију граматичке категорије броја, постоје три чиниоца која спречавају ту могућност. Први је ванјезички и везан је за наша **знања о датој животној ситуацији**, која садржи одређени елемент који не може да стоји у једнини, односно у множини. Нпр., из искуства знамо да се у школи кажњава свако озбиљније кршење дисциплине и не чека

се њихово нагомилавање. Уколико у реченици *За тежу повреду дужности ђаци* (могуће: *ђак*) углавном добијају уџор *наставничког већа или директора, што повлачи смањење оцене из владања* (П.) ставимо израз *тежа повреда* у множину, биће могуће његово тумачење у смислу да појединац врши појединачни прекршај. Међутим, језички осећај тера говорника да ипак изабере једнину јер постоји могућност да се израз протумачи и у смислу да један *ђак* врши више него један прекршај, што се неће слагати с нашим знањима из искуства. У истој се реченици може уочити још један чинилац који бисмо дефинисали као обавезну употребу једнине (укључиво и код упућивања на мноштво ентитета) код речи које су везане или саме означавају појаву коју поимамо као **институцију**. Такве су, по нама, у разматраној реченици речи/изрази *уџор, наставничко веће* и *директор*. Из истог разлога и у реченици *Ако родитељ иде у школу да се свађа с наставником, и дете ће применити тај модел* (П.) можемо, због изражавања понављане ситуације, да променимо број учесника родитеља у множину, али ће *школа* остати у једнини, мада ће родитељи ићи у различите школе, уп.: *Ако родитељи иду у школу да се свађају с наставником (наставницима)*.

Други чинилац који спречава неутрализиацију категорије броја код понављаних ситуација јесте **контекст**, тачније, присуство речи чије лексичко или граматичко значење не дозвољава промену броја. Нпр., у реченици *Лекари опште праксе упутима затрпавају клиничке центре* (П.) употреба једнине за *лекар* у тој понављаној ситуацији је немогућа због лексичког значења глагола *затрпавати*, који тражи множину својих вршилаца. Међутим, уп. реченицу која описује исту појаву: *Лекари шаљу пацијенте код врхунских стручњака...* (П.), где ништа не спречава употребу једнине: *Лекар шаље пацијента код врхунског стручњака...*, уколико се описује једна понављана ситуација. Контекстуално ограничење уочавамо и у комбинацији дате именице с предлогом *на* у изразу са значењем карактеристике објекта или начина вршења дате радње, нпр: *... да су Вишеграђани брзи на трошак* (И. А.), *... и у њима држе...*, *ситну рибу, кркушице и плете, које ухвате на удицу* (И. А.); *Грчки дунђери су ... радили велике дрвене дизалице на чекрк* (И. А.) (у сва три примера имамо плуралност одговарајућег објекта).

Грамматичко значење речи из контекста може исто да спречава неутрализиацију категорије броја у изражаваној понављаној ситуацији – такво је значење најчешће свршени/ несвршени вид глагола, уп.: *Код половине пацијената којима се уради ултразвучни преглед срца, испостави се да нема обољења* (П.), где ће промена вида направити природном и употребу множине: *Код половине пацијената којима се раде ултразвучни прегледи срца...*

Трећи чинилац који не допушта неутрализиацију категорије броја код понављане ситуације јесте **лексичко значење** самог елемента променљиве из изражаване ситуације. Једна подврста тог чиниоца био је и горе предочени утицај семантике „институције” за дату реч или израз. Најчешће је таква лексичка препрека апстрактно значење одговарајуће речи, као и значење процеса (код глаголских именица), која не дозвољавају употребу множине, уп.: *Јер у Турској Царевини није дозвољено да се зле вести и несрећни догађаји шире*

и препричавају..., а камоли кад се ради о *рођеној несрећи* (И. А.). Интересантан је у том погледу следећи пример: *Пеџали су рибу око њега [моста] или ловили голубове под његовим окнима* (И. А.). У њему су према нама спојена два последња чиниоца – лексичко значење и глагола из контекста двеју именица: *пеџати* и *ловити*, и самих именица. Глагол *пеџати* у принципу подразумева неиндивидуализованост свог директног објекта (не пеџамо једну конкретну рибу), зато се именица *риба*, која је у једнини јер овде има значење масе, не може омашком схватити као конкретна и избројива јединка (у см. **пеџали су неку конкретну рибу*), што уклања непожељну двосмисленост значења облика у једнини (маса ~ конкретна јединка). Облик за множину (**пеџали су рибе*) није могућ јер се неодређена количина јединки риба схвата само као маса. Међутим, код глагола *ловити*, осим значења неиндивидуализованости за директни објекат (нпр. *иду у лов на зечеве*), допушта се и значење индивидуе (*ловити некога*). С друге стране, именица *голуб* не може да се у својој основној употреби перципира као маса (као што је употребљена *риба*), нити се може употребити с глаголом *ловити некога* у збирној једнини (као што је горе био случај с примером *Sve je polje golub prekrilio*), зато што семантика глагола то не дозвољава. Зато ће се њен облик једнине погрешно схватити као једна конкретна јединка коју деца лове. Услед свега наведеног не може се извршити неутрализација категорије броја нити код именице *риба* нити код именице *голуб*.

Карактеристичну подврсту случајева неутрализације имамо у једном случају супротном по својој суштини генеричкој употреби – када се апстракција врши не код облика за једнину, него код облика за множину, уп.: *–More, носи се! (Ljutito spusti slušalicu). Tako mi i treba kad se vucaram sa udatim ženama* (Д. К.); *– A prozore i dalje držite namerno otvorene, ... Ko je otvorio prozor?* (Д. К.). Код ње, иако се ради о појединачним индивидуама (о удатој жени, отвореном прозору) и о конкретној референцији, говорник подиже свој исказ на виши ниво и уопштава референцију на читаву врсту, при чему употреба постаје неререференцијална (али за разлику од генеричке употребе, овде не једнина, већ множина изражава то значење). Таква је употреба нарочито честа у драми Д. Ковачевића, зато што је карактеристична за дијалог и за **прагматичке манипулације** које у њему саговорници врше.

У истој драми налазимо и другу врсту разматраних употреба која је такође карактеристична за усмени дијалог – бугарска лингвисткиња Р. Ницолова назива такве случајеве „**емфатичком множином**, која означава велику количину одговарајуће масе: *снегове, води, пясъци*” [снегове, воде, песке] (Ницолова 2008: 61). У нашим примерима та употреба врши стилистичку функцију хиперболе: *Погледај ова пространства. Све ово морамо да превалимо пешке* (Д. К.); *Док сам упадао у станове, проналазио сам гомиле злата и девиза* (Д. К.). Употреба једнине би у овим случајевима била природнија код неутралне употребе јер први израз означава апстрактни појам, а именица *гомила* из друге реченице употребљена је као партикуларизатор за неодређену количину, који ће исто преферирати облик за једнину. Међутим, употреба једнине ће укинати емфазу. У српским граматикама се наводи и друго зна-

чење везано за употребу множине од именица са градивним значењем (нпр. *воде*), код којих значење множине укључује семантичку нијансу **разноврсности објекта**. У корпусу имамо и такав пример: *Ту, у једној удолини коју су створиле пролетње и јесење воде јурећи са брега ка Дрини...* (И. А.).

Карактеристичан семантички процес проналазимо у случајевима када се једној именици која је у принципу *singularia tantum* омогући употреба у множини, али уз **промену у лексичком значењу**, које постаје конкретније, „опредмеђује се”, па онда добија и одговарајући облик за множину. Ево таквог примера: *На обе обале реке димиле су се ватре на којима се топило олово...* (И. А.), где се од именице *ватра* створило ново значење – избројивог предметног ентитета, ломаче. Мада су оба лексичка значења готово иста – разликује их само додата могућност избројивости код друге употребе, у таквим случајима морамо у ствари, осим о неутрализицији граматичке категорије, да говоримо још и о полисемији, изазваној тежњом ка симетрији у језичком систему.

Бугарски аутор С. Буров наводи неколико случајева неутрализиције категорије броја код апстрактних именица – нарочито фреквентних у публицистичким жанровима – када промена броја није везана **ни за какве разлике у значењу** (ми бисмо додали: нити за чисто лексичкосемантичке, нити за стилистичке или прагматичке, нити за когнитивне – у замишљеној слици референта) и наводи као пример именице попут *подход – подходи, потребност – потребности, отговорност – отговорности* (Буров 1998: 52). У свом корпусу ми имамо сличне примере и изван публицистичких текстова, уп.: *Да ће се ти прихватити било каквог посла. Свашта! Глупости!* (Д. К.); *Рекао им је, као и лане, да све оставља на њиховој бризи и одговорности* (И. А.); *Као да је неки чудесни, натчовечански подвиг сведен на меру његових моћи и у границе свакодневног живота ...* (И. А.).

Нешто је другачија, по нама, ситуација код речи које могу дочарати и неку **замишљену слику свог референта**, тј. чије значење није апстрактно, или бар не у таквој мери. Таква је, према нама, именица из последњег Андрићевог примера *граница*, која у изразу из тог примера у *границе свакодневног живота* има апстрактније значење, јер се веже за апстрактнију именицу *живот*. Међутим, ако се дода именици са значењем неког конкретного простора, она може да има конкретнију семантику, уп.: *Непријатељ је достигао границу/границе наше земље*. Чини нам се да ће тада замишљена слика одговарајућег објекта бити везана у облику за множину за већу сложеност и величину. На сличан начин у примеру *Касаба је живела од моста и расла из њега као из свога неуништивог корена* (И. А.) замишљена слика корена може да се веже како за слику једног једночланог предмета тако и за слику сложенијег предмета (у множини). Зато употреба множине од те речи у реченици неће променити ништа осим те замишљене слике референта. Ево и другог таквог примера: *Његова светла линија /моста/ у склопу касабе није се мењала као ни профил околних планина на небу* (И. А.). И овде можемо да замислимо обресе моста као сложенију линију сачињену од мноштва једноставнијих линија, зато ће и овде замена обликом за множину променити

једино слику обриса моста у нашој машти. Штавише, чини нам се да такву представу, мада и не визуелну, можемо имати и о другим ентитетима које можемо перципирати и као једноставне и као сложеније, нпр.: *Такве ствари су се дуго памтиле и казивале упоредо са причама о постанку моста, ...* (И. А.); *... да докони Вишеграђани који су са обале посматрали радове, као неке природне појаве, нису више могли да их са разумевањем прате* (И. А.). Чак се и мука и бол, по нама, могу поимати **као сложенија или једноставнија појава**, уп.: *Јер, ништа су те муке до сада према онима које иду* (И. А.); *Стиснутих зуба сељак је ћутао, али је чудна дрхтавица, ..., одавала да је бол морао бити велик и необичан* (И. А.).

Донекле је супротно деловање апстракције код следеће групе случајева, где се може вршити **промена у перспективи** из које се сагледава дати елеменат ситуације. За разлику од горње групе, овде се већи степен апстракције врши у облику за једину, помоћу којег се достиже крупнија перспектива, добија се једна самостална целовита слика на вишем апстрактном нивоу. Код варијанте у множини говорник не користи могућност да врши одговарајућу апстракцију. Тако, у примеру *Узводно од моста, на стрмој обали од сивог кречњака, са једне и са друге стране, виде се округле удубине* (И. А.) могућа је, према нама, и употреба множине, којој помаже израз *са једне и са друге стране*, међутим, тада ће перспектива приказивати обалу у мање апстрактном плану, при чему се узима у обзир линија реке која дели обалу. Такву разлику у перспективи имамо и у примеру: *Дозива надзорнике и срачунава како би се од сутра могао дан боље употребити и радна снага јаче искористити* (И. А.), где је одговарајући дуготрајни период, у коме ће се радити, именицом у једини изражен у крупнијем плану, док облик за множину једноставно преноси идеју о плуралности (ту се не ради о множини избројивих ентитета приказиваних у збирном или множинском облику, већ о једном периоду који ће се приказати у крупнијем, односно ситнијем плану).

Карактеристична је, што се неутрализације категорије броја тиче, употреба **корелативног заменичког споја онај ко**, која одражава специфичности значења заменице. Чини нам се да можемо да издвојимо две групе такве употребе. За прву је типична ситуација када референт тог заменичког споја није познат, што омогућава употребу оба бројна облика, уп.: *Ако за три дана не престану сваки квар и штета на радовима, ако ми не ухватиш оног ко их чини...* (И. А.); односно: *Штета је била опет учињена, а они који су је починили нису били ни ухваћени ни убијени* (И. А.). Штавише, та ситуација омогућава неутрализацију по броју и именицама које се односе на непознатог вршиоца, уп.: *...а кад су дошли до места, нашли су заиста поломљене скеле и разваљен зид, али ни трага од криваца* (И. А.); односно: *Одавде су са неколико завеслаја могли да буду код једног од два започета стуба. И тако би штеточину салетели са две стране...* (И. А.). Други тип случајева са могућом неутрализацијом по броју поново чине понављане ситуације када се заменички спој може допунити заменицом *сваки* (тј. *сваки онај ко*, што је исто што и *сви они који*), уп.: *... и о таквој истој и горој казни која чека сваког ко буде тако радио* (И. А.) и две подједнако могуће трансформације:

и о таквој истој и горој казни која чека онога ко буде тако радио, односно: и о таквој истој и горој казни која чека оне који буду тако радили. На крају, кад је изражавана ситуација конкретна, а не понављана, или кад у контексту има речи или израза који спречавају неутрализацију, остаје као могућ само један од два граматичка облика, уп.: *Те ноћи је све живо у касаби и око моста заспало у страху. Управо, заспао је онај који је могао да спава, а оних којима сан није хтео на очи било је много* (И. А.). Код првог заменичког споја подразумева се *сваки* и тамо се неутрализација врши, док код другог споја предикат *било је много* допушта само множину.

У горњој групи заменички спој, који одговара универзалном квантификатору, издваја дати елемент/ елементе из већег скупа према некој њиховој посебности (*сви они/ сваки онај који Р*). За издвајање елемента из скупа може да послужи и заменица која одговара егзистенцијалном квантификатору из логике, уп.: *Имаш ли неку таблету за главу?* (Д. К.). Ако одлучимо да употребимо множински облик, мораћемо да уклонимо квантификатор: *Имаш ли таблете за главу?* Обрнуто, ако код ове употребе имамо облик за множину, рецимо: *Немој, Миле, викати, чуће комисије* (Д. К.), уз једнину морамо додати квантификатор: *Немој, Миле, викати, чуће неки комисија*.

1. И тако, неутрализацијом граматичке категорије броја језик доприноси говорниковој слободи да исту стварност перципира и прикаже на различите начине. А такве могућности различите перцепције пружају, као што смо показали извршеном анализом, следећи чиниоци: 1) **нереференцијална употреба** именице, без обзира да ли у уопштавајућој тврдњи (и генеричкој употреби), у понављаној ситуацији с променљивим елементима или у прагматичкој манипулацији; 2) механизам апстракције, који помаже да се неко **мноштво избројивих ентитета** перципира још и као **збирна целина**: и код активних ентитета (типа *Голуб је прекрилио земљу*) и код пасивних ентитета који чине масу; овде бисмо могли говорити о још једном семантичком дистинктивном обележју: [+/- целовитост]: једнина са збирним значењем има [+ целовитост], а рецимо, генеричка употреба [- целовитост]; 3) могућност да мењамо **ниво апстракције** у приказивању истог ентитета, са две варијанте: једнина приказује једноставнију варијанту; једнина приказује крупнију перспективу; 4) логичка једнакост језичких изражаја **универзалног** квантификатора – *сваки* и *сви* (чиниоца који делује у групи дистрибутивне неутрализације и у групи заменица *онај који/ они који*); 5) могућност да се код **месе** посебно уочи њена **већа величина**; 6) могућност да се **апстрактна** појава конкретизује за нашу свест у **конкретни предмет** (*ватра*). Сви су ти фактори везани у принципу за људске когнитивне способности.

2. Поновићемо и три основна фактора за спречавање неутрализације (због уклањања идеје о плуралности, односно јединствености): наша знања о посебностима одражаване ванјезичке ситуације; посебности у лексичком или граматичком значењу речи и израза из контекста; посебности у лексичком значењу саме именице.

ЛИТЕРАТУРА

- Буров 1998:** Ст. Буров, „Категорията число на съществителните имена в българския книжовен език”, у: А. Александров, Р. Русинова (ред.), *Помагало по българска морфология. Имена*, Шумен, 39–64.
- Зника 2005:** М. Znika, „Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku”, *FLUMINENSIA*, god. 17, Rijeka, br. 1, 39–52.
- Ивић 1995:** М. Ivić, „Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem”, у: *Lingvistički ogledi*, Beograd: Slovoграф, 9–36.
- Ковачевић 1999:** М. Ковачевић, „Метонимија и синегдоха”, *Српски језик*, IV/1–2, 171–202.
- Крумова-Цветкова 1994:** Л. Крумова-Цветкова, „Избрани формални средства, представящи категорията количество в българския и полския език”, у: *Българско-полска съпоставителна граматика, т. 3, Семантичните категории количество и степен*, София: Академично издателство „Марин Дринов”, 153–168.
- Ницолова 2008:** Р. Ницолова, *Българска граматика. Морфология*, София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”.

Димка Савова

НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА
У СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

В работе анализируются и систематизируются случаи снятия противопоставленности по единичности ~ неединичности/множественности, порожденные характером выражаемой ситуации и способом восприятия ее элементов. Выявляются как факторы, которые вызывают это языковое явление, так и факторы, которые его блокируют.

Ключевые слова: нейтрализация оппозиции, число, лексикальное значение, грамматическое значение, броимость, неброимость.

Сања Ж. ЂУРОВИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 28. 02. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

МОРФОЛОШКИ СТАТУС ФУТУРА ПРВОГ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет рада јесте преиспитивање морфолошког статуса футура првог с обзиром на различите дефиниције у граматикама српског језика. Тако се футур негде убраја само међу сложене глаголске облике, а негде стоји да је и сложени и прости глаголски облик. У морфологији постоји јасан критеријум да се сви глаголски облици деле на просте и сложене према правилу о грађењу па тако они облици који се граде од презентске/инфинитивне основе и наставака јесу прости, а они који се граде од помоћних глагола и неког неличног гл. облика јесу сложени глаголски облици. Наиме, поставља се питање да ли критеријум писања може бити надређен у односу на морфолошки критеријум о грађењу глаголских облика. Други проблем јесте и чињеница да сви глаголи не могу имати и просте и сложене облике футура пошто глаголи на *-ћу* (нпр. *рећу, доћу, моћу* и сл.) имају само сложене облике.

Кључне речи: морфологија, футур први, српски језик

1. Морфолошки статус глаголских облика стабилан је и потпуно одређен. Једино се у футуру првом јављају проблеми у вези са статусом основних морфолошких одређења, првенствено да ли се ради само о сложеном глаголском облику или је то и сложени и прости глаголски облик.

Будуће време је последње уведено у систем глаголских времена. Означава радњу која је само претпостављена, очекивана да ће се реализовати, те се у томе разликује од свих осталих глаголских времена. Не само значење овог времена, већ и морфолошки се овај глаголски облик мењао.¹

Као најмлађе време у систему глаголских времена, у футуру се јавља и највише новина и одступања која се код других гл. облика не региструју. На први поглед, морфолошки нема ничег интересантног у вези са грађењем

* sdjurovic74@gmail.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више о развоју футура у тачки 2.2.

футура првог, јер се јасно свуда наводи да се гради од енклитичких облика помоћног глагола *хтети* и инфинитива глагола који се мења. Ипак, ситуација је морфолошки сложенија, првенствено, у новијим граматикама и граматикама за основну и средњу школу, где се потпуно некритеријално футур убраја и међу сложене и међу просте глаголске облике, без икаквих објашњења. Таквим приступом се дестабилизује морфолошка норма и укидају се јасни морфолошки критеријуми о грађењу глаголских облика.

Циљ рада биће морфолошка анализа и преиспитивање морфолошког статуса футура према граматикама и литератури као и покушај прецизнијег и јаснијег дефинисања овог облика. Логично би било да дефиниција о грађењу футура првог буде у складу са морфолошким критеријумом о грађењу простих/сложених гл. облика. Сви глаголски облици деле се на просте и сложене на основу грађења. Прости облици граде се од презентске/инфинитивно (аористне) основе и наставака, а сложени облици од помоћних глагола и неличних глаголских облика. Тако се футур гради од енклитичких облика помоћног гл. *хтети* и инфинитива и неспорно је сложени глаголски облик. Просте облике би по правилу требало дефинисати преко инфинитивне основе и наставака, што није случај у граматикама, али се ипак убраја међу просте на основу критеријума писања. Управо се ту јавља проблем и то ће бити централно питање у раду.

Да се само у футуру јављају и друге иновације потврђује и постојање перифрастичног футура или футуроида који је доста описан у литератури и само ћемо указати на најважније закључке и истаћи морфолошки статус овог облика.

2. У циљу прегледа питања консултовали смо граматике од Вука до данас и релевантне радове у вези са футуром првим. Нико се није детаљно бавио морфолошким статусом овог облика пошто је грађење сасвим јасно. Прегледајући граматике, циљ је био да направимо историјат питања и утврдимо ко први спомиње могућност да футур може бити и прости облик и да ли се даје објашњење зашто се тако дефинише.

2.1. У старијим граматикама је ситуација јасна и футур се свуда убраја међу сложене глаголске облике уз напомену да се када помоћни глагол долази иза главног глагола одбацује завршетак *-ти* и да се спајају инфинитив и помоћни глагол у једну реч. Неспорни су елементи у грађењу футура без обзира на начин писања. Код Новаковића (1902) налазимо констатацију да се без обзира на начин писања увек јасно издваја инфинитив и енклитички облици помоћног глагола. „Кад је време *будуће* сложено од садашњег времена глагола *хтети* и од начина неодређеног употребљеног глагола, оно је *реченица намере*, из које се и развило значење времена будућега. Слагање времена садашњег од глагола *хтети* с начином неодређеним бива на разне начине, а често тако, да отуд гласовним спајањем једна реч изађе, нпр. *пашићу*”² (Новаковић 1902: 311). У Маретићевој граматици футур је само сложени гл. облик, а констатује се скраћивање облика уколико је енклитика иза глагола

² Пасти ћу (упоредити: доћи ћу), паст’ ћу, пас’ ћу.

(*нитат ћу*) (Маретић 1906). „Сложени се глаголски облици употребљавају за изрицање будућности, прошлости, за императив, за жељу и могућност и за пасив” (Маретић 1963: 293). Маретић уводи критеријум прости облик – једна реч, облици од две или од три речи – сложени. „Једни су глаголски облици прости (или једноставни), јер их чини једна ријеч, нпр. *плетем, плетох, плетим, плетући* итд., други су сложени од двије или од три ријечи, нпр. *плео сам, плео бих, бијах плео, била сам плела*” (Маретић 1963: 232). Ипак, о футуру се код Маретића говори само као сложенем глаголском облику.

Белић разматра футур међу сложеним глаголским облицима (Белић 1999: 389). Првобитно се градио у зависности да ли се ради о перфективном или имперфективном глаголу на два начина: код перфективних употребом перфективног презента у значењу футура, а код имперфективних глагола употребом *хоћу, имам* или *будем* са инфинитивом за исказивање футура (уп. Белић 1999: 443). Белић каже да то нису праве морфолошке конструкције, већ само синтаксичке (Белић 1999: 389). Конструкција са *хоћу* почела је освајати читав терен и то и код несвршених и код свршених глагола. Белић напомиње да се у већини футурских облика налази краћи облик инфинитива – *писа(м)ћу* поред *доћи ћу* (Белић 1999: 444).

Михаило Стевановић футур убраја међу сложене глаголске облике, али каже да има двојак облике и да су само једни облици сложени и то од енклитичког облика презента глагола *хтети* и инфинитива глагола који се мења. Други облик је прост глаголски облик, као у примеру *неваћу, неваћеш*. Објашњење зашто га сматра простим не налазимо, али у наставку се јасно види да без обзира на положај енклитике он јасно разликује инфинитив и помоћни глагол. Код Стевановића први пут наилазимо на увођење простог футура.

„а) Футур је редовно сложен облик од глагола у којих се инфинитив завршава на -ћи, без обзира на то да ли помоћни глагол стоји испред или иза глагола који се мења. А сложен је футур и од глагола с инфинитивом на -ти ако је помоћни глагол испред облика инфинитива.

б) Међутим, ако инфинитив глагола на -ти долази испред помоћног глагола, футур је прост глаголски облик који се прави од скраћеног облика помоћног глагола *хтети* његовим срастањем с окрњеним обликом инфинитива. Пошто је тај облик постао једна реч, крајње т од инфинитива испред ћ од помоћног глагола нестаје зато што се садржи у томе ћ.

в) Али се и тада облик футура може писати као сложен облик од два још несрасла саставна дела: певат ћу, певат ћеш, певат ће, певат ћемо, певат ћете, певат ће (Треба знати да се у једном делу или било каквом писаном саставу не могу мешати ова два начина писања футура)” (Стевановић 1991: 352).

Важно је да истакнемо да Стевановић не каже да је футур и сложени и прости гл. облик, већ да је првенствено сложени облик.

У Граматици Станојчић/Поповић, која се надовезује на Стевановићеву граматику, футур је међу сложеним глаголским облицима, а онда се издвајају облици за сложени и прости облик. И у оквиру простог облика тумачи се као окрњени инфинитив и енклитички облици помоћног глагола. „Прости облик футура I постао је додавањем енклитичких облика помоћног глагола *ћу, ћеш,*

ће, ћемо, ћете, ће на окрњени (одбацивањем завршног -и) инфинитив, нпр. *певат-*: певат+ *ћу*, певат+ *ћеш...* → *певаћу, певаћеш...*, при чему је сугласник *t* из окрњеног инфинитива испао (неутралисао се) јер се већ садржи у артикулацији африкате *ћ*” (Станојчић/Поповић 2008: 125).

Душка Кликовац у оквиру поделе облика на прости и сложене, футур убраја само међу сложене облике, али у дефиницији о грађењу футура каже да футур може бити и сложен и прост гл. облик. У подели на прости и сложене каже се да се прости састоје од једне речи, а у састав сложених улази и помоћни глагол. Прости облици јављају се само код глагола на *-ти* и *-сти*, где се на окрњени инфинитив додају ненаглашени облици помоћног глагола *хтети* (Кликовац 2002: 106–107).

У *Српској граматици* (Симић/Јовановић 2007: 132–133) футур је међу сложеним облицима и нема детаљнијег коментарисања осим примера са енклитиком испред и иза инфинитива.

Клајнова граMATика нешто другачије описује стање и футур се дефинише као сложени облик, али посебно се издваја „футур као једна реч” и каже да уколико енклитика долази иза инфинитива и спаја се са њим тада отпада инфинитивни наставак *-ти* и футур губи особине сложеног времена (Клајн 2006: 122). Детаљнијег објашњења нема.

Данко Шипка каже да футур има сложени и прости облик и да се прости облик различито пише у српском, бошњачком и хрватском стандарду, али се исто изговарају. „Прости облик изводи се додавањем инфинитивног облика парадигматског маркера и наставка футура” (Шипка 2003: 223–224). Овде се први пут помињу наставци футура, али без ширих напомена.

У *Нормативној граматици српског језика* стоји да футур има и прости и сложене облике. „У простим облицима футура I две глаголске коренске морфеме налазе се у истом сложеном граMATичком облику у којем краћи облици другог глагола (помоћног глагола *хтети*) носе граMATичко значење будућег времена, нпр. *разуме-ћу*. [...] Ако облику футура I не претходи нека реч, енклитика долази иза инфинитива и спаја се с њим, при чему отпада инфинитивни наставак *-ти*, тако да футур губи особине сложеног времена, нпр. *видећу...*” (Пипер/Клајн 2013: 172). Јасно се и у оквиру простог футура говори о два глагола – помоћном и главном, али чињеница да губи особине сложеног времена се не објашњава.

„Сложени футур први чине облик инфинитива и горе наведени облици помоћног глагола *хтети*, чија употреба испред инфинитива или иза њега зависи од синтаксичких или стилско-експресивних услова, нпр. *ја ћу кренути / кренућу* (наглашеност или ненаглашеност првог лица). Међу њима су најважнија два услова: да енклитичким облицима помоћног глагола *ћу, ћеш, ће\ћемо, ћете, ће* не може почети реченица; и да ти енклитички облици морају раздвајати личну заменицу и основни глаголски део двочланог футурског облика, због чега је правилно *ја ћу радити*, а не **Ја радићу* и сл. Ако облику футура I претходи субјект или нека друга реч, енклитика се налази испред инфинитива и пише се одвојено, нпр. *Ја ћу видети, Ми ћемо видети, Одмах ћеш видети, Он (она, оно, Петар...), они (оне, она, другови...) ће видети*” (Пипер/Клајн 2013: 173).

„Ако облику футура I не претходи нека реч, енклитика долази иза инфинитива и спаја се с њим, при чему отпада инфинитивни наставак *-ти*, тако да футур губи особине сложеног времена, нпр. *видећу, видећемо*” (Пипер/Клајн 2013: 173).

Поставља се питање како то футур губи особине сложеног времена. Очито једино зато што се пише као једна реч јер другог објашњења нема.

Предраг Пипер ставља у исту раван критеријум грађења и писања и наводи да су прости облици = једночлани, а сложени облици су двочлани или вишечлани, па тако футур први убраја и међу просте и међу сложене облике (Малцијева и др. 2009: 397). „Специфичност структуре простих облика футура 1 јесте двочланост тематске основе – спој две тематске основе у истом граматичком облику, тако да коренска морфема друге основе (помоћног глагола) функционише као формант у односу на главну тематску основу.” (Малцијева и др. 2009: 401).

У „Граматици српског језика за странце” Мразовић/Вукадиновић футур се убраја међу аналитичке облике (сложене од помоћног глагола и глагола који носе значење). Јасно се дефинише да се футур први гради од инфинитива и помоћног глагола *хтети*. Говори се о двојаким потврдним облицима футура код глагола на *-ти*, док у футуру глагола на *-ћи* нема сажимања. Негирани облици имају само сложени облик. Нигде се не помиње прости и сложени футур и футур је међу сложеним гл. облицима (Мразовић/Вукадиновић 2009: 154–155).

Потпуно шаренило и различите интерпретације налазимо у граматикама за основну и средњу школу па тако негде стоји да је само сложен, негде да је и прост и сложен.³

2.2. Значајни за истраживање били су нам и појединачни радови о футуру и из дијахронијске и из синхронијске перспективе. Издвојићемо укратко само најважније чињенице у вези са морфолошким статусом.

Грковић Мејџор указује да праиндоевропски језик није имао футур као ни прасловенски и описује развој до формирања *ћу*-футура у 14. веку. Војводић истиче да се потврђује теза да генеза словенског видског система⁴ није непосредно повезана са настанком категорије будућег времена и презентом СВ [свршеног вида] у функцији футура, већ да су ти процеси текли независно један од другог (Војводић 2012: 22). „Наиме, будуће вријеме изражено перф. през. (простим футуром) у руском и пољском, па и у другим сјеверословенским језицима, у српском се изражава посебним аналитичким обликом који се састоји од енклитичког помоћног глагола *хм(ј)ети* и инфинитива глагола СВ. Исти аналитички облик (само са инфинитивом глагола НСВ) представља еквивалент и футурској аналитичкој форми НСВ [несвршеног вида] (сложеном футуру) у руском и пољском, односно у сјеверословенским језицима. Енклитика може стајати или (а) испред инфинитива (и тада се пише одвојено) или (б) иза њега (када је иза инфинитива онда се футурски облик може посматрати и као синтетички, јер се, по правилу, изговара као једна фонетска ријеч, због чега се и у писму овај, по својој творби аналитички облик биљежи као синтетички), осим на западним просторима, гдје се, посебно у оквиру хрватског језичког израза /уз употребу „крњег” инфинитива/, чува његова

³ Нема детаљнијих објашњења и свакако неуједначеност у граматикама није препоручљива, а нарочито због великог броја издавача и уџбеника, те онда ученици различито уче и тумаче облике.

⁴ Под генезом видског система сматра формирање категорије свршености и несвршености.

аналитичност” (Војводић 2012: 53). Јасно се указује на морфолошки статус да се ради о сложеном глаголском облику, али да се он може бележити као синтетички (прости) облик.

Милош Ковачевић у студији о футуру и футуроиду истиче: „Сви лични глаголски облици српскога језика – били они временски или модални – по свом су морфолошком облику или прости или сложени. Изузетак је једино футур први, који је и прости и сложени глаголски облик, односно и синтетички и аналитички глаголски облик.

Прости и сложени облик футура првог разликују се по статусу енклитичког облика глагола *хт(ј)ети* – *ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће* – у свом саставу.

Уколико уз енклитички облик глагола *хтјети* долази облик инфинитива, футур први има статус морфолошки сложеног (аналитичког) облика, као нпр.: *Ја ћу радити / ћу доћи; Ти ћеш радити / ћеш доћи ... Ми ћемо радити / ћемо доћи; Ви ћете радити / ћете доћи ...* Сви глаголи, и свршени и несвршени, у обје инфинитивне форме, и у форми на *-ти* и у форми на *-ћи*, могу се употријебити у форми сложеног футура. Сложени морфолошки облик футура првог није, дакле, ничим творбено условљен: он захвата све глаголе, у обје инфинитивне форме. Једино дистрибуционо ограничење тиче се немогућности употребе сложеног футура се енклитичким обликом глагола *хтјети* иза инфинитива на *-ти*, као нпр.: **Киша падаће сутра*; **Студенти учитеће у библиотеци*, односно немогућност употребе сложеног футура на почетку реченице с препозицијом енклитичког облика глагола *хтјети*, због тога што енклитика не може заузимати иницијални реченични положај, као нпр.: **Ће падаће киша сутра*; **Ћемо ићи у биоскоп сутра*, и сл.

За разлику од њега, прости облик футура првог условљен је морфолошким типом глагола у инфинитиву: он се никад не твори од глагола који се у инфинитиву завршавају на *-ћи*, него искључиво од оних што се у инфинитиву завршавају на *-ти*, и то тако што се на инфинитивну основу (по правилу добијену одбијањем инфинитивног наставка *-ти*) дода енклитички облик глагола *хтјети*, али не више са статусом енклитике, него у функцији личног наставка, наставачког морфема, као нпр.: *радићу, радићеш... радићемо, радићете ...* Док сложени облик футура имају сви глаголи, дотле прости облик футура првог искључује све инфинитивне глаголе на *-ћи*. Први је дакле творбено слободан, други творбено ограничен на глаголе чији се инфинитив завршава на *-ти*. Али то није и једино ’ограничење’ простог у односу на сложени футур први. Ограничења су још већа на синтаксичко-семантичком плану” (Ковачевић 2015: 11–12).

Ковачевић говорећи о простом футуру говори о инфинитивној основи и енклитичким облицима у функцији наставака за облике футура, чиме се заправо отвара питање промене дефиниције грађења овог гл. времена. Овакво дефинисање било би у складу са морфолошким критеријумом о подели гл. облика на просте и сложене и дефинисању футура као сложеног и простог.

3. Уколико бисмо прихватили чињеницу да је футур и прост глаголски облик, требало би променити дефиницију о грађењу футура и променити

статус елемената који учествују у грађењу футура. Више не бисмо говорили о инфинитиву већ о инфинитивној основи, а енклитички облици помоћног глагола морали би се прогласити наставцима за грађење футура. Да ли се може говорити о граматикализацији која означава низ промена које доводе до развоја граматичких морфема из претходно самосталних морфема, посебно је питање и мора се посебно размотрити.

Прости футур, уколико постоји, ограничен је само на глаголе са *-ти*. Помоћни глагол *хтети* користи се само за грађење футура првог тако да не можемо вршити поређења у систему.

Сложени футур обухвата све глаголе и нема ограничења. Негирани облици футура, такође, имају само сложене облике. Сложени футур је мање ограничен и синтаксички и семантички (о томе више в. Ковачевић 2015: 11–46). Јасно је да само сложени футур задовољава критеријум свеобухватности глаголске парадигматике, док је прости футур прилично ограничен у систему.

4. Перифрастични футур или футуроид је још једна новина у глаголском систему која се јавља само у футуру. Ради се о појави конструкције да+презент уместо инфинитива у облицима футура. Иако се ради о балканизму, и литература потврђује да морфолошки статус овог облика није нормативан јер се један облик не може градити помоћу конструкције. Прихватањем овог облика нарушили бисмо морфолошки критеријум о грађењу глаголских облика. Јасан став о томе изнесе Симић (2009) и Ковачевић (2015).

„Футуроид се, дакле, не може сматрати системским морфолошким обликом футура, јер је у супротности са системом морфолошких сложених глаголских облика, који се сви без изузетка творе комбинацијом личног облика помоћног глагола *бити* или *хтјети* и неличног облика основног глагола (ја *сам писао*; ја *бејаш писао*; ја *бих писао*; ја *ћу писати*...). Футуроид негира дато творбено системско правило јер комбинује два лична глаголска облика: лични енклитички облик презента глагола *хтјети* и презентски облик основног глагола (ја *ћу да пишем*). И не само што комбинује два лична презентска облика, него у свој творбени састав футуроид укључује и неглаголску ријеч – *везник да*. То је друго системско творбено огрешење овога облика. Наиме, сви морфолошки глаголски облици, без обзира јесу ли они прости или сложени, у свом саставу од врста ријечи имају само глаголе (прости се састоје од глаголске основе и наставка, а сложени од помоћног и основног глагола). У творби ниједног морфолошког глаголског облика у српскоме језику не учествује ниједна друга врста ријечи сем глагола. Глаголски облици су глаголски по томе што у свом саставу имају искључиво глаголе. Футуроид, међутим, у свом саставу осим два лична глаголска облика има још и *везник*. То је друга несистемска особина футуроида. Футуроид је, према томе, двоструко несистемски морфолошки глаголски облик: најприје по томе што насупрот свим другим сложеним глаголским облицима српскога језика настаје комбиновањем двају личних облика глагола, а затим и на основу тога што у његовој творби учествује *везник да* као неглаголска ријеч” (Ковачевић 2015: 41–42).

5. На основу проведене анализе може се закључити да је футур први само сложени глаголски облик. У литератури очито долази до мешања два критеријума – морфолошког критеријума о грађењу гл. облика и критеријума писања који је секундаран и подређен критеријуму грађења.

Уколико говоримо о сложеном и простом футуру на тај начин потпуно дестабилизујемо морфолошки систем глаголских времена и не постоји

ниједан разлог зашто би футур био изузетак. Јасно је, без обзира на начин писања, да се футур први гради од енклитичких облика помоћног глагола *хтети* и инфинитива глагола који се мења. У такозваном простом футуру и даље се јасно издваја помоћни глагол и инфинитив, и ради се само о фонетски условљеним променама које утичу на писање. Уколико говоримо о инфинитивној основи и наставцима, онда мењамо и дефиницију о грађењу овог облика, а чини се да се не може тако лако променити статус језичких јединица.

Још једна чињеница у прилог томе да је футур само сложени глаголски облик говори и ограничена употреба тзв. простог футура. Прости футур ограничен је само на позиције на почетку реченице и на глаголе на *-ти*, има синтаксичка и семантичка ограничења. Само сложеним обликом футура могу се исказати:

- а) футурски облици код глагола на *-ћи* (нпр. *доћи ћу*) и
- б) негирани облици футура првог (нпр. *нећу писати*).

Сложени футур захвата читав глаголски систем и сви глаголи имају облике сложеног футура. Сложени (аналитички) футур нема синтаксичка и семантичка ограничења или су она минимална. Можда је решење које предлажу Мразовић/Вукадиновић најбоље јер се говори о двоструким потврдним облицима, а да се неспорно ради само о сложеном глаголском облику.

Беспотребно се компликује морфолошка слика и нарушава систем глаголских облика увођењем могућности – и сложени и прости гл. облик. Оно што је веома важно јесте да се дефиниције у вези са овим обликом усагласе, првенствено, у граматикама и да се јасно и прецизно објасни морфолошки статус овог облика.

Постоје две могућности:

- а) да се футур сматра само сложеним глаголским временом са могућношћу двојакних потврдних облика или
- б) да се сматра и сложеним и простим обликом, али уз различите дефиниције (сложени дефинисан преко помоћног глагола и инфинитива и прости преко инф. основе и наставака за грађење футура).

У складу са морфолошком нормом предлажемо уједначавање дефиниције о грађењу футура првог у граматикама и литератури да је то сложени глаголски облик са могућношћу двоструких потврдних облика код глагола на *-ти*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2000:** Александар Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика* (прир. Живојин Станојчић), Изабрана дела Александра Белића, том 14, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошњаковић 2015:** Жарко С. Бошњаковић, „Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина)”, *Исходишта* 1, Темишвар/Ниш, 31–42.
- Војводић 1995:** Дојчил Војводић, „Облици футура I као варијанте и/или као стандарди”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 24/1, 341–349.
- Војводић 2012:** Дојчил Војводић, *Проблематика развоја футура и његове граматикализације у словенским језицима (са посебним освртом на ситуацију у српском, руском и пољском)*, Русе, Лени-Ан.
- Грковић Мејџор 2012:** Јасмина Грковић Мејџор, „Развој футура у старосрпском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/1, 83–103.
- Клајн 2006:** Ivan Klajn, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Кликовац 2002:** Душка Кликовац, *Грамматика српског језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига.
- Ковачевић 2015:** Милош Ковачевић, „О реченици и њеним члановима”, у: *Међуоднос футура првог и футуроида у савременом српском језику*, Београд: Јасен, 11–46.
- Маретић 1906:** Т. Maretić, *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*, treće izdanje, Zagreb.
- Маретић 1963:** Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Мразовић/Вукадиновић 1990:** Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića–Novi Sad: Dobra vest.
- Новаковић 1902:** Стојан Новаковић, *Српска граматика*, друго целокупно издање, Београд: Државна штампарија.
- Пипер/Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радић 2004:** Првослав Радић, „Глаголске ће-конструкције у говорима Косова и Метохије”, *Јужнословенски филолог*, LX, 135–145.
- Симић 2009:** Радоје Симић, „Нормативни и употребни статус футуроида ЋУ/ЋЕШ... + ДА + ПРЕЗЕНТ”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 51–55.
- Станојчић/Поповић 1992:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд–Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.
- Стевановић 1979:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевнोजезичка норма). II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

- Стевановић 1981:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнojeзичка норма). I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.
- Малцијева и др. 2009:** Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције* (ред. П. Пипер), Београд: Београдска књига.
- Шипка 2005:** Danko Šipka, *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog standardnog jezika*, Beograd: Alma.

Sanja Djurović

MORPHOLOGICAL STATUS OF THE FUTURE TENSE IN SERBIAN

Summary

Based on the carried out analysis we can conclude that future tense is only the complex verb form. In the literature, it clearly comes to the mixing of two criteria – morphological criterion on the verb forms construction and criterion of spelling which is secondary and subordinate to the criterion of construction.

If we talk about complex and simple future tense in that sense, we utterly destabilize the morphological system of tenses and there is no reason why the future tense would be an exception. Clearly, regardless of the manner of spelling, the future tense is build out of enclitic forms of the auxiliary verb *hteti* and the infinitive of the verb which changes. In the so-called simple future tense, the auxiliary verb and infinitive are clearly distinguishable, thanks to the phonetic caused changes that affect spelling. If we talk about the infinitive basis and suffixes, then, we need to change definition of this type of construction, as well, and it seems that the status of linguistic units cannot be so easily changed.

In accordance with standard morphological norm we suggest harmonizing the definition in the grammar books and literature, about the construction of the future tense meaning that it is a complex verb form with the ability of the double affirmative forms of the verbs ending in *-ti*.

Key words: morphology, future tense, serbian language.

Олга М. СТОЈАНОВИЋ*
Ludwig-Maximilian-Universität
München

Оригинални научни рад
Примљен: 25. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

О ВИДСКОМ ПАРЋАШТВУ ГЛАГОЛА ИЗ КОГНИТИВНЕ И КОМПАРАТИВНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

У раду се наводе имплицитни индикатори асиметрије унутар видских парова у словенским језицима и у српском језику, који упућују на то да су чланови видског пара функционално и когнитивно неравноправни. У наставку се представља когнитивна аспектолошка теорија немачког слависте Фолкмара Лемана, по којој су аспекти хетерогено, степеновано организоване категорије са центром и периферијом. На крају се приказују резултати емпиријског истраживања на српском корпусу који потврђују основне постулате Леманове теорије.

Кључне речи: категорија аспекта, видски парови, когнитивна лингвистика, емпиријско истраживање, српско-немачка контрастивна лингвистика

1. Увод: Индикатори асиметрије унутар видског пара

Као теоријска основа аспектолошких проучавања у словенским језицима прихваћен је биполарни аспекатски систем свршеног и несвршеног вида, у оквиру којег се смешта и тумачи глаголска лексичка грађа. Притом се имплицитно полази од идеје две функционално симетричне и хомогене категорије, групе перфективних и групе имперфективних глагола, чији чланови граде видске парове уз мање или веће варијације у семантичким и деривационим релацијама. О питањима маркираности или примарности једног од два видска пола или асиметрије глаголских парњака говорило се углавном спорадично.

У нашој лингвистици на асиметрију унутар глаголског пара указивали су Ирена Грицкат и Иван Клајн, и то при прегледу лексикографског материјала у потрази за глаголима без видског парњака. Грицкат код истраживача

---

* olga.stojanovic@slavistik.uni-muenchen.de

необичне лексике примећује тенденцију да „забележе пример са свршеним глаголом, сматрајући га носиоцем значења које се обелодањује”, а у лексикографији „сажимање дефиниције несвршеног глагола у поређењу са дефиницијом свршеног” (Грицкат 1985: 197–198). Иако је у њеном раду фокус на односима између префиксираних свршених и секундарно имперфективизованих несвршених глагола, што уз семантичку анализу може да објасни наведену неравнотежу, има и других индикатора асиметричног статуса парњака. Иван Клајн разматра разлику у пракси у обради видских парњака у лексикографским и граматичким публикацијама и не проналази консеквантан приступ том проблему. У неким публикацијама, као што је и Речник Матице српске, пракса упућивања са несвршених глагола на одговарајуће свршене омогућује да се закључи „да се свршени схвата као примаран или важнији од два вида, за шта нема стварне потврде” (Клајн 2011: 54). Са друге стране, неки други аутори су склони да несвршеним глаголима дају предност као немаркираним члановима аспекатске опозиције. У једном новијем когнитивно-лингвистичком истраживању са ученицима основних и средњих школа, емпиријски су истраживани прототипи асоцијативним анкетама, при чему је један од добијених резултата да „у нултом контексту и код основаца и код средњошколаца убедљиво доминирају имперфективни глаголи као немаркирани чланови опозиције” (Вељковић Станковић 2013: 101).¹

На сличне недоследности наишли смо и у немачко-српским речницима и у контрастивним немачко-српским граматикама и уџбеницима. Као егземпларан можемо представити одељак о реченичним обрасцима у немачком и српском језику из најновије Контрастивне српско-немачке граматике У. Енгела и С. Срдих. У прегледима реченичних образаца за фреквентне немачке глаголе као корелат је навођен углавном по један српски глагол, час перфективног, час имперфективног вида, а у рејим случајевима и оба пара или глагол са префиксом у загради, као што се види на следећим изабраним примерима:

anziehen	обући (Енгел/Срдих/Алановић 2012: 68)
begrüßen	поздравити (69)
bestellen	поручити (69)
bringen	донети (75)
geben	дати (74)
unterbrechen	прекинути (71)
riechen	(на)мирисати (71)
schreiben	(на)писати (71)
waschen	(о)прати (72)
ablehnen	одбити, одбацити (68)
gießen	залити, заливати (70)
ändern	мењати, променити (68)

¹ Ауторка студије доминацију имперфективних глагола објашњава „свешћу о *отворености акционалне структуре догађаја*”: „примарно осећање времена” подразумева укљученост говорника у ситуацију што је могуће само код радњи несвршених глагола као процесу који је у току, док је „перфектив маркирани члан видске категорије, јер имплицира специфичну дистанцираност” (уп. Вељковић Станковић 2013: 93).

Како се ради о прегледу реченичних образаца, разумљиво је да су аутори тражили лексичке корелате аналогне семантике и рекције, док вид није био експлицитно обележаван нити разматран. Исто тако, у многим оваквим случајевима семантика глаголске одреднице у немачком језику или структура српског видског пара не налаже обавезно појављивање целог видског пара. Али, има и много примера где се као српски корелат могао појавити видски пар, нпр. код *geben* – дати/давати, *finden* – наћи/налазити, а није. Поред тога, на први поглед нелогично је и да се код неких глагола ипак дају оба вида, при чему критеријум за такву обраду није експлициран, а у појединим случајевима је као корелат немачком глаголу дат један, а у примеру други српски глагол:

<i>unterbrechen</i>	прекинути
Wir unterbrechen die	Прекидамо седницу (на двадесет минута)
Sitzung (für zwanzig Minuten)	(исто, 71, истицање О. С.)

Овакав приступ сугерише да је у погледу глаголског вида поступано спонтано и да су аутори тражили српски корелат који први семантички и по рекцији одговара немачком глаголу, тако да у овом прегледу можемо потражити индикаторе о постојању когнитивних, несвесних законитости у поступању са овом граматичком категоријом.

На први поглед чини се да у овој листи, кад је реч о аспекту, не постоји неко начело. Али, на други поглед, овај и слични прегледи глагола ипак откривају јасан принцип: по правилу су немачки глаголи са значењем епизодичности, пунктуалности, почетка или краја радње итд. описани српским перфективним, а они са акционалним значењем трајања, стања, понављања радње и слично – српским имперфективним глаголима, и то и у случајевима када постоји видски парњак потпуно истог значења². Ови индикатори неравноправног статуса чланова једног видског пара могу се допунити и другима – на пример њиховом различитом фреквенцијом у употреби или различитим статусом у домаћим лексикографским публикацијама. У истраживањима усвајања језика код деце такође је примећено да се чланови видског пара у дечјем говору не појављују у исто време него сукцесивно, тако да је у најранијим стадијумима развоја језички израз такорећи моновидски, а видски парњаци се усвајају много касније (уп. Гагарина 2008).

Управо овакви индикатори навели су немачког слависту Фолкмара Лемана да се позабави категоријама перфективног и имперфективног вида из когнитивне перспективе и развије теорију о аспекту као хетерогено организованој категорији са центром и периферијом. У наставку ћу представити ову теорију и приказати резултате сопственог емпиријског истраживања на корпусу српских глагола, које је требало да испита Леманову тезу.

² У овом раду полазимо од постојања тзв. „чистих видских парова”, творених и префиксацијом и афиксацијом.

2. Когнитивна теорија аспекта Фолкмара Лемана

У основи Леманове когнитивне теорије аспекта³ налази се хипотеза да аспекатске категорије у руском језику садрже функционално типичне и мање типичне елементе тако да не образују хомогене него хетерогене, степеноване категорије. Другим речима, категорија перфективних и категорија имперфективних глагола поседује одређен број типичних представника, по Леману алфа глагола, који чине центар своје категорије, и мање типичних, бета глагола, на периферији. У идеалном случају, видски глаголски пар састоји се од једног алфа и једног бета глагола, а алфа глаголи одликују се следећим дистинктивним особинама: они су чешће формално немаркирани, имају фреквентнију употребу и онтогенетски су примарни. Код видског пара *решиити* / *решавати* свршени глагол, *решиити*, представљао би алфа партнер а несвршени, *решавати*, бета.

Однос видских партнера међусобно и према ванјезичкој стварности Леман објашњава теоријом о развоју аспекатских категорија на почетку усвајања језика. За објашњење когнитивног утемељења категорија аспекта Леман преузима појмове из психолингвистике, у првом реду термин „психичког сада” (*das Psychische Jetzt*) неуролога Ернста Пепела (Пепел 1987), који по Леману одлучујуће детерминише развој језика и концепата епизодичности односно трајања у најранијим стадијумима усвајања језика.

Током перцепције акционалних радњи, у децјем развоју језика настају примарни појмови којима се перципирана радња језички кодира. У случају глагола, одлучујуће је да ли се радња перципира као јединствен, епизодичан догађај или као вишефазни или статични акт. Као когнитивни шаблон за одређивање ове разлике Леману служи ’психичко сада’ Ернста Пепела, који је експериментално показао да се вишефазни опажаји доживљавају као јединствена ситуација само у временском интервалу до око 3 секунде. Временски дужи опажаји остају когнитивно забележени као хетерогене, вишефазне или статичне ситуације. По Леману је овде зачетак формирања аспекатских категорија: ситуативни стимулуси деле се на епизодичне, који су опажени као целина у временском оквиру ’психичког сада’ (устајање, затварање врата, улажење у собу и сл.), и на вишефазне, статичне или нединамичне ситуације (писање, спавање, ходање, веровање...). Као прве концептуализације ових опажаја настају тзв. примарни ситуациони појмови (*primäre Situationsbegriffe*):

- примарни појмови **догађаја** за ситуације у оквиру ’психичког сада’
- примарни **процесуални** појмови за ситуације које обухватају временски више интервала и састоје се из више фаза (ходање)
- примарни **статични** појмови за нединамичне ситуације (вољење, веровање)

³ Теорија је представљена у Леман 1993 и Леман 2010, а као концептуална основа појављује се и у другим радовима овог аутора.

- примарни **результативни** појмови за опажање стања по завршетку извођења неке радње (нешто је сломљено, неко је ушао/изашао и сл.)
- примарни **интенционални** појмови за ситуације које се изражавају као намера, воља, морање, потреба идр.

Леман ове појмове схвата као концептуалне маске засноване на разликовању ситуација у раном опажању спољашњег света, и као такви они разликују основне ситуативне параметре: ситуативни облик (догађај, процес или статична ситуација), епизодичност, унутрашњу границу радње/теличност, трајање и, као онтогенетски последње, хронолошко ситуирање радње на временској скали. Примарни појмови се затим кодирају језичким формама: процесуални појмови презентском формом имперфективног глагола (*спавам, читам*), резултативни појмови претериталном формом перфективног глагола (*ушао, пала*), интенционални појмови инфинитивом или императивом (*седи!*), а статични појмови презентом имперфективног глагола (*волим*)⁴. Примарни појмови носиоци су тако примарних функција, сачињених од различитих обележја ситуације, који се појављују у кластерима, односно у међусобно комплементарним скуповима обележја. Јединство форме (примарни појам) и одговарајућег кластера особина (примарни процесуални појам и прогесивни кластер) ће у даљем развоју бити разбијено тако што ће се функционална обележја из различитих кластера комбиновати међусобно и на тај начин категорије отворити за експанзију на разнолике ситуације које више не морају обавезно бити детерминисане когнитивним шаблоном 'психичког сада'. Тако ће, на пример, телична радња грађења куће, независно од њеног стварног трајања у времену, бити обележена као радња са унутрашњом границом и потпасти под категорију перфективног аспекта, која је примарно настала на основу опажаја временски кратких, пунктуалних радњи. У овом случају су обележја процесуалности и унутрашње границе комбинована на нов начин, тако да је категорија перфективности проширена новим лексемама са новом комбинацијом обележја. У процесу овог растакања примарних кластера функција долази и до развоја деиктичких темпоралних функција (садашњости, прошлости, будућности), тако да се акционална обележја и одговарајуће лексеме у комбинацији са темпоралним функцијама изнова профилишу. Претеритална форма (*ушла*), која је примарно обележавала статичан резултат обављене радње у тренутку говора односно опажања, сада може обележавати и динамичан, епизодичан догађај у прошлости. Касније профилисање аспекатских функција одвија се у реченичном и контекстуалном окружењу, уз учешће неколико функционалних операција. Као онтогенетски последњи корак у развоју Леман описује изградњу наративних темпоралних функција у приповедачком тексту, који је по својој природи одвојен од референцијалног оквира наратора и са редукованим деиктичким елементима.

У вези са идејом о типичним и нетипичним представницима видских категорија и функционалном или формалном симетричношћу вида, Леман

⁴Примери за пољски језик у Леман 1990, а за руски у Леман 1992.

не посматра бинарни систем два аспекта у међусобном односу него предлаже степеновање унутар сваке аспекатске категорије, чиме је у Леман 1993 и започео обликовање своје когнитивистичке теорије. Испитујући корелацију између фреквентности глаголских лексема у употреби, њихових лексичких функција и формалне маркираности, он показује да су видски парњаци по правилу неравноправни по квантитативним мерилима, тј. да се један глагол из пара чини 'важнијим' од другог, и да је најчешће фреквентнији глагол и формално једноставнији.

Да би функционално објаснио ове феномене, Леман дели глаголе на оне који су онтогенетски настали перцепцијом ситуација из објективне стварности (алфа глаголи), и друге, који су настали рекатегоризацијом првих (бета глаголи). Примарни глаголи, који су тенденционално и фреквентнији, когнитивно привилегованији и најчешће формално немаркирани, чиниће центар своје видске категорије и фунгираће као основа за настанак секундарних, бета глагола, који чине периферију. Функционално-граматичка категоризација алфа глагола део је усвајања језика у његовом онтогенетском развоју, а сукцесивно му следи рекатегоризација у бета глаголе. У случају видских парњака, обе лексеме реферишу на исти ситуациони тип стварне радње, и у томе почива њихова заједничка лексичка функција. Оно што се мења је само акционално фокусирање ситуације, односно додатно фокусирање појединих обележја ситуације као што су епизодичност, процес, итеративност и сл. Рекатегоризација представља формалну и граматичку деривацију уз промену функционалних обележја лексеме, која на тај начин постаје секундарна утолико што је мотивисана не објективном ситуацијом него другом лексемом (алфа глаголом), а у том процесу и формално маркирана одговарајућим деривационим формантима (префиксима и инфиксима).

Следећи овај концепт глаголског вида, Леман долази до следеће дефиниције аспекта:

„1. Аспект се састоји из граматичке опозиције између израза чије функције се заснивају на обради директног или индиректног искуства из стварности и израза чије функције произлазе из формално изведене рекатегоризације.

2. Опозициони изрази имају неке заједничке функције – лексичке – а у неким функцијама се разликују – граматичким” (Леман 1993: 272).

Хипотезе о степенованости аспектских категорија Леман је проверавао испитивањем постојања корелације између алфа статуса, немаркираности и фреквентности на корпусу руских глагола, при чему је утврђена висока корелација између ових фактора. Анализирајући корелације лингвистичких и концептуалних (психолингвистичких) фактора, Леман показује на корпусу асоцијативног речника руског језика да постоји и упадљива корелација између когнитивно привилегованих, односно као асоцијација чешће навођених глагола и њиховог формалног облика, и наводи то као аргумент против традиционалне „поделе функција језичких израза на (формално оријентисан, логички предочен) лингвистички ниво и (интерференцијално оријентисан, психолошки предочен) концептуални ниво” (Леман 1993: 296).

Даље аргументе за тезу о степенованости категорије вида донели су радови истраживача који су пре свега у различитим психолингвистичким и развојнопсихолошким истраживањима пронашли потврде за когнитивну привилегованост одређених глаголских лексема из глаголског видског пара. Истраживања са руским матерњим говорницима изван руског језичког простора донела су сличне резултате, као и огледи са децом као испитаницима.⁵ У истраживањима о усвајању језика код руских говорника Леманове идеје показале су се као корисне за тумачење неких до сада недовољно објашњених процеса развоја аспекатских категорија у најранијим стадијумима дечјег говора (упр. Анштат 2008).

3. Теорија аспекта на српском корпусу

Како је у постојећим истраживањима Леманова теорија била експериментално испитивана на корпусу руског и пољског језика, занимало нас је да ли је могуће проверити тезу о алфа и бета статусу глагола и на српским примерима. За формирање огледа искористили смо могућност да испитамо билингвалне говорнике српског и немачког језика и саставимо двојезични психолингвистички тест. Пошто смо хтели да проверимо тезу о когнитивној привилегованости одређених глагола видских парова, употребили смо модел асоцијативног теста са очекиваним реакцијама на одређене стимулусе. Као стимулусе одабрали смо 48 високо фреквентних немачких глагола у инфинитиву, без реченичног контекста, а задатак за учеснике огледа је био да се за сваки глагол напише његов српски превод, и то реч која испитанику прва падне на памет. Контролисан је билингвалан статус испитаника и време израде теста, а учесници нису знали позадину истраживања. Теоријска хипотеза ослања се на чињеницу да ће немачки глагол као стимулус бити у аспекатском смислу неутралан, тј. неодређен, тако да ће као реакцију изазвати онај видски партнер у српском који је когнитивно привилегован. При избору стимулуса водило се рачуна о томе да би се као реакција увек могле појавити две лексеме – видски пар без или скоро без семантичке разлике, дакле, чист аспекатски пар, као на пример код стимулуса *öffnen*, где су се могли појавити 'отворити' и 'отварати', или код *bleiben* – 'остајати' или 'остати' и сл. Исто тако, бирани су глаголи ниске полисемичности и са што мање могућих различитих лексема као потенцијалних српских корелата.

У 20 прегледаних, важећих тестова резултати су скоро потпуно идентични и поклапају се и са појавама примећеним у листи глагола из контрастивне граматике. Као реакција је у огромном броју случајева дата глаголска лексема у инфинитиву, а само на појединачним местима нека друга врста речи, углавном глаголска именица. Што се тиче наведених глагола, као реакција се у највећем броју случајева појављује само један глагол, а веома ретко видски

⁵ Упр. Анштат 2008, Гагарина 2008, Класмајер 2015.

пар. Према Лемановој теорији, испитаници су као асоцијацију навели когнитивно привилеговану и онтогенетски примарну лексему, тј. алфа глагол, који се појављује као прототипичан носилац значења за дату објективну ситуацију. Аспектуално неутралан стимулус из другог језика активирао је притом концепте релевантних карактеристика објективне ситуације (трајање, достизање унутрашње границе, епизодичност и пунктуалност), које су као реакцију у српском изазвале појаву оног аспекта за који су те карактеристике дистинктивни маркери.

На основу добијених резултата могуће је издвојити три групе глаголских лексема према категоријама аспекта, акционалог облика 'иманентне унутрашње границе' (теличности) и уједначености у добијеним одговорима испитаника. Једну групу чинили би ателични глаголи дуративног значења који су по правилу као реакцију изазвали српски несвршени глагол, као на пример:

стимулус	реакција: асп.	постотак у %	наведени глаголи
schreiben	ипф.	100	писати
singen	ипф.	100	певати
lesen	ипф.	100	говорити, причати
streiten	ипф.	95	свађати се

Слични резултати али са нижим постотком добијени су код транзитивних дуративних глагола са инхерентном границом, где је било и малобројних перфективних реакција:

стимулус	реакција: асп.	постотак у %	наведени глаголи	алтернативни одговори
putzen	ипф.	90	чистити, рибати	очистити
waschen	ипф.	85	прати	опрати
bremsen	ипф.	83	кочити	закочити, укочити

Бројчано највећу групу чине глаголске одреднице са значењем теличности у ширем смислу, односно са акционалним видовима епизодичности, пунктуалности, промене стања, достизања инхерентне границе и слично. У убедљиво највећој мери они су асоцирани са српским свршеним глаголима:

стимулус	реакција: асп.	постотак у %	наведени глаголи
finden	пф.	100	наћи
bestellen	пф.	100	поручити
retten	пф.	100	спасити
öffnen	пф.	95	отворити
verlieren	пф.	95	изгубити
aufstehen	пф.	100	устати, дигнути се
schenken	пф.	95	поклонити, даровати

Овако уједначени резултати у добијеним одговорима примећују се код отприлике две трећине стимулуса. Нешто мање уједначене су реакције код десетак глаголских одредница, где је постотак појављивања исте, очекиване реакције, испод 80%. Исто тако, код ових глагола појављивали су се појединачно и одговори где су наведена оба глаголска вида. То се десило, на пример, код следећих стимулуса:

стимулус	доминантна реакција и постотак	наведен глагол	алтернативна реакција и постотак	наведен глагол	остале реакције
übersetzen	пф. 55%	превести	ипф. 35%	преводити	пф. + ипф. 10%
wiederholen	пф. 78%	поновити	ипф. 22%	понављати	–
fallen	пф. 70%	пасти	ипф. 20%	падати	пф. + ипф. 10%
gefallen	ипф. 63%	свиђати, допадати	пф. 37%	свидети, допасти	–
sich erinnern	пф. 65%	сетити се	ипф. 35%	сећати се	–

Овакви глаголи би могли одговарати Лемановој касније уведеној категорији дифузних лексема који алфа или бета статус стичу тек у конкретном контексту, у зависности од фокусирања радње, темпоралних одредница, тема-рема-односа и сл. Они садрже компоненте и процесуалности али и достизања инхерентне границе, при чему је у зависности од контекстуалних фактора могућа профилација једног или другог аспекта. Претпоставка је да би додатни тестови са овим глаголима у реченичном или другачијем асоцијативном контексту у овом случају дали прецизније резултате.

Наведени резултати огледа поткрепљују у целини Леманову теорију о когнитивној и функционалној асиметрији видских парова и на српским примерима и потврђују примећене феномене из лексикографске праксе у

обради глаголских јединица. Леманова теорија и сама је овде схваћена као концептуално отворена теорија која почива на више поставки које су и даље предмет дискусије, као на пример само постојање чистих аспекатских парова или аспектуалне деривације морфолошким средствима. Као когнитивна теорија, она покушава да превазиђе методолошке и термилошке слабости постојећих когнитивистичких истраживања категорије аспекта, као што су концепти менталних модела (Дарст-Андерсен 1992) или Дикијевих аксиома (Дики 2000), а са теоријом о типичним и нетипичним представницима видских категорија и степенованости аспекта нуди и концептуална решења за нека отворена питања из области видског парњаштва, аспекатске симетрије и онтогенетског језичког развоја.

ЛИТЕРАТУРА

- Анштат 2008:** T. Anstatt, „Lexikalisierung des Aspekts? Alpha- und Beta-Verben bei bilingualen russisch-deutschen Kindern”, у: *Aspekte, Kategorien und Kontakte slavischer Sprachen* (ред. В. Brehmer et al.), Hamburg: Kovač, 13–28.
- Вељковић Станковић 2013:** Д. Вељковић Станковић, „Могућности примене когнитивног приступа у настави српског језика (на примеру обраде граматичке категорије глаголског вида)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/3, 85–113.
- Гагарина 2008:** N. Gagarina, „Gestufte Nature of Aspectual Pairs”, у: *Aspekte, Kategorien und Kontakte slavischer Sprachen* (ред. В. Brehmer et al.), Hamburg: Kovač, 161–172.
- Грицкат 1985:** И. Грицкат, „Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII, 197–203.
- Дарст-Андерсен 1992:** P. Durst-Andersen, *Mental Grammar. Russian Aspect and Related Issues*, Ohio: Columbus.
- Дики 2000:** S. M. Dickey, *Parameters of Slavic Aspect: a Cognitive Approach*, Stanford: CSLI Publications.
- Енгел/Срдић/Алановић 2012:** U. Engel, S. Srdić, M. Alanović, *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil I: Der Satz*, München: Otto Sagner.
- Клајн 2011:** И. Клајн, „Видски парови у лексикографској перспективи”, *Глас САНУ CDXVIII*, Одељење језика и књижевности, књ. 27, 51–83.
- Класмајер 2015:** C. Clasmaier, *Die mentale Repräsentation von Aspektpartner-schaften russischer Verben*, Leipzig: Biblion Media.
- Леман 1990:** V. Lehmann, „Zur ontogenetischen und diachronen Entwicklung grammatischer Kategorien des Polnischen”, у: *Slavistische Linguistik 1989* (ред. W. Breu), München: Sagner, 167–188.

- Леман 1992:** V. Lehmann, „Terminativität als Sonderfunktion des imperfektiven Aspekts“, у: Т. Reuther (ред.), *Slavistische Linguistik 1991*, München: Sagner, 227–240.
- Леман 1993:** V. Lehmann, „Die russischen Aspekte als gestufte Kategorien“, *Welt der Slaven*, 38/2, 265–297.
- Леман 2010:** V. Lehmann, „Der slavische Aspekt im Licht der kognitiven Linguistik“, *Die slavischen Sprachen im Licht der kognitiven Linguistik / Славянские языки в когнитивном аспекте* (ред. Т. Anstatt et al.), Wiesbaden: Harrassowitz, 77–99.
- Пепел 1987:** E. Pöppel, *Grenzen des Bewußtseins. Über Wirklichkeit und Welterfahrung*, München: dtv.

Olga Stojanović

ZU DEN VERBALEN ASPEKTPAAREN AUS DER KOGNITIVEN UND KOMPARATIVEN
PERSPEKTIVE

Zusammenfassung

Aufgrund einiger Indikatoren für den asymmetrischen Status der verbalen Aspektpaare in den slavischen und in der serbischen Sprache wird die Annahme von einem funktionalen und kognitiven Gefälle zwischen den Gliedern des Aspektpaares diskutiert. Eine theoretische Antwort auf diese Frage bietet die kognitive Aspekttheorie des deutschen Slavisten Volkmar Lehmann, die in Grundzügen vorgestellt wird. Die Grundhypothese dieser Theorie wird am Korpus der frequenten serbischen Verben in einem psycholinguistischen Experiment mit biligualen Teilnehmern überprüft, deren Ergebnisse hier vorgestellt werden.

Кључне речи: Verbalaspekt, Aspektpaare, kognitive Linguistik, empirische Forschung, deutsch-serbische kontrastive Linguistik.

Весна Н. ЂОРЂЕВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 03. 04. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

ВИДСКИ ПАРОВИ И ПРЕФИКСАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ПРЕФИКС *ИЗ-*)**

Полазећи од схватања да је видски парњак глагол који се са мотивним глаголом подудара у бар једној семантичкој реализацији, чије је рекцијско и контекстуално окружење исто као код мотивног глагола и који се даље не може имперфективизовати, размотрићемо домаћу литературу у којој се префикс *из-* посматра као перфективизатор и указати на теоријске неусаглашености у погледу издвајања видских парњака на *из-*. Граматичка функција префикса *из-* традиционално се у лексикографији представља као 'довођење радње до краја' и у том значењу јављају се глаголи који се, уколико задовоље остале критеријуме, сматрају видским парњацима. Циљ овог рада је проверити да ли се видски парњаци на *из-* јављају и у осталим значењима префикса *из-* која се дају у речницима.

Кључне речи: видски пар, префикс *из-*, перфективизација, префиксација, српски језик

1. У српском и другим словенским језицима глаголи су увек одређеног вида (свршеног или несвршеног), с изузетком двовидских (и малобројних једновидских глагола) и могу образовати видски пар. Под видским паром подразумевају се два глагола истог лексичког значења, а различитог видског,¹ што је дефиниција општеприхваћена (и често понављана) у србистичкој

* vesna.djordjevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај чланак је резултат рада на пројекту „Опис и стандардизација савременог српског језика” (178021), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У лингвистици још увек нема сагласности око питања шта представља инваријантно видско значење, односно која су обележја значења перфективности и имперфективности. Уколико се узму у обзир резултати различитих теоријско-методолошких приступа овој проблематици, може се извести уопштени закључак: „да се инваријантно значење СВ, који има компактну моноцентричну структуру, заснива на сталном (маркираном) диференцијалном комплексу обележја 'достизање унутрашње апстрактне границе тока радње' – 'недељива целовитост (потпуна завршеност с обзиром на почетак, средину и крај) радње', као и на њима изазваној последици – обележју 'појава новог стања' ('настанак нове ситуације – догађаја'), који се међусобно допуњују, одражавајући различите стране видске семантике [...]. НСВ, који се одликује дифузном,

литератури (в. Стевановић 1991: 541, Мразовић/Вукадиновић 2009: 84, Пипер/Клајн 2013: 177 и др.). Међутим, када видски пар чине имперфективни глагол и префиксирани перфективни глагол, није једноставно одредити која су два глагола иста лексички а различита видски, што су потврдили приступи анализи видских парњака на конкретним примерима (в. Грицкат 1966–1967, Грицкат 1967, Дешић 1985, Ђуровић/Спасојевић 2014). Разлог томе свакако је и у теоријској неосветљености питања видског пара, односно непостојању јасних критеријума за издвајање видских парњака, на шта се указује и у радовима новијег датума (уп. Ђуровић/ Спасојевић 2014, Шарић 2011).²

1.1. У контексту глаголског вида суфиксација има повлашћен положај – сматра се граматичким процесом, а префиксација деривационим, о чему сведочи и поступак у *Нормативној граматици српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна: „Суфиксација је најрегуларнији начин изражавања вида. Видским паровима у најужем смислу припадају, дакле, парови као *обрадити – обрађивати, поклонити – поклањати, преписати – преписивати*.“³

1.2. Две су главне разлике између суфикса и префикса као средстава за промену вида. Иако не постоји један јединствени префикс нити један јединствени суфикс који би се додавао глаголима и мењао им видско значење, ипак сваки свршени глагол има свој суфикс за имперфективизацију, док несвршени глагол има више префикса за перфективизацију (*писати – дописати, записати, исписати, написати, уписати* итд.). Друго, уврежено је мишљење да се свршени глагол и од њега суфиксацијом изведен несвршени не разликују лексички: на пример, у пару *разбити – разбијати* значењска разлика је само видска, док *дописати* у односу на *писати* носи и додатно (лексичко) значење. Изучаваоци словенског вида који строго разграничавају префиксацију као деривациони процес и суфиксацију као граматички не признају учешће префикса у образовању видских парова. Међутим, постоје префиксирани глаголи у којима је тешко установити лексички нанос префикса (*писати – написати*) и таквим глаголима неки аутори признају статус видског парњаштва, а њиховим префиксима улогу граматичке перфективизације (Виноградов 1947, Грицкат 1996–1967, Млинарчик 2004).⁴

1.3. Дакле, поједини префикси представљају средства граматичке перфективизације (*на-* у *написати*), а поједини имају лексичку функцију (*до-* у *дописати*): „Видски пар у ширем смислу чине, поред претходно наведеног, и свака два глагола (тј. два облика двеју различитих речи) који се семантички разликују само по видском значењу, а формално само по суфиксу или префиксу који ту видску разлику изражава, нпр. *чинити–учинити*“ (Пипер/Клајн 2014: 177). Експлицитније изражено становиште да не могу сви пре-

слабо центрираном структуром, односно нејасним границама између посебних (варијантних) значења, као и њиховим преплитањем, семантички је немаркиран, неутралан у односу на наведена обележја [...]” (Војводић 2013: 332). Уп. и Новаков 2005: 11–25.

² О терминолошким неусаглашеностима у вези с видским паровима в. Новак Милић 2010.

³ Ђуровић/ Спасојевић (2014: 185) примећују да се овај поступак у *Нормативној граматици српског језика* разликује од досадашњег посматрања видских парова у српским граматицама, где је вид увек сматран класификационом категоријом.

⁴ О тзв. празним префиксима в. Шарић 2011.

фиксати бити чланови видског пара налазимо у Д. Војводић (2013: 332): „Видски пар се образује помоћу: 1. префикса за СВ (перфективизација), као што су: *до-*, *за-*, *из-*, *на-*, *об-*, *од-*, *по-*, *под-*, *пре-*, *пред-*, *про-*, *раз-*, *с-*, *у-*, *уз-* (*вршити* – *довршити* / *завршити*, *каснити* – *закаснити*, *вући* – *извући*, *учити* – *научити*, *прати* – *опрати*, *пењати* / *пети се* – *понети се*, *читати* – *прочитати*, *шити* – *сашити*, *ловити* – *уловити*); [...]. Префиксацијом се може образовати и глагол СВ са новим лексичким значењем, који не чини видски пар са 'полазним' глаголом НСВ (*писати* – *дописати*, *исписати*, *описати*, *пописати*, *преписати*, *уписати*), али може додавањем суфикса образовати нови видски пар (*дописати* – *дописивати*, *описати* – *описивати*, *преписати* – *преписивати*)”.

1.4. За готово сваки префикс Академијина *Грамматика руског језика*⁵ из 1960. године наводи као једно од значења „доћи до резултата / краја радње”, којим се означава да префикс носи само значење перфективности (Јанда 1986: 20).⁶ Ипак, одредити када глагол значи само „доћи до резултата / краја радње” није једноставно, јер како глаголи нису моносемантични, подударана у значењима мотивног и префиксираног мотивисаног глагола само су делимична (Спасојевић/ Ђуровић 2014), па се у појединим радовима предлаже усвајање становишта да видски пар чине два глагола различитог вида којима је бар једна лексичко-семантичка реализација иста (Грицкат 1966–1967, Грицкат 1967, Дешић 1985, Спасојевић/Ђуровић 2014).

1.4.1. Као провера граматикалности префикса узима се и тест секундарне имперфективизације – образовања секундарно имперфективизованог глагола од префиксираног перфективног глагола (*писати* – *исписати* – *исписивати*), јер се сматра да уколико постоји потпуна значењска подударност првог и другог члана, не би било потребе за творењем трећег.⁷

1.4.2. У случају видског двојства и контекстуално и рекцијско окружење мора бити једнако (Грицкат 1966–1967: 199–200), Грицкат 1967: 124–125).

1.5. Полазећи од схватања да је видски парњак глагол који се са мотивним глаголом подудара у бар једној семантичкој реализацији, чије је рекцијско и контекстуално окружење исто као код мотивног глагола и који се даље не може имперфективизовати, размотрићемо студије у којима се префикс *из-* посматра као перфективизатор и указати на теоријске неусаглашености у погледу издвајања видских парњака на *из-*. Граматичка функција префикса *из-* традиционално се у лексикографији представља као 'довођење радње до краја' и у том значењу јављају се глаголи који се, уколико задовоље остале критеријуме, сматрају видским парњацима. Како бисмо проверили да ли се и међу глаголима на *из-* који нису у речницима уврштени у значење 'довођење радње до краја' могу издвојити видски парњаци, ексцерпирани смо из једнотомног *Речника српског језика* Матице српске (РСЈ) глаголе на *из-* који испуњавају критеријуме видског парњаштва, а потом сагледавали њихова

⁵ *Грамматика русского языка*, том 1, Фонетика и морфология.

⁶ Приступ значењу префикса какав је у поменутој граматичи, као и у радовима аутора који се ослањају на њега, сматра се традиционалним приступом (Јанда 1986).

⁷ О секундарној имперфективизацији и „хетеросемији несвршеног глагола” в. Грицкат 1967.

значења у односу на значењске групе префикса *из-* дате у речницима. Семантички описи глагола преузимају су из РСЈ.

2. Префикс *из-* представља веома продуктиван и фреквентан префикс, који поред основног облика има и пет аломорфа: *иж-*, *ис-*, *иш-*, *и-*, *иза-* (Клајн 2002: 234). У домаћој литератури издвојен је као префикс који учествује у чистој граматичкој перфективизацији (Грицкат 1966–1967, Клајн 2002, Пипер/Клајн 2014).

2.1. У *Нормативној граматици српског језика* наводи се да: „Чисту перфективизацију имамо у глаголима *изгубити*, *изменити*, *израдити*, *искористити* и многим другима” (Пипер/Клајн 2014: 245), а у *Творби речи у савременом српском језику (слагање и префиксација)* констатује се да је префикс *из-* нарочито продуктиван као средство за перфективизацију и да ту функцију обавља у великом броју глагола различите семантике: *израдити*, *извршити*, *искористити*, *изгубити*, *израчунати*, *исц(иј)епати*, *искидати*, *искварити*, *испрљати*, *изм(ј)ерити*, *изм(иј)енити*, *испричати*, *изл(иј)ечити*, *издубити*, *изгрести*, *испећи*, ређе у непрелазним и повратним глаголима (*израсти*, *изгор(ј)ети*, *иструнути*, *излуд(ј)ети*, *изругати се*) (Клајн 2002: 234–237). У оба наведена дела у примере чисте перфективизације префиксом *из-* убројани су и глаголи наспрам којих постоји секундарно имперфективизован члан, што, дакле, није критеријум који се узимао у обзир приликом установљавања видских парњака.

М. Стевановић (1964: 437) примећује да постоје глаголи на *из-* код којих се не издваја друго значење глаголског префикса до значења ’само извршавање радње до краја’: *извршити*, *излудети*, *излупати*, *изморити*, *измучити*, *измутити*, *исцепати*, *изгладити*, *изгорети*, *изгрдити*, *изнурити*, *исплетсти*, *испоредити*, *испробати*, *истрљати*, *излечити*, *измислити*, *измерити*, *испунити*, *изменити*, *измешати*, *изиграти*, *ишчекати*, *изградити*, *исписати*, *ишарати*, *израчунати*. Међу примерима у којима аутор не осећа нанос ниједног другог значења до значења извршења радње исказане мотивним глаголом нашли су се и примери у студији Клајн 2002 сврстани у сативно значење, које се сматра одвојеним од чисто видског: *измучити*, *изгрдити*, *изградити*, *исписати*, *ишарати*.

2.1.1. Наиме, И. Клајн (2002: 236) уочава да праве парњаке на *из-* треба разликовати од глагола који представљају варијанту сативног значења, а означавају ’радњу која се врши у потпуности, колико год је могуће’. Наведено значење илустровано је следећим примерима: *исписати*, *ишарати*, *искитити*, *изградити*, *изређати*, *избројати*, *испричати*, *изљубити*, *изучити*, *истражити*, *искувати*, *испуцати*, *истрајати*, *испресавијати*, *изукритати*. Међутим, неки од наведених глагола могу се тумачити другачије. Тако, Ј. Шарић (2011: 10), наводећи размимоилажења око одабира видских парњака у хрватским радовима, поставља питање зашто се уз глагол *бројати* наводи свршени глагол *пребројати*, који не пролази тест секундарне имперфективизације, а не наводи се глагол *избројати*. И. Грицкат (1966–1967) у глаголе чија се различита значења и подзначења преводе у граматичку перфективност употребом различитих префикса убраја и глагол *бројати*: „израчунава-

ти збир – *избројати*; израчунавати збир указујући на сваку посебну јединицу, именујући је – *пребројати*; сматрати за некога или нешто – *убројати*.” Глагол *избројати*, осим што се семантички подудара с основним глаголом (или бар једном његовом семантичком реализацијом), испуњава и формални услов за статус видског парњака, јер нема потврђеног секундарног имперфектива изведеног од њега. Приметићемо да се глагол *ишарати* у свом примарном значењу ‘украсити шарама, сликама’ семантички поклапа са секундарном семантичком реализацијом глагола *ишарати* ‘украшавати, улепшавати шарама (обично у боји: ускршња јаја, чарапе, кутију)’, а секундарно имперфективизовани глагол *ишаравати није потврђен, па нема јасних разлога зашто глагол *ишарати* нема исти статус као, претпостављамо, *наишарати*. Могуће је да су поједини глаголи фреквентнији од других, што треба проверити корпусним истраживањима, али семантичких и формалних препрека за признавање улоге видског парњака глаголима *избројати* и *ишарати* нема.

2.1.1.2. Разликовање правих перфектива и глагола који означавају потпуност извршења радње задаје потешкоће, а предлог „Да није реч о обичном перфективу види се када упоредимо нпр. *изљубити* и *пољубити*, *изударати* и *ударити*, *изучити* и *научити* (Клајн 2002: 236)” не пружа решење у примерима типа *избројати* и *пребројати*; *ишарати* и *наишарати*, *испеглати* и *опеглати* и сл. Потешкоће увиђа и сам аутор наводећи да: „Код многих глагола, међутим, та разлика није лако уочљива, поготову не код оних као *испунити*, *исцрпсти*, *истр(и)ебити*, где и прости глагол својим значењем подразумева потпуност радње (Исто, 236)”. Са друге стране, И. Грицкат (1966–1967: 207) такве глаголе сматра правим перфективима и, говорећи о значењу префикса *из-* које назива ‘вршење до постигнућа циља, до исцрпљивања могућности одн. интереса за радњу’, наводи следеће: „Разумљиво је да у већини случајева, прилазећи основном глаголу, префикс снабдева глаголску сложеницу том лексичком модификацијом, али има основних глагола који на извесне начине и значе напредовање ка таквом циљу, те се уз њих описана лексичка функција префикса *из-* растапа у граматичку: *ишибати* (у смислу извршења казне) – *ишибати*, *тући* – *истући*, *мрцварити* – *измрцварити*”.

2.2. Према И. Грицкат (1966–1967: 206–207), два значења префикса *из-* учествују у видском парњаштву: значење ‘вађења, црпења, избацивања из нечега’ и значење ‘постигнућа циља до исцрпљивања могућности одн. интереса за радњу’, а наведени су и случајеви немотивисане, односно језичком аналогijом остварене перфективизације: *причати* – *испричати*, *губити* – *изгубити*, *вршити* – *извршити*. Међутим, семантика (словенских) префикса често је непрозирна или се другачије тумачи у различитим теоријско-методолошким приступима,⁸ па чак и кад знамо значење префикса, не можемо претпоставити да ће се у споју с конкретним глаголом нова јединица семантички поклапати с полазном а разликовати се само по виду или да наспрам новонастале јединице неће стајати секундарни имперфектив.

⁸ В. нпр. Белај 2008, Јанда 1986.

2.3. Иако се префикс *из-* у литератури наводи као пример префикса перфективизатора, наведене неусаглашености указују на тешкоће у одређивању глагола у којима префикс остварује ту функцију. Приликом одређивања видских парњака на *из-* потешкоће се јављају услед додиривања категорије вида и акционалности. Сативно значење у литератури именовано као 'радња која се врши у потпуности, колико год је могуће' није једноставно одвојити од значења 'довођење радње до краја', што илуструју примери *избројати*, *ишарати*, те, на пример, глаголи ударања: *батинати* – *избатинати*, *деветати* – *издеветати*, *макљати* – *измакљати*, *тући* – *истући*, *шамарати* – *ишамарати*, *ћушкати* – *ишћушкати*, *лемати* – *излемати*, *кундачити* – *искундачити* и др.

3. У описним речницима српског језика једно од значења датих уз префикс *из-* јесте и значење 'извршење радње до краја', које би требало да обухвата оне глаголе с префиксом *из-* у функцији чисте перфективизације. Међутим, видски парњаци појављују се и у другим значењима датим уз одредницу *из-*.⁹

3.1. Значење '(1а) покретање из унутрашњости чега (најчешће напуштање ограниченог простора)' обухвата глаголе људског кретања (*изићи*, *избаљати*, *испливати*, *истрчати* и сл.), који не представљају парњаке својим мотивним глаголима,¹⁰ јер њихово значење увек подразумева усмереност кретања (потеклу од просторног значења префикса *из-*). Прелазни глаголи типа *изнети* такође носе ову семантичку црту и не могу се укључити у видско парњаштво. Осим што се значењски разликују од мотивних глагола, глаголи овог типа подлежу готово по правилу секундарној имперфективизацији. Изузетак је глагол *извадити*, који у односу на претходно поменуте глаголе представља посебан значењски подтип и готово читавом својом полисемантичком структуром одговара полисемантичкој структури мотивног глагола *вадити*¹¹: *вадити* (1а) 'вадити ствари из ормара' – *извадити* (1а) 'извадити ствари из ормара'; *вадити* (1б) 'вадити зуб / крв / очи' – *извадити* (1в) 'извадити зуб / крв / очи'; *вадити* (2а) 'вадити грађу / примере' – *извадити* (3) 'извадити грађу / примере'; *вадити* (2б) 'вадити пасош / личну карту' – *извадити* (5) 'извадити пасош / личну карту'; *вадити* (2в) 'вадити карте / улазнице' – *извадити* (5) 'извадити карте / улазнице'; *вадити* (4) 'вадити из затвора / из шкрипца / из дугова' – *извадити* (2) 'извадити из затвора / из шкрипца / из дугова'.¹² Глагол *извадити* не подлеже секундарној имперфективизацији, те

⁹Класификација значења преузета је из РСАНУ. РСЈ бележи иста значења, а сличан опис дат је и у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), с тим да се у њему и 'промена положаја' издваја као посебно значење у примерима: *изврнути*, *извратити*, *изваљати*, а 'извршење радње до задовољења' није издвојено као посебно.

¹⁰Изузетак су глаголи типа *истрчати*, који могу бити прелазни у одређеним контекстима: *трчати стазу* – *истрчати стазу*.

¹¹Као пример нећемо наводити читаве семантичке описе из речника, већ само допуне којима се илуструје дато значење.

¹²Значења глагола *вадити* у РСЈ дата под 1в, 1г и 3 у истом извору нису потврђена за глагол *извадити*, али на основу примера датих за глагол *вадити*, јасно је да се се и глагол *извадити* може употребити у истим семантичким реализацијама, само као перфективни корелат: *вадити* (1в) вадити воду / течност – *извадити* воду / течност; *вадити* (1г) вадити руду / кромпир – *извадити* руду / кромпир; *вадити* (3) вадити флека / мрље – *извадити* флека / мрље.

представља видски корелат мотивном глаголу.¹³ У наведеном примеру слика „излазак из нечега”, коју префикс *из-* носи, поклапа се са радњом исказаном мотивним глаголом (радња вађења подразумева да предмет излази / бива извучен из нечега). У грађи нисмо пронашли више потврда за глаголе овог подзначања који би представљали видске парњаке. Као посебан значењски подтип могли би се издвојити глаголи: *ижђикати*, *ижђикљати*, *избујати*, *исклијати*, *испунити*, *иштркљати*, *искуљати*, *ишикљати*, *искипети*, који својим значењским опсегом испуњавају критеријуме за видско парњаштво. Њихови мотивни глаголи подразумевају кретање навише ентитета на који се радња односи, по чему би се могли сврстати и у групу ’(г) кретање навише’, а у семантици префиксираних глагола подразумеван је и излазак ентитета на који се радња односи из ограниченог простора: клијати из земље, кипети из лонца, шикљати из црева итд.

3.2. Наведеној значењској групи блиски су глаголи којима се означава ’(г) кретање навише’: *испузати*, *испентрати се*, *испети се*. Ови глаголи представљају видске парњаке мотивним глаголима судећи по речничком опису и примерима: *пентрати се* ’верати се, пети се’ – *испентрати се* ’пентрајући се попети се, узверати се: ~ на брег’; *пети* ’(некога, нешто) дизати у висину, успињати: ~ дете на кркаче, ~ ствари на таван’ – *испети* ’пренети са нижег на више место, ставити на више место, попети, издићи: ~ сто на бину, ~ дете на сто’; *пети се* ’ићи узбрдо или у висину; пентрати се, верати се: ~ на дрво, ~ степеницама’ – *испети се* ’пењући се доспети на више место, попети се: ~ се на дрво’. И глагол *испузати* подударан је са секундарном семантичком реализацијом глагола *пузати* ’(2б) пети се (уз дрво, стену и сл.) хватајући се, држећи се рукама и ногама’), али није нађена потврда рекцијске подударности.

3.3. За глаголе са значењем ’(б) изузимање, одстрањивање, одвајање: *изабрати*, *издвојити*, *искључити*, *изоставити*, *избацити*’ остваривање односа видског парњаштва није карактеристично – лексичко значење префиксираних глагола разликује се од семантике мотивног глагола и развијају се секундарне имперфективизације.

3.4. Глаголи значења ’(1в) постизање, добијање, стицање онога ради чега се врши радња основнога глагола’ (*измолити*, *искукати*, *испросити*, *извојевати*, *изнудити*, *измамити*, *изборити*) неће образовати видске парове, јер, како објашњава И. Грицкат (1966–1967: 200–201): „Погодак или добијање, тј. успех, јесте спољни фактор (ванглаголска резултативност) сличан ономе који имамо у глаголу *напипати* према *пипати*, а то се никако не сме сматрати атрибутом саме перфективности”. Овде ће доћи и глаголи: *изварати* (1), *изгати*, *испросјачити*. Међутим, неки од ових глагола у појединим значењским реализацијама могу представљати видске парњаке мотивним глаголима: *гатати* ’(1а) проричати, предсказивати будуће догађаје, судбину или погађати чињенице из прошлости (гледајући у карте, длан, талог кафе и

¹³ И глагол *ишчупати* семантички корелира са мотивним глаголом и значењски припада истом типу као и *извадити*, али за њега речници бележе секундарну имперфективизацију *ишчупавати*.

др.) – *изгатати* '(2) прорећи, предсказати гагајући'; *молити* '(2б) изговарати текст, речи неке молитве: ~ молитву, ~ псалме' – *измолити* '(2) изговорити, очитати молитву: ~ Оченаш'.

3.5. Значење 'извршење радње у довољној мери, до zasiћења' представљено је повратним глаголима према којима углавном нема рефлексивне реализације као мотивне: *испричати се, испавати се*, па формална једнакост видских парњака није испуњена. У ову групу спадају глаголи који су у студији Клајн (2002: 236) означени као сативни ('радња се врши до задовољења потребе или до смирења емоције која ју је изазвала').

3.6. Видски парњаци неће се појавити у групама 3а и 3б, којима припадају глаголи дистрибутивне семантике. У наведеним речничким примерима изузетак је глагол *избушити*, чије лексичко значење 'начинити једну или више рупа на нечему, пробушити, пробити: ~ зид, ~ рупу' одговара примарној семантичкој реализацији мотивног глагола *бушити*: '(1) правити рупу, рупе (у нечему), пробијати; правити, стварати на тај начин (рупу, рупе и сл.): ~ дрво, ~ камен, ~ карте; ~ рупе, ~ тунел'. Дистрибутивност је у овом случају и у самом мотивном глаголу. РСЈ бележи још један глагол овог типа без секундарне имперфективизације: *изрешетати* ('пробушити на више места, избушити (као сито): ~ мецима кров') – *решетати* '(3) засипати оружаном ватром; пробијати, бушити мецима'.

3.7. Видски корелати мотивноме глаголу појављују се у групи '(3в) распрострањеност радње на цео предмет, у свим правцима': *избраздати, ишарати, исећи*. Следећи речничке примере, глаголе овог типа сврставамо у три значењске подгрупе (према ефекту радње на предмет):

1. радњом се задира испод површине предмета: *избраздати, изглодати, изгулити, изгребати и изгрести, изрити, изровати*.

2. прекривање, углавном површине предмета, и то додавањем новог слоја: *измалати, измалтерисати, измоловати, ишарати*¹⁴, *ишкрабати, ишпартати, исликати*¹⁵. Глаголи којима се означава непожељно третирање предмета (прљање): *избрљати, искаљати, измастити, измрљати, испоганити, испрљати, исфлекати* могу се издвојити као посебна тематска група.

3. раздвајање предмета на делове или одвајање дела или делова предмета / уситњавање: *искидати, искомадати, искресати, искрхати, искршити, измлетати, испарати, испарчати, испилати, исећи, истестерати, истуцати, исцепати, ишчеречити*. Секундарне имперфективизације глагола овог значењског типа готово да се не развијају.

¹⁴ Иако представљају другу тематску скупину у односу на глаголе типа *измоловати*, исти тип глаголског процеса представљају и радње писања и сликања које подразумевају својеврсно прекривање хартије или другог материјала писаним текстом и сликама (*ишарати* – *ишарати, ишкрабати* – *ишкрабати* и сл.), на шта нас наводе и речнички описи: *исликати* – прекрити сликама, *ишпартати* – повући праве линије по нечему, *ишарати* – 3. прекрити какав текст мноштвом накнадно написаних делова, бележака, маргиналија и сл.; 2. а. прекрити, осути пегама, оспицама, мрљама (РСАНУ).

¹⁵ Иако би се могао замислити секундарно имперфективизован глагол од глагола *исликати*, као и од неких других наведених глагола, секундарни имперфектив није забележен у описним речницима српског језика, што је био критеријум којим смо се водили у раду.

4. Анализа значења глагола изведених префиксом *из-* показала је да се видски парњаци на *из-* јављају и ван значењске групе 'извршење / довођење радње до краја, престанак радње', која се традиционално схвата ознаком чисте перфективности. Изразита тендеција ка остваривању чисте перфективизације присутна је код глагола који означавају распрострањавање радње на цео предмет. Глаголи овог типа ређе се секундарно имперфективизују (они са подзначењем 'раздвајање предмета на делове' нису склони секундарној имперфективизацији), али потпуна правилност у том погледу изостаје. Глаголи на *из-* којима се означава покретање из унутрашњости чега и кретање навише такође могу представљати видске парњаке, у ком случају се подудара семантика префикса и мотивног глагола.

ИЗВОРИ

- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
 РСМ: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*, Матица српска (и Матица хрватска), Нови Сад (Загреб), 1967–1976.
 РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, I–XVIII*, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

- Белај 2008:** В. Belaj, *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Osijek: Filozofski fakultet.
Виноградов 1947: В. Виноградов, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва: Издательство „Высшая школа“.
Војводић 2013: Д. Војводић, „Вид глагола“, *Српска енциклопедија*, т. II (ур Ч. Попов и Д. Станић), Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, 332–333.
Грицкат 1966–67: И. Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) префиксације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа)“, *Јужнословенски филолог*, XXVII/1–2, 185–221.
Грицкат 1967: И. Грицкат, „Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфективизација путем префиксације“, *Наш језик* XVI/3, 119–126.
Дешић 1985: М. Дешић, „Полисемија и српскохрватски глаголски вид“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 14/2, 75–85.
Ђуровић/Спасојевић 2014: С. Ђуровић, М. Спасојевић, „Још један поглед на видске парњаке у српском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LVII/1, 183–197.

- Јанда 1986:** L. Janda, *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do-, and ot-*, München: Otto Sagner.
- Клајн 2002:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Млинарчик 2004:** А. Młynarczyk, *Aspectual Pairing in Polish*, Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Новак Милић 2010:** J. Novak Milić, „Što je što u aspektologiji”, *Lahor*, 10, 125–143.
- Новаков 2005:** П. Новаков, *Глаголски вид и тип глаголске ситуације у енглеском и српском језику*, Нови Сад: Футура публикације.
- Пипер/Клајн 2014:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика* (друго, измењено и допуњено издање), Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Шарић 2011:** Lj. Šarić, „Glagolski prefiksi kao perfektivizatori”, *Riječ* 5, Nikšić, 7–27.

Vesna Đorđević

ASPECTUAL PAIRS AND PREFIXATION IN THE SERBIAN LANGUAGE (PREFIX *IZ-*)

Summary

This article deals with the derivation of aspectual counterparts with prefix *iz-*. We discuss literature in which the prefix *iz-* is considered as perfektivizer and point out theoretical inconsistencies in allocating aspectual counterparts in *iz-*. For prefix *iz-* Serbian dictionaries lists a submeaning "dovesti radnju do kraja", in which case it is customary to talk about no meaning except "perfective". The aim of this paper is to show that aspectual counterparts could occur in some other submeaning of *iz-*. Some suggestions are offered on how to overcome difficulties in aspectual verbal pairs research and its practical application.

Key words: aspectual pairs, prefix *iz-*, perfectivization, prefixation, Serbian language.

Александар Д. СТЕФАНОВИЋ*
Université Paris-Sorbonne

Оригинални научни рад
Примљен: 08. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗБИРНИХ БРОЈЕВА И БРОЈНИХ ПРИДЕВА

У раду се осветљава, у дијахронијској и синхронијској перспективи, деклинабилност односно индеклинабилност збирних бројева (*двоје, троје, четворо* и сл.) и бројних придева (*једни, -е, -а; двоји, -е, -а; троји, -е, -а* и сл.) у српском језику. Такође се даје дијалектолошки преглед без кога се не може судити о данашњем стању. У раду се ова ситуација упоређује са оном у хрватском стандарду, а посебна пажња посвећена је и становиштима појединих граматичара, који препоручују (врло необичну) употребу бројног придева уместо непроменљивог главног (основног) броја у експлицирању (беспредложног) инструменталног или дативног значења (типа: *писао је петорим пријатељима*).

Кључне речи: деклинација, збирни бројеви, бројни придеви, датив, инструментал

У школским граматицама и српски и хрватски аутори мало простора посвећују деклинацији збирних бројева и бројних придева. Обично се у граматицама само помињу облици променљивих падежних облика у табелама, а избегавају се опширнија објашњења о њиховој употреби у савременом језику. Још више занемаривања и запостављања грађе о деклинацији збирних бројева и бројних придева показују савремени дијалектолози. Ипак ћемо се за наше истраживање послужити подацима из дијалектолошких монографија које су нам у овом часу доступне, да бисмо што боље осветлили данашње стање. Нашу анализу смо извели на бази језичког материјала који је ексцерпирани како из белетристичких текстова, тако и из есејистичко-публицистичких, укључујући и дневну штампу, али и из говорног језика. Осврнућемо се такође и на неке специфичне облике који су карактеристични за хрватски стандард и указати на препоруку која се односи на употребу бројних придева уместо главних бројева коју предлажу поједини граматичари када је потребно експлицирати дативни и инструментални однос непроменљивих главних

---

* a.stefano@laposte.net

бројева, а која је међутим за већину представника како српског тако и хрватског стандардног језика врло необична.

1. Збирни бројеви

Важно је одмах истаћи да неки граматичари облике *двој(е)*, *трој(е)*, *обој(е)* и сл. и данас сматрају за облике једине бројних придева¹, вероватно идући трагом Вука и Даничића², што се може објаснити историјским фактом³, али је неодрживо у стандардном језику.

У нашем раду нисмо, дакле, прихватили ту класификацију, имајући првенствено у виду специфичне синтаксичке карактеристике те две категорије бројева. Дакако, на синтаксичком плану збирни број је партитивна реч и у бројној (партитивној) синтагми он је главна реч која захтева партитивну допуну. Бројни придев је, међутим, конгруентни атрибут именице, а именица је главна реч бројне конструкције (о томе в. Станојчић/Поповић 1997: 95–96).

Деклинирани облици збирних бројева користе се још ређе у модерном језику од деклинираних облика главних (основних) бројева⁴. Штавише, поменути деклинирани облици се појављују са доста варијаната, као што се може видети из следеће табеле:

н/а/(в)	<i>двоје</i>	<i>обоје</i>	<i>обадвоје</i>	<i>троје</i>	<i>четворо, четверо</i> итд.
Г	двог(а)- двојег(а)	обога- обојег(а)	обадвога- обадвојег(а)	трога- тројег(а)	четворога- четверога
д/л	двома- двојем(у)- двојем(у)	обом(а)(е)(у)- обојем(у)	обадвома(е)(у)- обадвојем(у)	трома(е)- тројем(у)	четворма- четверма, четворома(е)- четверома(е)
и	двома	обома	обадвома	трома	четворма-четверма

¹ В. нпр. Пецо/Станојчић 1972; Станојчић/Поповић 1997.

² В. у: Карацић 1814, 1898 и Даничић 1850, 1872.

³ *Двој, трој, обој* итд. (основа и бројним придевима и збирним бројевима), имали су у старијем језику (односно пре Вукових реформи) облике у једини, дуалу и множини за сва три рода. [Облике у једини, у неким од њихових значења, још увек помиње покоји савремени хрватски граматичари (в. нпр. Рагуж 1997; Барић et. al. 1999; Силић/Прањковић 2005 – у једном примеру без детаљнијег објашњења, као и *Речник српскохрватскога књижевнога језика* Матице српске и Матице хрватске из 1967 – у даљем излагању *РМС*; о томе такође в. фн. бр. 18] и коришћени су често на месту где се данас основни бројеви (или неки други бројеви) прописују (о томе такође в. фн. бр. 20). Једино су се облици једине *двоје, троје, обоје* итд. одржали у савременом језику и данас се употребљавају као збирни бројеви, а плуралне форме се користе као бројни придеви у врло специфичним лингвистичким ситуацијама. Ипак, неки лингвисти и даље их сматрају као исти тип броја, што је по нашем мишљењу погрешно. Иначе *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности (у даљем излагању *РЈАЗУ*) нуди за употребу *двој, трој, обој* итд. обиље примера у старијем језику.

⁴ Та констатација важи и за старији језик. У *РЈАЗУ* можемо наћи много више примера деклинације главних бројева у српском и хрватском језику него деклинације збирних бројева.

1.1. Код аутора нормативних публикација, у парадигми деклинације сваког од збирних бројева појављују се многобројне недоследности, колебања (чак су неки пут представљани помешани деклинирани облици збирних бројева и бројних придева). Неки граматичари цитирају само облике које сматрају да се користе у садашњем стандардном језику, док други помињу данас ретко употребљаване облике, али који су забележени у старијем језику [то је свакако случај тзв. дугих облика – који су се постепено редуковали: *двојега* > *двог(а)*; *двојему* > *двом(у)* итд., в. нпр. у *PJAZV*] или у неким штокавским говорима. Као што ће се то видети из примера које смо навели у нашем раду, нотирали смо само (неке) деклиниране облике бројева *двоје* и *обоје*; међутим, у поменутој табели наводимо све облике (изузев деклинације бројних придева) које су различити лингвисти поменули у својим радовима, иако смо свесни да нисмо у могућности да потврдимо њихово постојање.

1.2. Према резултатима нашег истраживања (које укључује и интернет), како у писаном тако и у говорном изразу, изгледа да је деклинација збирних бројева већих од 2 (*двоје*, *обоје*) данас потпуно нестала (пронашли смо само један пример промене броја *троје*, в. даље у овом раду); то се противи тврдњама једног броја граматичара који су мишљења да она постоји и за вредности 3 и 4, као и да је чак теоријски могућа и за веће вредности, нарочито када се збирни бројеви не налазе иза предлога (уп.: Станојчић/Поповић 1997: 96)⁵.

1.3. У српском стандарду избегавање деклинације збирних бројева се најочигледније констатује када се поменути бројеви налазе иза предлога и када нису у комбинацији с личном заменицом (тада могу бити у комбинацији с квантификованом именицом):

(1) Узеће је са *обоје* дјецe (...) (В. Драшковић, 158).

Међутим, то избегавање деклинације је такође врло упечатљиво и када број није у комбинацији с предлогом у случају да је конструкција са непромењеним бројем разумљива, као што је то случај у следећем примеру с посесивним генитивом:

(2) (...) вечити медени месец *двоје* супружника (Д. Стошић, 168) .

1.4. Изгледа да се у свим стиливима (писаном и усменом) најбоље одржао у модерном језику, облик у дативу маркираног броја *обоје* [*обома(e)*], и то када је број сам (тј. када није у комбинацији с предлогом или с именицом) јер, као што је то случај с основним бројевима, флексија се не може избећи без промене реченичне структуре. Нпр.:

(3) До скоро је та љубав била радост и потреба *обома* (...) (М. Селимовић, 135).

(4) (...) *обома* годи (...) (С. Селенић, 22).

(5) Мило *обома*, и њему и њој (С. Сремац, 106).

⁵ За старије граматике које укључују хрватски и српски језички материјал, као и за хрватски стандард в. нпр. Маретић 1963: 230; Јонке 1965: 367; Винце/Павешић 1971: 371; Рагуж 1997: 112; Барић et al. 1999: 135.

1.5. Облик у дативу збирног броја *двоје* (и ређе збирног броја *обоје*) такође је могућ када је у комбинацији с личној заменицом (у већини случајева када је иза ње) и када иза броја не долази именица:

(6) Али само нама *двома* (С. Велмар-Јанковић, 249).

1.6. Тај облик у дативу збирних бројева *двоје* и *обоје* може се такође забележити у говорном изразу (у комбинацији с предлогом или без њега) као и у колоквијалном, разговорном стилу (нарочито с дијалекатским варијантима као што су *двојема*, *двојма* или *обојма*⁶), што нам потврђују следећи примери дискурса:

(7) (...) вама се *двојема* сваки траг затурио! (В. Драшковић, 60)

(8) Њима *двојма* покажи прст само, одмах ће се закикотати (З. М. Велимировић, 102).

(9) Ја ћу их гледати и плакати, и нама *обојма* биће лакше (З. М. Велимировић, 197).

Необичнији је следећи пример употребе дијалекатски обојеног облика у дневној штампи, који ипак доказује да су такви облици присутни у језичком осећању говорника који их вероватно памте из детињства:

(10) Нека им *обојма* буде Бог у помоћи (Политика, 06/07/2007).

1.7. Када је употребљен без именице али у комбинацији с предлогом који захтева инструментал или локатив, збирни број се понекад деклинира, али су те конструкције обележје пажљивог, негованог језика:

Са личној заменицом:

(11) Све уметничко се зачиње у њима *двома* (Ј. Дучић, 241).

(12) Све сам сигурнија да се живот, повремено, баш шегачио са нама *двома* (...) (С. Велмар-Јанковић, 122)

(13) Шта ће бити с нама *трома*? Којим *трома*? (РТС)

Без личне заменице:

(14) И убрзо потом руковао сам се с *обома* (...) (Б. Вучичевић, 105)

1.8. Флексија збирног броја (укључујући *двоје* и *обоје*), када је део конструкције образоване од броја и именице, врло је ретка, чак и када је потребно експлицирати дативно значење:

(15) Њих двоје не проговорише више ни речи; колико је то могуће *двома људима* (...) (В. Стојиљковић, 106)

⁶ Ти се облици, наиме, бележе у неким штокавским говорима (в. нпр. Шимундић 1971: 142; Пижурица 1981: 153; Реметић 1985: 297), али их граматичари и лексиколози не помињу, што није случај неких других облика који се такође само бележе у говорима, али који се третирају као стандардни.

⁷ Инструментал, падеж који захтева предлог, присутан је и у питању и у одговору.

Што се тиче претходног примера, врло је интересантно приметити да граматике и речници увек прописују генитив именице иза збирног броја без обзира на то у ком падежу је збирни број⁸.

1.9. Флексија збирних бројева *двоје* и *обоје* забележена је такође у генитиву, нарочито када се збирни бројеви, када нису у комбинацији с именицом или личном заменицом, употребљавају, осим за класичну употребу квантификације мешовите групе и за генерално навођење количине:

Мешовита група:

(16) А тужна Смиља нариче час над својим јединцем, час над несуђеном снахом, обоје подједнако спомиње у нарицању свом (...). Несрећни Нинко стао као сињи камен више *обога* па занеми (М. Глишић, 314).

Генерално навођење количине:

(17) (...) жртва грча или зачепљена срчане артерије, или *обога* (...) (Б. Вучичевић, 87)

1.10. У поређењу са инструменталом и локативом, изгледа да је флексија збирних бројева много ређа иза предлога који захтева генитив. Навешћемо два примера аутора код којих деклинација збирних бројева постоји у другим падежима, што потврђују горенаведени примери, али не и у генитиву:

(18) (...) неко би од њих *двоје* устао (...) (В. Стојиљковић, 120).

(19) Нешто од ово *двоје* (З. М. Велимировић, 323).

Из свега овога можемо, дакле, извући неколико закључака о тенденцијама које се тичу деклинације збирних бројева у савременом српском језику:

Изгледа да једино бројеви *двоје* и *обоје*⁹ познају променљиве облике у модерном језику. То нормативне публикације не потврђују. Наиме, чак и стручњаци који највише инсистирају на реткости деклинације збирних бројева ипак бележе зависне облике (у дативу, локативу, инструменталу и генитиву) броја *троје* (в. нпр. Ивић et al. 1991; РМС¹⁰).

Што се тиче деклинације та два броја, најчешће се употребљавају облици у дативу *обома* и *двома* (неки пут с варијантама), и то када упућују на скуп особа мушког и женског пола. *Двома* је систематски у комбинацији с личном заменицом док се облик *обома* може појавити сам. Као што се то дешава с главним бројевима и с збирним бројевима већим од 2, изворни говорници ће ипак у већини случајева избегавати у реченици дативни однос, односно његово падежно обележје, налазећи, наиме, решење на текстуалном плану.

У негованом језику, та иста два броја могу се деклинирати иза предлога који захтева инструментал или локатив. Изгледа да се увек систематски појављују облици *обома* и *двома* (за квантификацију мешовите групе, *двома* у комбинацији с личном заменицом, а *обома* може бити сам). Та употреба остаје ипак изузетак, пошто говорници најчешће прибегавају аналитизму.

⁸ Као што смо већ навели у овом раду, збирни број је партитивна реч и у бројној (партитивној) синтагми, он је главна реч која захтева партитивну допуну.

⁹ Истини за вољу нашли смо један пример флексије броја *троје* (в. пр. 13). Међутим, пошто је та употреба врло маргинална, можемо сматрати ту флексију као скоро потпуно ишчезлу.

¹⁰ Односно у РМС се наводе, такође, зависни облици збирног броја 4, али с напоменом да је та употреба ретка. Што се тиче хрватског стандарда, додајмо да Бабић et. al. 1991, Анић 1994 и Шоње 2000 бележе флексију у дативу/локативу/инструменталу свих збирних бројева, али су мишљена да генитив постоји само за бројеве *двоје* и *троје*.

Облици у генитиву *двога, обога* појављују се у великој већини случајева када генерално упућују на појмове, радње или предмете. Ако никад нису у комбинацији с личним заменицама, често се испред њих налази показна заменица (*то, ово, оно*).

Зависни облици збирних бројева, којима у писаном изразу нарочито прибегавају преводиоци, скоро никада не долазе у комбинацији с именицама.

Ови се закључци тичу како српског тако и хрватског стандардног језика. Супротно ситуацији с основним бројевима, скоро ниједан хрватски граматичар не даје предност њиховој флексији (имајући у виду да је маргинална, а можда чак и потпуно непозната¹¹) у односу на недеклинирани облике (иако не негирају њихово постојање).

У већини штокавских говора степен променљивости збирних бројева је још слабији него у стандардном језику. Упечатљиво је да дијалектолошке монографије које се баве том проблематиком наводе само врло ретке примере датива, локатива, инструментала, а у знатно мањој мери и генитива бројева *двоје, обоје и троје*, инсистирајући, међутим, да су аналитичке конструкције увелико доминантне.

2. Бројни придеви

Бројни придеви имају придевску промену¹²:

	<i>м.р.</i>	<i>ж.р.</i>	<i>с.р.</i>
н-(в)	двоји	двоје	двоја
г	двојих	двојих	двојих
д	двојим(а)	двојим(а)	двојим(а)
а	двоје	двоје	двоја
и	двојим(а)	двојим(а)	двојим(а)
л	двојим(а)	двојим(а)	двојим(а)

Остали бројни придеви (*једни, -е, -а; обоји, -е, -а; троји, -е, -а; четво(е)ри, -е, -а* итд.) мењају се по истом моделу.

Нормативне публикације углавном помињу (иако не дају прецизнија објашњења – у најбољем случају налазимо неколико примера деклинираних конструкција¹³) могућност флексије бројних придева; међутим, констатујемо

¹¹ Наиме, једино Рагуж (1997), од лингвиста који дају прецизну анализу флексије збирних бројева, у негованом језику даје предност падежним облицима, мада наглашава да су ти облици необични у говорном изразу.

¹² Не наводимо променљиве облике бројних придева у једнини имајући у виду да су скоро потпуно непознати у модерном језику (в. фн. бр. 3 и бр. 18).

¹³ Уп.: Ивић et al. 1991: 110, где се указује на чињеницу да су: „углавном [...] изгубили падежну промену”.

да је она скоро нестала, са изузетком флексије броја *једни*, *-е*, *-а* и акузатива других бројева који је у женском и средњем роду идентичан номинативу (примери илуструју ситуацију у српском и хрватском стандарду):

(20) Када су га предвече премештали са *једних* огуљених леђа на друга (...) (Б. Драгојевић, 16).

(21) Носим *троје*¹⁴ на срдашцу јаде (И. Мажуранић, 48).

Током наших истраживања скоро да нисмо нашли ниједан други тип флексије [сем специфичног случаја са именицом *врата* иза предлога *с(а)*, в. даље], пошто аутори увек нађу такво решење на текстуалном плану које им омогућава да избегну деклинацију бројних придева у другачијим падежима од оних које смо горе навели. Тако је аналитичка деклинација врло фреквентна:

(22) (...) прође поред *двоја* врата (Д. Рисимовић, 274).

Примери деклинације иза предлога су врло ретки: нашли смо наине само синтагме с именицом *врата* иза бројног придева и предлога *с(а)*, и то (што је врло занимљива појава) да би се означио број врата на возилу. Исти закључци вреде и за говорни језик; наине, нико неће данас рећи: „од двојих врата” или „тројим колима” (примери преузети од Ивић et al. 1991) и сваки говорник ће их природно заменити недеklinираним конструкцијама „од двоја врата”, „са троја кола”.¹⁵ Исто тако забележили смо само аналитичке формулације за квантификацију врата неког возила: *с(а) троје*, *пет(е)ро врата*, али је овде реч о употреби облика збирног броја.

Када је реч о хрватском стандарду, употреба тог типа деклинираних синтагми иначе је много ређа од употребе аналитичких конструкција: *с(а) троје*, *пет(е)ро врата*, што су облици конструкције са збирним бројем.¹⁶

Можемо навести неколико релевантних примера:

(23) Упуте за упорабу хладњака Кончар Ардо: модели са *двојим* вратима. (Техничко упутство)

(24) (...) јапански ће произвођач представити Мазду 2 с *тројим* вратима (...) (Јутарњи лист, 24/01/2008, „Мазда 2 с *тројим* вратима у Женеви”)

(25) Прве службене фотографије приказују основни модел с *петорим* вратима. (Јутарњи лист, 24/01/2008)

(26) „(...) хоћу онај са *шесторим* вратима.” (С. Бабић, 163)

Вредно је нотирати да поједини граматичари¹⁷ препоручују да се уместо непроменљивих основних бројева од *пет* па надаље употребе деклинирани облици бројних придева у случају експлицирања (беспредложног) дативног или (стандардно) инструменталног односа (потребно је, међутим, да кванти-

¹⁴ Употреба мушког рода бројних придева је скоро потпуно ишчезла у модерном језику.

¹⁵ Деклинација бројних придева (изузев *једни*, *-е*, *-а*) такође је врло ретка у штокавским говорима иако се трагови понекад могу наћи и скоро увек у дативу-локативу-инструменталу за вредности 2, 3, 4.

¹⁶ Старији хрватски граматичари наводе да се „бројни [се] придјеви претежно употребљавају у номинативу, акузативу и вокативу плурала, али и у другим падежима” (Павешкић/Винце 1971: 370).

¹⁷ В. нпр. Маретић 1963: 223; Барић et al. 1999: 135.

фикована именица буде женског или средњег рода или да означава мешовиту групу или предмете или животиње мушког рода).¹⁸

Тако у свом *Језичком савјетнику са граматиком*, загребачки лингвисти Славко Павеша и Златко Винце препоручују следеће облике: *шестерим женама*, *шестерим снахама*, *седмерим селима*, а Јонке (1965: 390) пише: „Ипак у књижевном се језику појављује приједлог с или са и за изрицање средства кад је пред нама несклоњив израз. Сасвим је добро рећи и написати: 'Разрезао сам с осам ножева' јер се број осам не деклинира, али кад мјесто тог броја употријебим деклинабилни број осмеро¹⁹, нема мјеста приједлогу, па је правилно: 'Разрезао сам осмерим ножевима'”.

Рагуж (1997) упозорава, међутим, на претерану употребу бројних придева када је потребно деклинирати (у дативу) „пет коња”, „седам жена” итд. Рагуж наводи да су примери деклинације које нуде неке граматике типа „петерим коњима” или „седмерим женама” у принципу прихватљиви и коректни, али само као деклинирани облици синтагми „петери коњи” и „седмере жене”. Што се тиче деклинације (у дативу) синтагми типа „пет коња”, „седам жена” итд. (тј. у случају индеклинабилности основних бројева), Рагуж предлаже реконструкцију реченице: „Било је пет коња, седам жена (итд.) којима...”.

Овакво решење препоручивали су поједини и српски и хрватски лингвисти (нпр. Т. Маретић, Љ. Јонке, М. С. Лалевић). Према Љубомиру Поповићу, „начини да се истовремено постигне променљивост и броја и квантификоване именице представља употреба бројног придева за квантификацију свих именица, а не само оних које својом множином означавају функционалне целине; уп. *Марија је то рекла петорим другарицама*.” „Главна мана овог решења није извесна могућност да дође до забуне у вези са бројним значењем (уп. различито значење израза *пет рукавица*: *петоре рукавице* = пет пари рукавица), него чињеница да ово решење није ухватило корена у језич-

¹⁸ Једино Силић/Прањковић (2005: 144) говоре о могућој употреби бројних придева, у беспредложним синтагмама, када је потребно деклинирати непроменљиве бројеве, не узимајући у обзир граматички или природни род референата означених квантификованом именицом. Нуде следеће примере: „Тим је петнаесторим сиромашним грађанима потребна помоћ”; „Својој је седморој дјечи осигурао смјештај у неколико приватних станова”; „Тим би се деветорим спорташицама сватко могао поносити.” Ти нам закључци делују врло необично (нисмо нашли скоро ниједан пример таквих бројних синтагми, осим у неким врло ретким приликама на интернету), нарочито формулације *петнаесторим грађанима* (дакако, могућа употреба збирних бројева или евентуално бројних именица на -ица који су и једни и други променљиви – барем теоријски што се тиче збирних бројева, в. горе) и *седморој дјечи* (непостојећа употреба бројних придева у једнини у модерном језику). Додајмо и то да неки ретки граматичари или лексиколози [в. нпр. Рагуж 1997; Барић et al. 1999; Силић/Прањковић 2005 (у наведеном примеру, без даљег објашњења) као и у *РМС*] ипак помињу сингуларни облик бројних придева који би се наводно употребљивали у врло специфичним лингвистичким ситуацијама. Ради се о реткој, архаичној употреби, стилистички маркираној као врло књижевној и која се по нашем мишљењу никад не појављује у модерном језику. Цитирају је тако врло стари граматичари као нпр. Мажуранић 1869; у *РАЗУ*, изузев дијалекатских облика или примера преузетих из усмене књижевности, бележи се само до 19. века. В. такође фн. бр. 3 о пореклу те употребе.

¹⁹ Јонке вероватно сматра да су збирни бројеви облици једине бројних придева (класификацију коју нисмо прихватили, в. горе). Подсетимо такође да је бројни придев у мушком роду за вредност 8 *осмери*.

кој пракси, и то не само зато што нарушава принципе дистрибуције бројева у српскохрватском језику, него вероватно још више зато што се бројни придеви све мање и све несигурније употребљавају чак и тамо где би им по књижевној норми било место. Но иако представља само књишко решење, употреба бројних придева има предност што системски решава скоро све случајеве где експлицирање датива представља проблем и што не оптерећује структуру текста, а то је чињеница која је од битног значаја, на пример, за преводиоце” (Поповић 1981–1982: 607).

Као што смо то већ претходно навели, нисмо нашли готово ниједан пример употребе деклинираних бројних придева уместо непроменљивих основних бројева, осим неких врло ретких потврда на интернету. Према коментарима изворних говорника та употреба бројних придева никако не одговара њиховом језичком осећању²⁰. То гледиште код неких граматичара по којем се бројни придеви могу употребити уместо главних бројева може се вероватно објаснити историјским фактом. Наиме, раније, у старијем језику деклинирани облици бројног придева *обоји* у мушком роду су понекад коришћени уместо, тада слабо познатих, зависних облика главног броја *оба* у средњем и мушком роду (а неки пут и женског рода *обе*)²¹. Та употреба се не бележи у модерном језику, пошто је деклинација мушког/средњег рода *оба(два)* и женског рода *обе (обадве)* најчешће замењена дескриптивним еквивалентом²²: *и један (-а) (-о) и други (-а) (-о)* (или алтернативним формама: *и + именица/придев ... и + именица/придев*).

И да закључимо: спроведена анализа је показала да је деклинација збирних бројева и бројних придева (осим броја *једни, -е, -а*) све ређа у модерном језику. Изгледа да једино бројеви *двоје* и *обоје* познају променљиве облике и то у неким врло специфичним ситуацијама. Такође смо показали да се употреба бројних придева уместо главних бројева коју предлажу поједини граматичари када је потребно експлицирати дативни и инструментални однос није укоренила у језику вероватно јер говорници или избегавају у реченици дативни однос, односно његово падежно обележје, налазећи решење на текстуалном плану, или прибегавају (не потпуно стандардном) губљењу формалне разлике између социјативног и инструменталног значења употребом социјативног предлога *с(а)*.

²⁰ Слична ситуација је и у хрватском стандарду: у Хрватској граматици наводи се један једини пример бројног придева већег од 4 у дативу преузет из загребачког дневног листа *Вјесник* (то је уосталом једини пример који није конструисан као што је то случај у осталим граматицама): „Петорим станарима предани су кључеви новог стана” (Барић et. al. 1997: 566). Такође се наводи један врло чудан пример: „Говорити о четверим представама”, где се ради о архаичној употреби бројног придева уместо стандардног основног броја (*четирима*) (Барић et. al. 1997: 221), в. о томе фн. бр. 3.

²¹ О томе опширније в. Милановић 1952.

²² То наравно важи и за кореспонденте: *обоје, обадвоје, обоју(а)(е), обадвоју(а)(е)*.

ИЗВОРИ

а) књижевноуметничка дела:

- С. Бабић – Stjepan Babić, *Hrvatski politički vicevi*, Zagreb: PIP, 1995.
- З. М. Велимировић – Зорка. М. Велимировић, *Медвед и друге драме* [превод с руског, наслов оригинала: *Медведь* (прва драма) (Чехов)], Београд: Народна просвета, 1939.
- С. Велмар-Јанковић – Светлана Велмар-Јанковић, *Лагум*, Београд: Стубови културе, 2001.
- Б. Вучичевић – Branko Vučićević, *Lolita*, [превод с енглеског (V. Nabokov)], Београд: Narodna knjiga, 1984.
- Б. Драгојевић – Бранислав Драгојевић, *Башта на Исланду*, Крагујевац: Светлост, 1985.
- В. Драшковић – Вук Драшковић, *Нож*, Београд: Српска реч, 1998.
- Ј. Дучић – Јован Дучић, *Благо цара Радована*, Београд: Колосеум, 1997.
- М. Глишић – Милован Глишић, *Целокупна дела (књига прва)*, Библиотека српских писаца – Београд: Народна просвета, 1928.
- И. Мажуранић – Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-Age Čengića*, Zagreb: Zora, 1965.
- Д. Рисимовић – Dragoslava Risimović, *Jesen u Pekingu* [превод с француског; наслов оригинала: *L'Automne à Pékin* (B. Vian)], Beograd: Nolit, 1983.
- С. Селенић – Slobodan Selenić, *Očevi i oci*, Beograd: Prosveta – Dereta, 1996.
- М. Селимовић – Меша Селимовић, *Круг*, Београд: Блиц, 2008.
- С. Сремац – Стеван Сремац, *Пон Фура и пон Спир*, Београд: ЈРЈ, 1998.
- В. Стојиљковић – Vlada Stojiljković, *1984* [превод с енглеског; наслов оригинала: *Nineteen eighty-four* (G. Orwell)], Beograd: BIGZ – Zagreb: August Cesarec, 1984.
- Д. Стошић – Dobrila Stošić, *Tereza Raken* [превод с француског; наслов оригинала: *Thérèse Raquin* (E. Zola)], Beograd: Branko Đonović, 1964.
- А. Шеноа – August Šenoa, *Čuvaj se senjske ruke*, Zagreb: Mladost, 1981.

б) новине:

- Вјесник – *Vjesnik*, дневне новине, Zagreb
- Јутарњи лист – *Jutarnji list*, дневне новине, Zagreb
- Политика – *Политика*, дневне новине, Београд

в) телевизијске станице:

- РТС – Радио-телевизија Србије

ЛИТЕРАТУРА

- Анић² 1994:** V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Бабић et al. 1991:** S. Babić, D. Brozović, M. Moguš et al., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Барић et al.⁴ 1997:** E. Barić, M. Lončarić, D. Malić et al., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Барић et al. 1999:** E. Barić, L. Hudaček, N. Koharović et al., *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb: Školske novine.
- Даничић 1850:** Ђ. Даничић, *Мала српска граматика*, Беч: Штампарија јерменског манастира.
- Даничић 1872:** Ђ. Даничић, *Облици српскога или хрватскога језика*, Загреб: Штампарија Драгутина Албрехта.
- Ивић et al. 1991:** П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига.
- Јонке² 1965:** Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb: Znanje.
- Караџић 1814:** В. Караџић, *Писменица српскога језика*, Беч: Печатња Јоана Шнирера.
- Караџић³ 1898:** В. Караџић, *Српски рјечник*, треће (државно) издање, Београд.
- Маретић³ 1963:** Т. Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Мажуранић⁴ 1869:** А. Мажуранић, *Slovnica hrvatska*, Zagreb.
- Милановић 1952:** Б. Милановић, „О употреби бројног придева обоји”, *Наш језик*, IV/1–2, 38–44.
- Павешић/Винце 1971:** S. Pavešić, Z. Vince, *Jezički savjetnik s gramatikom*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Пецо/Станојчић 1972:** А. Песо, Џ. Станојчић, *Srpskohrvatski jezik: Enciklopedijski leksikon*, Београд: Interpres.
- Пижурица 1981:** М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, посебна издања.
- Поповић 1981-1982:** Љ. Поповић, „Неусаглашеност форме и функције непроменљивих бројева у српскохрватском језику: проблем датив”, *Македонски јазик*, XXXII–XXXIII, Скопје, 603–609.
- Рагуџ 1997:** D. Raguž, *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb: Medecinska naklada.
- Реметић 1985:** С. Реметић, *Говори централне Шумадије*, Београд, Српски дијалектолошки зборник, XXXI, XIX + 1–555.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска (Матица хрватска), Нови Сад (Загреб), 1967–1976.
- Рјечник хрватскога или српскога језика – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1–23, 1880–1976.
- Силић/Прањковић 2005:** J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

- Станојчић/Поповић** ⁵1997: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Шимундић** 1971: М. Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo: Djela Akademije Nauka BiH, XI, knj. XXVI.
- Шоње** 2000: Ј. Šonje (glav. urednik), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža” i Školska knjiga.

Aleksandar Stefanovic

LA DÉCLINAISON DES NUMÉRAUX COLLECTIFS ET DES ADJECTIFS NUMÉRAUX

Résumé

L'article a pour ambition d'éclairer par une approche diachronique et synchronique la déclinaibilité ou plus précisément l'indéclinabilité des numéraux collectifs (*dvoje, troje, četvoro*, etc.) et des adjectifs numéraux (*jedni, -e, -a; dvoji, -e, -a; troji, -e, -a; četvori, -e, -a* etc.). L'auteur propose également une approche dialectale sans laquelle une analyse de la situation linguistique actuelle ne serait envisageable. Une attention toute particulière est portée aux avis de certains grammairiens qui proposent l'emploi (fort étrange) des adjectifs numéraux à la place des numéraux cardinaux indéclinables lorsqu'il s'agit d'explicitier l'instrumental standard ou le datif (du type *pisao je petorim prijateljicama*)

Mots clés : déclinaison, numéraux collectifs, adjectifs numéraux, datif, instrumental.

Данило С. АЛЕКСИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 13. 01. 2017.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

АНИМАТНОСТ И ЖИВЕ МАШИНЕ

Предмет истраживања су форме акузатива јединице код именица м. рода I врсте које означавају аутономна вештачка бића (нпр. *робот*). Дају се релативне фреквенције конкурентних облика и семантичко-формалне интерпретације тих података, при чему се велика пажња поклања рејем, неочекиваном виду овог падежа.

Кључне речи: морфологија, именице, акузатив, аниматност, живо, неживо, робот

0. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ. Рад је посвећен синкретизму акузатива и номинатива одн. генитива у јединским парадигмама именица I врсте м. рода које означавају (релативно) аутономна и вештачка бића – *аватар*, *андرويد*, *бот*, *дронид*, *дрон*, *киборг*, *клон* и *робот*. Циљ је да се утврде (а) релативне фреквенције сингуларских акузативних форми и (б) правила њихове дистрибуције у грађи.

1. ИСТОРИЈА ПИТАЊА. Избор између поменутих облика објашњава се референцијом¹ именице: у начелу, ак. именица чији су референти „жива бића” има „завршетак -а” („нпр.: Видим *човека*, *јелена*, *гдљуба* [...]”), док именице „које означавају било шта друго” ту „немају [...] никаквог наставка за облик”² (Стевановић⁵1986: 190).

1.1. Према М. Стефановић (2008: 134–135), именица *робот* у српском језику „има различите облике акузатива, што зависи од функционалног стила у којем се појављује”: „[с]ви примери” пронађени „у делима научне фантастике и у новинама и часописима имају облик акузатива који је једнак генитиву, а они који су из техничке литературе имају акузатив који је једнак номинативу”. На српски се језик проширују Ицковичева тумачења одговарајућег руског корпуса (1980: 90–91): „синкретизам акузатива и генитива типичан [је] за језик научне фантастике и новина”, пошто су работи „замишљени као

---

* daniloaleksic01@gmail.com

¹ В. Драгићевић²2010: 59.

² В. т. 2.1.

хуманоиди („*думающие и говорящие человекоподобные существа*”), и према томе су и добили најпре аниматни облик акузатива³ (Стефановић 2008: 134). Што се тиче научног стила, „када се проширила употреба оваквих машина које замењују људски рад, и када је именица робот постала технички термин, синкретизам акузатива и номинатива за специфичну област (електронику, роботiku и сл.) постао је типичан и употреба тог облика је сада маркирана као професионализам”⁴. Додаје се да је акузатив полусложенице *фото-робот* „једнак номинативу не због утицаја професионалног стила (у полицији), већ због тога што је објекат стварно инаниматан, тј. то је цртеж” (Стефановић 2008: 134–135).

1.2. Ицкович (1980: 91) бележи и отклоне од принципа човеколикости, нпр. „паралелну употребу” у истом тексту: (а) продор аниматног ак. у „научно-популарне” текстове, „иако се ради о индустријским роботима”, тј. „аутоматским манипулаторима с програмским управљањем” (1980: 90), и (б) примере инаниматног ак. у грађи из научне фантастике.

2.1. ПРИСТУП МОРФЕМИЦИ АКУЗАТИВА. Ради једноставности, од т. 2.2 сматраће се да именице м. рода I врсте у ак. јд. или имају наставак *-а*, или немају наставак (в. Дешић 1997: 188, 192). Наиме, морфема се дефинише као емска, апстрактна јединица, која се у говору остварује морфима.⁵ Одатле следи да у облику *вџда* морф *-а* изражава граматичку морфему „ном. јд.”⁶, док код именице у клаузи *Идем у град* нулти **морф** (в. Бауер ²2003: 37, Марковић ²2013: 38) изражава граматичку морфему „ак. јд.”⁷. Другим речима, одсуство морфа не повлачи одсуство морфеме (податка).

2.2. ТЕРМИНОЛОШКА РЕШЕЊА. Због полисемичности домаћих еквивалентата,⁸ овом се приликом као назив категорије „живо”/„неживо” (в. Дешић 1997: 185) употребљава термин *аниматност* (енгл. *animacy*), а као називи њених вредности – термини *аниматан* и *инаниматан* (енгл. *in/animate*). (Ин)аниматним се, метонимично, могу прогласити и сами облици ак. јд. проучаваних именица. Форме супстантива које су посреди згодно је звати и „краћи” одн. „дужи” акузатив.

3. О ОДАБРАНИМ ИМЕНИЦАМА. Све лексеме набројане у т. 0 страног су прекла и већина њих се среће онедавно. Зато ваља укратко дефинисати једи-

³ У Чапековој драми R.U.R., исходшту именице *робот*, они се „споља” нимало не разликују од људи (Ицкович 1980: 90).

⁴ Говорећи овде о језику „технике”, Ицкович (1980: 90–91) наводи примере из публикација које се не би могле сврстати међу стриктно техничке (нпр. *Вечерняя Москва*), чак ни кад за њих пишу и академици (Наука и живот).

⁵ „As with all еmic notions, morphemes are abstract units, which are realized in speech by discrete units, known as **morphs**” (Кристал ⁶2008 s. v. *morpheme*).

⁶ Занемарује се питање да ли би у морфему требало увести још нпр. именичку врсту, као и да ли се уопште ради о једној морфем, а не о двома, кумулативно реализованим (в. Марковић ²2013: 143; уп. Бауер ²2003: 19).

⁷ Следи и да се у овом случају не може говорити о „нултој морфем”. Такав појам пристајао би ситуацији када морф не носи никакву лексичку или граматичку информацију, као нпр. морф *-ов-* у облику *градави* („[p]razni morf” / „empty morph”; в. Марковић ²2013: 46–47 одн. Бауер ²2003: 329).

⁸ Уп. „*živost*” (Марковић ²2013: 239).

нице којих нема у једнотомном и шестотомном Матичином речнику срп. одн. „сх.“ језика.⁹

аватар: **1.** (у хиндуизму и будизму) бог који се појавио у физичком облику; **2.** слика особе или животиње која представља одређену особу, на компјутерском екрану, нарочито у компјутерској игри или на друштвеним мрежама

Андронд™: тип оперативног система, дизајниран за мобилне уређаје [...]

бот: компјутерски програм који обавља одређени задатак много пута

дронд: **1.** = андронд [...]

дрон: [...] **5.** летелица без пилота, контролисана са земље

киборг: (у научнофантастичним причама) биће које је делом човек, а делом машина

Ових 8 именица испитивано је првенствено да би се из морфолошког аспекта сагледале „живе машине“. Појам живе машине могу омеђити следеће опозиције:

- вештачко : природно;
- неорганско : органско;
- аутономно : даљински контролисано;¹⁰
- материјално : виртуелно.

Прототипична жива машина била би материјалан аутономан неоргански вештачки ентитет. Табела 1 показује колико се поједина (делимично) вештачка бића уклапају у канонски модел.¹¹ Атипичнија вештачка бића, која су ту највише ради поређења, дата су при крају.

ТАБЕЛА 1

	вештачко	неорганско	аутономно	материјално
<i>робот</i>	+	+	+	+ (–)
<i>андронд</i>	+	+	+	+
<i>дронд</i>	+	+	+	+
<i>бот</i>	+	+	+	– (+)
<i>аватар</i>	+ (%)	+ (–)	–	– (+)
<i>дрон</i>	+	+	– (%?)	+
<i>киборг</i>	%	%	+	+
<i>клон</i>	%	–	+	+

⁹Значења се дају према ОР. За изворне дефиниције (на енгл.) нема простора. Изостављена су значења која нису потврђена у акузативском корпусу, а формат одредница је мењан.

¹⁰Уп. овај и значењске критеријуме из 5.1 и 5.7 са способношћу „за кретање“ и „за [voljnu, osmišljenu] акцију“ коју помиње М. Ивић (в. чланак цитиран у Дешић 1997: 186).

¹¹Ређа референција **овог типа** представљена је заграђеним симболом, а делимична припадност класи знаком „%“.

„Нематеријална” машина је високо самосталан компјутерски програм (в. *бот*₁ у 5.3). Овде спадају и аутоматизовани или уживо контролисани ликови у виртуелној реалности, као у видео-играма.

Прва два критеријума не подударају се, пошто органски ентитет може бити делимично вештачки. На пример, клон више животиње је органско биће које не настаје природним путем, већ намерном модификацијом ћелија.

4. Корпус. Полазећи од 1.1, прикупљена је тројака грађа.

4.1.1. „Новински корпус” (НовК) чине текстови са медијских портала који садрже тражене речи са наставком *-a* или без њега. Сајтови blic.rs, politika.rs и kurir.rs претражени су директно, а остали преко сајта naslovi.net. Добијено је бар 11.318 јединствених линкова ка текстовима са 96 сајтова (37% линкова потиче са сајта Блица¹²), али неки од тих текстова нису преузети или нису преузети цели. Величина добијене сирове грађе, без (обимних) допунских корпуса, приказана је у Табели 2.

ТАБЕЛА 2

	Број карактера („no spaces”)	Број страница у Ворду	Датум
<i>робот</i>	4.709.560	3.815	8. 3. 2016. (део и до 17. 7. 2016)
<i>андроид</i>	3.973.106	3.869	18. 7. 2016.
<i>аватар</i>	3.609.496	2.494	2. 8. 2016.
<i>дрон</i>	2.729.982	2.542	17. 7. 2016.
<i>бот</i>	1.660.618	1.157	21. 7. 2016.
<i>клон</i>	1.061.978	739	19. 7. 2016.
<i>дроид</i>	731.017	428	23. 7. 2016.
<i>киборг</i>	355.462	254	23. 7. 2016.
Укупно	18.831.219	15.298	

4.1.2. „Научнофантастички” („SF”) корпус обухвата 227 књига из едисија Кентаур, Поларис, Руње и Сфинга сабраних у електронском издању „Polarisov” SF CD-ROM 2 (верзија 1.0).

4.1.3. „Научни” корпус (НК) покрива само именицу *робот*, а текстови из којих се он састоји наведени су у т. 5.7.

4.2. Из грађе су ексцерпирани реченице са лексемама типа *робот* у ак. јд. Због нпр. преношења агенцијских вести, код реченица (и наслова) из НовК било је парцијалних или потпуних дупликата. Потоњи су избацивани, а они први свођени на једну реченицу са податком о разлици, ако је та разлика

¹² Латинички називи домаћих медија, осим назива на страном језику, писани су ћирилицом. Примери су међани минимално.

првенствено правописна или чисто адитивна (додавање без других измена). Морфолошка или већа синтаксичка интервенција, наине, оставља могућност да је и дати ак. јд. ауторова „језичка одлука”.

5. РЕЗУЛТАТИ. У овој тачки износи се фреквентност аниматног одн. инаниматног акузатива, уз интерпретације од локалног значаја. Из табела се колоне неког корпуса брише онда када у њему није нађен ниједан пример.

5.1. *АВАТАР*. Најчешћа релевантна значења су „слика” и „човеков виртуелни лик”:

Više od 100 tviteraša je do sada i promenilo *avatar* na Tviteru u znak podrške treci. (Ало)
 “World of Warcraft” je jedna od igara u kojoj igrači za sebe prvo kreiraju imaginarni, virtualni lik – *avata*ra, kojeg potom vode kroz igru. (Мондо)

Јединица *аватар*₁ чешће је инаниматна зато што је њен референт статичан, иако представља особу.

*АВАТАР*₁ („СЛИКА”)

	НовК
Аниматни акузатив	19,05% (4)
Инаниматни акузатив	80,95% (17)

Виртуелни лик сам по себи није самосталан, али је отеловљен и активан у виртуелној реалности; отуда висок постотак дужег акузатива.

*АВАТАР*₂ („ЧОВЕКОВ ВИРТУЕЛНИ ЛИК /У ВИДЕО-ИГРИ ИЛИ НА ЧЕТУ”)

	НовК
Аниматни акузатив	52,94% (27)
Инаниматни акузатив	47,06% (24)

Забележен је пар реченица које се битно разликују само по аниматности ове именице („минимални пар”):

Пошто је одавно постало јасно да се играње компјутерских игара може претворити у зависност [...], у Франкфурту је покренута иницијатива за одвикавање од те „болести”, под називом „Сахрани свог *аватара* / свој *avatar*”. (Политика / 24 сата)

Назив филма *Аватар* (2009) инаниматан је у 98 од 157 случајева, а име епонимичног делимично вештачког органског тела из *Аватара* онда када се уз то име прецизира да се ради о даљински контролисаном ентитету (у 2 од 6, једном у апозицији¹³ при им. *тело*); када тог податка нема, могуће је да се

¹³ Уп. Стефановић 2008: 42, 143.

(због необавештености?) аватар види као независнији, или као припадник фиктивне ванземаљске врсте према којој је уобличен.

Ova žena se [помоћу шминке] pretvara u Andelinu Žoli, [...] *avatara*... (Курир)

Када им. *аватар* означава физичку манифестацију натприродног бића у одређеним системима (митолошким и сл.), било стварањем¹⁴ или узурпирањем тела, њен ак. јд. јавља се само с наставком – 3 пута у SF корпусу и једном у НовК.

5.2. *АНДРОИД*. Роботичари радије користе нпр. израз „антропомиметички робот” него ову именицу, па стручни корпус са њом није прибављен.¹⁵

АНДРОИД, („АНТРОПОМОРФНИ РОБОТ”)

	НовК	SF корпус
Аниматни акузатив	76,92% (10)	100% (35)
Инаниматни акузатив	15,38% (2)	
Инаниматни акузатив – само <i>који</i>	7,69% (1)	

Реченице с ређим обликом гласе овако:

– Javna je tajna da NASA poseduje još savremeniji humaniodni *android* od japanskog robota – otkriva Milan Kovačević, stručnjak za informacione tehnologije. (Новости)

Njihov konstruktor [...] izjavio je da je u dizajnu robota bio inspirisan izgledom popularnog junaka stripova i crtača iz šezdesetih „Astroboj”, te da mu je cilj da u budućnosti dalje sprovede minijaturizaciju ovih mašina i jednog dana stvori džepni *android* koji ne bi bio veći od mobilnog telefona. (PTC, 2013)

[Уп.:] [...] he now wants to create a miniaturised robot that owners could carry in their pocket [...] (Bangkok Post, исти датум)

Android „Simroid“ *који* је фирма „Kokoro” razvila u saradnji sa Stomatološkim univerzitetom „Njihon“ služi kao pacijent који odmenjuje ljude tokom obuke mladih zubara. (PTC, 2014)

[Уп.:] Simroid [...] was developed by [...] company Kokoro as a dummy patient for dental students. (New Scientist, 2007)

Први би се пример, с обзиром на наведени податак о струци саговорника и на контекст (управни говор), могао тумачити као аналогична¹⁶ према инаниматном професионализму *робот*, мада је „humaniodni” (!) ту било редундантно.

Аутор других двеју целина је И. Мусулин, филолог. У обама чланцима употребљен је и дужи акузатив им. *андرويد*. Из тих текстова и пратећих илустрација јасно је да се ради о роботима који подражавају човеков изглед и/или личност. У првој је реченици могућ утицај оближњих им. *машина* и

¹⁴ Метафизичка творевина не може се сматрати вештачком, бар не у истом смислу као инжењерска (уп. нпр. стварање света ex nihilo у хришћанству).

¹⁵ Уп. следећи назив докторске дисертације: *Моделирање и управљање антропомиметичког робота са антагонистичким погонима у контактним и бесконтактним завадима*.

¹⁶ Уп. Стефановић 2008: 133, 142.

телефон, чији референти мање наликују човеку, а у другој – енглеског пасива.

Када се ради о оперативном систему и телефону, ова им. у НовК нема дужи акузатив, ни као властита ни као заједничка. Изузеци су тражени посебно, у „форумском” корпусу (ФК), сачињеном од порука са њом из периода 2007–2010. на форуму Бенчмарк (<<http://forum.benchmark.rs>>).

АНДРОИД₂ („ОПЕРАТИВНИ СИСТЕМ, ТЕЛЕФОН”)

	НовК	ФК
Аниматни акузатив		3,77% (15)
Инаниматни акузатив	100%	96,23% (383)

Чини се да се у ФК ова именица најчешће односи на оперативни систем, али то није увек једноставно доказати:

[priest77:] Citiram korisnika: **LazaNS**

[„]Odlisno, dakle iOS [систем] sam po sebi nema prednosti nad Androidom [систем?], konacno nesto da iscuaramo[“]

Na androidu [телефон?] iz starta ce ti prekipeti koliko je ružno odrađen UI, crno\сиво. [...] cim otvoriš bilo koju aplikaciju na iPhone [телефон] otvara se i zatvara se sa animacijom[...].

[...] kako stvari stoje i dalje ce iPhone biti u debeloj prednosti, jer uglavnom kada nesto novo izadje, prvo se to pojavi za iPhone pa kasnije mozda i za android [телефон?]. Apple prodaje najvise aplikacija za mobilne telefone [...].

[sysninja:] Sad sam definitivno siguran da ti nisi nikada koristio Android [систем?].

Референција је важна зато што облик ак. јд. по свој прилици зависи од тога да ли се ради о систему или о телефону – од 15 изузетака у ФК, за 8 би се могло тврдити да се односе на телефон, а за 1 да се односи на систем, док је међу 383 инаниматна примера однос скоро обрнут (30 : 140). Склоности и ставови аутора не могу објаснити ову тенденцију ни саму појаву изузетака, бар не на узорку од 15 примера, јер ниједан аутор који се у грађи јавља са 2 или више реченица не користи искључиво дужи акузатив, нпр.:

driver:

...ili su svi kupili Androida zbog 6 USBa

[Уп.:] Problem ovde je u tome shto iOS uredjaj ne mozesh tek tako da kupish, [...] dok Symbian, Android i sve ostalo imash u Megamarketu na 20 rata[...]

priest77:

[...] ali ja kada bi napisao takvu izjavu, odmah bi ovi shto su uzeli Androida na 50 rata krenuli u rat

[Уп.:] Ako nekome smeta iTunes, [...] ...onda lepo neka kupi android za upola cene i niko mu ne brani da misli da ima najbolji telefon [...].

[Систем Андроид је бесплатан.]

Ако су наведене пропорције репрезентативне, могле би происходити отуда што је телефон материјалан, конкретан¹⁷ и бројив, а систем апстрактнији. Истина, систем има извесну конкретност, будући да се им. *android* у том значењу јавља у множини:

u cemu je razlika izmedju ovih svih androida [= верзија Андроида] za hd2 [модел телефона] na xda [сајт].

5.3. *Бот*. У случају значења „програм”, удели краћег и дужег акузатива скоро су изједначени и забележен је минимални пар (уп. 5.1):

Njihov zadatak bio je da u programskom jeziku Java naprave ‘*bot*’/‘*bota*’ koji je sposoban da igra kartašku igru Texas hold’Em poker. (B92/Телеграф)

*БОТ*₁ („ПРОГРАМ”)

	НовК
Аниматни акузатив	52,63% (10)
Инаниматни акузатив	47,37% (9)

Аниматност потиче од аутономије коју програм има у обављању задатка (као што је слање порука и одговарање на њих), али и од тога што је сврха оваквог програма да имитира понашање стварних корисника:

Ono što je izvesno je da je *bota* teško razotkriti, odnosno razlikovati od pravog posetioca. (Курир)

Очекивано, ова им. је увек аниматна (3/3) кад означава интернетског пропагандисту, нпр.:

Ali, odnedavno samo jedna stranka ima „*bota*” koji je nagrađen za svoj angažman. (Новости)

Такође, у SF корпусу нађена су 2 аниматна акузатива (1 у полусл.) у значењу „робот”.¹⁸

Значење „вештачки играч у видео-игри” потврђено је једним примером. Његова аниматност не чуди, пошто је такав бот отеловљен у виртуелној средини.

Научници су развиле такозваног „*bota*” за игру Unreal Tournament 2004 (вештачку интелигенцију која управља ликом у игри) која се више понаша као човек од половине живих учесника такмичења „BotPrize”. (B92)

5.4. *Дроид*. Лексема је посведочена само у НовК. Однос аниматно : инаниматно је 7 : 1 (полусл.). Инаниматни акузатив јавио се у апозицији при им. која се не деклинира:

¹⁷ Уп. Стефановић 2008: 69.

¹⁸ Им. *бот* је и творена од им. *робот* (суптракцијом).

Немачка компанија First Androids [NSFW] dizajnirala je Andy, *seks-droid*. (Лепота и здравље)

Дроид је и (у НовК инаниматни) назив за врсту телефона са оперативним системом Андроид.

5.5. *Дрон*. Није нађено довољно материјала да се направи стручни корпус за ову именицу, јер експерти преферирају изразе попут „unmanned aircraft system” („UAS”; уп. 5.2).

Имајући у виду да је реч о уживо контролисаном ентитету, унеколико изненађује разлика у односу на *аватар*₂ (в. 5.1), тим пре што се намеће позитивна корелација конкретности и аниматности (в. 5.2). Краћи акузатив преовладава вероватно зато што дронови својим обликом и понашањем не подсећају на човека и зато што код им. *дрон* нема притиска каквог аниматнијег значења.

	НовК
Аниматни акузатив	8,96% (63)
Аниматни акузатив – само <i>који</i>	0,14% (1)
Инаниматни акузатив	90,90% (639)

Неки модели дрона донекле су аутономни у односу на вољу пилота:

[...] kamere su vrhunske, stabilizacija neverovatno dobra, a sami dronovi su sve pametniji. Ako želite da dresirate vrhunskog *drona*, onda preskočite prethodne generacije [...]. [...] Sada su [pokretanje i vraćanje] skoro potpuno automatske radnje, a Obstacle Sensing System obezbediće da se dron bezbedno i najkraćim putem vrati, [...] Active track omogućava praćenje bilo kog objekta [...] bez potrebe da objekat posebno označavate [...]. *Phantom 4* će pratiti objekat bez greške [...] (PC Press, 4. 4. 2016)

Ипак, та се особина не може везивати само за дужи акузатив:

Ova letelica koristi [...] senzore kako bi se [...] stabilizovala, dok procesor [...] upravlja [...] veštačkom inteligencijom kako bi otkrio i pratio prepreke i lica.

[...] ona jednostavno koristi prepoznavanje lica [...] da bi sama lebdela [...].

[...] možete koristiti aplikaciju [...] kako bi postavili *dron* u željeni položaj [...]. (Телеграф, 4. 5. 2016)

Пет изузетака је одговор на формалне стилске захтеве (нпр. „[...] da unpeseš i *drona* i slona [...]” /Е-новине/, вероватно и „I SONY *DRONA* [: коња] ZA TRKU IMA” /Телеграф/).

Аниматни акузативи не могу се објаснити новином именице (има је у чланцима из 2010) или неупућеношћу аутора:

Sada već svako može kupiti *drona*, a to znači da postoji puno [...] neiskusnih pilota.

[...]

Na Tviteru Perel je objavio da je neko, ubrzo nakon incidenta, došao da potraži *dron*. (Курир, 8. 4. 2016)

С друге стране, 18 од 59 немаркираних изузетака потиче из 16 вести са Телеграфа, што је несразмерно доприносу тог сајта укупном броју линкова (1773 без мањих допуна):

	Удео у укупном броју линкова	Удео текстова са изузетком у укупном броју линкова
Блиц	26,90% (477)	0,39% (7)
Курир	10,54% (187)	0,45% (8)
Телеграф	7,56% (134)	0,90% (16)

Ови текстови најчешће не носе податак о аутору или редактору. У случају Телеграфа, то су биле бар две особе („D. Šavić”, „M.M.”). 4 од 7 текстова са дужим акузативом из Блица потписује „T.Vujović” или „T.V.”, али има и других новинара („I.D.”, „T. S.”).

Примамљива је теза да су се изузеци груписали по таблоиднијим порталима (уколико их је лако идентификовати), као што су 24 сата (3) и Ало (3). Додуше, дужи акузатив именице *дрон* нађен је и на другим сајтовима – Б92 (3), Tango Six (2), ИТсвет (1), РС Press (1), Политика (1)...

2 неочекивана облика јавила су се у апозицији при аниматном акузативу (нпр. „Америчка војска тестирала је првог корненог *робота*, *дрона* [...]” /Курир/), а 1 у апозицији при инаниматном („[...] *направила је Volocopter VC200*, првог *дрона* који [...]” /Телеграф/; у истом тексту: „*sa Volocopterom*”).

5.6.1. *КИБОРГ*. Сви примери из SF корпуса аниматни су (6/6). Једини изузетак у НовК (1/34) не делује убедљиво:

Naučnici napravili *kiborg* raže!

Međunarodni tim istraživača razvio je jezivo realnog *robota* [јд.] Stingra koji pomera granicu između životinja i mašina.

[...] Oni su testirali svetlo-driven navigacioni sistem tako što su provlačili *kiborga* Stingrai kroz prepreke. (Блиц)

5.6.2 *Клон*. У грађи се често говори о „клону” телефона, аутомобила, сајта и сл., али метафорâ има и међу инстанцама које се односе на жива бића (нпр. „Дилановог *клона*”, о другом музичару).

КЛОНИ („ИДЕНТИЧНО ЖИВО БИЋЕ”)

	НовК	SF корпус	НК
Аниматни акузатив	87,30% (55)	100% (5 + 3 полусл.)	?
Инаниматни акузатив	12,70% (8)		?

КЛОН₂ („ИДЕНТИЧАН НЕЖИВИ ЕНТИТЕТ“)

	НовК
Аниматни акузатив	27,03% (10)
Инаниматни акузатив	72,97% (27)

Различити акузативи јавили су се у веома сличним окружењима:

Јарањски научници намеравају да направе *klona* duboko zamrznutog mamuta iz Rusije. (Блиц, 2011)

Јужнокорејски и руски научници намеравају да заједничким истраживачким радом направе *klon* mamuta, životinje koja je izumrla pre 10.000 godina. (Нови магазин, 2012)

5.6.3. Јединице *киборг* и *клон*₁ аниматније су због делимичне одн. потпуне органичености њихових референата.

5.7. РОБОТ

	НовК	SF корпус	НК
Аниматни ак.	94,08% (890)	100% (669)	14% (14)
Инаниматни ак.	4,02% (38) 0,53% (5 /полу/ сложеница)		86% (86)
Инаниматни ак. – само <i>који и један</i>	1,27% (12) 0,10% (1)		

НовК садржи бар 6 паралелних употреба унутар истог текста, као и минимални пар:

Amerikanci napravili *robot* koji ubija virus ebole za dva minuta!

[...]

Američka kompanija «Kseneks»[...] iznela je revolucionarnu tvrdnju da je napravila *robotu* ubicu ebole, piše Dejli mejl. (Курир)

Postavlja se pitanje zašto NASA nije poslala na Mars savršeno sterilisan *robot* / sterilisanog *robotu* [o roверу Кјуриосити]? (Актер, Новости, РТВ / Нови магазин)

10 инаниматних акузатива (9 им. + 1 односна зам.) и 2 паралелне употребе потичу из Политике.

У апозицији при инаниматном акузативу јавила су се најмање 2 неочекивана облика, али и 3 очекивана.

Маркес је још 1995. запрепашћен што су тадашњи репортери пронашли сопствени сурога, *robot* који ће уместо њих обављати посао. (Политика)

Gojko Panić i Darko Birač, učenici [...] iz Kaća, predstavili su gradonačelniku Novog Sada Milošu Vučeviću svoj izum, *robotu* “Finch” sa kojim su osvojili prvo mesto [...]. (Данас)

Мало учешће краћег акузатива налаже да се размотри фактор грешке при куцању, редиговању или превођењу текста, иако је то тешко утврдити.

То је било пре осам година и тада сам направио првог „*Eko-robot*“, који је на себи имао само камеру. [...] на предњем делу „Eko-robot“ [...] (Блиц; пример је избачен из статистике)

Према двама примерима нађен је вероватни страни извор са пасивом, али према другим трима – страни извор са активом.

Osim činjenice da će da trči, skače, vozi se i buši podlogu na kojoj se nađe, ovaj *robot* moći će da kontroliše samo jedan čovek – i to preko Nintendo konzole i popularnog Iks-boksa. (Блиц, 5. 2. 2012)

[Уп.:] But what's even more mind bending is how, in the future, it could be controlled externally by a human – using an Xbox Kinect or Nintendo Wii. (Daily Mail, 2. 2. 2012)

Sledeće godine, TEPCO planira da pošalje u zonu amfibijski *robot* radi daljeg istraživanja tri reaktora, u kojima su se otopila nuklearna jezgra. (Блиц, 14. 4. 2015)

[Уп.:] TEPCO plans to send in a different, amphibious robot next year for further investigation of the three reactors that suffered meltdowns. (Daily Mail, 13. 4. 2015)

По један инаниматни ак. дошао је у управним говорима роботичара из Института Лола, уметника, Драгана Илића (зам. *који*) и 17-годишњег конструктора робота, за ког је речено да ради без научне литературе. Друга два саговорника новинара, према истим двама текстовима, користила су и аниматни акузатив. У случају трећег саговорника, а сада и одговарајућег новинара, аниматни је акузатив можда употребљен јер је референт био сложенији:

– [...] Прошле године направио сам *робот* „М-2“, који има покретну камеру која може да снима. [...]

[Уп.:] – [...] Када бих имао материјал, могао бих да направим правог робота који би помагао инвалидима. [...]

Ова три (Политикина) текста од различитих су аутора.

У једној се реченици ак. споја *фото-робот* јавио с наставком мада је јасно да је аутор мислио на цртеж:

Духовити цртач из хрватске полиције направио је идеалног *фото-робота* убице Иве Пуканића: не личи ни на кога. Таква дивовна оригиналност само привидно је водила брзом расплету, [...]. (Политика)

ФОТО-РОБОТ („ЦРТЕЖ“)

	НовК	НК
Аниматни ак.	7,60% (6)	?
Инаниматни ак.	92,40% (73)	?

Типичном индустријском роботу од аниматности одузима то што није хуманоидан¹⁹ и што не може променити своју локацију. Роботичар је тога (и сличног) свеснији него лаик, па је природно што у техничкој литератури преовладава краћи акузатив.

Седам текстова из НК доноси паралелну употребу. Аутор прве наведене књиге у предговору најављује „наћин писанја близак publicistiћном” у „nekim segmentima књиге, посебно uvodnim”; дужи се акузатив среће на 23, 39, 115, 187. и 222. од 292 странице. У трећем тексту, оба изузетка су инстанце синтагме „предности човека у односу на робота”.

Извор из НК	Аниматни ак.	Инаниматни ак.
V. Potkonjak, Robotika, 1996.	5	21 + 1 (зам.)
M. Popović, Senzori u robotici, 1996.	3	1
Скрипта из индустријске роботике (< http://ftn.mrdnise.com/skripte-35-0-2.php >)	2	19
[D. Milutinović,] Industrijski roboti (predavanja)	1	11
M. Raković, Sinteza i realizacija dvonožnog hoda putem primitiva, 2013.	1	1
I. Nikolić, V. Čolić, Izabrana poglavља mehanike robota, 1999.	1	10
M. Лазаревић <i>et al.</i> , Динамика и управљање кретањем робота, 2014.	1	2
B. Borovac <i>et al.</i> , Zbirka zadataka iz robotike, 2002.	0	10
J. Tunić, Primjena SCARA robota za posluživanje obradnih sustava, 2007.	0	7
M. Ćučilović, Industrijski manipulatori, 2010.	0	3

6. ЗАКЉУЧЦИ. Ранија дескрипција грађе из српског са им. *робот* (в. 1.1) начелно је потврђена. У погледу изузетака, мада је српски SF корпус био хомоген, резултати из 5.7 сличнији су стању у руском (в. 1.2).

За дистрибуцију су најзначајније особине референта. Колебање је велико када је референт нематеријалан и (а) несамосталан (*аватар*₂) или (б) без виртуелног тела (*бот*₁); другде се уочавају стабилне тенденције.

Одлике референта може надјачати формална инерција (аналогија), која је вероватно узроковала изузетке у апозицијама (в. 5.4, 5.5; уп. 5.1, 5.2, 5.7) и поменути ак. *фото-робота* (уп. им. *робот*; в. 5.7), а ту су и фактори попут

¹⁹ Индустријски робот може имати облик људске руке, али део аниматног ентитета није аниматан, нпр. *врат*, *прст* (Дешић 1997: 187).

аутора, сајта и стилских поступака (5.5). Међутим, предиктивна вредност ових ванреференцијских критеријума углавном је врло мала.

ЛИТЕРАТУРА

- Бауер** ²**2003**: L. Bauer, *Introducing Linguistic Morphology*, Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Дешић** **1997**: М. Дешић, „Акузатив јединице именица мушког рода и полисемија”, *НССУВД*, 26/2, 185–193.
- Драгићевић** ²**2010**: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ицкович** **1980**: В. А. Ицкович, „Существительные одушевленные и неодушевленные в современном русском языке (Норма и тенденция)”, *Вопросы языкознания*, 4, 84–96.
- Кристал** ⁶**2008**: D. Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Марковић** ²**2013**: I. Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, Zagreb: Disput.
- ОР**: Oxford Advanced Learner’s Dictionary. <<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>>, 5.11.2016.
- Стевановић** ⁵**1986**: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. 1*, Београд: Научна књига.
- Стефановић** **2008**: М. Стефановић, *Категорија аниматности у српском и руском језику*, Нови Сад: Академска књига.

Danilo Aleksić

ANIMACY AND LIVING MACHINES

Summary

The subject of research is the variation of the accusative singular form in the paradigms of Serbian masculine 1st declension nouns which denote (relatively) autonomous artificial beings, such as *робот*. The paper provides relative frequencies of the competing forms, as well as the semantic and formal interpretations of the data. Special attention is paid to the less frequent, unexpected accusative forms.

Key words: morphology, nouns, accusative, animacy, animate, inanimate, robot.

Радивоје М. МЛАДЕНОВИЋ*
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
 Примљен: 03. 10. 2016.
 Прихваћен: 10. 02. 2017.

ИМЕНСКА И ГЛАГОЛСКА ФЛЕКСИЈА У ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ**

У прилогу се разматрају неки парадигматски односи у именској и глаголкој флексији у српским говорима југозападног дела Косова и Метохије, оформљеним на Шар-планини, Метохијској и Косовској котлини.

Све говоре анализирани области захватио је процес преобликовања синтетичке у аналитичку деklinацију. Отпорност именске флексије на анализацију није условљена семантичким типом именице нити синтаксичком позицијом облика. На дуже чување флексије зависних падежа утиче синкретизам падежних наставка: а) именице на *-a* боље чувају флексију у јд. зато што је присутан синкретизам с наставком *-e* у Гјд./Дјд./Лјд.; б) именице м. р. на *-o* боље чувају флексију у Дјд. и Лјд. због заједничког наставка *-y*.

Именице с. р. типа *буре, јаре* знају за суплетивну множину на *-ићи (бурићи, јарићи)*. Несагласје јединско-множинског односа типова промене именица типа *јаре – јарићи* отклања се у делу говора неутрумизацијом, па се ствара регуларни однос типа *јаре – јарића*. На нивоу парадигматских односа јединско-множинско несагласје има за последицу делимично неуклапање ових именица у множинску парадигму. Наиме, у говорима призренско-јужноморавског типа морфолошка диференцијација именица м. р. на *-o* Нмн. (*синови*) и ОПмн. = Амн. (*синове*) спроведена је практично доследно. У множинској парадигми именица типа *јарићи* најчешће опстаје синкретизам ОПмн. и Нмн. (да нараним *јарићи*), свакако наслањањем на синкретизам Нјд. и ОПјд. им. с. р. јд. (*јаре – јаре*).

Избор наставка у дативу збирних именица *децама* (: *говедома, селама*) и *браћима (мужима)* условљен је јединском парадигмом ових именица.

У оквиру глаголке флексије ширење заједничког наставка и у 3. л. мн. претерита подстакнуто је заједничким наставком у 1. л. мн. и 2. л. мн. (*имасмо, имасте – дођосмо, дођосте* : *имав – дођов / имаше – дођоше*). Ширење заједничког наставка омогућено је потпуним везивањем свршених глагола за аорист, несвршених за имперфекат.

Кључне речи: именска и глаголка флексија, говори југозападног дела Косова и Метохије, парадигматско уједначавање, флексија и падежни синкретизам

* radivoje.mladenovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Дијалекатолошка истраживања српског језичког простора* (број 178020).

Увод

1. Парадигматско уједначавање препознатљиво је обележје еволуције морфолошког система српског језика. Наслеђени сложени систем именичких образаца сведен је у српским дијалектима на три односно два обрасца парадигматским уједначавањем према најбројнијим деклинационим образцима. Некадашња јасна морфолошка и синтаксичка раздвојеност придева неодређеног и одређеног придевског вида унеколико је поремећена, у неким дијалектима практично разорена парадигматским ширењем облика одређеног вида. Односи у систему глаголских врста показују такође експанзију најбројнијих глаголских основа, са тежњом да се парадигматски приближе презентска и аористна основа.

1.1. Природа етнојезичке периферије говора дијалекатске зоне која је предметом истраживања у овом прилогу, са контактом различитих словенско-словенских и словенско-несловенских језичких система, подстиче иновације на синтагматском и парадигматском плану.

Неке од карактеристичних иновација, чије се упориште може наћи у балканистичком преобликовању, карактеристичне су само за српске метохијско-косовске и северношарпланинске говоре.

Територија југозападног дела Косова и Метохије спада у област изразите дијалекатске раслојености говора српског (словенског) типа, са присуством идиома различите генетске и типолошке припадности. Географска подељеност на три области – Шар-планину, Метохијску и Косовску котлину, није доследно развојила и дијалекатске типове. Тако се у источном делу северног дела Шар-планине налази сиринићки призренско-јужноморавски говор, на ивици јужне Метохије подгорански говор, настао мешавином горанског северношарпланинског и јужнометохијског говора.

Савремена дијалекатска диференцијација српских говора у анализираној области условљена је миграцијама са југа, пре свега из западномакедонског и северномакедонског правца, језичким наносима који су удаљили некада близак дијалекатски тип свих српских говора Метохијске и Косовске котлине. На стварање нове дијалекатске композиције, посебно у јужној Метохији, утицало је и српско становништво које се из северне Албаније доселило у XVII и XVIII веку, а чији је дијалекатски тип, с обзиром на интензивнији контакт са албанским језиком, унеколико био измењен. Одређена сродност косовско-ресавских говора у северном делу ових котлина и призренско-јужноморавских метохијско-косовских говора, међутим, опстала је, посебно у основним тенденцијама развитка морфолошког система. За коначно уобличавање српских говора југозападног дела Косова и Метохије не треба занемарити рани словенско-романски контакт у јужнијем делу, али ни значај новијег српско-албанског и српско-турског контакта, који је интензивнији у Метохијској него у Косовској котлини.

Миграције српског становништва са ове територије, започете крајем XVII и у XVIII веку, интензивирание у току и после Другог светског рата, а посебно изгон српског (словенског) становништва 1999. године, знатно су

проредиле носиоце српских говора. Српског становништва у Метохијској и Косовској котлини скоро да и нема, на Шар-планини је српско (словенско) становништво знатно проређено.

1.2. У говорима југозападног дела Косова и Метохије словенско-не-словенска интерференција на фонетском и синтаксичком плану очигледна је. Резултат оваквог контакта огледа се у измени артикулационо-акустичких карактеристика неких гласова, са балканистичком тежњом ка смањењу палаталности палаталних сонаната /њ, љ/, затим смањењем броја фонолошких дистинкција брисањем опозиције по палаталности предњонепчаних африката. Овакво преобликовање интензивније је у јужном делу, што није очекивано с обзиром на изразитију миксоглотију у овом делу анализираних области.

За српске говоре југозападног дела Косова и Метохије карактеристична је замена граматичког акцента неграматичким, са местом акцента које је одређено слоговном структуром речи (пенултимски или антепенултимски акценат у говорима на Шар-планини и подбрђу ове планине), односно са заменом граматичког акцента парадигматским, у коме се акценат најчешће фиксира за финални слог граматичке основе (*сѝн – сѝна – синóви – синóвима – синóфско*) или за коренски слог (*сѝн – сѝна – сѝнови – сѝновима – сѝнофско*).

На (морфо)синтаксичком и синтагматском плану препознаје се приближавање различитих модела или брисање једног модела у корист другог.

Иако дијалекатски веома разуђена, у југозападном делу Косова и Метохије у основи се препознају две дијалекатске целине: а) северношарпланински говори (горански, подгорански, сретечки), за које је карактеристична присутност македонизама у различитом обиму, б) призренско-јужноморавски говори формиран у јужној Метохији, јужном и централном Косову.

Именска и глаголска флексија

2. Док је интерференција на фонолошко-фонетском и (морфо)синтаксичком плану лако уочљива, преузимање морфолошких флексивних средстава најчешће није обележје периферних српских говора.

2.1. Аналитичке тенденције захватиле су све српске говоре на југозападу Косова и Метохије. Обим аналитизма, међутим, неједнак је. Аналитизам је највеће снаге у јужном делу, који се наслања на шарпланински масив, флексија најбоље опстаје у севернијем делу, који се наслања на косовско-ресавско подручје. Ова област призренско-јужноморавских говора, иначе, показује највећу отпорност на аналитизам у оквиру говора призренско-тимочке области.

Иако је снага аналитизма неједнака, у говорима призренско-јужноморавског типа уочавају се законитости које су обележје читаве дијалекатске зоне.

2.1.1. Синкретизам као подстицај за опстанак флексије

Флексија боље опстаје у јединици него у множини. Број падежних дистинкција различитих деклинационих образаца у оквиру истог граматичког броја различит је. У неким падежима опстанак флексије је факултативан, у другима је доследан. Тако беспредлошки датив намене и посесије оба броја свих деклинационих типова у свим говорима анализираних зоне опстаје независно од семантичког типа именице, пошто је наставак једини носилац граматичког обележја.¹

2.1.1а. Именице *-а* деклинационог обрасца добро чувају флексију у јд. зато што је у говорима призренско-јужноморавског типа анализираних области присутан синкретизам с наставком *-е* у Гјд./Дјд./Лјд.:

Од жéне, бiло от страóте, овéма од Бóсне, ис кóје нiве су, мi смо нáј до рéке, куд некóга гáзде, преко Нéродимке, крај неке вóде, пáја покре рéке, бiла повише нiве, у нáшега Слáве, око Вел'и́ке Госпоiне, држáле врс кóзе, прет слáве кúпим рiбе, от крај кúће;

однéси жéне, блáго Љyнке, мóје сéстре yмр ги мýж^м, му украдóше Станóје, да се покóри пiјáнице, учини́ја тóме комишiје; yтече как рéке, йма ако йдеш как Вiче;

йша по ланáвице, по кúч 'е се кри́ла, па yдри по гла́ве; према млáде и зéт бiја, дивóјку да yзну према Миливóје (: Миливóја), јéни бiле према Приштинe; лáдно је гóре у плани́не², да тyри йме на нyóјному тáте.

Северношарпланински говори имали су другачији еволутивни пут у односу на говоре ПЈТ у судбини флексије – аналитизам је практично довршен у Гјд. и Лјд., флексија опстаје у Дјд. Разлог је, свакако, у чињеници да је у горанском и подгоранском говору у Дјд. именица *-а* деклинационог обрасца уопштен наставак *-и* (Младеновић 2001: 298; 2005: 75). Изостанак синкретизма Гјд. и Дјд. довео је и до аналитизације Гјд.³

2.1.1б. Именице м. р. на *-ø* у призренско-јужноморавским говорима добро чувају флексију у Дјд. и релативно добро у Лјд. уз предлоге који нису вишезначни (*по +, према +*) због заједничког наставка *-у⁴*:

Кáжи брáту, нáшему óцу, нeгóвoму брáту сiн, и Драгáну йсто, овóме Милáну, чо-вéку му бiло крiво, нiкóму Рýсу; бéгајте как Yрошефци, па свé йде кáж патóку;

гледéја по нýту, бóлес по мóзгу, смо се загýбил 'е по грáду, йшла по снeгу; сéду они према Мирослáву, упрáљај се према кúму, ч'yти према óгњу, не учини́ја лóшо према брáту.

¹ Више о овоме в. у Павловић 1939: 161; 1970: 72; Стевановић 1950: 106; Реметић 1996: 451, 460–461, 465; Младеновић 2001: 279–280; 2004: 226–227; 2013: 141–142.

² Лјд. уз вишезначне предлоге *на+* и *у+* потврђен је мањим бројем примера као конкурент општем падежу, и то само у косовским призренско-јужноморавским говорима (Младеновић 2013: 145, 198).

³ Слаби трагови Гјд. на *-е* именица *-а* деклинационог обрасца у горанском и подгоранском говору (Младеновић 2001: 296–297; 2005: 74–75) сведоче о недовршеном процесу аналитизације.

⁴ Више о овоме в. у Павловић 1970: 72–73, Реметић 1996: 451, 461, Младеновић 2004: 228; 2010: 276; 2013: 144–145. .

Лјд. им. м. р. на -ø изразитије је захваћен аналитизмом од Лјд. им. -а деklinационог обрасца, што је последица синкретизма различите снаге у овим деklinационим обрасцима.

Пошто генитивни наставак није подржан наставком Ајд., именице са значењем неживог знатније су захваћене аналитизацијом Гјд. продором ОПјд. на -ø (= Ајд.). Именице са значењем живог у Гјд., међутим, имају редовно наставак -а, који је подржан ОПјд. (= Ајд.) на -а (ни *без девѐра*, ко́му да́доше *во́ла*, не је месо *от ко́ња*).

Опстанак флексивног Гјд. на -а именица м. р. на -ø са значењем неживог чешћи је у говорима Косовске котлине него у јужној Метохији и Сиринићу. У подримском јужнометохијском говору опстанак флексивног генитива ових именица има нешто већи број потврда у севернијим насељима, окренутим косовско-ресавским говорима. Факултативни опстанак флексије у Гјд. ових именица подржан је генитивним -а именица са значењем живог:

Од багрѐна да награди крѓв, пл'ѐвн'а от камен'а, мертеци од бѐлога јасѐња, до нашега обѓра, кут старѓга манѓстира, да сѐдиш поре[ѓ] сѓда, да брѓмо одовѓд патѓка, од вр' пијѓца, у стрѓт грѓда.

У именицама с. р. јд. делује законитост карактеристична за именице м. р. јд. на -ø са значењем неживог: генитивни наставак -а практично је у потпуности замењен ОПјд. (= Ајд.), пошто генитивно -а није подржано овим наставком у ОПјд. (= Ајд.). Ретки примери са очуваним генитивним наставком -а срећу се само од именица с. р. са значењем живог, што упућује на контакт с парадигмом им. м. р. на -ø са значењем живог. Највећи број примера са генитивним -а посведочен је од именице *дѐте* (од мојега *детѐта*, дѓр од нашега *детѐта*), па је могуће да је Гјд. подржан секундарним значењем ове именице („мушко дете, син”), тј. наслањањем на парадигму типа *Мѓле – Мѓлѓта* (Младеновић 2004: 228; 2013: 173).

Иначе је и: гла́ва од јагњѐта, јѐмо и о[ѓ] телѐта, мѐсо од јарѐта.

Наведена анализа показује да опстанак флексије појединих падежа у различитим деklinационим обрасцима није условљен семантичким типом именице, већ синкретизмом падежних наставка, који се међусобно подржавају.

2.1.1в. У свим говорима призренско-јужноморавског типа анализирани зоне посведочен је продор именичких морфолошких средстава у заменичко-придевску парадигму⁵. Синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. именица на -а преноси се и у заменичко-придевску промену ж. р., чиме се парадигме именских речи приближавају. Тако, се из именичке парадигме шири именички наставак -е у датив:

До својѓ кѓч'е, от прѓве жѓне, кут Пашине водѓнице, крај Кисѓле во́де;
 да гу каже *својѓ кѓме, сѓстрине* јѓтрѓве ч'ѓрка, и *твојѓ тѓтке* је дади, рѓкла и *по старѓ*
 кѓме;
 ѓша по *тол'ѓкве* лапавице, бија према *Петрѓве кѓч'е*, при *дрѓвѓне* коч'ѓне.

⁵ Детаљно о овоме в. Младеновић 2010: 312–318.

Нови синкретизам заменичко-придевског наставка именичког порекла доводи, међутим, и до ширења заменичко-придевског наставка Дјд. у Гјд. и Лјд. придевске парадигме:

Ни од *мојзи* сестре дѣте, узима и од *овѣзи* жѣне, отуд *старѣзи* жѣне;
нашејзи матѣре, рѣкла *нај старѣзи* куме, носив и *болнѣзи* и *здравѣзи*;
 да се познаде по *нашејзи* нощње, по *деснѣзи* руке, сто удри по *мојејзи* гузице.

У севернијем делу јужне Метохије и јужном и централном Косову посведочен је и факултативни облик мале снаге типа *од његовѣзе*, са очигледном контаминацијом наставака *-е* и *-ејзи* (Павловић 1970: 81, Младеновић 2010: 317–318).

Сродним типовима синкретизма Гјд./Дјд./Лјд. имениких речи *-а* деклинационог типа призренско-јужноморавски говори југозападног дела Косова и Метохије представљају целину са ближим и даљим косовско-ресавским говорима (Букумирић 2003: 223, 245; Симић 1972: 345).

2.1.1г. У свим говорима призренско-јужноморавског типа анализирани области, осим факултативно у Сиринићу⁶, у Дмн. заменичко-придевске парадигме преузимањем именичког *-ма* уопштен је наставак *-ема* (*овѣма старѣма* женама) (Стевановић 1950: 107, Павловић 1970: 75, Реметић 1996: 458, Младеновић 2004: 230; 2010: 335–340; 2013: 275–276), чиме је оснажена веза именичке и заменичко-придевске парадигме у овим говорима.⁷

2.2. За говоре југозападног дела Косова и Метохије карактеристично је јачање значаја семантике у односу на граматику, што за последицу има низ морфосинтаксичких иновација.⁸

Именице с. р. типа *буре*, *јаре* имају суплетивну множину на *-ићи* (*буррићи*, *јаррићи*) у свим говорима југозападног дела Косова и Метохије, тако да је горански говор најјужнија тачка с овом особиницом.

Несагласје јединско-множинског односа типова промене (јд. с. р. : мн. м. р.) отклања се у делу говора северношарпланинског типа неутрумизацијом, па се ствара регуларни однос типа *јаре – јарића*, *буре – бурића* (Младеновић 2001: 309–311; 2005: 75), чиме се ова скупина именица уводи у парадигматски регуларан однос (с. р. јд. : с. р. мн.).

У говорима призренско-јужноморавског типа на нивоу парадигматских односа јединско-множинско несагласје има за последицу делимично неуклапање ових именица у множинску парадигму именица м. р. на *-ѐ*. Наиме, у највећем делу призренско-јужноморавских говора анализирани области нова морфолошка диференцијација им. м. р. на сугласник Нмн. (*синови*) и ОПмн. = Амн. (*синове*) практично је завршена (Реметић 1996: 453–458; Младеновић 2004: 228–229; 2010: 319–324; 2013: 151–154). Именице типа *јарићи*, *бурићи*, међутим, и даље најчешће чувају наслеђени синкретизам ОПмн. и Нмн.

⁶ Факултативно присуство Дмн. без форманта *-ма* (*старам женам*) објашњава се близиницом сретачког говора у коме нема продора двојинског *-ма* у Дмн., имениких речи (Младеновић 1997: 146).

⁷ Овом иновацијом призренско-јужноморавски говори представљају заједнички ареал са косовско-ресавским (Букумирић 2003: 225, 229, 230 итд.; Симић 1972: 363).

⁸ Детаљније о овоме в. Младеновић 2015а.

(*jarúhi* pácy : да наráним *jarúhi*) (Павловић 1970: 74; Младеновић 2004: 229–230; 2013: 154), али са започетим продором наставка *-e* у ОПмн.⁹ Овакво неуклапање у парадигму именица м. р. мн. на *-ø* подржано је наслањањем на синкретизам Нјд. и ОПјд. им. с. р. (да попáсе и *jápe* : да дотéра *jape*).

2.3. Парадигматским суплетивизмом именица *дéца* и *брáћа*, који се остварује кроз присуство једнинских односно множинских облика у различитим падежним значењима, говори југозападног дела Косова и Метохије¹⁰ део су већег ареала српског језика. За разлику од осталих именица на *-a*, код ових именица долази до редовне плурализације у дативу, док се у осталим зависним падежима среће ОПјд., чиме ове именице, заједно са још неким збирним именицама на *-a* (*двои́ца*, *петори́ца*, *својбина*, *дружина*), представљају посебну парадигму. Несагласје граматичког броја (јд.) и реалног броја (мн.) олакшало је суплетивизам у парадигми, са делом једнинских односно множинских облика, а изразитији аналитизам наслања се на парадигму им. *дете* у јд. (Младеновић 2013: 205–206).

На значај парадигматских веза и семантике за избор морфолошког средства упућује однос плурализованог датива збирних именица *брáћа* и *дéца* у говорима југозападног дела Косова и Метохије. У највећем делу говора призренско-јужноморавског типа области основни облик је *браћима* – свакако наслањањем на Нјд. *брáт* и парадигму скупине именице м. р. на *-ø*, док је – наслањањем на јд. с. р. им. *дéте* – редовно *деца́ма*. Облик *деца́ма/деца́ми* сагласан је са Дмн. других именица с. р. наслањањем на форму Нмн. (*говéдо*, *сéло* : *говедáма*, *селáма*). На значај семантике за продор наставка *-ама* у Дмн. збирних именица различитих типова упућују и облици *родбина́ма*, *својбина́ма*, *дружинáма* са формалним наслањањем на номинативни облик.¹¹

2.4. Интересантан је пример позајмљивања облика из другачијег морфолошког система и његове парадигматске адаптације. Наиме, у горанском говору, у коме је у Нмн. им. на *-a* уопштен наставак *-e* (Младеновић 2001: 277), из оближњих македонских говора – у којима је у овим именицама уопштено *-и*, преузет је множински облик *вéђи*. Пошто однос *вéђа* : *вéђе* није био у складу са парадигматским системом горанског говора, формиран је нов однос карактеристичан за м. р. им. на *-ø* – *вéђ* : *вéђи* („обрва, повије”), док је однос облика *вéђа* : *вéђе* везан за ново значење (Удáраје *вéђе*, „муња”).

2.5. Антериорност у говорима југоисточног дела балканословенског ареала саопштена је само једним предлогом, пошто је дистинкција „непосредно пре : неодређено пре” као нерелевантна истрвена. У говорима југозападног дела Косова и Метохије то је предлог *пред* + Гјд. / ОПјд. Брисање дистинкције „непосредно пре : неодређено пре” настаје под утицајем чињенице да је

⁹ Уклапање именица на *-ићи* у парадигму именица м. р. на *-ø* најдаље је отишло у сиринићком говору, затим у централнокосовском делу. У првом случају у питању је иновација подржана становиштвом кучко-васојевићког порекла, које је стизало у Сиринић. У централнокосовском делу је контакт са косовско-ресавском зоном био интензиван.

¹⁰ Павловић 1939: 169, Реметић 1996: 475–477, Младеновић 2001: 317–318; 2013: 205–209.

¹¹ Више о морфолошкој плурализацији и плурализацији конгруенције в. Младеновић 2011.

за казивање постериорности у употреби само један предлог (*после / по*)¹², па се уопштавањем једног предлога за антериорност остварује симетрија леве и десне стране.

3. У глаголској парадигми у свим говорима области остварено је везивање простих претерита за глаголски вид. Тако се имперфекат по правилу гради од глагола несвршеног вида, аорист од глагола свршеног вида. Овакво везивање простих претерита за глаголски вид захвата све говоре призренско-тимочке дијалекатске области (Белић 1905: 356), али и оближње косовско-ресавске говоре (Букумирић 2003: 260). Одсуство могућности да се аорист гради и од глагола несвршеног вида представља парадигматско упрошћавање, пошто су избегнути сложени семантички односи саопштени аористом несвршених глагола.

Идентичност / блискост наставака 1. л. мн. и 2. л. мн. простих претерита (*имáсмо, имáсте : доћóсмо, доћóсте*), али и истовремено јасно раздвајање значења глаголским видом, подстиче парадигматско уједначавање наставака и у 3. л. мн. простих претерита. Уједначавање наставака 3. л. мн., међутим, различито је остварено:

а) У северношарпланинским говорима доследно се уопштава западномакедонска иновација (*имаха / имáшоа : донéсоха / донéсоа*) (Павловић 1939: 193–195, Младеновић 2001: 417, 423–424; 2015: 310–311).

б) У јужнометохијским говорима у 3. л. мн. аориста факултативно продира имперфекатски наставак, који је у севернијем делу скоро истиснуо аористно *-ше* (Они *имáв* три децу : *Отидóв* и óни) (Младеновић 2004а: 457; 2015: 316), у јужнокосовским говорима тенденција уопштавања аористног *-ше* у оба проста претерита знатно је захватила јужнокосовске говоре (*Нануш-тише* кућу : *Ваљадаше* да кажију и óни), док су у централнокосовском делу присутна оба наставака у 3. л. мн. имперфекта (Младеновић 2013: 345–348).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1905:** Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, том 9, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Букумирић 2003:** Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*, Српски дијалектолошки зборник, L, 1–356.
- Младеновић 1997:** Радивоје Младеновић, „Падежне дистинкције у говорима Шарпланинске области”, *О српским народним говорима*, Научни скуп српског духовног преображења, IV, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 141–154.

¹² Више о овоме в. Младеновић 2013б.

- Младеновић 2001:** Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, Српски дијалектолошки зборник, XLVIII, 1–606.
- Младеновић 2004:** Радивоје Младеновић, „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије”, *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”*, (ур. Ј. Планкош), Суботица: Градска библиотека – Београд: САНУ, Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска, 209–249.
- Младеновић 2004а:** Радивоје Младеновић, „Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2, 445–473.
- Младеновић 2005:** Радивоје Младенович, „Говори трех мусульманских славјанских етнокултурних група на југо-западе Косово и Метохије”, *Јзыки и диалекты малых этнических групп*, (ур. А. Н. Соболев и А. Ю. Русаков), Санкт-Петербург – Мюнхен: Институт лингвистических исследований РАН, Комиссия по балканскому языкознанию при Международном комитете славистов, Biblion Verlag, 52–82.
- Младеновић 2010:** Радивоје Младеновић, *Заменице у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије*, Монографије 12, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2011:** Радивоје Младеновић, „Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1, 205–226.
- Младеновић 2013:** Радивоје Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Монографије 18, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2013а:** Радивоје Младеновић, „Линеаризација предикатско-фразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије”, *Јужнословенски филолог*, LXIX, 401–415.
- Младеновић 2013б:** Радивоје Младеновић, „Предлози временског значења *пред* + и *пре* + у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала”, *Традиције и иновације у савременом српском језику*, Зборник радова са VII међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност* (26–27.10.2012, Крагујевац) (ур. М. Ковачевић), књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет – Скупштина Града, 91–99.
- Младеновић 2015:** Радивоје Младеновић, „Аорист и имперфекат метохијско-косовског и северношарпланинског ареала”, *Исходишта I* (ур. М. Н. Радан), Зборник радова са I међународног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* (17–19.10.2014, Темишвар), Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 305–320.
- Младеновић 2015а:** Радивоје Младеновић, „Од значења ка облику – из дијалекатске (морфо)синтаксе говора призренско-јужноморавског типа

метохијско-косовско-сиринићког ареала”, Зборник радова са X међународног научног скупа *Српски језик – од Вука до данас* (24–25. X 2014, Крагујевац), (ур. М. Ковачевић), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 31–39.

Павловић 1939: Миливој Павловић, *Говор Сретечке жупе*, Српски дијалектолошки зборник, VIII, 1–352.

Павловић 1970: Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад: Матица српска.

Реметић 1996: Слободан Реметић, *Српски призренски говор I*, Српски дијалектолошки зборник, XLVII, 333–614.

Симић 1972: Радоје Симић, *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник, XIX, 1–618.

Стевановић 1950: Михајло Стевановић, *Ђаковачки говор*, Српски дијалектолошки зборник, XI, 1–152.

Радивоје Младеновић

ИМЕННАЯ И ГЛАГОЛЬНАЯ ФЛЕКСИЯ В ГОВОРАХ ЮГО-ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ КОСОВО И МЕТОХИИ

Резюме

В статье рассматриваются некоторые парадигматические отношения в именной и глагольной флексии в сербских говорах юго-западной части Косово и Метохии, сформированных на горе Шар-планина, в котловине Косово и Метохии.

Все говоры анализированных областей были захвачены процессом преобразования синтетического склонения (деκлинации) в аналитическое. Сопротивляемость именной флексии аналитизации не обусловлено семантическим типом существительного, как ни синтаксической позицией формы. На более длительное сохранение флексии косвенных падежей влияет синкретизм падежных окончаний: а) имена существительные на *-a* лучше сохраняют флексию в ед. числе, из-за наличия синкретизма с окончанием *-e* в Ред.ч./Дед.ч./Пед.ч.; б) существительные м. р. на *-ø* лучше сохраняют флексию в Дед.ч. и Пед.ч. с предлогами, не являющимися неоднозначными (серб. *по+*, *према+*/ рус. *по+*, *к+*) из-за совместного окончания *-у*.

Имена существительные с. р. типа *буре*, *јаре* знают супплетивное множественное число на *-ићи* (*бурићи*, *јарићи*). Несогласованность единственно-множественного отношения видов склонения существительных типа *јаре – јарићи* устраняется в части говора нейтрализацией и создается регулярное отношение типа *јаре – јарића*. На уровне парадигматических отношений единственно-множественного несогласованность имеет своим последствием частичную невозможность включения этих существительных в парадигму множественного числа. А именно, в говорах призренско-южноморавского типа морфологическая дифференциация имен существительных м. р. на *-ø* Имн.ч. (*синови*) и ОПмн.ч. = Вмн.ч. (*синове*) была осуществлена, практически, последовательно. В парадигме множественного числа имен существительных типа *јарићи* обычно уцелеет синкретизм ОПмн.ч. и Имн.ч. (*да нараним јарићи*), непременно опираясь на синкретизм Иед.ч. и ОПед.ч. суш. ср. р. ед. ч. (*јаре – јаре*).

Выбор окончания в дательном падеже собирательных существительных *децама* (: *говедама*, *селама*) и *браћима* (*мужима*) обусловлен парадигмой единственного числа этих существительных.

В рамках глагољной флексије распрострањено опште окончање и у 3л. мн. ч. простих претеритива било изазвано опшћим окончањем у 1. л. мн. ч. и 2. л. мн. (*имасмо, имасте – дођосмо, дођосте* : *имав – дођов / имаше – дођоше*). Распрострањено опште окончање стало могућим захваљујући потпуном повезивању глаголова савршеног вида с аористом, несавршеног с имперфектом.

Кључеве слова: именска и глагољна флексија, говори југозападне стране Косова и Метохије, парадигматичко уједнавање, флексија и падежни синкретизам.

Лариса И. РАЗДОБУДКО-ЧОВИЋ*
Факултет филолошких наука
Паневропског универзитета
у Бањој Луци

Оригинални научни рад
Примљен: 07. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С ПОВЕЋАНОМ ЕКСПРЕСИВНО-ЕМОЦИОНАЛНОМ БОЈОМ У НАРАТИВНОЈ СТРУКТУРИ *ПРОКЛЕТЕ АВЛИЈЕ* ИВЕ АНДРИЋА И ПИТАЊА РУСКИХ ПРЕВОДНИХ ЕКВИВАЛЕНАТА

Проблематика наративног дискурса у тесној је вези са уочавањем суштинских особина индивидуалних специфичности приповедача, у корелацији с параметрима националног менталитета. Емоционално-експресивна фразеологија представља неодвојиву компоненту наративног дискурса и представља циљ датог истраживања. У раду се примењују следећи методи: описни, компонентна анализа, метод идентификационе пројекције који подразумева начине утврђивања истоветности језичких и карактеролошких обележја, а користе се и елементи компаративног метода. Анализа образаца фразеолошког дискурса фра Петра, Заима, Хаима и Растислава открива оваплоћење духа народног казивања, повезаног с носиоцима традиције неауторске књижевности, као и црте које доминирају у говору сваког од посматраних приповедача на емоционално-експресивном, национално-културном и тематском нивоу.

На основу извршеног истраживања може се закључити следеће: фразеолошке јединице у националној лингвокултурологији врше низ функција, повезаних с начинима идентификације, моделима одражавања стварности; концептуална представа човека о стварности фокусира се путем фразеологије индивидуе, чија семантичка компонента служи као когнитивно-асоцијативна база за идентификацију говорног портрета приповедача; емоционално-експресивни фразеологизми заједно делују, преплићу се и формирају семиотички континуум који одражава суштинске особине језичке личности приповедача; емоционално-експресивна компонента фразеологије ових приповедача често се базира на употреби маркираних јединица говора и посебног начина образовања исказа (стилске фигуре: метафоре, поређења, хиперболе, градације).

Кључне речи: фразеолошка јединица, еквивалент, наративни дискурс, фразеолошки дискурс приповедача

---

*lrazdobudko@mail.ru

Фразеологија је неодвојиви део језичке слике света сваке лингвокултуре. По степену развоја фразеологије може се правилно судити не само о језичком потенцијалу индивидуа, већ и о развоју друштва чији део су дате индивидуе. Уз то, фразеолошки систем језика иступа као најважнији чинилац сликовитог виђења народа у ком се одражавају како дубоко националне тако и универзалне особине људске егзистенције. Језичка личност иступа као носилац индивидуалних говорних карактеристика. У датом истраживању нас интересује језичка личност приповедача, која представља посебно интересантан материјал за наше истраживање, јер је приповетка *Проклета авлија* састављена од прича различитих ликова.

Ћамил прича фра Петру о трагичној судбини султана Џема и о себи, као двојнику Џема, Хаим – о Ћамилу и о себи, фра Петар препричава све оно што је запамтио неком младићу Растиславу, који је, са своје стране, *alterego* аутора.

Проблематика наративног дискурса у тесној је вези с уочавањем суштинских особина индивидуалних специфичности приповедача, у корелацији с параметрима националног менталитета (Башић 2012: 83–94). Истраживања међусобних односа језика и националног карактера постају најактуелнија у XX веку и почетком XXI века, када водећа парадигма лингвистике постаје међудисциплинарни приступ у оквиру етнолингвистике, социolingвистике, когнитивне лингвистике и лингвокултурологије.

Емоционално-експресивна фразеологија представља неодвојиву компоненту наративног дискурса и може послужити као основни материјал за уочавање карактеролошких црта представника националног менталитета. Овај проблем већ одавно привлачи пажњу истраживача (Башић 2012, Дракулић-Пријма 2012, Кирилова 1991, Ољанич 2007, Мршевић-Радовић 2008, Валериј Мокијенко 1996).

Заједно с тим, наративни дискурс захтева још и нове приступе његовој анализи. Притом, до данашњег дана не постоји детаљно лингвистичко истраживање језичке личности приповедача, између осталог емоционално-експресивне фразеологије, карактеристичне за Иву Андрића.

Основни циљ датог истраживања је анализа оних деоница текста у којима је именован један од казивача: пре свега – сâм фра Петар, који младом искушенику Растиславу у периоду од две-три недеље казује своје догодовштине током два месеца заточеништва у истамбулској апсани, „проклетој авлији”, па, надаље, егзалтираних *казивала* Заима и, посебно, Хаима, а такође и Ћамила. Те деонице текста се одликују великом учесталашћу поменутих фразеологизама са изразитом експресивно-емоционалном бојом. Управо због тога, за објекат истраживања изабране су фразеолошке манифестације приповедача дате приповетке и анализа њихова превода на руски језик.¹

Предмет проучавања овог рада представљају начини фразеолошке вербализације карактеролошких особина језичке личности приповедача *Проклете авлије* Иве Андрића и њихов превод на руски језик. За разлику од тра-

¹ У раду је анализиран превод на руски језик Татјане Протогеновне Попове (Андрић 1974).

диционалног лингвистичког описивања начина вербализације црта језичке личности, лингвосомиотички приступ, који преовладава у нашем раду, има велики значај за лингвистику.

Из постављеног циља произлазе следећи задаци:

- 1) дати карактеристику фразеолошким јединицама које су искоришћене у говору приповедача „Проклете авлије” Иве Андрића и начина њиховог превода на српски језик;
- 2) одредити комуникативни статус наративног дискурса у коме се фразеологизми реализују;
- 3) одредити карактеролошке црте језичке личности приповедача;
- 4) установити идеолошке, психоемотивне, етнокултурне и тематске карактеристике идиоматике приповедача „Проклете авлије” Иве Андрића;
- 5) уочити карактеролошке доминанте језичке личности казивача: фра Петра, Ћамила, Заима, Хаима и Растислава.

У раду се примењују следећи методи: описни, компонентна анализа, метод идентификационе пројекције који подразумева начине утврђивања истоветности језичких и карактеролошких обележја, а користе се и елементи компаративног метода.

Даље прелазимо на конкретну анализу језичких личности приповедача и на уочавање карактеролошких параметара личности у фразеолошким јединицама и фразеолошком узусу.

1. Језичка личност приповедача – дубоко религиозног фра Петра – спада у традиционални тип личности: суздржан и традиционални облик комуникације, личност која ретко прибегава експресивно-емоционалним говорним конструкцијама, користећи објективно садржајне формулације. Фразеологија фра Петра испуњена је филозофско-религиозним садржајем на рачун додатних конотација одговарајућег садржаја у контексту. Паремиски и фразеолошки потенцијал српског језика (неретко с елементима религијске лексике) широко се користи у говору фра Петра, што сведочи о његовом католичком опредељењу.

Тематика његовог наративног дискурса гради се око следећих аспеката: *свакодневница и обичаји Босне тог времена, политика, национални интереси Босне*. У фразеолошким манифестацијама монаха-католика фра Петра, у датим ставовима бележи се јарка аксиолошка компонента исказа. Ову чињеницу можемо приписати стремљењу фра Петра да буде истински хришћанин. Тематски облик његове фразеологије гради се око пет аспеката:

– Монашко смирење:

„Опомињем сам себе на стрпљење, али *стрпљење ме издаје*. Дуга ноћ, још дужи дан, а *тешка мисао*. Најгоре ми је што знам да сам невин, а нити ме испитују нити ми ко споља шта јавља. Кад то помислим, *удари ми крв у главу* па обневидим и дође ми да *вичем на сав глас*. Али се стишавам, трпим и *једем се у себи*, и само се питам шта ли ме још чека” (стр. 734) – у преводу: „Призивао самог себа к терпению, но *терпения не хватает*. Ночи долгие, дни еще дольше, и все время *черные мысли*. Хуже всего, что знаю – не виновен я, но меня не допрашивают, и вестей с воли нет. Стоит об этом задуматься – *ударит кровь в*

голову, прямо слепну, и хочется кричать в голос. Но смиряю себя, терплю и тихонько терзаюсь одним вопросом: „Что меня еще ждет?“ Всякое *лезет в голову*, но *выхода я не вижу*” (с. 111). – У датом одломку тешко да се може сматрати еквивалентом руски фразеологизам *выхода я не вижу* српском – *једем се у себи*.

– *Припадност католицизму:*

„И ја разговарам с њим срдачно и просто, како никад нисам могао ни умии док је био ту и док смо се виђали, онако како бих разговарао са неким млађим од братара из мог манастира, кад га нападне *taedium vitae*². Ухватим га за рамена и продрмам”. (стр. 735) – у преводу: „Беседују с њим,словно с кем-нибудь из наших младих монахов, када нападет на њих *taedium vitae*.³ Беру за плечи и легонько встряхиваю”. (с. 112–113) – пропуштена је уводна реченица „како никад нисам могао ни умии док је био ту и док смо се виђали”. Што се тиче латинске крилатице, она је из ко зна ког разлога у оригиналу написана ћирилицом.

– *Надареност, мудрост, животна искуство:*

„ – Уранио, зору преварио! Свануло, Тамил ефендија. Хеј! А он одмахује главом.

– За мене је – каже – а поноћ а зора, све исто. Нема сванућа.

– Ама како нема, болан брајко? Не хули и не говори будалаштине. Док год има *мрака, биће и сванућа*. Видиш ли ти ову љепоту у бога?

– Не видим – каже он *оборене главе* а глас му се ломи. <...> .

– Ајде, јадан, не говори што не треба и не *гријеши душе*. *Даће бог*, оздравићеш ти од те твоје болести и још се у здрављу и на слободи сваког добра и сваке љепоте нагледати. А он само обара главу.

– Не могу ја – каже – добри човјече, оздравити, јер ја нисам болестан, него сам овакав, а од себе се не може оздравити” (стр. 735). – У преводу: „*Рано встал, зарју обогнал!* Рассвело, Чамил-эфенди. Эй! Он *качаєт головой*.

– Для меня, – говорит, – что полночь, что заря – все едино. Нет для меня рассвета.

– Ну как же нет, братец? *Не возводи на мир хулы и не говори глупостей*. *Пока есть тьма, будет и рассвет*. Смотри, какая вокруг *божья красота!*

– Не вижу, – говорит он, опустив голову, и голос его, срывается.

<...> .

– Слушай, милый, не говори, чего не следует, *не бери греха на душу*. *Даст бог*, избавишься ты от своей болезни <...> .

– Не могу я, – говорит, – добрый человек, поправиться, потому что не болен я ничем, а уж такой от природы – сам от себя не вылечишься.

<...>

– А ну, давай-ка закурим лучше, да и *стряхнем кручину с плеч, туды ее растуды!* Закурим?

– Давай, – говорит он, только чтоб не обижать меня. – Ладно!” (с. 113).

После скрупулозно извршене анализе датог одломка, богатог многим фразеологизмима и пословицама, може се закључити да све горенаведене пословице и устаљене синтагме имају своје више или мање адекватне синаоне еквиваленте.

– *Традиције и култура:*

Не без разлога, код словенских народа постоји крилатица: „Нерад убија” (рус. „безделье – убивает”: „Чем бездельничать – лучше даром работать!”)

² Одбојност према животу (лат.).

³ Отврашение к жизни (лат.).

– као што се види, ово није карактеристично само за Словене, већ и за сваког човека, посебно невино заточеног у зидинама *проклете авлије*.

„Нигдје човјека да поразговарам с њим, а *уби ме нерад и беспослица*. Распитивао сам се има ли каква посла за мене, да се поправи кахвени млин, да се курише неки сахат. Шта било. Јер, од тог сам еснафа. Али ме чувар гледа и ријечи не говори. Молим га да пита старешину. Сутрадан он ми каже: „Сједи с миром и не помињи то више!” <...>. (стр.734) – Превод је коректан: „И нет човека, с кем можно было бы поговорить, а *праздность и безделье убивают*. Это для меня хуже всего. Не привык. Ни книги нет, ни какого-нибудь инструмента. Спрашивал, не найдется ли какого дела – починить кофейную мельницу или часы”. <...> (с. 111).

Дату наведену тематику можемо сврстати у универзалне животне проблеме који вечно чекају на своје решење.

Како је показала анализа говорних манифестација, фра Петра можемо сврстати у традиционално-конзервативни тип језичке личности, носиоца књижевно-језичке норме, што доказује употреба књижевних фразеологизама и латинских крилатих фраза. Не можемо да не приметимо, такође, употребу устаљених израза говора сниженог регистра. Дати тип понашања у потпуности се може објаснити с тачке гледишта личности формиране у манастиру. Емоционално-експресивне компоненте фразеологије фра Петра одликују се спорадичним карактеристикама узуса и разликују се контекстуалним појачавањима смисла у оквиру коришћења индиректних начина вербализације фундаменталних емоција. На тај начин, национално-културне компоненте фразеологије фра Петра манифестују се у складу са преношењем хришћанских стереотипских менталитетских поимања на фону дијалекатског шаренила балканске лингвокултуре.

2. Анализа експресивних компонената фразеологије Ћамила дозвољава да се уочи релативно емоционална суздржаност комуникативних стратегија понашања посматране језичке личности. Средњи степен емоционалности личности Ћамила условљен је умереним (неутралним) експресивно-емоционалним обликом фразеолошких јединица које су у употреби. Као преовлађујућа компонента, дати тип дискурса карактерише експлицитни начин вербализације суздржаних емоција, чак се емоција „безнађа” вербализује у већој мери индиректним средствима: „Придошлица се сместио без намештања, готово без покрета; дах му се није чуо. А кад год би се те ноћи пробудио (нема тога ко се овде често и много не буди), фра Петар би по нечем осетио да и „нови” поред њега не спава”. (стр. 700) – У потпуности је коректан превод датог одломка: „... лег, где стоял, и тут же замер, даже дыхания его не было слышно. (с. 52–53); „И когда бы той ночью фра Петар ни проснулся (а здесь нет человека, который бы по несколько раз за ночь не просыпался), он всякий раз ощущал, что и „новый” около него не спит”. (с. 53)

У току анализе уочили смо да се фразеолошки потенцијал Ћамила карактерише следећим цртама: начитаношћу, етиком, образованошћу. У процесу истраживања језичког материјала утврдили смо да Ћамил у свом говору манифестује неутралне стилистичке конструкције и ниску фреквенцију употребе фразеологије, јер се директан говор Ћамилов у приповеци готово

не среће, већ само индиректни (која се појављује час у препричавању фра Петра, час код младог монаха Растислава, коме је све то испричао фра Петар), када говори о Дему: „Султан, и ништа за *длаку* мање, јер би то значило исто што и не бити, *ни за длаку* више јер више од тога нема. То је ропство од ког бежања нема ни после смрти”. (стр. 725) – у преводу: „Султан – и *ни на волос* меньше, ибо иначе это уже не султан, и *ни на волос* больше, ибо большего не бывает. Это неизбежное рабство, от которого не спасет и сама смерть”. (с. 97) – коректно су преведени фразеологизми.

3. Језичка личност Заима поседује јарко изражене особине човека незадовољног животом, који се боји будућности у ишчекивању пресуде, и који живи од неостварених снова (о срећном браку и знању четири заната), а у стварности – „манијака и неизлечивог фалсификатора”: „Сад стрепи од тешке казне, ако се ствар докаже, и опија се и завашава лажима, полулажима и полуистинама које поваздан прича доконим људима...” (стр. 689): „Он трусит и, обманывая сам себя, упивается ложью, полуложью и полуправдой, которые по целым дням плетет досужим людям...” (с. 31)

Емоционално-експресивна компонента фразеологије овог казивача често се заснива на употреби маркираних јединица говора и посебног приступа образовању исказа с одређеним стилским фигурама, попут:

- **поређења**: „Пазила ме је као очи у глави. Ту што сам поживео четири године у сваком добру!” (стр. 689) – Превод је потпуно адекватан оригиналу: „Берегла меня как зеницу ока. Четыре года как сыр в масле катался”. (с. 31), јер је преводилац успешно превео фразеологизме одговарајућим еквивалентима;
- **метафора**: „Да ти знаш каква је то жена била. Не можеш да се одлепиш од ње а видиш да те *нестаје*. – Ах, шта! Најурио бих ја њу па све да јој је сунце међу ногама а месец на трбуху...” (стр. 688) – У преводу: „– Знал бы ты, что это была за женщина. Видишь, *конец тебе пришел*, а оторваться *нет сил*...” (с. 30) – поједине лексеме с експресивно-емоционалном обојеношћу (да се *одлепиш* од ње и да те *нестаје*) преведене су уз помоћ фразеологизама (*конец тебе пришел*, а оторваться *нет сил*), што појачава општи смисао исказа; метафоре су дословно преведене. „Да чего там! Будь у нее хоть само *солнце промеж ног и месяц на брюхе*, прогнал бы я ее безо всякого” (с.30);
- **хипербола**: „Четири ја заната знам и једанаест пута сам се женио”. (стр. 689) – „Я за свою жизнь четыре ремесла изучил и одиннадцать раз женился” (с. 31);
- **градација**: „*Баво ме наговори* те узех још једну жену. И од тог дана све крену *наопако*. Јест ме задовољила првих дана. <...>. Али *ћуд* што је имала! Ништа што се завадила са мојом првом женом и што ми је од куће *направила пакао*, него зађе тако по вароши, па што кажу: у једној руци *слама* а у другој *ватра*. Где дође, ту свађу и омразу ствара. *Два би ока, што кажу, у глави завадила*. Браћа моје прве жене стадоше да ме гоне. Омрзну свет на мене”. (стр. 688)

– У преводу: „*Черт меня надоумил* взять еще одну жену. И с того дня все *пошло шиворот-навыворот*. <...>. Но и нрав же у нее был! Мало того что она сразу поссорилась с моей первой женой и превратила дом в *сущий ад*, она еще пошла шляться по городу – *в одной руке солома, в другой – огонь*. Куда ни сунется, везде разжигает вражду и ссоры. Право, она могла бы, как говорится, *поссорить два глаза на одном лице*. Братья моей первой жены ополчились на меня” (с. 30) – можемо истаћи одговарајући превод следећих фразеологизама: *Баво ме наговори – Черт меня надоумил, направила пакао – сущий ад, главу изгубити – головы лишусь*; фразеологизам *Два би ока, што кажу, у глави завадила* преведен је дословно: *поссорить два глаза на одном лице*, лексема *наопако* – преведена је помоћу руског фразеологизма *пошло шиворот-навыворот*, што је, по нашем мишљењу, адекватан превод.

Заим као комуникативна личност представља човека који успоставља контакте, који покушава да привуче слушаоце, користећи, по правилу, тактичке методе комуникације оријентисане на личност, уз коришћење лексике и фразеологије говорног регистра.

4. У говорним манифестацијама Хаимовим преовладавају експресивно-оцењивачке формулације, уз коришћење елиптичних конструкција: „У том што је казивао било је додуше појединих нејасних и необјашњивих места, али зато су нека друга била испричана са таквим и толиким појединостама као да их је *својим очима гледао*. Хаим је све знао, и видео и оно што се није могло видети” (стр. 726). – У преводу: „Некоторые места в его рассказе были, конечно, туманны и необъяснимы, но зато другие изобиловали такими подробностями, как будто Хаим был очевидцем событий. Он знал и видел даже то, что невозможно увидеть” (с. 98) – фразеологизму *својим очима гледао* преводилац није нашао одговарајући фразеолошки еквивалент и превео га је лексемом *очевидец*, што, у принципу, одговара смислу оригинала.

У Хаимовом говору уочава се низ типолошких особености фразеологизама који врше говорни утицај на слушаоце: „Призоре који су се одиграли између двоје људи, *без сведока*, он је знао да исприча до невероватних појединости и ситница. И није само описивао људе о којима прича него је улазио у њихове помисли и жеље, и то често и у оне којих ни сами нису били свесни, а које је он откривао. Он је говорио из њих. <...>” (стр. 704). – У преводу: „Сцены, происходившие *с глазу на глаз* между двумя людьми, он умел передать необычайно живо, с мельчайшими подробностями. Описывая участников этих сцен, он проникал в их мысли и *сокровенные желания*, часто даже в такие, которых они сами не сознавали и которые он первый открывал. Он перевоплощался в них. <...>” (с. 98) – потпуно умесно су додати фразеологизми којих нема у оригиналу: *с глазу на глаз, сокровенные желания*.

5. Млади монах Рагислав представља *alterego* аутора, посредника (медијума) између приповедача (фра Петра и његових саговорника, који му се исповедају: Тамил-ефендије, Хаима и Заима) и аутора, чији су трагови интер-

венција очигледни у оним деловима текста где су филозофске професионално-списатељске контемплације и коментари инкрустрирани у Растиславово препричавање. На пример: „Ја! Тешка реч која у очима оних пред којима је казана одређује наше место, кобно и непроменљиво, често далеко испред или иза оног што ми о себи знамо, изван наше воље и изнад наших снага. Страшна реч која нас, *једном изговорена*, заувек везује и поистовећује са свим оним што смо замислили и рекли и са чим никад нисмо ни помишљали да се поистоветимо, а у ствари смо, у себи, већ одавно једно.” (стр. 724) у преводу на руски гласи: „Я! Тяжкое слово. В глазах тех, перед кем мы его произносим, оно определяет наше место, фатальное и неизменное, зачастую совсем не соответствующее нашему представлению о себе, нашей воле и нашим силам. Страшное слово, которое, *сорвавшись однажды с языка*, навсегда связывает и отождествляет нас с тем, о чем мы думали, что произносили и чему внутренне давно уподобились, хотя никогда об этом не помышляли” (с. 94).

Анализа образаца фразеолошког дискурса фра Петра, Заима, Хаима и Растислава открива оваплоћење духа народног казивања, повезаног с но-сиоцима традиције неауторске књижевности, као и црте које доминирају у говору сваког од посматраних приповедача на емоционално-експресивном, национално-културном и тематском нивоу.

На основу извршеног истраживања може се закључити следеће:

1. Фразеолошке јединице у националној лингвокултурологији врше низ функција, повезаних с начинима идентификације, моделима одражавања стварности.
2. Наративни дискурс представља подврсту општенационалног дискурса и потчињава се законима функционисања националног језика и комуникације. Концептуална представа човека о стварности фокусира се путем фразеологије индивидуе, чија семантичка компонента служи као когнитивно-асоцијативна база за идентификацију говорног портрета приповедача.
3. Емоционално-експресивни фразеологизми не функционишу у наративном дискурсу изоловано једни од других, већ заједно делују, преплићу се и формирају семиотички континуум који одражава суштинске особине језичке личности приповедача.
4. Језичка личност приповедача, дубоко религиозног фра Петра, који припада традиционалном типу личности, спада у суздржани и традиционални облик комуникације, и ретко прибегава експресивно-емоционалним говорним конструкцијама, користећи објективно садржајне формулације.
5. Језичка личност Заима поседује јарко изражене особине говорне емоционално-експресивне фразеологије. У Заимовом говору уочава се низ типолошких карактеристика фразеологизама које врше говорни утицај на аудиторијум.
6. У Хаимовим говорним манифестацијама преовладавају експресивно-оцењивачке формулације, уз коришћење елиптичних конструкција.

7. Што се тиче превода фразеологизама, по нашем мишљењу, преводац је успешно изашао на крај са не баш лаким задатком. Наравно, постоје случајеви када је могао бити одабран и прецизнији еквивалент.

На тај начин, емоционално-експресивна компонента фразеологије ових приповедача често се базира на употреби маркираних јединица говора и посебног начина образовања исказа (стилске фигуре: метафоре, поређења, хиперболе, градације, паралелне синтаксичке конструкције).

Значај овога рада, по нашем мишљењу, одређује се тиме што он предствља допринос изучавању фрагмената српске и руске фразеолошке слике света и језичке личности приповедача, а такође је прилог даљој разради ставова теорије језика, лингвокултурологије и лингвистике, оних који се односе на идиолекатску и етнокултуролошку специфичност начина вербализације језичке личности.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 2014:** И. Андрић, *Проклета авлија*. Романи, Београд: Laguna, 681–738.
- Андрич 1974:** И. Андрић, *Проклятый двор*. Избранные произведения, Москва: Издательство „Художественная литература”, 21–119.
- Башић 2012:** И. Башић, „Загонетка младића крај прозора (Питање фокализације у оквирној причи „Проклете авлије”)”, *Зборник Матице српске за славистику*, [књ.] 81, 83–94.
- Дракулић-Пријма 2012:** Д. Дракулич-Пријма, „К вопросу о переводе фразеологизмов в близкородственных языков”, *Зборник Матице српске за славистику*, 81, 175–204.
- Дракулић-Пријма 2012*:** Д. Дракулич-Пријма, *Фразеологические единицы фразеосемантического поля лжи и обмана в русском языке на фоне сербского языка* (диссертация кандидата филологических наук, С.-Петербург. гос. ун-т, Санкт-Петербург).
- Караџић 1852:** В. Караџић, *Српски рјечник*, у Бечу у штампарији јерменског манастира.
- Кирилова 1990:** О. Кириллова, „Иво Андрич (писатель и человек) как идеальный выразитель балканской модели мира”, Балканские чтения 1. Симпозиум по структуре текста. Тезисы и материалы. Москва, 147–150. <http://www.philology.ru/literature3/kirillova-1990.htm>. 1.09.2016.
- Мокијенко 1996:** В.М. Мокиенко, „Славянская фразеология и религия: от политеизма к полифразеологизации” // „*Frazeologia a religia*”: Tezy referatów międzynarodowego sympozjum naukowego, Opole.
- Мршевић-Радовић 2008:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ољнич 2007:** В. А. Ољнич, *Презентационная теория дискурса*, Москва: Гнозис.

Лариса Раздобудко-Човић

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С ПОВЫШЕННОЙ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНОЙ
ОКРАСКОЙ В ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ ПОВЕСТИ ИВО АНДРИЧА
ПРОКЛЯТЫЙ ДВОР И ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА
РУССКИХ ЭКВИВАЛЕНТОВ

Резюме

Проблематика нарративного дискурса тесным образом связана с выявлением существенных признаков индивидуальных особенностей повествователя в корреляции с параметрами национального менталитета. Эмоционально-экспрессивная фразеология является неотъемлемым компонентом нарративного дискурса и может выступать базовым материалом для выявления характерологических черт представителя национального менталитета.

Целью исследования настоящей работы выступают способы фразеологической вербализации характерологических признаков языковой личности повествователей „Проклятого двора”. В отличие от традиционного лингвистического описания способов вербализации черт языковой личности, лингвосомиотический подход, превалирующий в нашей работе, обладает значимостью для лингвистики.

На основании проведенного исследования можно заключить, что: фразеологические единицы в национальной лингвокультурологии выполняют ряд функций, связанных со способами идентификации, моделями отражения действительности; концептуальное представление человека о действительности фокусируется фразеологией индивидуума, семантическая составляющая которой служит когнитивно-ассоциативной базой для идентификации речевого портрета повествователя; эмоционально-экспрессивные фразеологизмы функционируют в нарративном дискурсе не изолировано друг от друга, а взаимодействуют, переплетаются и образуют семиотический континуум, отражающий существенные признаки языковой личности повествователя; что касается переводы фразеологизмов, то по-нашему мнению, переводчик справился со своей нелегкой задачей.

Ключевые слова: фразеологические единицы, эквиваленты, повествовательный дискурс, фразеологический дискурс повествователя.

Henryk JAROSZEWICZ*
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 09. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

МОРФОЛОШКА СРЕДСТВА КОРИШЋЕНА У ФРАЗЕОЛОШКОЈ ДЕРИВАЦИЈИ У СРПСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматра појава фразеолошке деривације, под којом се подразумева секундарна фразеологизација остварена помоћу морфолошких односно творбених средстава. Анализи је подвргнута језичка грађа присутна у савременим српским и пољским фразеолошким рјечницима. На основу спроведених испитивања пружа се кратка, функционална подела фразеолошке деривације према главним моделима творбе нових фразеолошких јединица. Закључено је да се у улози мотивне јединице, како у пољском тако и у српском језику, најчешће јављају глаголски фразеологизми, ређе именички фразеологизми, а као главни начин творбе мотивисаних фразеологизама примјењује се суфиксација, рјеђе префиксација. Већина творбених модела остварује се у малом броју фразеолошких деривата, изузетак чине редовно грађене глаголске именице, те перфективни и имперфективни глаголски фразеологизми. Полазећи од резултата спроведене анализе може се такође устврдити да се појава фразеолошке деривације остварује на сличан начин у оба језика, мада треба примјетити да су неки творбени модели знатно продуктивнији у пољском него у српском језику.

Кључне ријечи: фразеологизација, фразеологизам, деривација, фразеолошка деривација

Опште је познато да је фонд фразеолошких јединица које функционишу у сваком језику, како у српском тако и у пољском, промјенљив. Усљед природних језичких процеса неки фразеологизми излазе из оквира стандардног језика и постају архаизми. Истовремено, у фразеолошком систему јављају се нове јединице – фразеолошки неологизми. Неки од њих улазе у ширу употребу и временом постају дио језичког стандарда.

Најједноставнији начин на који може да се умножи број фразеологизама јесте посуђивање фразеолошких јединица из других језика. Како у пољском, тако и у српском језику постоји одређен број фразеологизама страног

---

* henryk.jaroszewicz@uwr.edu.pl

поријекла који су уведени у језик у виду калкова и тако, успјешно, задовољавају комуникацијске потребе домаћих корисника језика (нпр. БУРА У ЧАШИ ВОДЕ, ЗАЧАРАНИ КРУГ, ПИТАЊЕ ЖИВОТА И СМРТИ; PUNKT WIDZENIA {*тачка гледишта*}, TU JEST PIES POGRZEBANY {*у том грму лежи зец*}, PODŁOŻYC ŚWINIĘ [KOMU] {*наместити коме интригу, направити коме свињарију*} упор. Левицки/Пајђињска 1993: 316–317; Менац 1978: 219). Треба, ипак, напоменути да је тај начин повећавања фразеолошког фонда доста риједак. Ако се погледа лексички и фразеолошки систем – како српског, тако и пољског језика – лако се може примјетити да је постотак фразеолошких јединица изразито мањи него постотак лексичких посуђеница¹.

Нема сумње да највећи дио нових фразеологизама јесу домаће јединице, које су се обликовале у оквиру српског језика. Узимајући у обзир статус језичког материјала који је коришћен за постанак новог фразеологизма, Мршевић-Радовић је у својим радовима наводила два начина фразеологизације – примарну и секундарну (Мршевић-Радовић 1987: 33–62, 142–147). У случају примарне фразеологизације нова фразеолошка јединица обликује се на основу слободних веза ријечи, или нефразеолошких синтагми и других скупова ријечи. Секундарна фразеологизација, која се у пољској стручној литератури назива термином „фразеолошка деривација” (*derywacja frazeologiczna*), упор. нпр. Лубаш 2003; Бомба 2003; Бутлер 1981) стварање је нових фразеологизама на основу фразеолошких јединица које већ функционишу у језику. Бавећи се појавом секундарне и примарне фразеологизације мора се примјетити да је прилично тешко одредити јасну границу између два поменута начина стварања фразеологизама. Произлази то из чињенице да су критеријуми за одређивање фразеологизама често спорни, према томе неке врсте вишелексемских конструкција један дио лингвиста сматра фразеологизмима, док их други дио изричито искључује из фразеолошког фонда. Највише контроверзи изазива положај пословица, изрека и крилатица, а осим тога неких устаљених аналитичких јединица, које карактерише прилично низак ниво експресивности – мисли се овдје превасходно на декомпоноване предикате, терминолошке синтагме, различите колокације и клишее својствене административном стилу (упор. Јарошевич 2016: 47–51; Мршевић-Радовић 1987: 20–23).

У досадашњој стручној литератури највећу пажњу привлачила је примарна фразеологизација која се (с правом) сматрала основним начином повећавања фразеолошког фонда. У њеном оквиру нови фразеологизми обликују се углавном на два начина. Први је чисто семантичке природе и најчешће се реализује на тај начин да усљед примјене метафоре, метонимије и синегдохе, перифразе или поређења неки нефразеолошки скупови ријечи добивају сасвим ново значење. Један од карактеристичних примјера фразеологизације

¹ Поред посуђеница у пољској литератури помиње се још један, веома риједак начин повећавања фразеолошког фонда – ради се наиме о неосемантизацији, дакле мјењању значења фразеолошких јединица које већ функционишу у језику (нпр. ARTYSTA Z BOŻEJ ŁASKI {*надобудан, самоикли, урођен талент*} → ARTYSTA Z BOŻEJ ŁASKI {*дилетант, аматер*} – упор. Бутлер 1994: 29; Флићињски 2010: 23–24).

гдје метафора врши функцију средства за семантички преображај јесте називање различитих, свакодневних људских активности помоћу фраза које се изворно односе на активности животиња (РАШИРИТИ КРИЛА {развићи дјеловање, исказати способност}; PODWIŃAĆ OGON {подвући реп, повући се, покуњити се}), свијет биљака (ПУСТИТИ КОРЕН {учврстити положај, ојачати моћ и утицај}; WYDAĆ OWOCE {дати плода, довести до резултата}), атмосферске појаве (ВЕДРИТИ И ОБЛАЧИТИ {бити свемоћан, имати сву власт}; JAK PIORUN Z JASNEGO NIEBA {потпуно неочекивано, изненада, као гром из ведра неба}), неоргански свијет (ХЛАДАН КАО КАМЕН {безосјећајан, флегматичан}; WECZKA PROCHU {политички нестабилно подручје, буре барута}) или нека посебна, професионална људска занимања (ИГРАТИ НА ПОСЛЕДЊУ КАРТУ {чинити посљедњи покушај}; CIOS PONIŻEJ PASA {нечестан, подмукао напад, низак ударац}) (упор. Менац 1978: 220–221; Мршевић-Радовић 1987: 30–31). Класичан примјер употребе метонимије у процесу фразеологизације јесу фразеологизми који се односе на различита психичка стања, иако дословно називају различите физиолошке реакције које прате поменуто психичка стања (ШКРГУТАТИ ЗУБИМА {љутити се, изражавати незадовољство}; WZRUSZYĆ RAMIONAMI {помирити се с насталим стањем, слегнути раменима}). Разумије се да значењске промјене вишелексемске јединице, уведене помоћу метафоре и метонимије, утичу на пораст њене експресивности, сликовитости, сугестивности. Ако се таква јединица у новом семантичком и стилском облику прошири у употреби, може да уђе у језичку норму као нови фразеологизам. Други начин примарне фразеологизације ситаксичке је нарави, а у ствари синтаксичко-семантичке. За грађење нових фразеолошких јединица користи се метода редукције (ко зна боље широко му поље → ШИРОКО МУ ПОЉЕ {бити слободан у дјеловању, радити по вољи}; starego wróbla na plewy nie złapiesz → STARY WRÓBEL {искусан, лукав човек}) или експанзије (тутањ → УХВАТИТИ ТУТАЊ {побјећи}; suszyć → SUSZYĆ (KOMU) GŁOWĘ {гњавити кога, досађивати коме због чега}) базне, основне нефразеолошке језичке јединице (Мршевић-Радовић, 1987: 46–62; Пајђињска, 1994: 33–34; Левицки/Пајђињска, 1993). Услјед примјене једне од двије поменуте методе долази до постанка новог устаљеног скупа ријечи који карактерише идиоматичност (значење цијелог фразеологизма не проистјече из значења његових појединих саставних дијелова) и – секундарно – експресивност, сликовитост, посебна сугестивност итд. Када таква јединица уђе у ширу употребу, може да постане дио фразеолошког фонда одређеног језика.

За разлику од примарне фразеологизације, језичке трансформације које су саставни дио секундарне фразеологизације – фразеолошке деривације – нису привлачиле већу пажњу лингвиста, како пољских тако и српских. Најчешће у оквиру секундарне фразеологизације разматрани су ови језички процеси који су водили стварању нових фразеологизама путем промјене лексичког састава базне фразеолошке јединице. Слично неким методама употребљаваним у примарној фразеологизацији, у оквиру секундарне фразеологизације нови фразеологизми граде се преко експанзије, редукције или

комутације базне јединице – у том случају фразеологизма који већ функционише у језику. Поред ових, лексичких начина стварања нових фразеологизама, у пољској стручној литератури неки истраживачи подвргавали су такође анализи и друге методе грађења фразеологизама – превасходно морфолошке. Треба, ипак, напоменути да су се ова испитивања најчешће сводила на анализу појединих, изолованих модела грађења фразеолошких јединица, прије свега фразеолошких глаголских именица.

Другачије него у случају пољске лингвистике, српски лингвисти готово нису уопште обрађали пажњу на морфолошке начине секундарне фразеологизације. Може се чак рећи да је српска лингвистика поистовјетила секундарну фразеологизацију са представљеним раније, лексичким методама грађења нових фразеологизама (примјеном редукације, експанзије и комутације дијелова базне фразеолошке јединице).

Циљ овог рада је да презентира главне моделе секундарне фразеологизације (фразеолошке деривације) у српском језику, која се остварује помоћу морфолошких средстава. Чини се да се на тај начин може допринијети проширењу општег знања о творби нових фразеолошких јединица у српском језику, те о свим могућностима проширавања фонда српских фразеологизама. Како би се могли сагледати ови процеси у мало ширем словенском језичком контексту, у раду су такође наведени пољски примјери фразеолошке деривације и укратко представљене главне пољско-српске разлике које постоје у оквиру тог начина фразеологизације. Главни извор за фразеолошку грађу која се анализира у раду јесу савремени српски, односно пољски фразеолошки рјечници – „Фразеолошки речник српског језика” Ђорђа Оташевића (Оташевић 2012), „Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika” Јосипа Матешаића (Матешаић 1982), те „Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego” Пјотра Милднера-Њецковског [Piotr Müldner-Nieckowski] (Милднер-Њецковски 2003) и „Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami” Ане Клошињске [Anna Kłosińska], Елжбјете Собол [Elżbieta Sobol] и Ане Станкјевич [Anna Stankiewicz] (Клошињска, Собол, Станкјевич 2010). Неки су примјери фразеолошких јединица пронађени у публицистичким и књижевно-умјетничким текстовима који су доступни на српским, односно пољским веб-сајтовима. Уз сваку фразеолошку јединицу преузету из таквих извора наведен је квалификатор ^{инт}.

Као што је познато, фразеологизми су са функционалне тачке гледишта истовјетни одређеним врстама ријечи. Како у пољском, тако и у српском, постоје глаголски фразеологизми који – слично глаголима – означавају радње, стања или збивања (ПРОДАВАТИ БУРГИЈЕ {говорити којешта, измишљати, мудровати}; POROSNAĆ W PIÓRKA {обогатити се, стећи иметак}). Могу се такође пронаћи именички фразеологизми који – исто као именице – означавају нека бића, предмете или појаве (БИЈЕЛА ВРАНА {велика ријеткост}; NIEBIESKI PТАК {ленитина, доколичар}). Нема сумње да постоје такође фразеологизми који служе за означавање особина одређених бића, предмета – у том случају ради се, наравно, о придјевским фразеологизмима, који функционишу у реченици слично придјевима (ДРЗАК КАО ВРАБАЦ

{врло дрзак, безобразан}; GŁUPI JAK BUT {врло глуп, глуп као ћускија}). У фразеолошком фонду налазе се такође фразеологизми чија је примарна сврха одређивање глагола или придјева по неком њиховом сталном пратилачком елементу – мјесту, времену, начину вршења радње, те количини или степену заступљености изражаване особине. Такве фразеолошке јединице могу се сматрати прилошким фразеологизмима јер са функционалног погледа истовјетне су баш прилозима (ИЗ ПЕТНИХ ЖИЛА {свом снагом}; NA WARIACKICH PAPIERACH {лудачки, махнито})².

Узимајући у обзир ову функционалну поделу фразеологизама, у оквиру фразеолошке деривације може се навести седам главних модела творбе нових фразеолошких јединица.

1. Глаголски фразеологизам → глаголски фразеологизам

Глаголски фразеологизми који се стварају на основу других глаголских фразеологизама најчешће се изводе помоћу суфиксације или префиксације. Услед употребе различитих суфикса стварају се прије свега имперфективни глаголски фразеологизми (БАЦИТИ СЈЕНУ НА КОГА → **БАЦ-А-ТИ СЈЕНУ НА КОГА**, РАЗВИТИ БАРЈАК → **РАЗВ-ИЈА-ТИ БАРЈАК**; DOTRZ-E-Ć DO SEDNA {погодити у срж, суштину} → **DOCIER-A-Ć DO SEDNA** {погађати у срж, суштину}), ређе итеративни глаголски фразеологизми ЈУРИТИ КАО ЛУД → **ЈУР-ЦА-ТИ КАО ЛУД**^{инт}; БУЋ НА GAZIE {бити под гасом, бити напит} → **В-УВА-Ћ НА GAZIE** {бивати под гасом, бивати напит}). Префикси се користе најчешће у творби инхоативних глаголских фразеологизама (ПЛАКАТИ КАО ЉУТА ГОДИНА → **ЗА-ПЛАКАТИ КАО ЉУТА ГОДИНА**; ГОВОРИТИ ИЗА ЗУБА → **ПРО-ГОВОРИТИ ИЗА ЗУБА**, ЋУЛИТИ УШИ → **НА-ЋУЛИТИ УШИ**; КОСНАЋ СИĘ [W KIM] NA UMÓR {лудо, силно вољети кога} → **ЗА-КОСНАЋ СИĘ [W KIM] NA UMÓR** {смртно се заљубити у кога}), те перфективних глаголских фразеологизама (ТРЧАТИ КАО БЕЗ ДУШЕ → **ДО-ТРЧАТИ КАО БЕЗ ДУШЕ**; ГОРЈЕТИ КАО БАРУТ → **ИЗ-ГОРЈЕТИ КАО БАРУТ**, ЛОМИТИ [КОМЕ] КИЧМУ → **С-ЛОМИТИ [КОМЕ] КИЧМУ**; MIESZAĆ KOGO Z BŁOTEM {бацати се блатом на кога, оцрњивати кога} → **Z-MIESZAĆ KOGO Z BŁOTEM** {бацити се блатом на кога, оцрнити кога}).

Већина раније наведених фразеолошких јединица може се пронаћи у српским и пољским фразеолошким рјечницима. Изузетак представљају само итеративни фразеологизми који нису забележени ни у једном рјечнику. Ваља, ипак, напоменути да се ове јединице могу срести у другим изворима – мисли

² У неким пољским радовима говори се такође о фразеолошком показатељу („wskaźnik frazeologiczny”). Под овим термином подразумевају се фразеологизми који функционишу у реченици аналогно са приједлогом (W OPARCIU O (CO) {на основу (чега), полазећи од (чега)}), везника (ZARÓWNO (CO) JAK I (CO) {како (што) тако и (што)}), партикула (TEŻ MI (CO)! {и то ми је (што)!}) итд. (упор. Левицки/Пајђињска: 1993, 310).

се овдје превасходно на различите књижевно-умјетничке и новинарске текстове, доступне између осталог на српским и пољским веб-сајтовима. Имперфективни и перфективни фразеологизми граде се у српском и пољском језику доста редовно, док су други фразеологизми – нарочито деминутивни и итеративни – прилично ријетки.

Напомена. Посебну појаву представљају фразеологизми са деминутивним значењем у чијој структури се садржи именичка компонента која алтернира са обликом именице изведене деминутивним суфиксом: СИСАТИ [КОМЕ] КРВ НА СЛАМКУ → СИСАТИ [КОМЕ] КРВ НА СЛАМЧ-ИЦУ, NIE PISNAĆ SŁOWA {не писнути, ни ријечи проговорити} → NIE PISNAĆ SŁÓW-КА {не писнути, ни „рјечце” проговорити}. Уколико је глаголски фразеологизам сложеније структуре, може доћи и до алтернације атрибута уз именичку компоненту нпр. ВИСИТИ О СЛАБОМ КОНЦУ–висити о слабашном кончићу и сл.

2. Глаголски фразеологизам → именички фразеологизам

Глаголски фразеологизми могу такође да наступе у улози основа за грађење именичких фразеологизама. У таквом случају нове фразеолошке јединице стварају се само уз помоћ суфиксације. У најбројнију групу фразеолошких деривата спадају фразеолошке глаголске именице, грађене редовно помоћу српских суфикса *-ње*, *-ће* односно пољских *-anie*, *-enie*, *-cie* (ЦЕПАТИ ДЛАКУ НА ЧЕТВЕРО → ЦЕП-АЊЕ ДЛАКЕ НА ЧЕТВЕРО^{ИНТ}, ТРАЖИТИ ДЛАКУ У ЈАЈЕТУ → ТРАЖ-ЕЊЕ ДЛАКЕ У ЈАЈЕТУ^{ИНТ}, СВРГНУТИ С ПРЕСТОЛА → СВРГНУ-ЊЕ С ПРЕСТОЛА^{ИНТ}, КЛЕРАЌ ВІЕДЕЋ {кубурити, натезати крај с крајем, живети тешко} → КЛЕР-АНИЕ ВІЕДУ {кубурење, натезање краја с крајем, тешак живот}). Поред ових гл. именица, доста чести су такође фразеолошки називи радњи и стања извођени другим суфиксима, најчешће нултим суфиксом *-о* или *-ба* (ЛОВИТИ У МУТНОМ → ЛОВ(О) У МУТНОМ, БОРИТИ СЕ НА ЖИВОТ И СМРТ → БОР-БА НА ЖИВОТ И СМРТ, ЖИВЈЕТИ НА ВИСОКОЈ НОЗИ → ЖИВ-ОТ НА ВИСОКОЈ НОЗИ; УСІЕКАЌ ОД ШВИАТА {бјежати од свијета, стварности} → УСІЕЧЗ-КА ОД ШВИАТА {бјекство од свијета, стварности}, ПОДРОЏОВАЌ В СЗАСІЕ {путовати кроз вријеме} → ПОДРОЏ(О) В СЗАСІЕ {путовање кроз вријеме}).

У фразеолошким називима радњи посебно мјесто заузима група фразеолошких деривата изведених на основу компаративних фразеологизама. Ради се, наиме, о фразеологизмима који су – за разлику од већине мотивисаних фразеологизама – настали преко суфиксације оба аутосемантичка члана мотивне фразеолошке јединице (ЖИВЈЕТИ КАО ПАС → ПАС-ЈИ ЖИВ-ОТ, ЋУТАТИ КАО ГРОБ^{ИНТ} → ГРОБ-НО ЋУТА-ЊЕ^{ИНТ}, РАДИТИ КАО РОБ → РОП-СКИ РАД(О)^{ИНТ}; WYGLĄDAĆ JAK UPIÓR {изгледати ужасно, страшно, језиво, изгледати као авет} → UPIOR-NY WYGLĄD(О) {ужасан,

страшан, језив, аветињски изглед})³. Тај начин секундарне фразеологизације је знатно чешће заступљен у пољском него у српском језику.

У оба језика може се срести мали број мотивисаних фразеолошких јединица у које као саставни дио улази глаголски придјев (ОТВОРИТИ РАНУ → *ОТВОР-ЕНА РАНА*; ЗАДАТИ РИЈЕЧ → *ЗАДА-НА РИЈЕЧ*; POSTAWIĆ [КОМУ] WYSOKO POPRZECZKĘ {стављати коме велике захтеве, захтевати много од кога} → *WYSOKO POSTAWI-ОНА POPRZECZKA* {велике захтеве}).

Бавећи се овом врстом фразеолошке деривације треба напоменути да су фразеолошке глаголске именице – редовно извођена и вероватно најбројнија врста фразеологизама мотивисана другим фразеолошким јединицама – сасвим изостављена како у српским, тако и пољским фразеолошким рјечницима.

3. Глаголски фразеологизам → придјевски фразеологизам

На основу глаголских фразеологизама, сем именичких и других глаголских фразеологизама, могу се изводити такође придјевски фразеологизми. Нова фразеолошка јединица гради се путем претварања глагола – који чини саставни дио мотивног фразеологизма – у граматички облик трпног глаголског придева САБИТИ КАО САРДИНЕ → *ЗБИЈЕНИ КАО САРДИНЕ*; НАКИТИТИ СЕ ШЉИВОВОМ ГРАНОМ → *НАКИЋ-ЕН ШЉИВОВОМ ГРАНОМ*; ЗАДУЖИТИ СЕ ПРЕКО ГЛАВЕ → *ЗАДУЖ-ЕН ПРЕКО ГЛАВЕ*; ROBIĆ [КОГО] W KONIA {варати, обмањивати} → [*КТО*] *ROBI-ОНУ W KONIA* {преварен, обманут}. Може се примјетити да се у многим случајевима у улози мотивне јединице јавља и компаративни фразеологизам GRAĆ JAK Z NUT {свирати глатко, течно, слободно, без муке} → *GRA-НУ JAK Z NUT* {глатко, течно, слободно свиран}.

У пољском језику помоћу суфикса *-ąc(y)*, којем би одговарао аналогни српски придјевски суфикс *-ћи*, на основу већине транзитивних глагола могу се редовно градити, у сваком роду, девербативни придјеви типа (*robić* {радити} → м.р. *robi-ący* {који ради}, ж.р. *robi-ąca* {која ради}, с.р. *robi-ące* {које ради}). Као што је познато, на супрот пољском језику, творба аналогних придјева у српском језику је ограничена и сведена на ограничен број мотивисаних, придјевских јединица (Клајн 2003: 308–311). Пољска фразеолошка деривација потпуно искоришћује системске могућности творбе девербативних придјева, стога у фразеолошком фонду пољског језика може се пронаћи велик број фразеологизама типа: *ROBIĄCY [КОГО] W KONIA* (м.р.), *ROBIĄCA [КОГО] W KONIA* (ж.р.), *ROBIĄCE [КОГО] W KONIA* (с.р.), које мотивише једна фразеолошка основа, у том случају фразеологизам *ROBIĆ [КОГО] W KONIA*. Због системских ограничења присутних у

³ У Матешиевом *Frazeološkom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* налази се фразеологизам ШУТЈЕТИ КАО ГРОБ те изведеница ГРОБНА ШУТЊА.

српском творбеном систему, за горе наведен тип пољских фразеолошких деривата тешко је пронаћи аналогне, српске примјере.

4. Глаголски фразеологизам → прилошки фразеологизам

Глаголски фразеологизми мотивишу такође прилошке фразеологизме. Као примјер могу се навести јединице типа (ПОДИЋИ ГЛАВУ → ПОДИГ-НУ-ТЕ ГЛАВЕ^{инт}, СКРСТИТИ, ПРЕКРСТИТИ РУКЕ → (СЕДЕТИ, СТАЈАТИ) СКРШТЕНИХ (ПРЕКРШТЕНИХ) РУКУ; ВЕЗАТИ (КОМЕ) РУКЕ → (БИТИ) ВЕЗАНИХ РУКУ; ПОДВИТИ РЕП → (ОТИЋИ) ПОДВИЈЕНА РЕПА...; SPUSĆIĆ GŁOWĘ {спустити, оборити главу} → ZE SPUSZCZ-ONA GŁOWA {спуштене, оборене главе}). Треба, ипак, подвући да су такви примјери фразеолошке деривације ријетки како у пољском, тако и у српском језику.

5. Именички фразеологизам → именички фразеологизам

Осим глаголских фразеологизама у улози мотивне јединице јављају се такође друге врсте фразеолошких јединица, прије свега именички фразеологизми. Нови фразеологизми који се стварају помоћу суфиксације, могу се подијелити на двије групе. У прву улазе модификацијски, деминутивни именички глаголи ФИНА ПТИЦА → ФИНА ПТИЧ-ИЦА, ШАКА ЉУДИ → ШАЧ-ИЦА ЉУДИ; СМОКВИН ЛИСТ → СМОКВИН ЛИСТ-ИЋ; MAŁE PIWO {лук и вода, просто као пасуљ, ситница} → MAŁE PIW-KO {лук и вода, просто као пасуљ, ситница}. Другу групу чине таутолошки облици, који су настали путем претварања неконгруентног атрибута – саставног дела мотивног фразеологизма уп. калк с фр. *la chair à canon* у облику с конгруентним атрибутом – ХРАНА ЗА ТОПОВЕ → ТОПОВ-СКА ХРАНА; IGRASZKI SŁÓW {угра ријечи} → IGRASZKI SŁOW-NE {угра ријечи}.

6. Придјевски фразеологизам → придјевски фразеологизам

У оквиру фразеолошке деривације може се пронаћи модел, у којем придјевски фразеологизми мотивишу друге придјевске фразеологизме. Као примјер ове врсте секундарне фразеологизације која се остварује помоћу морфолошких средстава могу се навести сљедећи примјери модификацијских, деминутивних фразеологизама: ЛАК КАО ПЕРО → ЛАК КАО ПЕР-ЦЕ⁴;

⁴ У Матешиневој *Frazeološkom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* налази се примјер ДОБАР КАО КРУХ те изведеница ДОБАР КАО КРУШАЦ.

WESOŁY JAK PTAK {*весео, безбрижан као птица*} → WESOŁY JAK PTASZ-**EK** {*весео, „безбрижан као птичица”*}, RUMIANY JAK JABŁKO {*румен, црвен, црвенкаст као јабука*} → RUMIANY JAK JABŁ-**USZKO** {*румен, црвен, црвенкаст као јабука, јабучица*}, PRACOWITY JAK PSZCZOŁA {*радин као пчела*} → PRACOWITY JAK PSZCZÓŁ-**KA** {*„радин као пчелица”*}. У наведеним примјерима долази до појачања експресивности услед суфиксације именичке компоненте поредбеног придјевског фразеологизма.

7. Придјевски фразеологизам → именички фразеологизам

У последњем моделу фразеолошке деривације на основу придјевских фразеологизама граде се именичке фразеолошке јединице. Творба нових фразеологизама остварује се преко суфиксације једног или два аутосемантичка члана основне фразеолошке јединице, најчешће компаративног придјевског фразеологизма (ТИХ КАО ГРОБ → ГРОБ-**НА** ТИШ-**ИНА**; ВЈЕРАН ДО ГРОБА → ВЈЕРН-**ОСТ** ДО ГРОБА, ГЛАДАН КАО КУРЈАК → КУРЈАЧ-**КА** ГЛАД(**Ø**)^{ОТА5}; CIERPLIWY JAK ANIOŁ {*врло стрпљив*} → ANIEL-**СКА** CIERPLIW-**OŚĆ** {*огромно, неизмјерно, велико стрпљење*}).

*

На основу кратке анализе језичке грађе која је прикупљена у српским и пољским рјечницима може се дати неколико општих закључака. Нема сумње да секундарна фразеологизација која се остварује помоћу морфолошких средстава има много модела, врста и подврста, како у српском, тако и у пољском језику. Нове фразеолошке јединице стварају се најчешће на основу глаголских фразеологизама, али у улози мотивне јединице могу да се појаве такође именички и придјевски фразеологизми. Већина раније описаних врста секундарне фразеологизације остварује се у малом броју мотивисаних јединица – за неке подврсте могло се пронаћи само неколико примјера. Изузетак чине редовно грађене фразеолошке глаголске именице те перфективни и имперфективни глаголски фразеологизми. У оквиру фразеолошке деривације нове јединице граде се најчешће помоћу суфиксације, знатно ређе префиксације. Ваља подсјетити да у пољском језику постоји такође група фразеолошких деривата који су изведени путем морфонолошких алтернација. Највећи дио фразеолошких јединица створених у оквиру фразеолошке деривације јесу самостални фразеологизми, мада је могућа и творба фразеолошких варијаната. Ако се подвргне анализи српска и пољска језичка грађа, може се примјетити да је фразеолошка деривација појава чији је опсег приближно исти у оба језика. Треба, ипак, примјетити да постоји неколико типова фразеолошких деривата који су – за разлику од пољског језика – прилично

⁵Клајн сматра да је придјев *гладан* изведен на основу именице *глад* (Клајн 2003, 217).

ријетки у српском стандарду. Ради се прије свега о доста популарним у пољском језику деминутивним фразеологизмима те именичким фразеологизмима који су грађени на основу компаративних придјевских фразеологизама. Не смије се заборавити ни то да опсег српске фразеолошке деривације сужавају неке системске, граматичке особине српског језика. Мисли се углавном на ограничену творбу девербативних придјева у српском језику што непосредно утиче на мању – у односу на пољски језик – продуктивност придјевских фразеолошких деривата.

ЛИТЕРАТУРА

- Бомба 2003:** S. Wąba, „Derywacja frazeologiczna jako jeden ze sposobów pomnażania frazeologii współczesnej polszczyzny”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* бр. X (XXX), 7–23.
- Бутлер 1981:** D. Buttler, „O zjawiskach derywacji we frazeologii”, *Poradnik Językowy* 5, 229–237.
- Бутлер 1994:** D. Buttler, „Przydatność pojęć i terminów słowotwórczych w badaniach frazeologicznych”, *Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej*, VI, 27–32.
- Јарошевич 2012:** H. Jaroszewicz, „Варијантност фразеолошких јединица у српском и пољском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, 507–518.
- Јарошевич 2016:** H. Jaroszewicz, *Derywacja frazeologiczna w języku polskim i serbskim*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Клошињска, Собол, Станкјевич 2010:** A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: PWN.
- Левицки/Пајђињска 1993:** A. M. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, у: *Encyklopedia kultury polskiej XX w.*, књ. II (уред. J. Bartmiński), Wrocław: Wiedza o kulturze, 307–326.
- Лубаш 2003:** W. Lubaś, *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Матешић 1982:** J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga
- Менац 1978:** A. Menac, „Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije”, *Filologija*, VIII, 219–226.
- Милднер-Њецковски 2003:** P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Świat Książki.
- Мршевић-Радовић 1987:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Оташевић 2012:** Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

Пајђињска 1994: A. Pajdzińska, „Derywacja frazeologiczna czy derywacja od frazeologiczna?”, *Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej*, VI, 33–40.

Флићињски 2010: P. Fliciński, „Sposoby pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny”, *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia*, (ур. S. Bąba, K. Skibski, M. Szyszko), Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 21–32.

Henryk Jaroszewicz

MORPHOLOGICAL RULES OF PHRASEOLOGICAL DERIVATION
IN SERBIAN AND POLISH

Summary

The dissertation discusses the phenomenon of phraseological derivation which means secondary phraseologization (according to Mršević-Radović) made through morphological rules. This paper analyses phraseologies collected in contemporary Serbian and Polish dictionaries. Based on the research, dissertation presents a functional classification of phraseological derivation organized according to the main models of creating new phraseological units. It has been found that as the motivational unit, in Polish and Serbian, most frequently used are verbal phraseologies, rarely nouns. Most derivative models are realized by a small number of derivatives, with the exception of the regularly generated gerunds. Based on the results of the analysis, it can be stated that the phenomenon of phraseological derivation is similar in the two languages.

Key words: phraseologization, phraseology, derivation, phraseological derivation.

Светлана М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 28. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

О ОДНОСУ СЛОГАНА И ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет овог рада јесте однос између слогана и фразеолошких јединица. Корпус за ово истраживање чине слогани коришћени у изборним кампањама од 1990. до 2016. године. Циљеви овог истраживања јесу: испитати типове односа између слогана и фразеолошких јединица; указати на језичка (пре свега лексичка и морфосинтаксичка) средства којима се фразеолошке јединице дезинтегришу и постају део слогана. Фразеолошке јединице у ширем смислу деле са слоганима три важне карактеристике: сажетост, ефектност и експресивност. Овим општим карактеристикама може се придодати и чињеница да и слогани, као и фразеолошке јединице, постају сведочанство о колективном искуству народа у једном периоду, с тим што фразеолошке јединице имају много ширу намену. Слогане од фразеолошких јединица разликује, пре свега, функција, а затим и структура. Слогани се према фразеолошким јединицама у ширем смислу односе на три начина: целовите фразеолошке јединице постају слогани (1), у слоганима се актуализују и реконтекстуализују поједине фразеолошке јединице или њихови делови (2) и најчешће – фразеолошке јединице се трансформишу различитим лексичким и морфосинтаксичким средствима како би формирале слоган (3).

Кључне речи слоган, фразеологизам, политички дискурс

1. Увод

Плакати представљају специфичан спој језика и слике, језичког и нејезичког, при чему доминанту језичког дела чине слогани. Предмет овог рада јесте однос између слогана и фразеолошких јединица. Полазимо од одређења

* s.slijepcevic@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

слогана и специфичних црта овог микрожанра, а затим указујемо на сличности и разлике у односу на фразеолошке јединице у ширем смислу.

Корпус за ово истраживање чине слогани коришћени у изборним кампањама од 1990. до 2016. године. Циљеви овог истраживања јесу: испитати типове односа између слогана и фразеолошких јединица; указати на језичка (пре свега лексичка и морфосинтаксичка) средства којима се фразеолошке јединице дезинтегришу и постају део слогана.

2. Однос слогана и фразеолошке јединице у ширем смислу

2.1. Терминолошко питање и преглед селектоване литературе

Поред термина *слоган*, употребљавају се, неретко синонимично, још и *парола*, *мото*, *крилатица*, *девиза* и *лозинка* (Матић 2010: 7). Како бисмо размотрили опсег значења свих поменутих термина, упоредили смо њихова значења у референтним речницима српског језика.

Слоган се дефинише као „оно што се истиче као основно начело, гесло, девиза” (РМС). *Речник страних речи и израза* Милана Вујаклије доноси етимологију ове лексеме:

Слоган енг. slogan стари ритмички ратни поклич шкотских горштака; у САД: лозинка, гесло, крилатица (политичка, културна и др.), нпр. „Сваке недеље купи по једну књигу”.

У *Рјечнику страних ријечи, израза и кратица* Братољуба Клаића из 1958. године, поред потврде етимологије, наилазимо и на кратку напомену која се тиче уобичајене стилске црте:

Слоган енгл. (шкотски бојни поклич; парола, лозинка) успјела и привлачна рекламна реченица (обично римована).

Међутим, као што ће анализа и показати, рима свакако није толико заступљена да се може сматрати основном цртом слогана.

Најпотпуније се односом слогана и пароле бавио Зоран Славујевић. Он, наима, сматра да је слоган у оном смислу у ком га ми данас разумемо новијег датума, али истовремено, позивајући се на етимологију, али и на развој форме, истиче да овај појам није производ савремених друштава, а још мање политичког маркетинга, иако се и сам понајвише бави слоганима из перспективе политичког маркетинга. Наима, Славујевић претече слогана не види само у ратничким покличима, већ залази дубље у прошлост, наводећи као примере старолатинске речи *максима*, *сентенца* и сл., које су се такође односиле на кратке и ефектне форме. На овом месту, важно је истаћи Славујевићеву примедбу насталу поређењем лексичке дефиниције слогана и терминолошке дефиниције, важне за одређену струку:

„У савременом енглеском говору *slogan* означава реч или реченицу која се користи да изрази карактеристичну позицију става или циља коме се стреми, а у маркетиншком жаргону означава кратку, ударну реченицу која се користи у рекламирању и промотивним активностима. Французи користе такође енглеску реч *slogan* у значењу кратке и упадливе пропагандне сентенце, будући да француска реч *parole* има значење 'реч уопште, али и обећање'. Код нас реч *слоган* изједначава се са речју 'парола' (етимолошки корен је франц. реч *parole*), а има значење и *бојног поклича, гесла, начела, девизе*. У руском језику користи се реч 'парола' и има значење слогана" (Славујевић 2007: 153).

Славујевић скреће пажњу на покушаје да се разграниче слогани од парола, али истовремено одбацује ово разграничавање као неосновано наводећи репрезентативне примере који побијају овакво становиште:

„Одређење *слогана* као исказа који експлицитно носи позитивне садржаје, а *пароле* као исказа негативног садржаја не одговара ни значењима која ови појмови имају у језицима из којих потичу, нити значењима у којима се користе у стручној литератури и у свакодневном говору. На пример, без обзира какав однос имали према револуцијама уопште, па и према француској буржоаској револуцији, парола *Liberté, fraternité, égalité*, која је била на њеном барјаку, која је исказивала њене основне циљеве, не представља негативан исказ, као што негативан исказ не садржи ни чувена парола радничког покрета *Пролетери свих земаља, уједините се*. Ако се још примети да слоган, односно парола може да садржи и позитиван и негативан исказ (на пример, један од слогана НОБ-а био је *Смрт фашизму, слобода народу*) и још даље, да сваки експлицитни исказ 'за' истовремено, мада имплицитно, индиректно, има значење и 'против нечега', онда овакво разликовање појмова слоган и парола нема оправдања" (Исто).

Овакву Славујевићеву тврдњу поткрепљују и дефиниције лексеме *парола* у речницима српског језика. Према *Речнику српскога језика* Матице српске *парола* има два значења, од којих је за нас значајно примарно:

1. а. реч, реченица, слоган пропагандног, манифестационог садржаја који јавним узвикивањем или исписивањем на таблама, транспарентима и сл. исказује какав општи (обично политички) став, захтев и сл. б. фиг. (обично у множини) овештали израз, мисао, фраза без духа и оригиналности, празне бесадржајне речи.
2. в. лозинка (1. а).

Вујаклијин речник доноси потврде о етимологији ове лексеме:

Парола (фр. parole; тал. parola; л. parabola) првобитно: поучна изрека; затим: реч, говор, обећање, часна реч; *вој.* реч која служи за распознавање, лозинка.

Клаићев речник уз дефиницију „лозинка, гесло, крилатица”, доноси и додатак о форми и карактеру: „сажета реченица пропагандног карактера”.

Веома су сличне дефиниције које *Речник српскога језика* Матице српске даје за бохемизам *гесло* и реч романског порекла *девиза*:

Гесло с чеш. кратка изрека која служи као руководећа идеја, основно начело у нечему, девиза, мото.

Девиза ж фр. сажето изражена мисао која служи као руководеће начело, гесло, крилатица.

Речник страних речи и израза Милана Вујаклије, међутим, доноси погрешну етимологију, а општијем значењу придодaje и специфично значење изреке која се користи на грбу и застави:

Девиза (шп. devisa) лозинка, гесло, начело; кратка изрека на грбу, застави.

У Речнику српскога језика Матице српске *мото* се дефинише као књижевни термин:

Мото посебна, индикативна мисао, изрека, пословица, цитат или сл. испред почетка неког списка, расправе, књижевног дела као наговештај његове основне идеје, побуде или опредељења.

С друге стране, Вујаклија и Клаић у први план стављају језгровити карактер, и то:

Вујаклија:

Мото (од лат. *muttire*: зуцнути, зуцкати) језгровита мисао, пословица или навод (цитат).

Клаић:

Мото 1. оштроумна, духовита изрека.

2. кратки натпис на почетку књиге или поглавља; гесло, лозинка, епиграф који укратко наговјешћује смисао онога што слиједи.

Судећи и према општој употреби и према распрострањености и према речничкој дефиницији, па и према етимологији, за означавање порука у политичким плакатима најчешће користимо термин *слоган(u)*. Најпотпуније одређење слогана даје Славујевић:

„Политички, односно изборни слогани најчешће се одређују као синтетизоване, кратке и атрактивне поруке које пласирају партије и кандидати да би публици презентовали, учинили схватљивим и прихватљивим своје кључне политичке садржаје, односно садржаје са којима наступају у кампањи. Презентовање широј публици програмских ставова и изборних обећања странака и кандидата не може бити успешно ако они нису преточени у кратке и сажете, лако памтљиве, допадљиве и, најзад, прихватљиве поруке-слогане” (Славујевић 2007: 153–154).

Славујевић оваквим одређењем сажима све основне одлике слогана као вербалног дела плаката у рекламно-пропагандном жанру у политичком дискурсу: **сажетост** (*синтетизоване, кратке*), **експресивност** (*атрактивне поруке, допадљиве, лако памтљиве*), **пропагандни карактер** и **убеђивачки циљ** (*да би публици презентовали, учинили схватљивим и прихватљивим своје кључне политичке садржаје* итд.), одакле и важна одлика – **усмереност на реципијента** (*слогани-поруке*).

Бавећи се маркетиншким аспектом слогана, Славујевић примећује да слогани исказују оне елементе идентитета које партија или кандидат желе да учине препознатљивим и прихваћеним елементима свог имица и позиционирања у вишедимензионалном простору партијске сцене, али и да исказују политичке циљеве којима желе да појачају мотивацију присталица за одређени политички ангажман и да их мобилишу у конкретним политичким акцијама (Славујевић 2007: 154). Славујевић иде и корак даље у разматрању појма слогана, уводећи међу његове карактеристике и оне психолошког типа:

„На овој карактеристици (*сажетост*) слогана посебно инсистира Д. Викторов. Он повезује слоган са појмовима *психичко економисање* и *уштеда*, на трагу Фројдовога рада ‘досетка и њене везе с несвесним’, који се заснива на основном ставу да свака уштеда

напора, духовног и мишићног, изазива код човека задовољство, при чему се ово *економисање* односи како на саму суштину, тако и на форму. Када је реч о суштини, Викторов интерпретира Фројда у смислу да се ради о задовољству које проистиче из ублажавања цензуре коју разум врши над нашим когнитивним процесима или уз ублажавања цензуре коју морал чини над нашим нагоном. Када је, пак, реч о форми, Викторов наводи читав низ 'техника економисања' које је идентификовао Фројд: кондензовање, употреба истог говорног материјала, двоструки смисао, грешке у расуђивању, представљања помоћу супротности, обједињавања, алузије, изостављање итд." (Славујевић 2007: 153).

Бирд примећује да су слогани формирани тако да привуку пажњу, али и да нагерају реципијенте да мисле. Најчешће се то чини различитим играма речи и поигравањима са значењем. Бирд подвлачи да се понекад користи само једна реч којом се показује позитиван став читавог рада партије будући да су слогани углавном начињени тако да привуку пажњу различитих циљних група и да их истовремено подстакну на деловање (Бирд 1999: 58).

Поред слогана, битни су, јер се паралелно појављују, и **контраслогани**. Контраслоган представља одговор на постојећи слоган конкуренције у изборној кампањи. Ефектност се у контраслоганима, заправо, заснива на инверзији речи и слогана опонента или неки други тип деконструкције постојећег слогана којом се мења и значење слогана-мотиватора.

2.2. Сличности и разлике између слогана и фразеолошких јединица у ширем смислу

Слогани су, због карактеристичне експресивности и сажетости, с једне стране, слични фразеолошким јединицама, а с друге стране, слободније су форме и структурно су отворени за интегрисање читавих фразеологизама, као и за њихову модификацију.

Фразеолошке јединице се најчешће дефинишу као изразито експресивни вишелексемни спојеви, целовитог и релативно устаљеног лексичког састава. У овом раду у обзир узимамо фразеолошке јединице у ширем смислу, дакле, у оном смислу у ком их узимају Мелерович и Мокијенко (Мелерович/Мокијенко 2008: 83), када под фразеолошким јединицама сматрају и устаљене изразе, називе филмова, књижевних и других уметничких дела, фразе народно-разговорног карактера, реплике из филмова, реклама, представа итд.

Фразеологизми у ширем смислу, дакле, обухватају и максиме, афоризме, пословице. Диференцирајући пословице у односу на остале микрожанрове, Јелена Јовановић истиче да пословице могу изражавати уопштена, безвременска, општељудска и општеприхваћена запажања, али и искуства и коментаре појединих историјских раздобља, друштвених средина и заједница (Јовановић 2006: 14), а као разликовну црту издваја „чист народни језик” (Јовановић 2006: 15). Управо је *народни језик* кључан за обраћање што широј публици, њиме се политичари приближавају бирачима, зато што своја обраћања саображавају језику који је лако разумљив. Још једна основа за коришћење пословица, и уопште фраза разговорног и народног карактера, тиче се и очувања традиције и колективних архетипа који су свој језички облик

добили у овим формама: „То су језичке творевине које не настају из индивидуалних побуда, него су израз колективне друштвене духовне делатности. Чим је таква духовна делатност усмерена на онај део људскога света који је за њ од основне важности, она налази изражаја у језику, згушњавајући га у одређене структурне целине, управо у те једноставније форме” (Јовановић 2006: 23).

3. Анализа

У слоганима се фразеолошке јединице јављају на три начина: преузимају се целе фразеолошке јединице, актуелизују се и реконтекстуализују различитим језичким средствима, трансформишу се различитим језичким средствима.

I

У једној изборној кампањи јавиле су се целовите пословице, претходно најављене крилатицом *Ко што народ каже: Кућа се од темеља гради. Правда је снага над силом. Ни по бабу ни по стричевима. Трипут мери, једном сеци. Како сејеш, тако ћеш и пожњети. Како народ каже – јасно ко дан. Коштуница* (избори 2000). Оваква врста кампање вероватно је циљала на промовисање лидера кроз народне мудрости. Позивањем на колективно искуство прокламоване су вредности које би требало да буду заједничке народу и политичком кандидату.

II

Приметно је да се најчешће јављају фразеологизми са компонентом *реч: Ми држимо реч*. (избори 1992); *Поштоваћемо дату реч; Коштуница. Дајем реч*. (избори 2000); *Ја држим реч* (избори 2002); *Реч је реч. Човек се по речи познаје* (избори 2003); *Дела говоре више од речи* (избори 2012). Оваква фреквентност може се објаснити тиме што лексема *реч* у овим конструкцијама углавном има значење *обећања* или *дате обавезе* (8. значење у РМС). Такође, примећује се да су ови фразеологизми конкретизовани на временско-модалном плану, те се тако формирају слогани актуелизацијом фразеологизама (перформативни глаголи налазе се у презенту и формирају исказе с комисивном функцијом¹ *Дајем реч, Ми држимо реч*, како би се постигла убедљивост), а када се субјекти јављају, углавном су реализовани једном од двеју најфреквентнијих заменица у политичком дискурсу: *ја* и *ми*.

¹ „Искази с комисивном функцијом (обећање, заклетва, опклада). – Такви искази садрже интенцију говорног лица да јамчи за свој будући акциони или вербални чин који је, по правилу, у интересу адресата” (Тошовић 2005: 997).

У овој врсти слогана, ревитализованим фразеологизмима постиже се везивање за актуелни друштвенно-политички контекст, много чешће, заправо, за лидера изборне кампање као промотера општенародних вредности, што је омогућено дијалогичношћу с изворним фразеологизмом.

III

Највећи број фразеологизама у слоганима претрпи трансформације на више језичких нивоа.

Слогани који садрже фразе разговорног карактера углавном су мотивациони и подстрекачки: *Један за све* (избори 1997); *Сачувајте образ! // Да Србији крене! // Судбина у твојим рукама* (избори 2000); *Србија на 1. месту // Да нам сване* (избори 2003). Поједини фразеологизми су контраховани: од фразе *Сви за једног, један за све* начињен је слоган *Један за све*; од *имати судбину у својим рукама* начињен је слоган *Судбина у твојим рукама*.

Слоган *Сачувајте образ* добијен је морфолошко-творбеном трансформацијом – од конструкције са глаголом несвршеног вида *чувати образ* створена је конструкција са перфективним глаголом, са наглашеним резултативним значењем. Милан Шипка примећује да израз *чувати образ* са значењем „чувати / очувати / спасити част / углед” наводи само Матешаћев речник, док се у нашим општим речницима не спомиње, иако потврда постоји у Његошевом *Горском вијенцу* (Шипка 2008: 563):

Отпиши му како знаш, владико,
и чувај му образ ка он теби!

Шипка наводи да се пренесено значење лексеме *образ* развило у процесу фразеологизације, те је захваљујући фразеологизмима ова лексема постала синоним за моралне вредности, као што су част, поштење, понос (Шипка 2008: 566), што свакако обезбеђује јак убеђивачки потенцијал када се употребљава у изборним кампањама. Такође, концептуални приступ Ане Пејановић читавом систему фразеологизама с компонентом *образ* показује постојање два опозитна низа када је реч о етничком упливу: „У једном се низу налазе оне фразеолошке јединице која одржавају друштвено прихватљиво, пожељно понашање, идеал, оно за шта народ каже 'ваља се'. Други пак низ садржи јединице супротне семантике, а оне су одраз непожељног, неприхватљивог, анатемисаног, онога за шта народ каже 'не ваља се'. Први се кодекс понашања кроз језик 'препоручује' благословима, док се други 'осуђује' клетвама” (Пејановић 2009: 410). Ово опажање важно је када се има у виду императивни тон у слогану *Сачувајте образ*, будући да тако интониран упућује на опомену, пре него на препоруку, при чему садржи и елементе fine претње, имајући у виду оба пола етичког концепта.

Издавају се и слогани у којима се јављају фразеологизми чијој је трансформацији допринела негација², која, заправо, служи истовремено и као афирмација промена. Слоган *Није на продају* формиран је од изјавно-одричне реченице (то су реченице с општом или посебном негацијом (Пипер и др. 2005: 967), а у конкретном примеру она је мотивисана фразом *бити на продају*). Од ове врсте реченица сачињен је и слоган *Нећу опет да гледам исти филм*. Слоган *Да не бере онај који не сади!* формиран је од заповедно-одричне реченице, којом се изражава императивна прохибитивност (Пипер и др. 2005: 969), а она је овде реализована конструкцијом *да* + презент несвршеног глагола (о изражавању императивности још и у: Ивић 1958; Танасић 2005). Посебан је случај негирање у напоредном односу дуплицираним одричним везником *ни* у следећем фразеологизму: *Ни лево, ни десно*. Фразеологизам *лево и десно*, према РСАНУ, има значење „на све стране, где год се стигне, тамо-амо”, синонимично с фразеологизмом *лево-десно*, а негираним обликом сужава се значење и блокира могућност избора.

Занимљив пример дезинтеграције фразеолошке јединице у ширем смислу, прецизније, читаве народне пословице представља слоган *Ми немамо свијетло оружје, ал' имамо срце у јунака* (избори 2016). Наиме, у овом примеру лексички састав је мање-више очуван (оригинална пословица гласи *Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака*), међутим, распоред екпликаторних компонената је другачији, а изостављен је концепт битке, макар привидно (лексема *бој* и *бити* су изостављене, али је лексема *јунак* остала). Семантичко тежиште остаје – слоганом се циља на концепт храбрости и чести, који се заснива на јуначком срцу. Контрастрираност између оружја и срца је, такође, задржана, с тим што је у слогану реализована супротним везником *али* (скраћено *ал'*).

4. Закључак

Фразеолошке јединице у ширем смислу деле са слоганима три важне карактеристике: сажетост, ефектност и експресивност. Овим општим карактеристикама може се придодати и чињеница да и слогани, као и фразеолошке јединице, постају сведочанство о колективном искуству народа у једном периоду. Међутим, разликује их, пре свега, функција, а затим и структура.

Слогани се према фразеолошким јединицама у ширем смислу односе на три начина: целовите фразеолошке јединице постају слогани (1), у слоганима се актуализују и реконтекстуализују поједине фразеолошке јединице или њихови делови (2) и најчешће – фразеолошке јединице се трансформишу различитим лексичким и граматичким средствима како би формирале слоган

² Под негацијом подразумевамо семантичку категорију која се на синтаксичком нивоу типично исказује одричним реченицама, али се лексички исказује и одричним заменицама (*нико*, *ништа*), одричним заменичким прилозима (*нигде*, *никако*) и сл. (Пипер и др. 2005: 963).

(3). Стилске и прагматичке последице могу бити различите: показује се дијалогичност, а некад се изражава иронија, полемише се са прототекстом итд.

Фразеологизми у ширем и ужем смислу у слоганима најчешће подлежу трансформацији како би се њихова употреба политизовала у датом тренутку и тиме добила јачи убеђивачки карактер. Непредвиђеност индивидуалних асоцијација и начина да се вербално изразе заснива се на различитим екстралингвистичким факторима одговорним за мотивацију и условљеним углавном социјално-политичком ситуацијом, особинама стереотипног схватања света, али и стваралачким потенцијалом говорника. Фразеолошке јединце у слоганима пролазе различите процесе трансформације³, од којих су најчешће замена лексема, редукција, употреба другачијих морфо-синтаксичких облика, комбинација неких или свих поменутих варијација, контаминација и сл.

РЕЧНИЦИ

Вујаклија: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета, 1976.

ЈМ: Јосип Матешић, *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб: Школска књига, 1982.

Клаић: Братолjub Клаић, *Рјечник страних riječi, израза и кратица*, Загреб: 1962.

РКТ: *Речник књижевних термина*, Институт за књижевност и уметност у Београду, Београд: Нолит, 1986.

РМС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, књ. I–XIX, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 1959–2014.

Ш–К: Милан Шипка, Иван Клајн, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 2012.

ЛИТЕРАТУРА

Бирд 1999: Adrian Beard, *The Language of Politics (Intertext)*, London: Routledge.

Ивић 1958: Милка Ивић, „Словенски императив уз негацију”, *Радови X /* Научно друштво НР Босне и Херцеговине, књ. 4, Сарајево.

Јовановић 2006: Јелена Јовановић, *Српске народне пословице* (књ. I и II), Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

³ О трансформацији фразеологизама као последици контекста, Марина Катњић-Бакаршић каже да се као посебан случај издваја фраза која се трансформише на неки начин тако да одговара смислу текста. Она том приликом наводи пример: *до последњег гласа* уместо *до последњег даха* и указује на стилске последице: „Овакав метатекстуални поступак показује дијалогичност текста са неким другим текстом, а негде је његова функција чисто орнаментална, док другде има функцију изражавања ироније, комике, полемике са прототекстом (текстом изворником)” (Катњић-Бакаршић 1999: 60).

- Катнић-Бакаршић 1999:** Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Сарајево: Научна и универзитетска књига.
- Кликовац 2009:** Душка Кликовац, „О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 57–71.
- Матић 2010:** Томислав Матић, *Анализа језика политичких слогана*, мастер рад, Београд: Филолошки факултет.
- Мелерович/Мокијенко 2008:** А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко, *Семантичка структура фразеологических јединица савременог руског језика*, Кострома.
- Пејановић 2009:** Ана Пејановић, „Концептуални статус лексеме образ у српској фразеологији”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/1, 405–415.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (ред. Милка Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Славујевић 2007:** Zoran Slavujević, *Izborne kampanje: pohod na birače: slučaj Srbije od 1990. do 2007. godine*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung: Факултет политичких наука: Институт друштвених наука.
- Танасић 2005:** Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Шипка 2008:** Милан Шипка, „Фраземи с лексемом „образ””, *Јужнословенски филолог*, LXIV, 561–569.

Svetlana Slijepčević

ABOUT THE RELATION BETWEEN SLOGANS AND PHRASEOLOGICAL UNITS

Summary

The subject of our paper is the relation between slogans and phraseological units. The corpora for this research represents slogans for election campaigns for Serbian elections since 1990 till 2016. The aims of the research are: (1) to examine types of relations between slogans and phraseological units, and (2) to indicate various lexical and morpho-syntactic means which allow phraseological units to disintegrate and become part of political slogans.

Key words: slogan, phraseological unit, political discourse.

Галина П. ТИРТОВА*
Московский государственный университет
имени М.В. Ломоносова
Филологический факультет

Оригинални научни рад
Примљен: 23. 10. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

О НЕКИМ АСПЕКТИМА АДАПТАЦИЈЕ АНГЛИЦИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматрају питања асимилације позајмљеница из енглеског језика на фонетском, графичком и граматичком нивоу. Посебна пажња је посвећена принципима преноса на ћирилицу. Ради се и о релативно новим појавама као што су синкретизам врста речи и непроменљивост атрибута. Закључује се да језик прималац тежи да потчини позајмљенице својем морфолошком и творбеном систему.

Кључне речи: асимилација, непроменљиви атрибут, синкретизам, творбено гнездо, транскрипција, транслитерација, трансплантација

Речи страног порекла (турцизми, германизми, романизми, мађаризми итд.) заузимају значајно место у речничком фонду српског језика. На савременој етапи, најинтензивније у језик улазе англицизми. „Енглеска болест” (према духовитим речима једног слависте) која је последњих деценија захватила многе европске језике има више узрока. Главни од њих је неопходност да се именује нова појава за коју језик-прималац нема своју реч. Пре свега те позајмљенице се односе на економију, банкарство, рачунаре, електронику, рекламу, масовну културу и др.: *глaмyр, дискeтa, кaртинг, ласeр, мaркeр, мaркeтинг, пeјџeр, пaнк, рeли, фaјл, хeпeнинг, хипхoп* итд.

Знатан број англицизама прихваћен је као резултат тежње језика ка семантичкој и структурној компактности. У том случају, позајмљеница која се састоји од једне речи (лексема) типа *фрилансер, мaстeрклас*, конкурише српском описном изразу. У конкуренцији су *oпeн* и отворено првенство, *мaкyзи* и хидромасажна када, *нoухaу* и високостручно знање и умеће које је потребно да се нешто направи. Наравно у овој конкуренцији побеђује једночлана јединица.

---

* tyrtova58@mail.ru

Асимилација англицизама у нови језички систем одвија се у складу са законима српског језика и то на неколико нивоа: фонетском, графичком, граматичком, семантичком и стилистичком. Већ на прва два нивоа почиње процес адаптације и позајмљеница губи првобитни облик. Пре свега се врши преношење са латинице на ћирилицу или на српску варијанту латинице.

При преносу на ћирилицу српски језик користи два „техничка” принципа – транскрипцију и транслитерацију. Под првом подразумевамо преношење звучача оригинала, а под другом – препис „слово по слово” позајмљене речи. Транслитерацију видимо како у позајмљеницама које су давно ушле у језик (типа *камп*), тако и у онима новијег датума *билборд*, *перформанс*, *опен* (у синтагми Аустралијан опен). Међутим, има примера који показују да се преношење појединих гласова током времена мења у корист транскрипције. Тако се, енглеско „а” (изговара се у изворном језику као отворено широко „е”) више не преноси као „а” (примери типа *менаџмент*, *дигиталан*, *камп*), него се сада преноси као „е”: *cash – кеш*, *rapper – репер*, *happening – хепенинг*. Ако је у случају са „а” победила транскрипција, у преношењу енглеског слова „w” према давнашњој традицији наставља да се користи транслитерација, односно англицизми са почетним „w” као и раније у српском пишу се са „в”: *воки-токи* (*walkie-talkie*), *вокмен* (*walkman*), *Волстрит* (*Wallstreet*). У руском језику у последњој речи запажа се транскрипционо преношење „w” као „у” (Уоллстрит). Иначе, обично се сматра да је у руском језику транскрипција без обзира на неке недоследности скоро потиснула транслитерацију. Сада се још не може донети овакав закључак и о српском језику, али је употреба транскрипције у порасту.

Помоћу транскрипције се преносе речи: *гејт*, *римејк*, *ноухау*, *копирајт*, *иез*, *репер*, *саундтрек* итд. У називима филмова, новина, часописа, музичких група као што су „*Блек сабат*”, „*Алман брадерс бенд*”, „*Бич бојси*”, „*Аватар*”, „*Бибиси сингерс*”, „*Биг тајм*” срећу се транскрибоване речи, односно видимо „класично” пребацивање енглеске латинице на српску ћирилицу. Појава речи као што су: *плејстејн*, *набликрилејн*, *нон-фиксин*, *еркондишн*, само потврђује да се транскрипција користи све чешће: комбинација *ШН* одражава тачан изговор енглеских суфикса *-tion*, *-sion* који се никада раније нису преносили на такав начин: енг. *promotion* – срп. *промоција*, енг. *installation* – срп. *инсталација*, енг. *session* – срп. *сесија*

Интересантни су случајеви типа *рисивер* (енг. *receiver*) у којима се запажа спој транскрипције (у прва два слога) и транслитерације (у последњем слогу).

У савременом српском језику се често могу видети називи филмова, пејама, музичких композиција и сл. који се не преводе, не транскрибују и не транслитеришу на ћирилицу, већ се пишу као у енглеском језику: „*Thriller*” (песма Мајкла Џексона), „*In the Wee Small Hours*” (песма Френка Синатре), „*Rubber Soul*” (песма групе „Битлси”), „*Nevermind*” (група „Нирвана”), „*Saving Christmas*” (назив филма), „*Dragonfly Inn*” (назив фирме). То су примери тзв. нулте адаптације или трансплантације. Позајмљенице употребљене у онаквом облику какав имају у језику-даваоцу, Иван Клајн је назвао „интегралним позајмљеницама”.

Занимљиви су случајеви када се буквално на истој новинској страници срећу два принципа преношења једне исте речи. Назив филма је у једном случају написан *Paddington* (трансплантација), а у другом је иста та реч транскрибована *Меда Педингтон*, и то тако да је транскрипција праћена додавањем речи које нема у изворном називу (трансформација додавања). То говори о томе колико је савремени језик слободан у избору начина преношења англицизама, нарочито ако се ради о „једнодневним речима” које се не задржавају дуго у језику.

Реч *Педингтон* је и пример промена до којих долази на другој етапи асимилације англицизама. Мења се ортографија, наиме губе се удвојени сугласници који нису карактеристични за српски језик: *дискета* (енг. diskette), *репер* (енг. garper), *самит* (енг. summit), *хепи* (енг. happy), *Конектикат* (енг. Connecticut). На другој етапи обликовање неких енглеских позајмљеница прати регресивно једначење по звучности. Управо су тако у потпуном складу са нормама српског језика обликовани давно позајмљени англицизми као што су *фудбал*, *бејзбол* и сл. Ипак се међу англицизмима новијег датума запажају случајеви у којима се такво једначење не врши: *гангстер*, *регтајм*, *Редфорд*, *Гибсон*. Пошто такво преношење подрива принцип доследног „фонетизма”, може се претпоставити да ће се временом и те речи писати другачије.

На граматичком нивоу у асимилацији енглеских речи одиграва се неколико процеса. Тако је, на пример, могућа промена броја именица. Речи *sociolinguistics*, *psycholinguistics*, *pragmatics* које се у енглеском језику употребљавају у облику множине асимиловале су се у систем српског језика у облику једнине: *социолингвистика*, *психолингвистика*, *прагматика*. Интересантни су случајеви типа „Трансформерси”, „Бич бојси”, „Битлси”, када је у језику-даваоцу употребљена множина, а у језику-примаоцу овом облику је још додата флексија -и, карактеристична за српски плурал и на тај начин као да добијамо „дуплу множину”.

Пошто је „енглеска болест” захватила све словенске језике, занимљиво је размотрити има ли разлика у томе како се, на пример, врши граматичка адаптација англицизама у три словенска језика – српском, чешком и руском. Што се тиче именица мушког рода са основом на сугласник и нултим завршетком у сва три језика, оне су интегрисане у систем деклинације: рус.: *купил в секундхенде*, *был на кастинге*, *без бекграунда*; чеш.: *take-црет*, *sekondhandu*, *comebaku*. У српском сличне позајмљенице добијају све карактеристике деклинације таквих именица. Код њих запажамо сибиларизацију, односно смењивање задњонепчаних к, г, х њиховим зубним алтернантима ц, з, с: *кастинг – кастинзи*, *лизинг – лизинзи* и слично, а ако су у питању једносложне именице, онда оне у множини проширују основу:

...у продаји још мали број карата за места у „скај-боксовима”
 Велики број *фанова Ди-џејеви True Thin* и *Subvice*

Ниво интеграције у сва три језика је скоро исти, мада и у чешком, и у руском ипак има непроменљивих именица (рус. *смс*, чеш. *open*, *cash*), док у српском падежне наставке добијају све речи: роћео *sam razgovarati sms-om*;

većito pišem o dobrom *site-u*. Што се тиче англицизама које се завршавају на самогласник, у српском и руском језику они се усвајају потпуно у складу са постојећим правилима. Пошто се у руском језику традиционално стране именице на самогласник не мењају (*пианино, кафе, бистро*), немају деклинацију ни нове (*диско, мачо, ноухау*). У српском језику традиционално се све ове позајмљенице мењају по падежима:

...креативни директор „Барберија” ...радови Жана Пола Готијеа
 ...кухиња Гордона Рамзија, *диско – диска, ретро – ретра, мачо – мачоа, ноухау – ноухауа*.

Мало је другачија ситуација у чешком језику. У граматицама се констатује да се упркос законима морфолошког система фонд именица и придева који се не мењају попуњава између осталог на рачун енглеских речи на самогласник (*body, есу, graffiti, lobby* itd). Сви ови примери показују да се адаптација у три језика врши отприлике једнако, али српски језик мало активније него остала два подређује позајмљенице свом језичком систему.

На граматичком нивоу адаптације одвија се и процес лексикализације – претварање енглеске фразе у једну реч у српском језику. На пример, реч *рентакар* добијена је слагањем енглеског глагола, члана и именице: *rent-a-car*. Као резултат лексикализације повећава се број сложеница у српском језику: *фастфуд, мастерклас, прајмтајм*. У појединим случајевима могуће је писање са цртицом: *дрим-тим, слајд-шоу, диск-џокеј*.

Учешће позајмљене лексеме у процесу извођења речи у језику-реципијенту – показатељ је високог степена асимилације англицизама. Од страних имена лако се образују присвојни придеви (*Галијанова* ревија, *Дизнијев* филм), док многи други англицизми постају творбена основа за читаво творбено гнездо: *кул – кулирати, кулирање, кулер, кулерка; реп – реповати, реповање, репер, реперка, реперски; менаџер – менаџерка, менаџерски, менаџерство*. Нарочито су значајни примери срастања енглеске основе и српских суфикса. Доста примера се може наћи како међу именицама (*хевиметал – хевиметалац, рекет – рекеташи, скутер – скутераши*), тако и међу глаголима:

Компаније су спонзорисале наступ извођача. Десило се много тога у времену у којем не *блогаш*.

Нарочито је интересантан последњи пример који смо нашли у СМС-поруци. Од англицизма је направљен облик имперфекта, али није сасвим јасна мотивна основа (да ли постоји глагол *блогати*?).

За неке енглеске речи које су ушле у српски језик карактеристичан је синкретизам врста речи. То значи да једна иста реч, у зависности од реда речи у реченици, може да врши функцију и именице и придева. Ако се англицизам налази испред именице, онда он наступа у улози придева, а у осталим случајевима – у улози именице: седети у *кокпиту* (именица) – *кокпит* спреј (придев), два најновија *ласера* (именица) – *ласер* коагулација (придев), *панк* као музички жанр (именица) – *панк* епоха (придев). Исте такве карактеристике имају речи: *компјутер, консалтинг, ретро, мачо* и сл.

Захваљујући моделима такве врсте, последњих деценија се повећава број синтагми са непроменљивим атрибутима у препозицији у односу на именицу: *филтер кесица, лукс сапун, камилица чај, фитнес центар, релакс зона, џез мајстор, голф терени*.

Последње наведене конструкције изворно нису биле карактеристичне за српски језик. Њихово појављивање, постојање речи које се изговарају према правилима различитим од правила српског језика (*гангстер* и сл.), као и неке друге појаве, говоре о одређеној интерференцији. Утицај енглеског језика је толико велик да се понекад може говорити да је за млађе генерације карактеристичан својеврсни српско-енглески билингвизам. На пример, у њиховим СМС-порукама (писаним латиницом) срећу се и овакве фразе:

...i kasnije svratismo do krke and pravac home ...odmah ide deo gde upisujem birthday
...ostavio sam lucky.

Значи ли то да се поставља питање о језичкој опасности? Ипак би одговор био негативан. Језик-прималац тежи да потчини позајмљенице свом језичком систему и тако долази до њихове интензивне адаптације. Морфолошка и творбена стандардизација српског језика су његов заштитни фактор. Шта се може рећи о будућој судбини англицизама у српском језику? Бохемисти, говорећи о проблему англо-американизама у чешком језику, претпостављају да ће модерне речи разних врста током времена отићи у други план или сасвим нестати, да ће изаћи из употребе. Остаће само они термини за којима постоји „друштвена” потреба. Вероватно се исти закључак може применити и на српски језик. У њему ће остати оне речи које су попуниле „терминолошки вакуум” у разним областима науке, привреде, економије, информације. То су речи типа *брокер, гажет, дилер, естаблишмент, компјутер, менаџер, ноутбук, провајдер, чартер, хакер* и многе друге. У језику ће остати и оне речи које су се појавиле да би разграничиле појмове или њихове специјализације. На пример, именица *постер* означава нови вид *плаката*, наиме „фотографију популарне личности или музичке групе, одштампану на великом листу папира”, а *таблоид* је врста *новина* обавезно са великим бројем фотографија и сензационалним или псеудосензационалним материјалом. Сада ове речи егзистирају упоредо. Као резултат диференцијације значења у српском језику су се укорениле речи као што су: *имици, килер, саспенс, ток-шоу* и др.

Конкуренција између позајмљеница и својих речи – појава је која постоји у сваком развијеном језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Васильева/Широкова 2003:** В.Ф. Васильева, А.Г. Широкова, „Чешский язык в новом тысячелетии (общая характеристика языковой ситуации и динамических инноваций)”, *Славянский вестник*, вып. 1, Москва, 46–69.
- Володарскаја 2002:** Э.Ф. Володарская, „Заемствование как отражение русско-английских контактов”, *Вопросы языкознания*, № 4, Москва, 96–118.
- Клајн 1996:** И. Клајн, „Два правописна проблема у вези са страним речима”, у: *О лексичким позајмљеницама*, Суботица–Београд, 121–127.
- Хлебец 2003:** Б. Хлебец, *Преводилачке технике и поступци*, Београд: ЕВГ д.о.о.
- Васић и др. 2001:** V. Vasić i dr., *Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.

Галина Тиртова

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ АССИМИЛЯЦИИ АНГЛИЦИЗМОВ
В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Ассимиляция англицизмов (их появление связано с такими причинами, как необходимость называть новые предметы и явления, заменить многочленные дефиниции одним словом и др.) происходит на пяти уровнях. На первых двух уровнях, фонетическом и графическом, происходит переход с латиницы на кириллицу, причём используются два «технических способа», транскрипция и транслитерация. В настоящее время транскрипция используется чаще, нежели раньше. Используется и такой способ оформления англицизмов, как трансплантация. На грамматическом уровне адаптации интересно изменение формы числа, а также включение в падежную систему языка-реципиента. Последний аспект рассматривается в сравнительном плане на материале не только сербского, но и чешского, и русского языков.

В статье приводятся примеры формирования словообразовательных гнезд с заимствованием в качестве основы. Затрагиваются также вопросы частеречного синкретизма и возникновения словосочетаний с неизменяемым атрибутом.

Ключевые слова: ассимиляция, несклоняемое определение, синкретизм, словообразовательное гнездо, транскрипция, транслитерация, трансплантация.

Гордана Р. ШТАСНИ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ФАЗИЧНИ ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ УНУТРАШЊИХ ЉУДСКИХ ОСОБИНА**

У раду се на одабраним примерима придева којима се исказују унутрашње људске особине испитује могућност стварања фазичних вредности у оквиру семантичке поткатеорије којој припадају. Под унутрашњим особинама подразумевамо карактерно, интелектуално, психичко, емотивно својство човека, које представљају поткатеорије у оквиру тематског поља 'унутрашње особине'. У првом реду се испитује утицај концептуалне вредности мотивног придева на развој градуелности, а творбеном анализом се указује на утицај појединих суфикса и префикса у стварању облика с фазичном вредношћу.

Кључне речи: придеви са значењем унутрашњих људских особина, фазичне вредности, деривација, српски језик

1. Основни постулати фази лингвистике

Фази логика представља својеврстан логички систем у чијем је тежишту обележје истинитости. За разлику од „логике аристотеловског типа у којој се појаве и наши судови о њима подвргавају разврставањима по обрасцима оцењивања с обзиром на вредности тачности / нетачности, истинитости / лажности, фази логика омогућује размишљање о рангирању, степеновању исказа” (Радовановић 2008: 14–15). Степени истинитости и вероватноће изражавају се у распону од 0 до 1 (1 стоји за апсолутну истину, 0 за апсолутну лаж) у којем је могућа реализација фазичних вредности, с вишим или нижим степеном истинитости. У изражавању ових вредности користе се нумеричке, али и језичке варијабле, које се често комбинују у циљу што прецизнијег

---

* gordanastasni@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

изражавања степена истинитости у оквиру одређених категорија. Очигледна је веза између принципа фази логике и језичког феномена градуелности, који се може описати и као вид концептуализације и номинације различитих фазичних вредности.¹ Оне се могу сагледати у различитим језичким манифестацијама, а нарочито на плану суптилног семантичког нијансирања, што се посебно јавља код јединица у чијем је концепту садржана квантитативна и квалитативна компонента (Штасни 2009: 144).²

2. Семантичке специфичности придева са значењем 'унутрашње људске особине'

Семантички опсег концепта унутрашњих људских особина веома је хетероген. С обзиром на сложен духовни свет човека, унутрашње особине које из њега произилазе обухватају све аспекте његовог унутрашњег, психичког живота – интелектуални, емотивни и морални. Стога би се укупан психички свет човека уопштено могао означити као његов карактер. Међутим, овде се јавља проблем у вези с идентификацијом придева који се могу сматрати њиховим прототипичним представницима (нпр. *паметан*, *добар*, *поштен*).

Према схватању М. Радовановића (2015: 79), „најбоље одређење семантике придева јесте да је она управо изразито фазична, а да је значење придева умногоме дефинисано њиховом актуелизацијом, тј. употребом у конкретном контексту, из чега проистичу проблеми с разврставањем придева у њихове семантичке (пот)класе.”³ Могућности испитивања придева као језичког средства за именовање људских особина са становишта фази логике произилазе из саме концептуалне вредности појма особина. Свака особина је у својој природи амбивалента, са својим лицем и наличјем. Заузимањем места на крајњим тачкама у донекле модификованој фази скали (-1– 0 – +1), истовремено се ствара могућност да се између позитивног и негативног пола формирају и вербализују унутрашње вредности градуелног карактера, које заједно са крајњим тачкама чине континуум, потпуно обухватајући појмовни домен одређене особине.⁴ Стога је у једном таквом низу могуће утврдити граничну вредност у смислу оне вредности којом се завршава једна појава и од које почиње друга, у којој се додирују два ентитета, две посебности, иако се

¹ О градуелности в. Радовановић 2007: 747–757

² Овај се феномен огледа и у чињеници да је „језик систем организмичког типа, чији се делови налазе у односу веће или мање међусобне условљености и функционалне подршке, без способности за самостално функционисање, по правилу без оштрих граница између делова тог система, са мноштвом прелазних облика” (Пипер 2002: 134).

³ „Да ли, на пример, придев *злобан* одредити као придев 'са значењем особине' или 'са значењем осећања' будући да то зависи управо од контекста: *Пазите, ја нисам неки злобан човек / Ипак се питам зашто ми то раде, зашто су људи злобни према мени* (Радовановић 2015: 79).

⁴ „Степенаност укључује постојање могућности поређења; када поредимо два или више ентитета у погледу посједовања одређеног својства, дато својство може бити присутно у мањој или већој мјери” (Костић 2008: 100), с тим да је могућност поређења највише својствена придевима.

појмовима на супротним половима обухвата одређена особина у тоталитету.⁵ Гранична вредност (0), посматрана из једног другог угла, може се сматрати осом симетрије, дакле, као критеријум за одмеравање симетрично супротстављених чланова, са негативним (-1) и позитивним вредностима (+1), нпр. (-1) *лош* – (0) *добар* – (+1) *предобар* (Штасни 2009: 143). Према наводима М. Радовановића (2015: 56), на основу Крофтове и Крузове расправе о скаларности у *Когнитивној лингвистици* антонимски пар *добар* – *лош* припада преклапајућем бискалном систему; у питању су две симетричне, неједнаке скале које се делом преклапају.

Антонимија се у том смислу може сматрати типичном везом која се успоставља међу јединицама лексичко-семантичке скупине придева са значењем унутрашњих људских особина. Основна опозициона веза, из које произилазе све друге, заснована је на релацији придевских концепата нпр. *добар* и *зао*, *рђав*, *лош*. „Разлог њиховој значењској блискости налази се у семантичком садржају лексема у одређеном парадигматском односу. Лексема у односу синонимије, као и у односу антонимије, садрже заједничку архисему, имају заједничко доминантно, категоријално, семантичко обележје, без обзира на то што придевски антоними, за разлику од именичких, немају лексикализовану архисему” (Штасни 2011: 241). Према Д. Шипки, антонимија је вид десигнативних садржинских релација, која се остварује када „на нивоу садржаја постоји заједнички именитељ” (1998: 44). Другачије речено, „антонимска супротстављеност семантичких садржаја налази се у једној заједничкој семи одређене особине; даље да кажемо, супротстављеност се заснива на могућности општих и симетричних односа *знатна заступљеност* / *незнатна заступљеност* или *присуство* / *одсуство особине*” (Гортан-Премк 2004: 146).⁶

3. Номинација придевских фазичних вредности у домену менталних својстава човека

Придеви за именовање негативних менталних својстава као унутрашњих особина човека индукују деривате којима се изражава различит степен особине садржане у појмовној вредности мотивне речи. Особина може бити изразито наглашена, или ублажена. С неутралном или почетном вредношћу на нултој тачки налази се мотивни придев, са његове леве стране на фазичној скали налазе се деривати са умањеним, а са десне стране – деривати којима се изражава пренаглашена особина именована мотивном речју. Прототипични придев којим се именује ограничена умна способност човека може бити придев *глуп* у значењу ’који је умно ограничен, заостао, туп; супр. паметан’. Он је део синонимног низа, са готово истозначним лексемама *туп*, *тупав*,

⁵ Више о овоме в. Пипер 2008: 307–322.

⁶ Антонимност се првенствено остварује као симетрична релација, наводи Д. Шипка, мада постоје случајеви где се јавља несиметричност (1998: 47).

блесав. Према Скоковом тумачењу, *глуп* је свесловенски и прасловенски придев без паралела у балтичком, уз напомену да је „*stupidus danas više u govoru školovanih ljudi negoli u narodu koji govori budala, bona, a školovani ljudi i idiot*” (1971: 574).

У РМС су лексеме *глуп* и *глунав* одређене као истозначнице премда имају различиту творбену структуру. Р. Драгићевић (2001: 37) наводи да је „могуће да се суфикси додају простим придевима по аналогiji с већином придева који означавају људске особине, а који се граде помоћу суфикса.” О суфиксу *-ав* Клајн каже да је од придевске основе данас практично само *глунав*, са истим значењем као основни придев” (2003: 254). Д. Шипка објашњава да се суфиксом *-ав* у комбинацији с основом придева граде придевски деривати са значењем ’који испољава умерену особину садржану у мотивној речи’ (*црвeњав* < *црвен*) (2003: 38). Р. Драгићевић истиче да бисмо могли „говорити о подвојености ових варијанти и по територијалном принципу. У Кикинди се, на пример, најчешће користи придев *глунав*, док се у Београду најчешће користи придев *глуп* (2001: 37). Суфикс *-ав* ипак уноси у дериват додатна обележја семантичког и прагматичког типа. Тако дериват *глунав* у односу на придев *глуп* изражава донекле ублажено својство исказано мотивним придевом, са пејоративном примесом и више је колоквијалног карактера.

Дериват *глупкав* ’приглуп, помало глуп’ изведен је сложеним суфиксом *-кав* „са значењем приближности за које нема сигурних потврда” (Клајн 2003: 255). Д. Шипка (2003: 108) наводи да деривати с овим суфиксом имају значење ’који испољава умерену особину садржану у мотивној речи’ (*дебeљкав* < *дебео*). Умањено својство ове особине реализовано је префиксалом *приглуп* ’помало глуп’, а најинтензивније – префиксалом *преглуп* ’сувише, необично глуп’.⁷ Префикс *пре-* у творби придева изражава највиши степен својства или мере.

Деривати којима се именује умањено својство исказано мотивним придевом настали су извођењем суфиксима *-ав* и *-кав*, као и префиксалом *приглуп*.⁸ Градуелне вредности придева *глуп* имају следећи распоред на фази скали: *глупкав* – *приглуп* – *глунав* – *глуп* – *преглуп*.

Придев *паметан* у свом основном значењу ’који има способност расуђивања, који је здрава, нормална ума, разборит, мудар’ представља семантички опонент придева *глуп*. Његове фазичне вредности се развијају у два правца. С потпуним одсуством особине садржане у мотивној речи у придеву *беспаметан* ’који је без памети’, с мало ублаженом негацијом у префиксалу *непаметан* ’који нема памети, који је слабе памети, глуп’. Са појачаним степеном изражености особине садржане у мотивном глаголу овом фазичном низу припада префиксирани придев *препаметан* ’одвећ, сувише паметан’. На фази скали у којој граничну вредност представља придев *паметан* налазе се следеће јединице: *беспаметан* – *непаметан* – ***паметан*** – *препаметан*.

⁷ У РМС је придев *приглуп* са значењем ’прилично, подоста глуп’, што не одговара семантици коју у дериват уноси префикс *при-*.

⁸ Клајн (2002: 220) констатује да префикс *при-* значи непотпуност, ограниченост, ублажавање особине исказане основним придевом – *приглуп* и *припрост*.

4. Номинација придева са фазичним вредностима у домену човекове нарави и морала

4.1. Придев *добар* 'који је позитивних, племенитих особина, ваљан, врстан, одабран; супр. зао, рђав, лош' може се сматрати прототипичним придевом у категорији придева који садрже концептуалну вредност 'људска нарав' с позитивним обележјем.⁹ Наиме, психичке особине човека увек се процењују у односу на друге, као што је 'бити X' (*добар, поштен, праведан, безазлен*) и неодвојиве су од моралних особина (Штасни 2013: 47). М. Ивић (2005: 14), разматрајући когнитивне аспекте појма 'добар', истиче да у некој културној средини опредељивање „за позитивну или негативну оцену најнепосредније зависи од њених наслеђеном културом устројених евалуативних критерија.”

Са становишта лексичке семантике овај се придев наводи као пример за деплецију, али се то не одражава на његову способност за грађење деривата са фазичним вредностима.¹⁰ Углавном су то придеви субјективне оцене којима је у основи целокупан појмовни садржај мотивног придева, с придруженим компонентама сличне вредности: *добричав* 'који је добре и мирне ћуди', *добростив* 'добар, благ, милостив, милосрдан; који изражава, читује, испољава доброту'.¹¹ Овом градуелном низу може се прикључити и префиксирани придев *подобар*, и то на основу његове примарне семантичке реализације 'доста, прилично добар; прилично јак, снажан'. На фази скали се с најинтензивнијим својством садржаним у мотивном придеву налази префиксал *предобар* 'одвећ, сувише добар'.

Значајну улогу у деривацији придева с позитивном субјективном оценом имају префикси *-ичав* и *-остив*. Клајн наводи да је суфикс *-ичав* потврђен само у примерима *м(ј)естичав* и са значењем нијансе у *модричав* и *бледи-чав* (2003: 255). Р. Драгићевић (2001: 62) издваја га у придеву *добричав*.¹² Дериват *добростив* могао је настати по аналогiji с придевом *милостив*.¹³

⁹ Са становишта историјске семантике, садашње примарно значење придева *добар* више одговара значењу придева *благ* који се „везивао за сакралну сферу, са додатним семантичким обележјем 'онакав какав треба да буде у духовном погледу', док „придев *добар* 'онакав какав треба да буде' сужава значење на вредновање физичких карактеристика појма или његове функције” (Грковић-Мејдор 2008: 55).

¹⁰ „Придеви *добар* и *леп* – колективно су презасићени, па самим тим и семантички истрошени. У свом значењу задржали су уопштenu компоненту позитивног вредновања, која им омогућава да постану синоними и да се употребљавају уз бројне именице различитог значења” (Драгићевић 2007: 139).

¹¹ Придеви *добрахан* и *добран* у РМС означени су као синоними са значењем 'приличан, повелик', и везују се за референте с предметним значењем, те се не могу сматрати фазичним реализацијама придева *добар* као људске особине.

¹² Иако се у РМС не наводе примери којима се потврђује да се придев *добричав* односи на човека, ипак ћемо га на основу његове појмовне вредности сматрати припадником ове семантичке класе. У електронским изворима могу се наћи примери с таквом употребом (нпр. Шампион је ... невин, *добричав*, млад, односно савршен... [<http://www.byka.com/novost/16356/bitiljubomorgan-na-novaka-dokovica>]).

¹³ Са синхронијског становишта могло би се рећи да је придев *добростив* изведен уланчаном суфиксом *-остив*, будући да у стандардном језику није потврђен супстантив *доброст* који

Важна је Скокова напомена у вези с апстрактумом *доброст* „које није ушло у књижевност, али се чује и одатле придев на *-iv*: *dobrostitiv* (15. v.)” (1971: 420). У функцији позитивног интензификатора особине садржане у мотивном придеву *добар* јављају се префикси *по-* и *пре-*. На супротној страни фази скале налази се негирани придев *недобар* са ознаком необ. и у значењу ’зао, рђав’. Дакле, фази скалу са граничним придевом *добар* чине следећи чланови: *недобар* – ***добар*** – *добричав* – *добростив* – *подобар* – *предобар*.

Придев *добар* успоставља антонимску везу с придевима *зао* и *лош* која се заснива на супротстављању њихових примарних значења.¹⁴ Овом антонимском низу може се прикључити и придев *рђав* у значењу ’који радо наноси другима непријатности и штету, који је лошег карактера, неваљао, покварен, зао’.

Прасловенски придев *зао* има само психолошко значење (Скок 1973: 642–643) и бројне придевске деривате, од којих су придеви људских особина *безазлен* ’који је без злобе, пакости, простодушан’, *злочест* ’зао, opak, рђав; несташан, немиран (о деци)’, *злоћуд* и *злоћудан* ’који је зле ћуди, зле нарави’, *злопак* ’веома зао, opak’, *злурад* ’који жели зло другоме, пакостан, злобан’; са истим мотивним придевом је и изведени придев *злобан* и *злюбив* ’који је пун злобе; који испољава, изражава злобу’, у црквеном језику и негирани облик *незлюбив* ’који никоме зла не жели, простодушан’.

Фазични придеви с придевом *зао* као граничним на фази скали могу имати следећи распоред: *безазлен* – *незлюбив* – *злочест* – *зао/злоћуд/злоћудан* – *злюбив/злобан* – *злурад* – *злопак*.

Префиксалима *безазлен* и *незлюбив* изражава се одсуство особине садржане у мотивној речи. Префикс *без-* се користи и продуктиван је у семантичком пољу негације и супротности, иако према констатацији Радовић-Тешић (2004: 224), у развојном правцу губи примат у односу на све експанзивније *не-*, те у оквиру ове лексичко-семантичке скупине испољавају одређене специфичности. Наиме, дериват *безазлен* истовремено изражава и негацију и супротност значењу које је садржано у творбеној основи (*безазлен* → који није зао и супротно од онога који је зао), али још више носи информацију о одсуству одређене особине (Штасни 2013: 52). У структури придева *злочест* после мотивисаног дела налази се други део нејасног и немотивисаног значења на синхронијском плану; дијахронијски, према Скоку, долази од *зла чест* у значењу ’зла судбина’ (Клајн 2002: 31). Овај придев сматрамо фазичним с нижим степеном изражености основне особине, будући да поред значења ’зао, opak, рђав’ има и значењску компоненту ’несташан, немиран (о деци)’. Сложенице *злоћуд* и *злоћудан* својим другим делом конкретизују појам у првом сложеничком делу (*зловљањ*, *злонамеран*), те се у њима не

би био у функцији творбене основе придева (према лексикализованом *милост* што је у основи придева *милостив*).

¹⁴ Основно значење придева *зао* гласи ’који је склон злу, неваљалству, неваљао, opak, пакостан; који испољава, којим се испољава зло, неваљалство, злурад’; а придева *лош* ’који је у супротности са уобичајеним мерилима појма доброг, племенитог, човечног и сл., који се својим понашањем, поступцима, односом, карактером и сл. противи уобичајеним, одређеним нормама доброг, позитивног, рђав, неваљао’.

уочава градабилно својство у односу на придев *зао* (који је зле ђуди – зло-ћудан).

Са десне стране фази скале налазе се другостепени придев *зобан*, у чијој је основи именица *зоба* 'зао, негативан став према некоме, злурадост, пакост, мржња', мотивисана придевом *зао*. Истог је деривационог степена и дублетни придев *зобив* изведен суфиксом *-ив*. Са појачаним својством је и сраслица *злурад* са дативним наставком уместо спојног вокала *о* (Клајн 2002: 93). На крајњој тачки је сложени придев *злопак* 'веома зао, opak'.¹⁵

Семантичко-деривациону специфичност испољава придев *лош*, који има деривирани придева с фазичним појачаним вредностима: *олош* 'доста лош', *прелош* 'врло, одвећ лош'. Дакле, изостаје деривација јединица с умањеним или ублаженим степеном особине садржане у мотивном придеву. Распоред на фази скали обухвата следеће јединице: *лош* – *олош* – *прелош*. Фазични придеви су деривирани префиксима *о-* и *пре-*. Међутим, придев *рђав* не мотивише деривацију других фазичних придева.

4.2. У српском језику постоји богат синонимни низ који чине придеви за именовање моралних вредности човека, од којих најближе семантички кореспондирају *ваљан* – *праведан* – *поштен* – *частан* – *добар* – *крепостан* – *честит* – *моралан* – *карактеран* – *исправан* – *правичан* – *доличан* (Ћосић 2008: 81). Међу њима је тешко утврдити прототипичан придев. Ово место би могло припасти придеву *поштен* с обзиром на то да је његова полисемантична структура у свим својим значењима увек у истом појмовном домену: '1. морално исправан, честит, истинољубив, савестан. 2. који није окаљан ничим недоличним, нечасним, частан. 3. који је онакав какав треба да буде, ваљан'. Придев *поштен* има у језику реализоване деривате са фазичном вредношћу: *непоштен* 'који је без осећања поштења и части, који се не држи моралних норми, нечастан, покварен' и *препоштен* 'сувише, одвећ поштен'. Иако фази скалу чине само три елемента, они обухватају именовани појам у потпуности: *непоштен* – *поштен* – *препоштен*.

Од семантички сродног придева *честит* 'који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан' деривиран је само префиксал *prechestit* са значењем 'врло, веома честит'. То, међутим, није случај са придевима који припадају истој семантичкој парадигми. Тако придев *частан* 'који је у складу са чашћу, морално-етичким нормама, који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит' не индукује деривацију јединица с појачаним основним својством, али мотивише деривацију префиксала у чијој је појмовној вредности у примарној семантичкој реализацији негација *бешчастан* 'који је без части, нечастан' или одсуство особине исказане мотивним придевом *нечастан* 'који нема части, бешчастан, непоштен; сраман'.

¹⁵ Придев *opak* има значење 'спреман да учини зло, да напакости, зао, рђав, неваљао; суров, погубан'.

5. Закључак

Фази лингвистика се заснива на фази логици, која, супротно од аристотеловске логице, посматра одређене феномене у континууму. Фазичне вредности су исказиве како нумеричким тако и језичким средствима. Примена оваквог теоријског приступа посебно је примерена у анализи и тумачењу јединица које у својој концептуалној вредности садрже квалитативне и квантитативне компоненте, што је својствено, у првом реду, придевима.

У раду су анализирани примери који припадају семантичкој групи придева са значењем унутрашње људске особине. Фазична димензија карактеристична је како за концепте који су обухваћени појмом унутрашње особине (интелектуални – емотивни – морални аспект човекове личности међу којима не постоје јасне и оштре границе, већ се међусобно преклапају), тако и за језичке јединице којима се дотичне вредности именују. Тако се, на пример, придевом *добар* означава карактерна, али и морална, па и интелектуална црта човека (*добар човек, добар друг, добар математичар*). Зато је у језику тешко идентификовати прототипичне придеве у одређеној поткатегорији (*добар / племенит; праведан / частан*).

Међутим, како је свака људска особина у својој природи амбивалентна, није довољно утврдити само придев с позитивном концептуалном вредношћу, већ се његова појмовна вредност мора сагледати у тоталитету, укључивањем семантичког опонента и свих фазичних вредности које се реализују од негативних ка граничној вредности, на једној страни, и од граничне вредности ка јединицама које се нижу на позитивном делу скале, с друге стране. Стога је фази скала коју примењујемо у представљању придева са значењем унутрашњих људских особина донекле модификована ($-1 - 0 - +1$) у односу на основну (0 и 1), а антонимија је типичан парадигматски однос који се успоставља међу јединицама на негативној и позитивној страни скале.

Придеви с фазичним вредностима у домену менталних својстава човека и његове нарави откривају њихове специфичности на семантичком и деривационом плану. Наиме, пошто основне антонимске парове чине лексеме које се не могу довести у деривациону везу, свака од њих има своје деривате на фазичној скали, а међу појединима се успоставља веза по сличности значења: у групи придева са значењем човекових интелектуалних способности синонимска веза се остварује само међу придевима са значењем одсуства или умањеног својства исказаног прототипичним придевом *глуп: беспаметан – непаметан – глупав – глуп*; док се међу придевима са значењем карактерног својства човека ова веза остварује међу члановима са обе стране фази скале: *добар – безазлен – незлобив и недобар – зао/злоћуд/злоћудан*. Иако деривација придева с фазичним вредностима у домену морала није богата, реализовани деривати у потпуности обухватају именовани појам: *непоштен – поштен – препоштен*.

Као општи закључак наводимо да је фазичност у посматраним семантичким групама придева углавном израженија у негативном делу скале, а када је мотивна реч са значењем непожељне особине, јединице распоређене

на левој страни скале представљају приближавање неутралном члану, и обрнуто. Са становишта деривације подједнако важну улогу у творби фазичних придева имају одређени суфикси и префикси, док су композите углавном ретке: *злоћуд*, *злоћудан*, *злурад*, *злопак*.

Префикси		Суфикси	
пре-	<i>преглуп</i> , <i>препаметан</i> , <i>предобар</i> , <i>прелош</i> , <i>препоштен</i>	-ав	<i>глупав</i>
не-	<i>непаметан</i> , <i>недобар</i> , <i>незлобив</i> , <i>непоштен</i>	-кав	<i>глупкав</i>
без-	<i>беспаметан</i> , <i>безазлен</i>	-ичав	<i>добричав</i>
по-	<i>подобар</i>	-ан	<i>злобан</i>
при-	<i>приглуп</i>	-ив	<i>злобив</i>
о-	<i>олош</i>	-остив	<i>добростив</i>

Префикси *пре-*, *не-*, *без-* комбинују се са оба члана антонимског пара остварујући своја уобичајена значења, док се *при-* и *о-* комбинују са опозитом који садржи негативну страну именоване особине.

Суфикси уносе различите семантичке нијансе у своје деривате, умањујући или ублажавајући својство исказано мотивним придевом (*-кав* и *-ичав*), уносећи неко додатно обележје (*-ав*), стварајући дериват субјективне оцене (*-остив*), или само као деривационо средство у придевима с основном именице, који су у том случају у конкурентном односу (*-ан* и *-ив*).

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 2004:** Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Грковић-Мејџор 2008:** Ј. Грковић-Мејџор, „О семантици старословенских придева *добръ* и *благъ*”, *Јужнословенски филолог*, LXIV, 51–60.
- Драгићевић 2001:** Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић 2005:** М. Ивић, „Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом *добар* (-а, -о)”, *Јужнословенски филолог*, LXI, 1–10.
- Клајн 2002:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део – слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн 2003:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део – суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Костић 2008:** Н. Костић, „Антонимија као синтагматска релација: истраживање на корпусу савременог српског језика”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LI/1–2, 99–117.
- Пипер 2002:** П. Пипер, „О принципу градуелности у лексикографском опису”, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног српског језика и њене теоријске основе (Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији)*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 133–139.
- Пипер 2008:** П. Пипер, „Грамматика границе”, *Јужнословенски филолог*, LXIV, 307–322.
- Радовановић 2007:** М. Радовановић, „Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L, 747–757.
- Радовановић 2015:** М. Радовановић, *Фази лингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Радовић-Тешић 2004:** М. Радовић-Тешић, „Богаћење лексике префиксацијом”, *Српски језик*, IX/1–2, 219–226.
- РСМС 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Скок 1971–1973:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ћосић 2008:** П. Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, Београд: Kornet.
- Шипка 1998:** D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2003:** D. Šipka, *Rečnik tvorbenih formana*, Beograd: Alma.
- Штасни 2009:** Г. Штасни, „Номинација фази вредности између антонимских полова”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LI/2, 135–146.
- Штасни 2012:** Г. Штасни, *Градуелност и антонимија у српском језику*, XXXVIII Научна конференција на XLIV међународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 14–15 јули 2011, Скопје, 239–251.
- Штасни 2013:** Г. Штасни, *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Gordana Štasni

FUZZY ADJECTIVES DENOTING INNER QUALITIES OF A PERSON

Summary

Based on a corpus of selected adjectives which express inner qualities of a person, this paper will examine the possibilities of creating fuzzy values within the semantic subcategory they belong to. Namely, the inner qualities assume personality, intellectual, psychological and emotional qualities of a person, which represent subcategories in the thematic field of "inner qualities". Firstly, the influence of the conceptual value of the motive adjective on the development of gradation is indicated, while the derivational analysis points to the influence of certain suffixes and prefixes on the creation of forms with a fuzzy value.

Key words: adjectives denoting inner qualities of a person, fuzzy values, derivation.

Гордана Р. ШТРБАЦ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ГРАДУЕЛНОСТ У КВАЛИФИКАЦИЈИ ЧОВЕКА (НА ПРИМЕРУ ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ФИЗИЧКИХ ОСОБИНА)**

У раду се испитују придеви који се употребљавају у физичкој квалификацији човека, какви су *висок*, *низак*, *дебео*, *мршав* и сл., те њихови деривати: *пренизак*, *онизак*, *понизак*, *овисок*, *повисок* итд., како би се установили основни принципи успостављања градуелности на плану творбе речи. Како показују резултати истраживања, посматрани феномен остварује се на два начина: 1. у виду ступњевитог низања различитих вредности ка позитивним и негативним половима; 2. као континуирано распоређивање различитих степена вредности, без могућности кретања у супротним правцима. Градирање изостаје код придева у чијем је семантичком садржају већ присутна сема која указује на степен испољавања датог својства.

Кључне речи: придеви, физичке особине људи, градуелност

1. Градуелност се остварује у оквиру квалификативности као посебне семантичке категорије која у најопштијем смислу подразумева издвајање особине инхерентне одређеном појму. Као централни појам овог истраживања постављен је човек, описан с аспекта телесних својстава одговарајућим придевским лексемама и њиховим дериватима. Главни предмет, дакле, јесу придеви попут: *висок*, *низак*, *мршав* и сл., те њихови деривати: *пренизак*, *онизак*, *онижи*, *понизак*, *овисок*, *повисок*, *овиши*, *повиши*, *превисок* и сл., који откривају основне механизме концептуализације физичких својстава, манифестоване у првом реду преко њихове способности градирања. У фокусу су, пре свега, низови који показују не само могућност испољавања особине у позитивним и негативним вредностима него и испољавање датих вредности у одређеном степену. Насупрот њима стоје јединице *здепаст*, *клемпав*, *грбав*,

* strbacsn@eunet.rs

** Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

пегав, кракат, ушат и сл., којима због творбено-семантичких и других обележја није својствено степеновање.

Како би се приказали основни принципи остваривања градуелности на плану творбе речи у домену физичке квалификације човека, за ово истраживање ексцерпирано је из шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и обрађено око 240 придевских лексема са значењем физичких особина људи.

2. Према психолошком одређењу, телесне карактеристике чине морфолошке и физиолошке особине тела, моторне и сензорне способности (Рот 1977: 80–83), као и вештине (Печјак 1981: 275). Придеви који означавају физичке особине људи засновани су на нашим запажањима о подударности или разликовању описиване особе у односу на прототип (Драгићевић 2001: 170–171), а важну улогу у процесу именовања човека према физичком изгледу имају *лепо* и *ружно* као две основне естетске категорије (Штасни 2013: 114).

Могућност испољавања особине уопште у различитом степену у лингвистици се разматра у оквиру градуелности, категорије степена или фазичности. У ширем смислу градуелност треба схватити као општи принцип категоризовања стварности (в. Радовановић 2015: 29),¹ док је у ужем смислу она одређена као нунумеричко квантификовање особине, засновано на експлицитном или имплицитном поређењу с објектом који има функцију полазне вредности на једноставној скали, где се још налазе степени мањег, већег и потпуног, односно максималног одклона од полазне вредности (Пипер 2005: 847). У разматрању проблема градуелности применљива је теорија семантичких локализација, нарочито разумевање степеновања преко метафоре скале на којој се локализује интензитет неког квалитета (Пипер 2002б, 2005; в. такође: Крофт/Круз 2012: 169). Та локализација интензитета остварује се утврђивањем односа између објекта градуелне локализације, тј. онога што се пореди, и градуелног локализатора, тј. параметра у односу на који се врши поређење.² Творбена и лексичка градуелност, која се прати у овом истраживању, припада нормативном (узуелном, имплицитном, апсолутном) степеновању, у којем је градуелни локализатор норма као уобичајени или прописани степен испољавања особине (Пипер 2002б: 63; Пипер 2005: 850).

3. Придеви из лексичко-семантичке групе речи са значењем физичких особина понашају се различито у погледу градуелности, што је условљено природом денотата, творбено-семантичким карактеристикама речи, али у првом реду, начином на који говорници српског језика поимају особине из домена телесног. Начелно се могу издвојити две групе придева: они са могућношћу градирања и они који је не поседују.

3.1. Физичка својства са могућношћу градирања поимају се на два начина: 1. као ступњевито распоређивање различитих вредности својства ка суп-

¹ Овај образац својствен је бројним областима (Пипер 2002а: 133–134) и заступљен у учењима разних лингвистичких струја и дисциплина. Детаљније о овоме в. Радовановић 2007а, 2007б, 2007в, 2009 и 2015.

² О теорији семантичких локализација у функцији испитивања градуелности в., на пример: Пипер 2002б, 2005, као и Николић 2014.

ротним, тј. позитивним и негативним половима који одражавају максималну или минималну заступљеност; 2. као једносмерно континуирано низање различитих степена изражености својства, без могућности кретања у супротном правцу. У првом случају као резултат амбивалентности настају разне врсте антонимијских релација међу придевима који вербализују степене дате особине,³ док у другом случају антонимија изостаје.

3.1.1. Својства која испољавају способност градуелног низања ка супротним половима максималних односно минималних вредности тичу се:

а. боје тена: *блед* (*преблед*, *бледикав*, *бледичав*, *бледичаст*, *бледуњав*, *блеђан*, *блеђахан*, *поблед*, *проблед*) – *румен* (*руменкаст*, *прерумен*);

б. величине тела и висине: *мали/невелик* (*премајушан*, *премален*, *помали*, *помален*, *омален*, *омањи*, *помањи*, *мајушан*,⁴ *омалешан*, *омален*) – *велик/немален/немали* (*великачак*, *повелик*, *овећи*, *повећи*, *превелик*), *низак/невисок* (*пренизак*, *онизак*, *онижи*, *понизак*) – *висок* (*овисок*, *повисок*, *повиши*, *превисок*), *ситан* (*преситан*, *оситан*, *поситан*, *сићушан*) – *крупан* (*окрупан*, *покрупан*, *прекрупан*);

в. дебљине и складности појединих делова тела: *мршав* (*премршав*, *омршав*, *помршав*, *мршуљав*), *танак* (*претанак*, *танан*, *танушан*, *танахан*, *отанак*, *потанак*, *потањи*), *витак* (*превитак*, *виткаст*), *сув* (*осув*, *просув*, *сувољав*) – *дебео* (*дебељкав*, *дебељкаст*, *дебељушан*, *дебељушаст*, *дебељушаст*, *дебељаст*, *одебео*, *подебео*, *одебљи*, *предебео*), *пун* (*опун*, *опуначак*, *пунах*, *пунахан*, *пуначак*, *пуначан*, *пунашан*), *лак* (*прелак*, *олак*, *полакиши*, *лазан*, *лагачак*⁵) – *тежак* (*отежак*, *потежак*, *отежи*, *претежак*), *узак*, *узан* (*преузак*, *поузак*, *узахан*, *узацак*, *узачак*) – *широк* (*неширок*, *оширок*, *поширок*, *преширок*);

г. снаге: *слаб/нејак* (*преслаб*, *пренејак*, *слабишан*,⁶ *ослаб*, *послаб*, *понејак*, *нејачак*) – *јак* (*ојак*, *појачи*, *прејак*);

д. старосне доби: *млад* (*премлад*, *омлађи*, *помлађи*, *млађан*, *млађахан*, *младушан*) – *стар/матор* (*остар*, *постарији*, *постар*, *престар*);

ђ. лепоте: *ружан* (*ружњикав*) – *леп* (*лепушаст*, *лепушаст*, *полеп*, *прелеп*);

е. брзине обављања механичких радњи: *спор* (*поспор*), *тром* (*претром*) – *брз* (*пребрз*), *хитар* (*прехитар*).

Наведена својства концептуализују се помоћу метафоре скале, у чијем се централном делу налази уобичајени степен испољености неке особине који би се могао означити као прототипичан (Драгићевић 2001: 181) или нулти иако није лексикализован (Драгићевић 2001: 182; Турк 2004: 92; Штасни 2009: 143). Лево и десно од њега распоређује се пун степен заступљености особине. То је први степен имплицитног поређења (Драгићевић 2001: 181), који се одмерава према прототипу, а сам служи као полазна тачка (нормативни екватив) за одређивање осталих видова испољавања неког својства: вредности вишег интензитета, тј. јаког компаратива или интензива, нижег степена интензитета, тј. слабог компаратива или деинтензива, као и заступљености

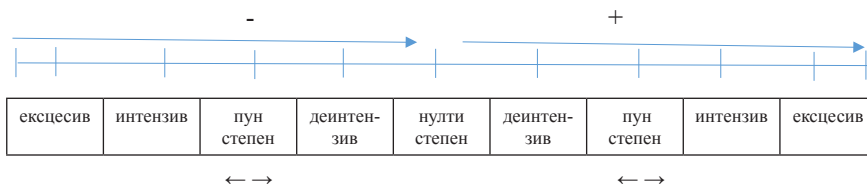
³ То су градабилни или степеновани антоними (Гортан-Премк 2004: 147). Антонимија је одлика оних придева са значењем људских особина које поседују сви. У исто време ови придеви понашају се и као степеновани и као нестепеновани антоними (Драгићевић 2001: 183).

⁴ Постоји читав низ придевских речи овог типа са суфиксима из исте творбено-семантичке категорије и извесним модификацијама гласовне структуре основе: *малахан*, *малацак*, *малачак*, *малашан*, *маецак*, *маечак*, *малецак*, *малецан*, *мајечак*, *малечак*, *малешан*, *маљешан*, *мајуцан*, *малушан*.

⁵ Истог су творбено-семантичког типа придеви: *лагацак*, *лагашан*, *лагашак*, *лагушан*.

⁶ И овде се може говорити о некој врсти творбених дублета: *слабишак*, *слабачак*, *слабахан*, *слабушав*, *слабушан*.

особине у мери која превазилази могућност, потребу или се сматра претераном, тј. ексцесива (в. Пипер 2005: 850). На скали градуелности, представљеној на слици, лево од нулте тачке распоређују се низови негативне заступљености својства, док су десно од ње смештене позитивне вредности тако да степеновање испољава извесну симетричност јер се у оба случаја јављају градуелне вредности идентичне у квалитативном и квантификативном погледу.⁷

У вези с оваквим приказом градуелности најважније је питање расподељивања придевских јединица на датој скали према вредностима различитог степена испољавања особине коју вербализују. Пун степен заступљености особине лексикализован је основним облицима придева (нпр. *висок*, *низак*, *мршав*, *дебео* итд.). Сасвим је сигурно да као типично средство за исказивање јаке ексцесивности функционишу творбене јединице с префиксом *пре-*, које заузимају крајње тачке на скали градуелности јер исказују претераност, прекомерност испољавања физичког својства, у мери која превазилази оно што се сматра потребним и довољним, на шта упућује одговарајућа интензификациона сема 'одвећ, сувише, превише' у њиховом семантичком садржају: *преблед*, *преспор*, *пребрз*, *премален*, *превелик*, *предебео*, *престар* и сл.⁸ Због присуства семе прекорачења потребе, које се сматра неуобичајеним, непожељним или непотребним, наведени примери су уједно и модални.⁹ Највећи проблем, међутим, представљају категорије интензива и деинтензива, које се вербализују различитим суфиксалним и префиксалним твореницама, често с нејасним и дифузним значењима, што изазива недоследност у лексикографској обради и недоумице код самих говорника.

Творенице с префиксима *о-* и *по-*, често прикљученим компаративној основи: *омали*, *помали*, *омањи*, *помањи*, *овећи*, *повелик*, *повећи*, *оситан*, *поситан*, *окрупан*, *покрупан*, *онизак*, *онижи*, *понижи*, итд. у РМС углавном имају уједначене лексикографске дефиниције с квантификатором 'прилично, доста' као обавезним елементом, уп. нпр. *онижи* и *онизак* 'прилично, доста низак' (РМС), *повишии* и *повисок* 'подоста, прилично висок'

⁷ У литератури се наводи да на скали градуелности не морају све вредности бити доследно остварене (Пипер 2005: 847), што је случај и у овом истраживању.

⁸ Ређи су случајеви префиксала с елативном вредношћу: *прелеп* 'врло леп, прекрасан' (РМС), као и примери у којима се ексцесивност исказује лексички, а не творбено: *гадан* 'који изазива гађење, одвратност, одвратан, одуран; одвећ ружан' и *ограман* 'врло велик, претерано велик' (РМС). Детаљније о семантичком нијансирању придева с префиксом *пре-*, в. Стијовић 1983: 102–107.

⁹ У терминологији теорије семантичких локализација ексцесивност представља „вербализовани степен одступања од испољености неког својства, који се одређује спољашњим делом границе локализатора у датом односу градуелне локализације” (Пипер 2005: 866). Више о ексцесивности у словенским језицима – в. Пипер 2003.

(РМС), *помален* 'доста, прилично мален' (РМС), *оситан* и *поситан* 'доста, прилично ситан' итд. Овакав лексикографски приступ наводи на закључак да се побројаним префиксалима указује на степен особине виши од оног који је изражен основним обликом, због чега се наведене јединице могу разумети као средства за обележавање интензива. Дакле, на скали градуелности ове јединице би се нашле иза придева којим се денотира особина изражена у пуној мери. Међутим, према тумачењима у дериватолошкој литератури, наведени деривати су нека врста деинтензива због присуства префикса *по-* и *о-*, који уносе нијансу атенуираности у семантику основног облика придева (Клајн 2002: 217), тако да би префиксал *одебео* требало разумети као 'прилично, доста дебео, али не и потпуно дебео' (Казимировић 1988–1990: 155), док би придеви *повелик* и *повећи* указивали на својство мањег интензитета од оног које је исказано формом *велик*: „(н)овелик и (н)овећи су мањи од велик” (СТИЈОВИЋ 1996: 108). При томе, префиксали с компаративном основом нису резултат граматичке флексије, већ творбе речи (СТИЈОВИЋ 1983: 110) па би их требало сматрати засебним лексемама и као такве обрађивати у речницима. У том случају рангирање „ових придева по степену ублажености особине од најмањег ка највећем било би: (н)овећи → (н)овелик → велик” (СТИЈОВИЋ 1996: 108).

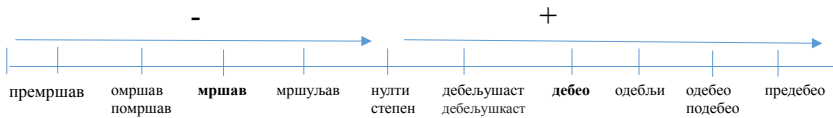
Уколико би се прихватила идеја да су творенице с префиксима *по-* и *о-* нека врста деинтензива, дакле, да се њима исказује степен особине мањи од оног који је изражен основним обликом придева, намеће се питање какав је њихов семантички однос према одређеним суфиксалним дериватима, прецизније какав је однос облика *ослаб*, *послаб* према *слабачак*, *слабашан*, *слабушан*, затим *повелик* према *великачак*, *полеп* према *лепушкаст*. Према РМС, образовања *слабачак*, *слабашан*, *слабушан* тумаче се као 'д о с т а слаб, нејак, немоћан' слично придевима *ослаб* 'прилично, доста слаб, слабачак, слабашан' и *послаб* 'д о с т а, прилично слаб'; такође, придеву *великачак* приписује се следећа лексикографска дефиниција 'д о с т а велик, повелик', слично придеву *повелик* са значењем 'прилично велик'; суфиксална јединица *лепушкаст* има значење 'прилично леп, згодан', слично облику *полеп* 'д о с т а леп'.¹⁰ Све ово намеће закључак да се, без обзира на различит тип творбе, ради о јединицама које припадају истој семантичкој категорији. Недоследности овог типа настају највероватније услед могућности двоструке интерпретације префиксала: „'Подебео' се каже и за човека 'који јесте стварно дебео, иако не до границе иза које би настала претерана дебљина; требало би да буде мало мршавији' – а истовремено се каже и за онога 'који се већ мало нагојио, дебељуца, али се још не може говорити о правој дебљини' [...] У истом исказу може се, дакле, садржати и то да је дебљина премашила толерантан просек па је таква оцена неповољна, али и то да није домашена граница иза које би почињала нетолеранција па у том смислу оцена није неповољна” (Грицкат 1995: 20).

¹⁰ Семантичко преплитање суфиксалних и префиксалних деривата илуструје придев *дебелџаст*. Његово значење описано је у речнику на следећи начин: 'који је одебео, дебељкаст', при чему су придевима из лексикографске дефиниције дају следећа одређења – *одебео* 'прилично дебео, подгојен' и *дебелџаст* 'дем. од дебељаст, понешто дебео'.

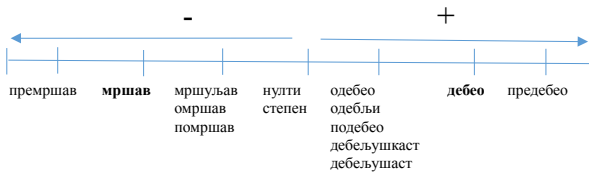
Посебан проблем код суфиксалних твореница настаје услед неуједначеног поимања деминутивности. Уколико се деминутивност код придева схвата као умањен степен интензитета испољавања неког својства, тј. као степен интензитета нижи од оног који је исказан основним обликом, онда се помоћу наведене категорије могу дефинисати само деривати *бледуњав*, *бледикав*, *бледичав*, *бледичаст*, *руменкаст*, *дебелушкаст* и сл., а питање је да ли се исти поступак може применити и у следећим случајевима: *танушан*, *сићушан*, *младушан*, *мајушан* итд. У РМС придеви *танаџак*, *таначак*, *танашан*, *танушан* и *тањушан*, затим *младушан*, *малаџак*, *малачак*, *малашан* и сл. одређени су као деминутиви и хипокористици основних облика: *танак*, *млад*, *мали* итд., док су облици *сићушан*, *пунан*, *пунахан*, *пуначак*, *пуначан*, *пунашан*, *лаган*, *лагаџак*, *лагачак*, *лагашак*, *лагашан*, *лагушан*, *узахан*, *узачак*, *узачак* описани само као деминутиви. Овакав приступ сугерише да се побројаним дериватима вербализује својство заступљено у мери мањој од оног које исказује основни облик придева. Међутим, тумачења у литератури указују на другачији правац размишљања па И. Грицкат наводи: „деминутивност [...] је, дакако, слабљење интензитета неке особине, а затим својеврсна хипокористичност, природни пратилац деминуције. Она није изгубљена ни у нашем језику: *малеџки* је и 'још мањи од малог' (истакла – Г. Ш.), и 'драг, сладак, због своје маленкости'” (Грицкат 1995: 11). На основу лексикографске обраде и теоријског тумачења, остаје, дакле, нејасно у каквом су семантичком односу наведена суфиксална образовања према основним облицима придева, односно да ли је *сићушан* човек крупнији од *ситног*, па дати дериват треба посматрати као деинтензив или је пак *сићушан* човек мањи од *ситног*, те га треба сврстати у групу интензива.

У зависности од приступа посматраним јединицама и њиховог расподељивања на скали градуелности, може се конструисати неколико различитих типова ове скале:

Ia

Iб

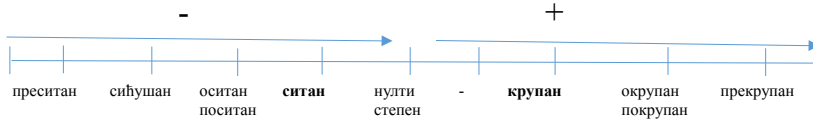
Iв

Па

Пб

Пв

3.1.2. Једносмерно градирање особине, без могућности њеног амбивалентног испољавања, у виду опречних вредности (позитивног и негативног пара, као у примеру *ситан–крупан*), својствено је придевима који се тичу индивидуалних телесних појединости као што су боја косе (*плав, риђ, црн, сед*), изглед одређених делова тела (*чунав*) или недостаци у виду одсуства појединих психофизиолошких функција (*глув*). Степеновање датог својства, с једне стране, подразумева издвајање вредности нижих од оних исказаних основним обликом придева, што се постиже одговарајућим творбеним средствима – суфиксима (*плавкаст, плавушав, плавушаст, плавушкаст, риђаст, црнкаст*) и префиксима (*наглув, суглув, просед, нацрн*). Ређи су примери јачег степена испољености особине, вербализованих префиксалом ексцесивног типа – *прецрн* 'одвећ, необично црн'. И овде се могу запазити недоумице у погледу редоследа низања различитих степена особине, изазване недоследношћу у лексикографској пракси, али овог пута када је реч о префиксалним образовањима. Наиме, у опису значења придева *приглув* у РМС употребљена су средства опречне семантике: квантификативни прилог са значењем појачаног степена испољености појма и префиксал са значењем умањеног степена изражености особине:

приглув $\left\{ \begin{array}{l} \text{подоста, прилично глув} \\ \text{наглув} \rightarrow \text{'који не чује сасвим добро, који има оштећен слух, помало глув'} \end{array} \right.$

Пример овог типа није само показатељ дифузности појединих творбе-но-семантичких категорија већ сугерише и параметре који регулишу способност степенованог испољавања одређених особина. Наиме, у литератури је познато да градуелности подлежу придеви са значењем особине која се остварује у различитим квантификативним вредностима, док ова способност изостаје у случајевима када се указује на потпуно одсуство или присуство неког својства. Упркос овом општем начелу, у језику ипак постоје случајеви одступања, када се два концептуално блиска придева понашају различито. Тако према придеву *глув* постоје образовања која одражавају његову градуелност – *наглув*, *приглув*, док придевска лексема *слеп* не располаже таквим дериватима. Различити облици њиховог понашања условљени су у првом реду семантичким потенцијалом: придев *слеп* у својој примарној реализацији подразумева потпуно одсуство визуелне способности, а насупротив њему лексема *глув* истовремено укључује двоструки семантички садржај – 'који је лишен слуха, који ништа не чује; који не чује добро'. Индуктор градуелности управо је друга компонента значења, која указује на ослабљену аудитивну способност. Како семантичке околности утичу на могућност испољавања градуелности код придева са значењем физичких особина људи, показаће даље излагање.

3.2. Градирање изостаје код придева специфичне семантике, у којој је садржан податак о степену заступљености својства, нарочито код оних чије је значење резултат особених творбених околности под којима су настали. У првом реду мисли се на лексеме којима се, као што је речено, региструје потпуно присуство или одсуство неког својства односно способности, тј. пун степен њихове испољености: *болестан*, *здрав*, *нем*, *слеп* и сл. Затим су ту јединице које функционишу као лексичка средства вербализације степена сигнализираним квантификатором или квалификатором у њиховом семантичком садржају, нпр. *болешљив* 'који често болова, који је слабог здравља'. Њима су блиски случајеви који подразумевају квалификацију човека издвајањем неке карактеристичне телесне појединости, нпр. *трапав* 'који неспретно, тромо хода; неспретан уопште'. И на крају, семантика са степеном изражености својства развија се под утицајем одговарајућег творбеног модела. Као резултат удруживања именичке основе са значењем дела тела и одговарајућег суфикса (*-ат*, *-ав*) настаје општи семантички садржај 'који има (истакнут) део тела денотиран творбеном основом': *бокат*, *брадат*, *бркат*, *бубуљичав*, *грбав*, *глават*, *зубат*, *кошчат*, *кракат*, *ушат*, *мишићав*, *ногат*, *носат*, *пегав*, *плећат*, *прсат* итд.

3.3. Како показује истраживање, градуелност се на плану творбе речи може сматрати својственом придевима у функцији квалификације човека у физичком погледу. Код наведене лексичко-семантичке групе речи посматрани феномен се остварује у виду једносмерног или двосмерног континуалног низања позитивних односно негативних вредности различитог степена својства. Маркирање степена творбеним средствима регулисано је првенствено природом денотираног својства, семантиком придева, као и њиховим деривационим карактеристикама. У оваквој врсти степеновања посебан про-

блем представља преплитање деинтензива и интензива. Недовољна истраженост прагматичке вредности датих јединица и недостатак теоријске разраде феномена градуелности код придева уопште утичу на појаву циркуларности у лексикографским дефиницијама и недоследну лексикографску обраду побројаних деривата, што отежава њихово правилно разумевање. Може се рећи да највеће потешкоће изазива само поимање категорије деминутивности код придева, као и њено преплитање са хипокористичношћу, па би решавање проблема свакако морало ићи у наведеном правцу, што би имало за последицу преосмишљавање појединих лексикографских решења. На пример, деривате као што су *слабашак*, *младушан*, *сићушан*, *малачак*, *пуначак*, *лагачак*, *млаћан*, *блећан* и сл. требало би схватати као интензиве, при чему у њиховом семантичком садржају квантификациону компоненту са значењем израженог интензитета потискује хипокористична, којом се, упркос денотативним вредностима лексема, исказује позитиван однос говорника не само према носиоцу особине већ и према самој особини, тако да би наведене јединице ипак требало посматрати као експресивна језичка средства особене употребе. Изостајање градуелности код придева са значењем физичких карактеристика људи последица је њихових семантичко-творбених обележја, тј. присуства квантификативне компоненте у њиховом семантичком садржају, која је често резултат стварања деривата по одређеном творбеном обрасцу.

ИЗВОР

РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI, Нови Сад (Загреб): Матица српска (Матица хрватска), 1967–1976.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 2004:** Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат 1995:** И. Грицкат, „О неким особеностима деминуције”, *Јужнословенски филолог*, LI, 1–30.
- Драгићевић 2001:** Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Казимировић 1988–1990:** Б. Казимировић, „Префиксални образац творбе српскохрватских придева и прилога”, *Прилози проучавању језика*, 24–26, Нови Сад, 145–159.
- Клајн 2002:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I. Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Крофт/Круз 2012:** W. Croft, D. A. Cruse, *Cognitive Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Николић 2014:** М. Николић, *Категорија степена у српском језику: сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Печјак 1981:** V. Pečjak, *Psihologija saznavanja*, Sarajevo: „Svjetlost” – OUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пипер 2002а:** П. Пипер, „О принципу градуелности у лексикографском опису”, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 133–139.
- Пипер 2002б:** П. Пипер, „Степеновање у граматичици и речнику (у српском и другим словенским језицима)”, *Зборник Матице српске за славистику*, 61, 59–78.
- Пипер 2003:** П. Предраг, „О ексцесивности у словенским језицима”, *Зборник Матице српске за славистику*, 63, 159–176.
- Пипер 2005:** П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика”, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, 575–982.
- Радовановић 2007а:** М. Радовановић, „Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 50, 747–757.
- Радовановић 2007б:** М. Радовановић, „Појам градуелности у лингвистици, логици и науци уопште”, *Зборник Матице српске за славистику*, 73–74, 337–350.
- Радовановић 2007в:** М. Радовановић, „О појму градуелности у језику и лингвистици”, у: *Стари и нови списи: огледи о језику и уму*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 176–199.
- Радовановић 2009:** М. Радовановић, *Увод у фази лингвистику*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Радовановић 2015:** М. Радовановић, *Фази лингвистика*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Рот 1977:** Н. Рот, *Психологија личности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стијовић 1983:** Р. Стијовић, „Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVI/1, 99–130.
- Стијовић 1996:** Р. Стијовић, „О компаративу придева с префиксима *о-* и *по-*”, *Наш језик*, XXXI/1–5, 106–109.
- Турк 2004:** М. Turk, „Neka odstupanja u antonimijskoj simetriji u hrvatskom jeziku”, *Fluminensia*, 16/1–2, Zagreb, 87–94.
- Штасни 2009:** Г. Штасни, „Номинација фази вредности између антонимских полова”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LII/2, 135–145.
- Штасни 2013:** Г. Штасни, *Речи о човеку*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Gordana Štrbac

GRADIENCE IN QUALIFICATION OF HUMAN
(WITH EXAMPLES OF ADJECTIVES DENOTING PHYSICAL CHARACTERISTICS)

Summary

The paper deals with adjectives denoting physical characteristics, such as *visok*, *nizak*, *debeo*, *mršav* etc. and their derivatives: *ovisok*, *povisok*, *previsok* etc. in order to determine the principles of gradience in word formation. The analysis shows that gradience in qualification of human has two realizations: 1. it is realized as gradual distribution of values towards the opposite poles; 2. it is realized as one-way distribution towards the maximum values. Grading is not characteristic of adjectives which have a component of grade in their meaning.

Key words: adjectives, physical characteristics of human, gradience.

Јелена Р. БАЈОВИЋ*
Универзитет у Приштини
Филозофски факултет у Косовској Митровици

Оригинални научни рад
Примљен: 03. 04. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

СУГЛАСНИЧКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈИ И КОНЈУГАЦИЈИ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ (ДИЈАХРОНИЈСКИ И СИНХРОНИЈСКИ АСПЕКТ)

У овом раду се испитује судбина сугласничких алтернација у именичким де-клинацијама и у презенту и императиву глагола, које су се у староруском језику добро чувале као и у старословенском језику, а потом се ово стање пореди са стањем у савре-меним језицима, руском и српском. Српски језик је у овом погледу архаичнији: он боље чува резултате и прве и друге палатализације задњонепчаних сугласника, и у именичким де-клинацијама, и у императиву, и у презенту, док се у руском језику чувају сугласничке алтернације у садашњем (и простом будућем) времену засноване на резултатима прве па-латализације. У руском језику је био шири утицај аналогичности (изједначавање основа), док је у српском језику аналогичност била више облична него фонетска (губљење старих облика локатива једине и локатива множине данашње прве де-клинације).

Кључне речи: задњонепчани сугласници, палатализација, алтернација, де-кли-нација, конјугација

Увод

0.1. Сугласничке алтернације (руски: *чередования согласных*) у де-кли-нацији и конјугацији у раном староруском језику тичу се резултата прве и друге палатализације задњонепчаних сугласника. У руској научној мисли че-шће се употребљава израз „умекшавање задњонепчаних сугласника”, неки аутори чак термин палатализација користе под наводницима (Чекман 1979), али то је више питање научне традиције него неке принципијелне разлике. Већ додавање термину атрибушке синтагме (смягчение) *задненебных со-*

---

*j.bajovic@yahoo.com

гласных има принципијелни значај јер су се палатализовали и остали тврди сугласници испред вокала предњег реда, а то је за историјску русистику важно (ти полумеки сугласници су касније потпуно умекшани прешавши у палаталне фонеме).

У српској лингвистичкој школи, почев од Александра Белића, говори се о три палатализације (Вуковић 1974: 143–159), а у дијахроној русистици често се полази од две палатализације (друга и трећа се посматрају као једна). За овај рад та термилошка разлика није битна пошто трећа палатализација неће ни бити предмет посебног разматрања с обзиром на то да се њени резултати рефлектују, пре свега, у деривацији.

У зависности од коначног резултата умекшавања, задњонепчани *к, г, х* у прасловенском испред вокала предњег реда првом палатализацијом промењени су у шушкаве *ч', ж', ш'*. Друга палатализација се такође десила током прасловенске епохе, али након прве, тачније након монофтонгизације дифтонга, до које је дошло у многим језицима, али у различито време и у различитом степену (Савченко 1974: 88), када су задњонепчани промењени у пискаве *ц', з', с'*. Ова промена се догодила, прво, у случају када су се *к, г, х* налазили у положају испред вокала [i] и [ě], који воде порекло од дифтонга [oi], [ai]. Иста промена у пискаве је била и у позицији после вокала предњег реда [i], [ъ], [e], али неконсеквентно, са мноштвом одступања (Иванов 1983: 126). Даље Иванов говори да „вопрос о том, какая из разновидностей второй палатализации осуществлялась раньше, а какая – позже, не является решенным: одни лингвисты полагают, что раньше осуществлялось изменение *к, г, х* перед [i] и [ě] из дифтонгов, другие наоборот, – что раньше шло изменение *к, г, х* после гласных переднего ряда. Проще и яснее обстоит дело с установлением относительной хронологии в отношении первой и второй палатализации: здесь есть вполне реальные доказательства, что изменение *к, г, х* в шипящие осуществлялось раньше, чем в свистящие (Иванов 1983: 127). Питањима хронологије друге палатализације је посвећено доста пажње у радовима слависта, сматра се да се десила не касније од V до X в. н.е. (Чекман 1979: 100).

Староруски језик се у погледу резултата друге палатализације не разликује од старословенског, осим једне појединости која је само хронолошка: у старословенском смо још имали опозицију *g : dz'*, у староруском језику африката *dz'* већ је била упрошћена, па смо имали однос *g : z'*.

0.2. Предмет нашег рада су алтернације у првој и другој именичкој деκлинацији (старе основе на *ǫ и старе основе на *ā), у императиву и у презенту. Изван наше анализе остаје однос презента *могу* и инфинитива (српски) *моћи*, (староруски) *мочи*. А зашто га изостављамо? С једне стране, зато што инфинитив није облик конјугације, а с друге стране, зато што је инфинитивно *ћ/ч* резултат јотовања *т*, док задњонепчани сугласник из презента алтернира са одсуством гласа у инфинитиву (задњонепчано *к, г, х* испред сугласника *т*, пошто је условило његово јотовање, само се изгубило).

0.3. Изван наше анализе остављамо и алтернације у имперфекту. У староруском језику су се имперфекат и аорист изгубили, а старе алтернације

c : *x* и *x* : *ш* нису више карактерисале границе морфема него су ушле у састав флексије. Однос пак *сеђаше* : *седијаше* предмет је историје српског језика, а у староруским облицима типа *хѣташе* изостаје јотовање па секвенце типа *тѣ* треба посматрати као [tija] или [tʲja].

Основа поређења

1. За сваку поредбену анализу, било да је та анализа дијакрона или синхрона, или и једна и друга, потребно је одредити основу поређења, тј. оно што се у методологији зове *tertium comparationis*. Испитујући типолошко диференцирање руског и српског језика, Р. Маројевић истиче следеће: „Введение в лингвистическое исследование понятия типологического расхождения предполагает выявление типологических особенностей современного русского и современного сербского языков в сопоставлении с праславянским, играющим роль 'tertium comparationis'” (Маројевић 2015^a: 8).

2. И за тему овог рада таква методологија се подразумева. Проблем је, међутим, у томе што се почетне фазе у развоју двају језика на консонантском плану не подударају у свему и што су тенденције у развоју од самог почетка биле различите.

У старосрпском и староруском као прасловенским дијалектима специфично је било јотовање сугласника *t* и *d*. У српском гласовне групе *tj и *dj дале су нове, специфичне српске гласове, *ћ* и *ђ*, а у руском сугласнике добијене првом палатализацијом, *ч* и *ж*. Разлика се проширила и на две рецензије црквенословенског језика, у српској је *t* алтернирало са *шт*, а у руској са *щ* (у обе рецензије *d* алтернира са *жд*). Полумеки сугласници су у српском имали тенденцију да ту полумекоћу изгубе и изједначе се и фонетски с тврдим сугласницима, а у руском да се потпуно умекшају, што се у оба језика као процес и завршило.

Руски језик је од почетка имао тенденцију губљења резултата друге палатализације задњонепчаних сугласника као резултат изједначавања основа (руски: *выравнивание основ*). Испитујући развитак суфикса у јужнословенским језицима, Р. Бошковић је показао да у њима носе превагу суфикси с елементом *ц*, а у источним и западним словенским језицима — суфикси с елементом *к* (Бошковић 1978: 49–175). У руском језику се тако аналошки вратио сугласник *к* који је у неким облицима био замењен са *ц*, па су у руском веома продуктивни суфикси *-ик*, *-ико*, *-ика*, *-ка* и др. Да то не важи само за суфиксе и за задњонепчани сугласник *к*, показује следећи пример. У Речнику црквенословенског и руског језика Другог одељења Императорске академије наука, у чијој изради је активно суделовао А. Востоков, наводе се и глагол *двѣгаться*, с променом *-аюсь*, *-аешься* и *двѣжусь*, *двѣжешься*, и глагол *двизѣтисѣя*, с ознаком *Церк.* и променом *-зѣюся*, *-зѣешисѣя* (Востоков и др. 1847/2001 I: 309). У руском глаголу је воспостављен сугласник *з* у корену [двиг], чиме је изостала алтернација по трећој палатализацији (*z* : *з*), коју руски

аутори укључују у другу палатализацију, али је у конјугацији остао ефекат прве палатализације (и алтернација *г : ж*).

Деклинација

3. У првој деклинацији имали смо, у староруском (и старословенском, односно у прасловенском), и алтернацију засновану на првој палатализацији (у вокативу једнине: *вълкъ – вълче*), и алтернацију засновану на другој палатализацији (у локативу једнине *вълцѣ*, номинативу множине *вълци*, и локативу множине *вълцѣхъ*).

Ефекат прве палатализације у српском језику се чува, а и у руском језику би се сачувао (о чему сведочи реликт *Боже*) да није упрошћен падешки систем — изгубио се вокатив.

Како наводе аутори историјске граматике руског језика, трагови друге палатализације у морфолошкој структури савременог руског језика су скоро нестали, могу се срести у неким фразеологизмима старословенског порекла: *притча во языцех*, *в бозе почил*, *вода во облацех* и др. (БСУ 1974: 74).

С обзиром на то да при другој палатализацији задњонепчани бивају замењени сибилантима *џ*, *з* и *с*, промена се још назива и сибиларизацијом.

Ефекат друге палатализације, односно алтернација на њој заснована, чува се у српском: у номинативу множине и дативу, инструменталу, локативу множине именица мушког рода чија се основа завршава на задњонепчани сугласник: *јунак : јунаци, јунацима; улог : улози, улозима; дух : дуси, дусима, вук : вуци, вуцима*. Са локатива множине проширио се ефекат друге палатализације на датив и инструментал у вези са синкретизмом ова три множинска падежа (*вуцима*). Промена се најдоследније врши у множинским падежима именица мушког рода: *џаци, џацима; јунаци, јунацима; задаци, задацима*. Ефекат друге палатализације у локативу једнине старих основа на *ѡ није се сачувао, али из морфолошких а не из фонетских разлога: дошло је до синкретизма локатива са дативом, а утицале су и старе основе на *ѡ са својим наставком у локативу.

У руском језику ефекти друге палатализације су се изгубили у локативу једнине и номинативу множине: (о) *волке < волцѣ, волки < вълци*, док се у локативу множине пренео наставак *-ах* старих *ѡ основа: (о) *волках*.

Према речима В.И. Собињикове, губљење алтернације *к, г, х* са *џ, з, с* почело је од раних новгородских споменика, одакле се, из северноруских говора, проширило на целу територију руског језика (Собињикова 1967: 31). Овај процес није могуће сагледати по етапама и правцима, без обзира на то што је наука о историји руског језика, чији извори воде ка Ломоносову, средином XX века сакупила богат фактички материјал о појавама и процесима у развоју фонетике, морфологије и синтаксе руског језика те развила методе реконструкције прошлог стања језичког система на основу споменика писмености и савремених дијалеката (ИРЈЛИ 1987: 3). Б. Ларин је чак говорио да,

ако би картографски била приказана лингвистичка обрада савремене Европе, најупечатљивија празнина не би била на удаљеним и неприступачним местима, већ управо у великим градовима (Ларин 1928: 61). С. Котков у истраживању московског говора на почетку формирања руског националног језика, наведену ситуацију објашњава великим приливом становништва из различитих делова Русије, јер политичка и економска доминација Москве, њен централизован утицај већ од XIV века, бива условљена доласком носилаца како северновеликоуких, тако и јужновеликоуких говора (Котков 1974: 18).

4. У другој деklinацији ефекат друге палатализације имали смо у номинативу–акузативу–вокативу двојине и у дативу–локативу једнине (*роуцѣ*). Овде је, према В. Иванову, „очень рано начала действовать тенденция выравнивания основ, в результате чего свистящие перед окончанием ё стали вытесняться заднеязычными [к], [г], [х]. Так возникли формы *роукѣ – руке*” (Иванов 1983: 292).

У српском језику алтернација се чува, наравно, само у једнини (двојина се изгубила). Ефекат имамо у дативу и локативу једнине именица женског рода, чија се основа завршава на задњонепчани сугласник – *рука* : *руци*; *нога* : *нози*, *епоха* : *епоси* (али и *епохи*), али су стари облици замењени аналошким: *нозѣ* → *нози*, *роуцѣ* → *руци*. То је унификација тврде и меке деklinације, у српском језику у корист меке, а у руском у корист тврде.

Алтернација није обавезна у свим речима. Александар Белић наводи многобројна одступања у целим категоријама у којима се и у књижевном језику не врши ова промена (Белић 2006: 106). Јован Вуковић додаје да, на пример, аналошко *к* уместо *ч* из прве палатализације у књижевном језику имамо код властитих имена и придева од именица хипокористичног карактера: *Анка – Анкин*, *сека – секин*; у којима је подударност разумљива, јер у породичном животу хипокористичне именице обично функционишу као лична имена (Вуковић 1974: 146).

У дативу и локативу једнине именица на *-а* одступања су честа. Актуелни правопис (према издању из 2010. године) препоручује као правилне облике *руци*, *реци*, *трци*, *збрци*, *буци*, *муци*, *препреци*, *дасци*, *љусци*, *стисци*, *дрици*, *љуљашици*, *нози*, *слози*, *књизи*, *бризи*, *нези*, *сврси*, али и: *свастици*, *хуци*, *вашици*, *кокошици*, *крушици*, *пушици*, *четворци*, *влази*, *тузи*. У неким од ових других примера све обичније постаје изједначавање основе, тј. замена *ц*, *з*, *с* са *к*, *г*, *х*: *вашки*, *пушки*, *кокошки*, мада то норма још није изричито прихватила. Дублети су у савременом српском дозвољени у примерима као: *ћерки* и *ћерци*, *слуги* и *слузи*, *снахи* и (ређе) *снаси*, *епохи* и *епоси*, *маски* и *масци*, *фресци* и *фрески*, *хуморесци* и *хуморески* (Правопис 2010).

У руском језику ефекти друге палатализације су се изгубили, али се појавила алтернација по тврдоћи–мекоћи, у којој се меки сугласник проширио и на облике генитива једнине, номинатива–акузатива множине после промене *кы*, *гы*, *хы* → *ки*, *ги*, *хи* (*роукы – руки*). В. Иванов сматра да се почетак овог процеса односи на XII/XIII век (Иванов 1983: 211), тачније: крајем XII и почетком XIII века. С обзиром на то да се и фонолошка разлика између меког и полумеког сугласника чувала све до краја XII и првих деценија XIII

века (Маројевић 2015б: 146), може се сматрати да су се два процеса дешавала (промена *кы, гы, хы* → *ки, ги, хи* и умекшавање полумекких сугласника) истовремено. Ф. Филин прецизира да су у XII и првом половином XIII в. постојале две дијалекатске зоне: зона *ки, ги, хи* и зона *кы, гы, хы* те да су границе међу њима од најранијег периода биле мобилне. Након ширења умекшавања задњонепчаних скоро на целу источнословенску територију, губи се супротстављање умекшаних и неумекшаних *к, г, х*. Ретки примери изговора *кы, гы, хы* постају дијалекатске особине (Филин 1972: 307).

Конјугација

5. У императиву у српском језику се сачувала сугласничка алтернација заснована на ефекту друге палатализације: *помози*. Промене које су се десиле биле су условљене аналогijом и тицале су се морфемике, а не ове алтернације: *помозџте* → *помозите*, *пџци* → *пеци*. Ови облици аналогije карактеришу и историју руског језика. Код Иванова налазимо примере *пекоу* – *пџци*, *текоу* – *тџџте*, *берегоу* – *березџмџ*, али су се у руском изгубили ефекти друге палатализације и у императиву, па у савременом језику имамо: *помоги/помозите*, *береги/березите*, *неки/неките*, али: *ляг/лягите*. У оба језика су се иначе изгубили синтетички облици 3. лица једнине императива, као и императиви двојине. Облици 1. лица множине императива у српском су се сачували (*помозимо*), док су се у руском изгубили (дошло је до мешања са презентом, па данас облици садашњег и простог будућег времена, без употребљене личне заменице, могу имати значење императива).

6. Конјугација облика садашњег времена у староруском језику је са аспекта индоевропских корелација била архаичнија него старословенска (ГХ 1997: 307). У презенту је дата алтернација, заснована на ефекту прве палатализације, сачувана и у руском: (я) *могу*, (они) *могут* – (он) *может*; (я) *пеку*, (они) *пекут* – (он) *печџт*, и у српском језику: (ја) *могу*, (они) *могу* – (он) *може*; (они) *пеку* – (он) *пече*, (ја) *печем*.

У руском језику, међутим, као и у деклинацији, поред алтернације засноване на резултату прве палатализације развила се алтернација заснована на умекшавању полумекких сугласника (у првој конјугацији), која се фонологизовала: (я) *несу*, (они) *несут* – (он) *несџт*.

Закључак

7.1. Српски језик и цео „јужнословенски ареал је сачувао архаичнији сугласнички систем” (Фурдал 1959: 181) и ближи је не само старословенском него и староруском. Он чува алтернације засноване на првој и другој палатализацији задњонепчаних сугласника, само што се делимично изменила дис-

трибуција алтернаната, с тим што узрок тим изменама није фонетски него морфолошки.

7.2. У руском језику су се чували резултати прве палатализације, али су се они и сачували само у конјугацији, док се у деκлинацији чува само као реликт старог стања некадашњи вокатив *Боже*. Узрок губљења ове алтернације у деκлинацији није фонетски већ морфолошки (функцију вокатива преузео је номинатив).

У руском језику су се изгубили резултати друге палатализације и у деκлинацији и у конјугацији као резултат процеса изједначавања основа.

7.3. Како истиче Р. Маројевић, типолошке разлике између руског и српског језика на фонолошком нивоу појавиле су се, пре свега, услед промена у консонантском и вокалском нивоу. На консонантском нивоу то је следећа промена: „В результате смягчения полумягких согласных в русском языке сформировалась оппозиция по твердости – мягкости согласных как релевантный фонологический признак” (Маројевић 2015а: 10). Као резултат умекшавања полумекких сугласника у староруском језику појавила се нова, специфична руска алтернација тврдих и мекких сугласника која је обухватила облике и деκлинације и конјугације.

Треба истаћи да се алтернација по тврдоћи – мекоћи у руском језику не појављује у свим облицима деκлинације и конјугације. У трећој деκлинацији у именицама типа *радoсть* имамо ефекат секундарне мекоће у свим падежима, што значи да нема алтернације *m/m'*. Исто тако у другој конјугацији ефекат секундарног умекшавања сугласника карактерише и 1. лице јединине и 3. лице множине, тј. сва лица: *говору, говоришь, говорят*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2006:** Александар Белић, *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић 1978:** Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ.
- БСУ 1974:** Н. И. Букатевич, С. А. Савицкая, Усачева Л.Я., *Историческая грамматика русского языка*, Киев: Вища школа.
- Востоков и др. 1847/2001:** *Словарь церковно-славянского и русского языка*, составленный Вторым Отдѣлениемъ Императорской Академіи Наукъ. Томъ I, Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, [Репринтное издание:] *Словарь церковнославянского и русского языка*, составленный вторым отделением Императорской Академии Наук. В 2-х кн. Кн. 1, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Вуковић 1974:** Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika. Uvod i fonetika*, Београд: Научна књига.
- ГХ 1997:** К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Издательство Московского университета.

- Иванов 1983:** В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Просвещение.
- ИРЈЛИ 1987:** *История русского языка и лингвистическое источниковедение*, Ответственные редакторы В. В. Иванов и А. И. Сумникова, Москва: Наука.
- Котков 1974:** С. И. Котков, *Московская речь в начальный период становления русского национального языка*, Москва: Наука.
- Ларин 1928:** Б. А. Ларин, *О лингвистическом изучении города*, у: Русская речь, вып. III, Ленинград.
- Маројевић 2015а:** Радмило Мароевич, *Русская грамматика: Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. В двух томах. Том I. Типология. Фонология. Морфология имени, Бања Лука: Panevropski univerzitet Apeiron Banja Luka.
- Маројевић 2015б:** Радмило Маројевић, *Посесивне изведенице у староруском језику: Антропонимски систем. Топонимија. „Слово о полку Игореве”*, Бања Лука: Panevropski univerzitet Apeiron Banja Luka.
- Правопис 2010:** Мато Пижурица, Митар Пешикан, Јован Јерковић, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Савченко 1974:** А.Н.Савченко, *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва: Высшая школа.
- Собињникова 1967:** В. И. Собињникова, *Лекции по исторической грамматике русского языка*, Воронеж: Издательство Воронежского университета.
- Филин 1972:** Ф. П. Филин, *Происхождение русского, белорусского и украинского языков*, Ленинград: Наука.
- Фурдал 1959:** А. Furdal, *Uwagi o rozwoju słowiańskiej kategorii palatalności*, Wrocław: Rozprawy komisji językowej.
- Чекман 1979:** В. Н. Чекман, *Исследования по исторической фонетике праславянского языка. Типология и реконструкция*, Минск: Наука и техника.

Е. Байович

ЧЕРЕДОВАНИЯ СОГЛАСНЫХ В СКЛОНЕНИИ И СПРЯЖЕНИИ В СЕРБСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (СИНХРОННЫЙ И ДИАХРОННЫЙ АСПЕКТЫ)

Резюме

В настоящей статье рассматриваются чередования согласных в именных склонениях, а также в формах настоящего времени и повелительного наклонения, которые в древнерусском как и в старославянском сохранялись, в сопоставлении со современными языками – русским и сербским. Сербский язык в этом аспекте архаичнее: в нем сохраняются результаты первого и второго смягчения заднебных согласных, и в именном склонении, и в императиве, и в презенте, в то время как в русском языке сохраняются чередования согласных в настоящем (и простом будущем) времени, основанные на результатах первого смягчения заднебных согласных. В русском языке наблюдается более широкое влияние аналогии (выравнивания основ), в то время как в сербском языке аналогия была в большей степени морфологическим, чем фонетическим

явлением (утрата прежних форм единственного и множественного чисел местного падежа первого склонения в современном сербском языке).

Кључеве слова: заднебные согласные, чередования согласных, смягчение заднебных согласных, склонение, спряжение.

Вељко Ж. БРБОРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 03. 04. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

ПРАВОПИСНА СТАБИЛНОСТ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И УТИЦАЈ ЈЕЗИКА У ОКРУЖЕЊУ

У раду се говори о историји српског правописа и његовој правописној стабилности – како се до ње дошло, као и о ранијем утицају на новонастале језике у окружењу (хрватски, бошњачки и црногорски). Крајем XIX века модел Вуковог правописа преузет је у окружењу и у целини прихваћен стварањем прве Југославије и именовањем језика „српскохрватски”. Ипак, крајем XX века на простору бившег српскохрватског језика настају национални језици и национални правописи као резултат настанка нових (националних) држава. Покушаћемо да у раду покажемо колико је та ситуација утицала на правописну норму српског језика, до којих промена је дошло и какав је њихов карактер у *Правопису српског језика* (2010). Истовремено ћемо констатовати да разлике међу новонасталим (националним) правописима нису велике.

Кључне речи: српски језик, правопис, правописна стабилност, језици у окружењу

1. Увод

Вукова правописна реформа, ослоњена на народни језик, до кодификације је долазила одабиром најпогоднијих образаца из народног говора, избором азбуке од 30 гласовних јединица и већ познатим принципом да се речи пишу сагласно свом гласовном и изговорном склопу. У књизи *Српски језик на крају века* Митар Пешикан је изнео став да се српски правопис и његова решења нису променила од Вука до данас. Ова тврдња М. Пешикана је тачна, мада се мора рећи да се од Вука до данас српски правопис мењао, односно да су неке правописне области доживеле извесне модификације. Заправо, неке правописне области од Вука до данас имале су озбиљан развој. Најбољи пример такве тврдње је писање имена и речи из страних језика.

---

* Brboricv@eunet.rs

Реформишући српски језик и правопис Вук је, бар тако данас изгледа, реформисао и језике у окружењу, тј. њихове правописе. Наиме, Вук Караџић је својом правописном реформом директно и индиректно реформисао и језике којима се данас говори у три бивше истојезичне републике, данас самосталне државе (Хрватска, Босна и Херцеговина и Црна Гора). Заправо, оне су преузеле Вуков модел.

Вук је реформу учинио јавном 1818. године у знаменитом *Српском рјечнику*, који ни после два века није изгубио актуелност, па то дело и даље представља неку врсту српског језичког и правописног камена темељца. Можемо рећи да је правописна стабилност код Срба била успостављена у другој половини деветнаестог века, када је Вукова реформа оснажена, и то на два начина. Први се огледа у званичном прихватању Вукове реформе, али је за то од појаве *Српског рјечника* било потребно пуних педесет година (1868). Други начин представља објављивање књига, и језичких и правописних, које подржавају Вуков рад и снаже Вукову правописну реформу. Таквих књига је било доста и у Србији и у окружењу (изван Србије).

По тумачењу Милорада Радовановића процес планирања језика и прихватања изабраног језичког модела одвија се у континуираном процесу. Он наводи десетак фаза, односно поступака који представљају „идеални” модел језичког планирања.

Радовановић сматра да етапе нормирања могу бити различите и да зависе од теоријског, али и од практичног приступа језичкој стандардизацији. Овде ћемо се кратко осврнути на Радовановићев приступ. Он, дакле, процес стандардизације види у десет фаза. Прва је фаза *селекција* (одабирање) језичнога варијетета на чијој ће се основи заснивати стандардни језик. Одабрани варијетет прво се мора објективно и темељито описати и то, по правилу, захтева писање дескриптивних граматика и опсежних студија о језику, а то је фаза *дескрипције* (описивања). Трећа је фаза *прескрипције* (прописивање), која одговара Брозовићевом термину свесног нормирања, а подразумева стварање експлицитне норме забележене у прескриптивним нормативним приручницима (граматици, правопису, речницима). Четврта фаза је *елаборација* (разрађивање), пета *акцептуација* (прихватање), шеста *имплементација* (примењивање), седма *експанзија* (ширење), осма *култивација* (неговање), девета *евалуација* (вредновање) и десета *реконструкција* (преправљање).¹ Чини се да све поменуте фазе, по приступу М. Радовановића, имају своје место и у разматрању стабилности српског правописа. Заправо, почетне фазе су јасно омеђене значајним делима, значајним годинама и значајним одлукама, док су неговање, вредновање и преправљање и данас актуелне, и тако ће бити и у времену пред нама. Правописна норма захтева и неговање и вредновање, али и повремено преправљање.

¹ Милорад Радовановић је о овоме говорио и писао више пута. Нама се чини најбоље тумачење изнето у предговору књиге *Српски језик на крају века* (Радовановић 1996: 1–16).

2. Развој и стабилизација српског правописа

До савременог стања српски правопис је прошао три фазе (периода) и о њима смо говорили више пута (Брборић 2004, Брборић 2015, Брборић 2016). Прва фаза је докодификацијска (довуковска),² после које је уследила фаза кодификације (вуковска), а континуитет је настављен и у посткодификацијској (поствуковској) фази. Докодификацијска фаза нема посебног значаја, завршила се 1818. године и нема никаквог значаја на савремено стање српског правописа и његову стабилност. Потврду за овакав приступ даје нам и Ж. Станојчић, када наводи да у развоју језика, па и правописа, постоји много фаза, али је само почетна тачно датирана и везана за конкретну личност, а да су касније фазе дело многих стваралаца (Станојчић 1994: 26). С појавом Вука Стефановића Карацића наступа, бар када се мисли на континуитет, свеобухватни раскид с пређашњим стањем и потпуно нови период.³ „Победом Вукове револуције Срби су постали први словенски народ који је темељито ликвидирао слој излишности (‘сало дебелог јера’, како се инвентивно изразио Сава Мркаљ, први Србин који је схватио овај проблем)” (Ивић 1966: 28). Чини се да он свесно и несвесно помогао Вуку и припремио терен за оно што ће уследити – потпуна реформа и тријумф нове ере.⁴

Кодификацијски период српског правописа почиње 1818. године и траје равно педесет година (1818–1868), када је скинута и последња његова забрана. Основна карактеристика Вуковог правописа (датог у *Српском рјечнику*) налази се у Аделунговој теорији и делу Саве Мркаља из 1810. године. Вук заправо бележи само оне гласове који су се заиста изговарали. Овај правопис, чије је јасно начело било „пиши као што говориш”, почива на систему који је функционисао по фонолошко/морфофонолошком принципу (свакој фонему у говору одговарало је једно слово у писању). Уз то, Вуков правопис имао је велику предност, као и његов избор за основу књижевног језика. Био је лак, није га било потребно дуго учити, довољно је било ослонити се на коректан изговор. Павле Ивић каже да Карацићев грађијски систем и данас спада међу најадекватније на свету (Ивић 1994: 48).

За победу Вукових правописних идеја свакако је значајна 1847. година. Можда је до тада Вукова реформа била под знаком питања, али је после ове године успех био сигуран, мада је до њега дошло након доста времена. После 1868. било је потребно ојачати Вукове идеје и разрадити Вукова правописна

² Довуковска фаза је најдужа и она траје од деветог века, од почетка словенске писмености, па све до 1818. године. Ово је период који се, додуше условно, може временски означити са девет векова.

³ И пре Вука Карацића било је покушаја да се изврши реформа језика и писма, па тиме и правописа, али су сви покушаји били невеликог домета (Соларић, Стојковић, Венцловић, Обрадовић, Милованов, Орфелин). Свакако је најзначајнији и највреднији покушај Саве Мркаља (1810).

⁴ Стицајем различитих околности, сви реформаторски потези до Вука били су неуспешни. Мркаљ се свога става јавно одрекао, Милованов се одао алкохолу, а Орфелинов и Доситејев реформаторски покушај остао је недорађен.

начела. Средином века је највећи Вуков саборац и следбеник био Ђуро Даничић, али се он није директно бавио правописним питањима.

3. Српски правопис крајем деветнаестог века

Један целовит ортографски приручник штампан је у Панчеву, а његов аутор је био Стево Чутурило. Реч је о приручнику *Српски правопис за школску употребу* (1884). Од великог је значаја и студија Љубомира Недића *О правопису и интерпункцији*. Овај афирматорски рад био је предлог књижевно-уметничкој заједници о решењима конкретних правописних питања, а објављен је 1894. године. Реч је, заправо, о озбиљној правописној студији и из ње видимо да српски правописни проблеми још нису минули и да „њихова правила у нас још нису стално утврђена (...) тако, да се у нас, често, ни два писца не слажу у ономе у чему би требало да су сви сагласни” (Недић 1894: 7).⁵ Вредан пажње је и одељак о правопису у *Српској граматици* Стојана Новаковића (1894), у којој је Вуков правопис систематски изложен. Наиме, Новаковићева граматика доноси два поглавља посвећена српској ортографији: *Главна правила о правопису* и одељак *Реченични знаци* (Новаковић 1894: 358–405).

Ово је, дакле, био период када је правописна норма консолидована у правом смислу те речи. Јер: „Све до краја XIX века српски правопис је био ствар узуса, а не кодификације” (Ивић 1998: 11). Тако је крајем XIX века дошло до стабилизације правописне норме. Она је, може се рећи, солидно описана и тиме је додатно оснажен реформаторски рад Вука Стефановића Карацића.

Крајем XIX века Хрвати су се правописно и језички у целини приближили Србима. Тако се у Загребу појавио *Хрватски правопис* Ивана Броза (1892). Он је, то је одмах било очигледно, у целини заснован на вуковским правилима.⁶ О томе, уз садржај приручника најбоље сведоче речи аутора: „ја сам израдио правила у главnome према начелима којих се држао Вук и Даничић, а само гдјешто одступио сам од њихова писања” (Броз 1892: III).⁷

Вредно је било и то, што се правописа тиче, да је у Маретићевој *Граматици и стилистици хрватског или српског језика* из 1899. подржан Броз–

⁵ Рад је имао тридесетак страна и Љ. Недић констатује да многа правописна правила, иако су општеприхваћена, нису чврсто утврђена и да свако пише (и даље) онако како њему изледа да је добро, као и да међу писцима владају недопустиве разлике. Недић јасно захтева да се мора писати уједначено и јединствено и да правопис мора бити један, што вреди и за интерпункцију. Ако је судити по овоме чланку у последњој деценији деветнаестог века, Вуков правопис је прихваћен, али је било још доста нерешених питања, колебања, нејасноћа и неусаглашености.

⁶ Како је аутор овога правописа убрзо умро (1893), каснија издања приређивао је Драгутин Боранић. Овај приручник је после био, на неки начин, паралелан са Белићевим. Код Хрвата је био у употреби све до 1960. године.

⁷ Овај приручник је после Брозове смрти потписиван неко време као Броз–Боранићев, а касније само као Боранићев.

Боранићев правопис.⁸ Граматика је имала посебан одељак о правопису, где Маретић констатује да сви српски писци пишу „фонетичким” правописом, а хрватски готово сви. Било је то време, када се будуће државно заједништво није назирало, али је зато направљено језичко заједништво, јер је у будућим истојезичним републикама, без резерве, прихваћена Вукова реформа – језичка и правописна.

Хрватски вуковци су у Хрватској крајем XIX века дефинитивно направили нову језичку концепцију која се огледала у копирању и преузимању рада Вука Караџића и српског језичког модела.⁹ Што се тиче територије Црне Горе и Босне и Херцеговине, тамо и није било видљивијих предлога сем прихватања оних које је код Срба „удесио” Вук.

Почетком двадесетог века стабилизацију српског правописа подржали су приручници Милана Петровића. Прво се 1912. појавила *Српска граматика с правописом*, а две године касније (1914) *Српски правопис за средње школе*. Обе књиге штампане су у Новом Саду.

4. Правопис с називом „српскохрватски”

После Првог светског рата, у новим околностима, стабилизацију српског правописа додатно је оснажио највећи лингвиста прве половине двадесетог века Александар Белић. Истина, тада је српски језик преименован у српскохрватски и тај ће назив с мањим одступањима бити званични назив од почетка треће деценије XIX века скоро до његовог краја, тј. до настанка нових (националних) држава од бивших истојезичних југословенских република. Срби су 1923. године добили прави лингвистички правописни приручник, најбољи до тада. Белићев *Правопис српскохрватског књижевног језика* код Срба је био у употреби све до 1960. године.¹⁰ Основни текст имао је 300 страница, прву половину су чинила правописна правила, а другу правописни речник.

Тако смо стварањем прве Југославије (1918) имали језик с новим именом, али са два правописа. Разлика између њих није била велика, али је тадашњи режим идући за идејом о „интегралном југословенству” покушао да разлике уклони. Реаговало је тадашње Министарство просвете и донело *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе* (1929). У предговору се каже да се у свим школама наше земље користи један правопис, али да у њему има неуједначености и различитих решења, па „наставници не знају

⁸ Маретићева *Граматика* дала је велики допринос приближавању хрватског језика српском. Њено прво издање изашло је 1899, друго 1931, а треће 1963. године.

⁹ Три су књиге биле од посебног значаја: *Хрватски правопис* Ивана Броза из 1892. године, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика* из 1899. Т. Маретића и Броз–Ивековићев *Рјечник хрватскога језика* (1901).

¹⁰ Белићев рад на правопису и око њега био је импозантан, као и његова библиографија у целини, која броји 690 радова. Поред самога Правописа, најцеловитије Белићеве студије о правопису су *О савременом правопису српскохрватског језика* из 1923. године (стр. 1–40) и *Борба око нашег књижевног језика и правописа*, објављена 1935. године (стр. 1–64). Овај правопис је имао четири издања – друго 1930, треће 1934. и четврто 1950. године.

који је правописни начин бољи и који треба употребљавати” (Правописно упутство 1929: 3). *Правописно упутство* је било, тако нам изгледа, заиста обавезујуће, па је и то допринело скоро потпуној стабилизацији правописних решења. Цитат из предговора *Правописног упутства* сведочи и његовој строгости и о намери просветних власти да се начин писања потпуно уједначи: „Начин писања изнесен у овом правилнику мора се примењивати у свим новим издањима школских књига. Ниједан уџбеник, било да представља ново издање раније издате књиге, било да се сада први пут издаје, не може бити одобрен за школску књигу, ако није израђен по овим правилима” (Правописно упутство 1929 : 3–4).¹¹

Правописно упутство је обавезивало и ауторе правописних приручника, па смо врло брзо имали нова издања и Белићевог и Боранићевог правописа, усклађених са *Правописним упутством*. Тако смо 1930. стигли до потпуне правописне унификације правописних решења српскохрватског језика.

Правописно заједништво било је нарушено почетком Другог светског рата. Прво је у Хрватској уведен морфофонолошки правопис и учињено видно дистанцирање од Вукових решења, која су била прихваћена код Хрвата пре пола века. Потом су и Срби донели Ново правописно упутство и вратили се на изворног Белића, оног пре *Правописног упутства* из 1929. Тиме је ослабљен континуитет и непотребно је дошло до дестабилизације правописне норме. Завршетком Другог светског рата разлике су „брзо заборављене” и заједништво из 1930. године поново је било актуелно. Имали смо нова издања предратних правописа, Белићевог и Боранићевог, али се и у Сарајеву 1949. године појавио приручник с насловом *Правописна правила и упутства за писање ијекавских гласовних облика* Јована Вуковића. Уследила је и књига истог аутора *Правопис савременог нашег језика (први дио)*, Сарајево 1952. Тако је и Босна и Херцеговина ступила на правописну позорницу, што је могло бити најаву потоње правописне диференцијације. У Сарајеву се појавио и *Правописни приручник српскохрватског-хрватскосрпског језика* Светозара Марковића, Мустафе Ајановића и Звонимира Диклића (1972).

5. Правопис и Новосадски договор

После је уследио Новосадски договор из 1954. године и није спорно да је то био још један покушај унификације српскохрватског правописа. Јасна је била намера власти – вера у заједничку државу, заједнички језик и

¹¹ *Правописно упутство* је заправо, то се по садржају види, уједначен правописни приручник, тј. компромис између Белићевих и Боранићевих решења. Ево садржаја *Правописног упутства*: Азбука, Писање великих и малих слова, Подела речи на слоге, Одвојено и састављено писање речи, О самогласницима, Књижевни изговори, Писање гласа „ј”, Писање „ћ” и „ч”, „ђ” и „џ”, Писање гласа „х”, О групама самогласника, Удајање сугласника, Једначење сугласника по звучности, Групе различитих сугласника, Губљење сугласника, Интерпункција, Одвајање запетом речи, Одвајање запетом реченица, Неодвајање запетом речи, Неодвајање запетом реченица, Други знаци, Транскрибовање туђих речи и имена.

правопис. Истакнути лингвисти, писци и неки културни радници окупљени око Матице српске и Матице хрватске поткрај 1954. године озваничили су *Новосадски књижевни договор*. Резултат поменутог договора су заједнички правопис и шестотомни речник. У литератури се могу наћи различита тумачења о значају, успесима и дOMETИМА договора из Новог Сада.¹² Направљена је заједничка правописна комисија, било је и несугласица, да би се 1960. године појавио у издању двеју Матица заједнички *Правопис српскохрватског књижевног језика*.

У сваком случају, *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1960. године био је у службеној употреби у Србији безмало четири деценије.

Заједништво Срба и Хрвата није дуго трајало. Наиме, Хрвати, односно њихови лингвисти већ 1967. доносе познату *Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика* и тада је заједништво већ било начето, а то ће се у целини обистинити и његовим формалним раздвајањем у потоњим деценијама.

Ова *Декларација* нанела је озбиљан ударац правописном заједништву. Наиме, тада је у Хрватској учињено значајно дистанцирање од заједничког језика и правописа и то је, данас је јасно, био увод у касније језичко и правописно раздвајање. Уследила је и појава сепаратног правописа код Хрвата, али је власт реаговала оштро и правописно заједништво је настављено, с нешто оспоравања.¹³ Крај заједништву дефинитивно је потврђен 1986, када је у Хрватској штампан Анић–Силићев правописни приручник.

Последњи покушај истрајавања на заједништву јесу *Прилози правопису*, који су објављени 1989. као засебна књига, а приређивачи су били Митар Пешикан, Мевлида Караџа–Гарић и Мато Пижурца.¹⁴

Значајнија правописна елаборација учињена је у Сарајеву у оквиру тамошњег Института за српски језик и књижевност, односно његовог одељења за језик.¹⁵

С новим међурепубличким споровима и с распадом друге Југославије у последњој деценији двадесетого века, Срби су, поред политичког, добили и правописни плурализам.¹⁶

¹² Тако, рецимо, Драгољуб Петровић у *Школи немушког језика* каже да је савезна влада „пришапнула Матици српској и Матици хрватској да се договоре око правописа и припреме речник језика Срба и Хрвата” (Петровић 1996: 200).

¹³ Тако се 1971. године појавио *Хрватски правопис с правописним рјечником*, чији су аутори били Стјепан Бабић, Божидар Финка и Милан Могуш. Он је у литератури познат под називом *лондонац*, јер је касније објављен у Лондону.

¹⁴ У раду на отвореним правописним проблемима учествовало је 11 лингвиста из Новог Сада, Београда, Никшића и Сарајева (Павле Ивић, Јован Јерковић, Јован Кашић, Бранислав Остојић, Асим Пецо, Митар Пешикан, Мато Пижурца, Живојин Станојчић, Јосип Баотић, Мевлида Караџа–Гарић и Милан Шипка).

¹⁵ Тако је настало трокњижје: *Правописна проблематика у Босни и Херцеговини*, 1976; *Правописне теме I*, 1977. и *Правописне теме II*, 1978. Ових 1000 страница текста није произвело никакве правописне ломове и може се рећи да је његов допринос нашој правописној (не)сређености остао више него скроман. Вреди поменути рад Ивана Клајна *Суштинско и конвенционално у правопису* (Клајн 1976: 59–75).

¹⁶ Тада смо добили више правописних приручника, неуједначеног квалитета и то је, на неки начин, дестабилозовало правописну ситуацију.

6. Национални (нови) правописи у новим околностима

С распадом СФРЈ нестало је државно, а самим тим и језичко и правописно заједништво истојезичних република. Правописни плурализам појавио се и у Хрватској, а ни Црна Гора и бивша Босна и Херцеговина нису остале имуне.

Истина, у Сарајеву за сада немамо паралелне правописе, већ само *Правопис босанскога језика* (1996) Сенахида Халиловића и *Правопис босанскога језика. Приручник за школе* (1999) истог аутора. У Црној Гори, поред поменутих, прво сусрећемо сепаратне правописе, засебног „црногорског” језика аутора Војислава Никчевића, али их експлицитно нико није признавао. Ипак, после политичког осамостаљења озваничен је *Правопис црногорскога језика*, иза кога је стало Министарство просвете и науке и експертска комисија за стандардизацију црногорскога језика.

Правописни приручници изван Србије су настојали да нађу макар и минималну разлику и да тиме „озваниче” нови правопис. На површинском плану су то потпуно избегавање екавице и делимично или потпуно избегавање ћирилице. Сама правописна решења доживљавала су мање промене, али суштинских заокрета није било.

Срби су после осам деценија добили правопис с националним именом. Тако је Матица српска, на основу правописне елаборације у *Прилозима правопису*, објавила *Правопис српскога језика* (1993), који потписују као приређивачи Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица. Приређивачи су у уводној речи јасно објаснили да им није намера да опозову норму из 1960. године, већ да је осавремене, дораде и прилагоде држећи се „континуитета српске књижевнојезичке културе и норме”. Уз *Правопис* из 1960. основ обраде су били већ поменути *Прилози правопису* из 1989. године. Овај приручник је 2010. године доживео **измењено и допуњено издање**. У напоменама уз **измењено и допуњено издање** јасно стоји да је актуелни *Правопис* (1993) претрпео „знатне измене и допуне”, и то се јасно види у појединим поглављима. Не можемо а да се не запитамо колико су три правописна приручника под окриљем Матице српске претрпела правописних промена. Наиме, *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1960. био је заједнички и компромисни, с јасном намером државе, подршком језичких стручњака, културне јавности и институција. *Правопис* из 1993. је нека врста компромиса између решења из заједничког правописа из 1960. и решења која су указивала на његове слабости и која су изнета у *Прилозима правопису* 1989. године.

Настајањем нових (националних) правописних приручника на подручју бившег српскохрватског језика настају и нека нова правописна решења. Нови правописни приручници су увек доносили извесне (мање) промене неких решења и тиме се, на неки начин, дистанцирали од ранијег заједничког (српскохрватског) правописа. Разлике у правописним решењима између четири правописа су занемарљиве. Скоро би се могло рећи да ни у једном правопису не постоји ништа чега нема у још неком постсрпскохрватском правопису.

У суштини, ништа се није променило, осим што се језици, тј. правописи, другачије зову.

Сав плурализам ранијег српскохрватског правописа пренео се, на различите начине, у сваки појединачни правопис. У хрватском језику је борба неколико правописа, па чак и између етимолошког и фонолошког правописа, у босанском правопису су присутна сва српскохрватска двојства, без јасних назнака о томе шта би била *differentia specifica* босанског правописа, у црногорском правопису постоји активно двојство – могу се користити и нова слова, она која имају српски дијалекти, али их нема књижевни језик.

Све посебности које се могу срести у појединачним (националним) правописима не доносе ништа суштински ново, већ су увек посредни она решења која су се сусретала у језичком и правописном заједништву од краја XIX до краја XX века. Отуда је и данас актуелно оно што је о српском правопису крајем XX века написао М. Пешикан, а што се може односити на сва четири „истојезична” правописа: „Од победе Вукове реформе у српској језичкој култури није било никаквих правописних преокрета. Извесна мењања правописних правила имала су карактер дораде, разраде и трагања за решењима која ће бити у што бољем складу с природом књижевног језика, али увек и с његовом вуковском основом. Укупан ток српске језичке културе имао је карактер еволуције, а не прерада, корених реформи или преокрета” (Пешикан 1996: 171).

7. Закључак

Српски правопис, када се осврнемо на последња два века, имао је свој континуитет који је био природан, али је било и нелингвистичких чинилаца. Крајем деветнаестог века српски правопис је био прилично стабилан и његова решења су у највећој мери преузеле касније истојезичне републике у његовом окружењу. Српски правопис је тада имао директан утицај на њих, док је њихов утицај на српски језик био занемарљив. Укупан ток српске правописне историје имао је континуитет и није било радикалних промена од *Српског рјечника* до данас. У два случаја је српска страна чинила уступке и компромисе, било је то 1930. и 1960. године, али се они нису директно одразили на правописну стабилност. Ипак, одређене промене биле су нужне, пратиле су развој науке и с правом се може говорити о еволутивном току, без великих и наглих промена. Ипак, у наредном периоду је потребно даље планирање и поправка правописне норме и проширивање правописног речника, тј. убацивање актуелних примера. Вредело би нека решења учинити мање компликованим, морали бисмо смањити дублетна решења, али нема потребе за већим заокретима и озбиљнијим променама.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1923** [⁴1950]: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Брборић 2004**: Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет
- Брборић 2008**: Вељко Брборић, „Српски правопис у двадесетом веку”, *Зборник Матице српске за славистику*, 73: 43–55.
- Брборић 2011** [²2015]: Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Брборић 2016**: Вељко Брборић, *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дешић 2004** [¹1994]: Милорад Дешић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*, Земун, Нијанса.
- Ивић 1994**: Павле Ивић, „Књижевни језик као инструмент и продукт ” у: *Историја српске културе*, Београд.
- Ивић 1998**: Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа” у: *К новој писмености*, Београд.
- Пешикан 1996**: Митар Пешикан „Правописна норма ”, у: *Српски језик на крају века* (ред. Милорад Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ, 171–179.
- Петровић 1912**: Милан Петровић, *Српска граматика с правописом*, Нови Сад.
- Петровић 1914**: Милан Петровић, *Српски правопис за средње школе*, Нови Сад.
- Правопис 1960**: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.
- Правопис 1993**: *Правопис српскога језика, I. Правила и њихови односи, II. Речник уз правопис*, Нови Сад.
- Правопис 2010**: *Правопис српскога језика* (измењено и допуњено издање), Нови Сад, Матица српска.
- Pravopis XJ 2011**: Stjepan Babić i Milan Moguš, *Hrvatski pravopis (usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika)*, Zagreb, Školska knjiga.
- Правопис ЦЈ 2010**: *Правопис црногорскога језика*, Подгорица: Министарство просвјете и науке Црне Горе.
- Правописно упутство 1929**: *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе*, Београд.
- Прилози правопису 1989**: (група аутора), приредили: Митар Пешикан, Мевлида Караџа-Гарић и Мато Пижурица, Нови Сад: Матица српска
- Радовановић 1996**: Милорад Радовановић, „Предговор ”, у: *Српски језик на крају века* (ред. Милорад Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–15.
- Станојчић 1994**: Живојин Станојчић, „О правопису као изразу начела, и о правописима као приручницима”, *Споне XXVI*, 5–6, Никшић.

Халиловић 1996: Senahid Halilovic, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod.
Чутурило 1884: Стево Чутурило, *Српски правопис за школску употребу*, Панчево.

Veljko Brborić

ORTHOGRAPHIC STABILITY OF SERBIAN LANGUAGE AND INFLUENCE
OF THE SURROUNDING LANGUAGES

Summary

The work talks about the orthographic stability of Serbian language, how it occurred and also about effect on the newly created orthography in surroundings (Croatian, Bosnian and Montenegrin). Orthographic model created by Vuk was adopted before creation of the first Yugoslavia. However, at the end of the XX century on the territory of the former Serbo-Croatian language national languages and national orthographies were formed as a result of the emergence of new (national) states. In this paper we will try to show how this situation affected the orthographic standard of Serbian language, which changes have occurred and what is their character in *Serbian language orthography* (2010).

Key words: Serbian language, orthography, orthographic stability, surrounding languages.

**УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА СТРУКТУРУ СРПСКОГ
ЈЕЗИКА**

Илијана Р. ЧУТУРА*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини

Оригинални научни рад
Примљен: 07. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА КОМУНИКАТИВНИ ДИСКУРС ЧЕСТИТАЊА**

У раду се анализирају статус и промена форми честитања у писаној реализацији, као и основне карактеристике организације текста и синтаксичке типске одлике честитки послатих путем нових медија. На корпусу који укључује новогодишње и божићне честитке послате у форми СМС порука показује се да је у последњој деценији битно измењен начин честитања. Те измене односе се на различите аспекте, почев од односа између пошиљаоца и примаоца поруке, који постаје много мање личан и директан. На плану саме организације текста јасно се диференцирају дуже поруке које су најчешће циркуларне, намењене великом броју прималаца, и оне сасвим кратке које су добиле стереотипну форму. Језички код често је комбинован са сликовним елементима, док синтаксичка организација показује високу шаблонизованост.

Кључне речи: СМС-поруке, честитање, деперсонализација, пошиљалац, прималац

1. Уводне напомене

Предмет овога рада јесте промена саме форме честитања у писаној реализацији, као и анализа основних текстуалних и синтаксичких карактеристика честитки послатих путем СМС-порука.

Корпус укључује око 100 божићних и новогодишњих честитки.¹ Међу порукама се издвајају два основна типа: поруке које су писане као честитке које су се слале поштом и поруке које имају потпуно нова обележја. Првих

---

* ilijana.cutura@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ За прикупљање материјала и формирање корпуса велику захвалност дугујем Милени Марковић, студенту Факултета педагошких наука у Јагодини. Укључивање студента у ову фазу рада омогућило је да располажем и честиткама које су намењене млађој популацији.

је знатно мање, док је други тип далеко фреквентнији. Једна од основних карактеристика другог типа СМС-честитки јесте да су циркуларне, односно да омогућују честитање великом броју прималаца. Додатно, истом поруком празнике честита велики број пошиљалаца који нису и аутори честитке. Тако се у комуникационом ланцу појављује још најмање један актер – креатор поруке који је, највероватније, пошиљалац у првом кругу слања, тако да сви следећи пошиљаци (који преузимају готову честитку и прослеђују је) нису и енкодери.²

1.1. Честитање, као једна од конвенција учтивости, спада у говорне чинове који се односе на саговорника (Мразовић 2009: 675) и у усменој реализацији углавном је праћено невербалним комуникационим средствима (стисак руке, загрљај, пољубац и сл.). Посебно се честитке упућене поводом верских празника карактеришу употребом уобичајених израза (нпр. *Христос се роди!* – *Ваистину се роди!*), с тим што „припадници осталих вјера и атеисти честитају све ове празнике само са: *Срећан Божић! Срећан Васкрс!*” (Шипка 2008: 226). „Изузетно, кад се жели исказати посебно поштовање и солидарност, и они којима то није празник обраћају се вјерницима ријечима и изразима који се употребљавају унутар њихове вјерске заједнице” (Исто: 226).

Иако у стручној литератури код нас није много писано о језичким и стилским карактеристикама честитања, можемо рећи да је општеприхваћен став да су честитке у језичком погледу кратки текстови усмерени на примаоца поруке, те да имају одређене чврсте обрасце и језичке шаблоне (в. Ристић 1999, Бабић 2010, Шипка 2008, Тошовић 2002). Међутим, комуницирање посредством нових медија (интернета и мобилних телефона пре свега) битно мења сам карактер комуникације, па и њено језичко обликовање.

1.2. Кристал (2001: 263–264) наводи да се СМС-сервис³ развио деведесетих година XX века и да је овај начин комуникације доживео брзу експанзију. У свету је само у 2004. години послато око 500 милијарди оваквих порука, а приметно је да се просечни узраст корисника мобилних телефона смањује, тако да, према Кристалу, чак две трећине деце између 14 и 16 година, на светском нивоу, има свој мобилни телефон, а корисници од само 10–11 година представљају потрошаче чији број најбрже расте. Основни циљеви комуникације кратким порукама, подржане и сервисима посредованим интернетом, код младих (15–25 година) јесте координисање сопственог друштвеног живота, „поигравање језиком” и исказивање наклоности према другим особама (код чак 37% свих пошиљалаца СМС-порука, према: Кристал 2001: 264). Честитање свакако спада у овај тип мотива употребе текстуалних порука, те се у овом смислу сам чин честитања и медиј комуницирања узајамно подржавају.

1.3. Оно што свакако остаје као теоријски проблем јесте питање да ли су СМС-поруке ближе писаном или говорном језику, или је најбоље решење

² У дискусији на скупу проф. Оливера Дурбаба навела је да, према новинарским истраживањима, постоји могућност да су креатори једног броја оваквих честитки саме компаније које се баве пружањем услуга мобилне телефоније, те да на овај начин обезбеђују велики профит.

³ СМС је скраћеница за синтагму *short message service* („услуга кратких порука”).

да се језик СМС-порука посматра као нека врста хибрида. Он показује неке стандардне карактеристике (Кристал 2008, Сегештад 2005) – на пример, емотиконе или скраћенице – од којих наш корпус, због специфичности чина честитања, у великој мери одступа. Вероватно због тога у нашем корпусу нема ни англицизама који су редовно обележје комуникације посредством савремених медија у данашње време (упор. Ашић 2014: 85–97; Јањић/Чутура 2012), али и обележје савременог српског језика уопште (в. Јањић 2014, Прћић 2011).

2. Организација текста и језичке карактеристике СМС-честитки

Доминантне карактеристике СМС-честитки, које директно проистичу из природе средства (канала) комуникације, јесу деперсонализација и економичност. Иако се виртуелним заједницама, каква је и скуп особа у телефонском именику, чет група и слично, приписује својеврсна романтика еквивалентна „носталгији за градићем у коме се људи познају, помажу једни другима и деле добро и зло које им живот доноси, а комуникација у виртуелним заједницама замењује све те функције традиционалне заједнице” (Радић-Бојанић 2007: 61), поруке које се шаљу за Божић и Нову годину су углавном формулисане тако да су намењене свима, већином немају конкретног примаоца, већ се могу послати свим особама из телефонског именика, без обзира на то колико смо заиста блиски са онима којима честитку шаљемо.

2.1. У порукама се због тога не појављује име ни пошљаоца ни примаоца поруке, нити има било каквог упућивања на личност. Мали број порука је такав да је намењен конкретној особи, са конкретним жељама које се везане за ту особу. У највећем броју оваквих честитки упућене жеље су формулисане довољно уопштено да би могле бити примењене на велики број прималаца без обзира на пол, породични статус, године и сл. Пошљалац у највећем броју случајева жели срећу, мир и љубав или одређеном дозом хумора обезбеђује универзалност честитке, као у следећим примерима:

Док се мучиш с' посним ослићем, нешто лијепо миришеш носићем. То се у рерни прасенце пече, добри доме, СРЕЋНО БАДЊЕ ВЕЧЕ⁴

Moram ti ovo priznati, mada je glupo što je preko poruke, ali ja nemam hrabrosti da ti kažem u lice, znam da ti se ovo neće svideti, veruj nije ni meni lako, ali moraćeš da saznaš istinu kad tad a i bolje da to čuješ od mene nego od nekog drugog... PRAVI DEDA MRAZ NE POSTOJI! Ipak, ja ti mogu doneti SRECU...

Веома су ретке поруке у којима пошљалац јасно идентификује примаоца/примаоце, било властитим именом или конкретизацијом упућене жеље, као у наредном примеру:

⁴ Све поруке преносимо у оригиналу, без корекције правописних и граматичких грешака.

СРЕЋАН БОЖИЋ! ПУНО СРЕЋЕ, ПУНО ЗДРАВЉА И ВЕСЕЉА, ДА СЕ УДАЈЕТЕ
И ДА СЛАВИТЕ СЛАВУ КАКО ДОЛИКУЈЕ! СРЕЋАН БОЖИЋ!

Срећан вам Бадњи Дан и Божић Марковићи!

Želim ti ono što se niko nikada nije setio da ti poželi, a što iščekuješ ćutanjem. Neka i to, neizrecivo, što samo ti znaš bude ispunjeno! Srećna Nova koleginice draga.

На пошиљаоца и примаоца упућује се најчешће само глаголским или заменичким лицем:

U najlepšoj Srpskoj noći, *moj* će pozdrav *tebi* doći...

Šta da *ti* poklonim za Novu Godinu? Auto, novac, prijateljstvo? Za prve dve želje obrati se Deda Mrazu, a prijateljstvo ću *ti* pokloniti *JA!*

Tom Kruz, Andelina Žoli, Madona, Arnold Švarceneger, Dženifer Lopez, Džordž Kluni i *ja...* Sve velike svetske zvezde *ti* žele SREĆNU NOVU GODINU.

Најчешћи начин упућивања на пошиљаоца је искључиво лице у којем је глагол у личном глаголском облику. Међутим, веома високу шаблонизованост ових језичких образаца показује чињеница да се у највећем броју случајева ради о презенту глагола *желети* и то готово увек у првом лицу једнине. Ово није карактеристика утицаја нових медија с обзиром на то да је овај глагол иначе најчешће део обавезне форме честитања.

Употреба првог лица множине, која је знатно ређа, често се своди на „опште” прво лице множине које обухвата широку (друштвену, националну и/или верску) заједницу:

U najlepšoj Srpskoj noći, *moj* će pozdrav *tebi* doći, puno sreće zdravlja i veselja od iskrenog prijatelja! S čašom vina i nazdravlje živelo *nam* pravoslavljе!

Neka ti HRISTOVO ROĐENJE donese:

LJUBAV – koje danas malo ima,

SREĆU – koja je uvek nekako daleko kad *nam* je potrebna

NADU – koju često *gubimo*,

ZDRAVLJE – koje kad *imamo* ne *čuvamo*

PRIJATELJSTVO – koje je danas baš retko,

USPEH – koji *nam* život ne garantuje.

HRISTOS SE RODI!

Нешто ређе се појављује и пошиљалац (углавном као реченични субјекат), означен углавном заменицом 1. лица једнине, и то или употребом личне или употребом присвојне заменице (типа *моје* жеље).

Дакле, можемо рећи да је једна од основних карактеристика СМС-честитки које се шаљу поводом новогодишњих и божићних празника везана за однос пошиљаоца и примаоца. Језичко обликовање ових порука директно је везано за чињеницу да оне, као подесне за слање великом броју људи, морају бити лишене сваког податка о примаоцу. С друге стране, да би их наредни пошиљалац могао дистрибуирати даље, лишене су и података о примаоцу. Тако, потпуно супротно самом смислу честитања као говорног чина, честит-

ке које се шаљу путем нових канала комуникације, показују изузетно висок степен деперсонализованости.⁵

2.2. Из аспекта организације текста СМС-честитки, најдоминантније су две карактеристике: њихова дводелна структура и честа појава риме.

Највећи број порука обликован је тако да се јасно разграничавају два сегмента. Први део поруке чини општи део у којем се говори о празнику који је повод слања поруке, обичајима везаним за њега или вредностима које се с њим повезују. Други део поруке садржи исказ којим се празник честита, као у следећим примерима:

U zidine Hilendara rodila se vera stara, rodila se jos od Hrista ja je volim jer je čista, ta vremena behu davna Srećna vam nova godina pravoslavna

Svaki trenutak u danu ima svoju vrednost. Jutro donosi NADU, poslepodne VERU, veče LJUBAV, a noć ODMOR. Nadam se da ćeš u svakom ovom trenutku uživati svakoga dana u 2016. SREĆNA TI NOVA

Римом, и то углавном парном, одликује се чак око две трећине порука. Сасвим ретко, и финални искази којима се директно честита празник римују се са остатком поруке, као у следећем примеру:

Nocas usnite divan **san** s mirom slavite Badnji **dan** nek vam radost kroz dom **tece** s mirom slavite Badnje **vece**, nek vam srecom dom **zablista** na rodjendan sina **HRISTA** nek vas sreca kroz zivot **vodi** SRECAN BOZIC I HRISTOS SE **RODI!**

Било да се јавља као интегрални сегмент читаве поруке или да је издвојено, директно честитање најчешће се остварује у форми устаљених традиционалних образаца.

2.3. Уочава се да медиј у веома великој мери условљава и употребу писма и несловних знакова. Међутим, ове карактеристике нису идентичне онима које су забележене у свакодневной комуникацији кратким порукама.

Анализа употребе писма показује да је латиница много чешће у употреби, чак и када аутор поруке истиче лексеме попут *srпство*, *pravославље* и сл. или се позива на традиционалне вредности, као у следећем примеру:

Srpski mislim, srpski pišem, srpski zborim, srpski dišem, srpsku crkvu obilazim, moje milo srпstvo pazim, za njega se Bogu molim, pravoslavlje sveto volim, i krstим se sa tri prsta, tradicija to je srpska, i dičim se jer ja imam srpsko srce u grudima, pa ću noćas kao i ti srpsku novu proslaviti. U to ime imam želju da je чекаш u veselju, u radosti i ljubavi, ukućani da su zdravi, svaka sreća da vas prati, da se dobro dobrim vrati !

Може се претпоставити да је један од узрока далеко чешће употребе латинице и ограничење у броју карактера: порука писана ћириличним словима лимитирана је на 70 карактера уместо стандардних 160.

⁵ Иако се у овом раду не бавимо честитањем празника путем друштвених мрежа, треба напоменути да и тај тип честитки у овом смислу показује исте карактеристике. Један корисник друштвене мреже Фејсбук објавио је у јануару 2016. године следећу поруку као реакцију на овај тренд: „Мрзело ме је да куцам поруку нову да бих ти честитао годину нову, ходам улицом а напољу је зима, па сам само кликнуо на ПОШАЉИ СВИМА. Ако не можеш сам да напишеш пар слова, нека и теби буде срећна Година нова. Кад те сретнем негде отрешћу те ко слину, носи се у лепу ...”

Међутим, латинично писмо у оваквим порукама знатно се ређе употребљава без дијакритичких знака у односу на свакодневне поруке, а није забележена ни употреба латинице у комбинацији са графемама енглеске абеледе, што је „опште место онлајн комуникације” (Јањић/Чутура 2012:141). Ово је свакако појава узрокована значајем празника и самог чина честитања.

Честа је употреба несловних знакова који на веома брз, ефикасан и економичан начин обављају функцију додатне илустрације или допуњавања емоционалног плана поруке. То су најчешће срце, астериск који означава, у корелацији са текстом, пахуљу или звезду, плус који означава крст, као у следећим примерима:

*СВЕ*ТЕ*МАЛЕ*ПАХУЉЕ*БЕЛЕ**ТО*СУ*МОЈЕ*ИСКРЕНЕ*ЖЕЉЕ*! *ЈА*НЕ
МАМ*ТОЛИКО*СЛОВА**НЕК*ТИ*ЈЕ*СРЕЋНА*ГОДИНА*НОВА***!!!

Jedna * za tvoj slatki osmeh ,dve ** za te tvoje iskrice u ocima. Ma sta nabrajam neka ti se sve zvezde sa neba skupe na dlan i ulepsaju ti Badnji dan.;-) Neka bude ljubavi i zdravlja, u tvome domu vecitoga slavlja... Nek se pije vino i rakija i pogača peče, i neka vam je srećno ovo BADNJE VEĆE.. ♥

+++ Док се бађњаци весело ложе, нек’ ти се радост и срећа множе, нек’ весеље свуда блиста за рођендан Бога Христа, нек се пуца из пушака због душмана и турака, нек прода не виде главе како СРБИ БОЖИЋ СЛАВЕ! +++

2.4. Синтаксичка структура СМС-честитки веома је једноставна. Анализиране поруке већином чине независносложене реченице у којима су предикатске реченице углавном у саставном односу. Најчешће су повезане запетом а ређе везником, с тим да је апсолутно доминантан везник *и*.

Било да је порука оформљена као једна независносложена реченица или као низ комуникативних реченица, њихов је однос у највећем броју случајева сводив на исти модел: низање кратких предикатских реченица истосмерног смисла, на пример:

Бадњак се ложи, / вагра се пламти, / здравље и срећа нек’ вас прати, / и нек’ свако ново сутра буде радост новог јутра, / и срећан вам Божић сутра! / Христос се роди!!!
Neka te zdravlje služi. / Ljubav da daješ i primaš, / para uvek da imaš, / sreća neka te prati... / Ja ti poželeh, / a Bog će ti dati... / Srećan BADNJI DAN!!!
Neka ti sreća postane stvarnost, / neka ti zdravlje postane trajnost, / neka te ljubav u srcu greje / i neka se ostvare sve tvoje želje. / Srećna Nova godina !

И на синтагматском нивоу јасно се издваја управо овај семантички однос, а готово редовно је реч о набрајању жеља:

Драги пријатељу!!! Желим ти: сибирско здравље, јеврејско богатство, француску љубав, циганску секирацију, а све остало има код кинеза! Срећна 2016.
Želim ti okeane zdravlja, mora sreće i ljubavi, jezera uspeha, reke novca – i nijednu kap tuge i bola.

Једини типови зависних клауза који се не јављају по изузетку јесу изричне и, углавном у уводним сегментима, као одредница празничног тренутка, временске, што илуструјемо следећим примерима:

+++ Док се бадњаци весело ложе, / нек' ти се радост и срећа множе, / нек' веселе свуда блиста за рођендан Бога Христа, / нек се пуца из пушака због душмана и турака, / нек продане виде главе / како СРБИ БОЖИЋ СЛАВЕ! +++

Казаљке када се склопе у пола ноћи, руке ти пружити нећу моћи и зато користим ову прилику да ти честитам ГОДИНУ НОВУ. За дане боље, за дане нове, за све што се срећом зове, за радост и лепоту, за све најлепше у животу.

Kad Bozic pokuca na vrata i spoje se kazaljke sata, neka ti se ispune sve zelje, tugu nek otera veselje. Sretno Badnje Vece

Dok badnjaci gore evo nama badnje vece!!! Nek vam bog podari puno srece, ljubavi, i puno prijateljstva. Sretno vam badnje vece!

А док се неко за тебе моли, ти срећу пожели, праштај и воли. Мир Божији, Христос се роди!

Док честитку читаш ову и годину чекаш нову, из мог срца прими жељу, дочекај је у весело! Нека ти је живот пун среће и снова, нека ти је срећна ГОДИНА НОВА!!! Цмок

У великом броју порука присутна је елипса глагола *желети* који се у овом виду комуникације подразумева, а ретки су случајеви у којима је глагол *желети* ипак присутан. Једном се јавља глагол *пожелети*:

Ако је пахуља срећа – **желим ти** планину белу! Ако је љубав кап воде – желим ти реку целу! Ако је успех звезда – **желим ти** небески свод!

Нека те здравље служи. / Љубав да дажеш и примаш, / пара увек да имаш, / срећа нека те prati... / Ја ти **пожеleh**, / а Бог ће ти dati... / Срећан BADNJI DAN!!!

Најчешћи модел формуле директног честитања у новогодишњим честиткама јесте „Срећна ти / Срећна”. У божићним честиткама (послатим на Божић, Бадњи дан или Бадње вече) најбројније су реченице са партикулом *нек(a)*, заступљене и у новогодишњим честиткама.⁶ „Модел по коме се остварују ове конструкције записује се као Neka + N3 + (cop. + leks.) – Нека + датив + именски предикат (*је* + прилог или прилошки израз). Реципијентни датив може и да изостане и онда жеља има опште значење – односи се на ширу групу, све присутне (*Нека је са срећом!*). Дативом може бити означено било које лице (*ти, му, вам, им*), па и говорно (*Е па нека ми је на здравље!*)” (Бабић 2010: 193). У нашем корпусу приметно је да новогодишње поруке чешће од божићних садрже реципијентни датив.

Бадњак се ложи, ватра се пламти, здравље и срећа нек' вас прати, и нек' свако ново сутра буде радост новог јутра, и срећан вам Божић сутра! Христос се роди!!!

Нека овај Badnji Dan bude Vama radostan, puno zdravlja, puno sreće uz krst časni i uz sveće, nek se čuje pesme glas, blagoslovi Bože nas! SRETNO TI BADNJE VEĆE!

Нека буде љубави и здравља, у tvome domu већитога славља... Нек се пије вино и rakija и погађа реће, и нека вам је срећно ово BADNJE VEĆE.. ♥

Нека те здравље служи. Љубав да дажеш и примаш, пара увек да имаш, срећа нека те prati... Ја ти пожеleh а Бог ће ти dati... Срећан BADNJI DAN!!!

⁶ Ова партикула, уз *тако, тешко, дабогда и благо* спада у групу конвенционално-афективних партикула. Оне су „по функцији врло блиске јер се употребљавају у строго конвенционализованим говорним чиновима који се сврставају у тзв. експресиве – којима говорник изражава свој став о нечему (жаљење, проклињање, благосиљање и сл.) и комисиве – којима се говорник обавезује на одређене поступке (заклињање). А издвајају се на основу одређених специфичности у вези са њиховим укључењем у структуру исказа које упућују на постојање извесних синтаксичких релација, иначе несвојствених партикулама” (Бабић 2010: 181).

Koliko iglica ima bor, koliko prozora ima dvor, koliko zvezda nebom seće toliko ljubavi i sreće nek celoj porodici donese Badnje veče!

Нек ти живот буде као најсјајнија звезда, у коме за тугу никад нема места, нека јава буде остварење снова, СРЕЋНА ТИ ГОДИНА НОВА!

Нека сва срећа света припадне теби, нека ти љубав буде узвраћена у истој мери, нека све што је лепо буде твоје, то искрено žели срце моје. Срећна Nova Година!

Нека ти срећа постане стварност, нека ти здравље постане трајност, нека те љубав у срцу греје и нека се остваре све твоје жеље. Срећна Nova година !

Нека ти 2016-та donese све што заслужујеš и нека ти се оствари све што пожелиш. Puno sreće у novoj 2016-toj.

Чест је и модел са *да*, с тим да је, како смо већ нагласили, најчешће елидран управни глагол:

Da se oblačiš по последњој modi, Da ti viski uvek godi, Da se brčkaš у dakuzи vodi, Da izgledaš као bilder-bodi, Na loto 7 ubodi, MIR BOŽJI, HRISTOS SE RODI!

О синтаксичким карактеристикама СМС-честитки можемо закључити да су прилично сведене и једнообразне. Сличне карактеристике одликују и комуникацију путем друштвених мрежа, тако да можемо рећи да, у синтаксичком погледу, ова два типа комуникације представљају исту врсту кратких порука: „уколико анализирамо изузетно сиромашну структуру и семантику њихових исказа,⁷ стиче се утисак да овакав стил изражавања неповољно утиче на језичку културу. Као да се враћамо праисторијском протојезику који не служи за исказивање сложених мисли. Или као да је једини циљ комуникације давање једноставних информација, површно обавештавање о емотивном стању или најава догађаја, а не расуђивање, полемика, анализа и синтеза стварности” (Ашић 2014: 95). Приметне су „симплификоване, често крње и недовршене реченичне структуре, стихијски искази” (Јањић/Чутура 2012: 147). Ове карактеристике свакако су присутне и у свакодневним СМС- порукама, али, ипак, додатна пажња са којом се обликују честитке поводом великих празника као резултат даје другачију синтаксичку слику. Она јесте једноставна, структура реченице је најчешће „низање” независних реченица, али је далеко од „стихијске синтаксе” која је приметна у свакодневној размени порука.

3. Закључак

На основу спроведеног истраживања можемо закључити да је слање циркуларних СМС-порука постало саставни део божићних и новогодишњих празника. Овакве честитке показују значајне диференцијалне црте и у односу на свакодневну комуникацију путем СМС-порука и у односу на устаљену форму и структуру говорног чина честитања.

Анализиране поруке пре свега се одликују деперсонализацијом, односно изостанком упућивања на пошиљаоца и примаоца. Додатно, енкодер и по-

⁷ Мисли се на кориснике Фејсбук мреже.

шилалац у великом броју случајева нису иста особа. Структура ових порука углавном је дводелна и састоји се од општег дела који се односи на празник и исказа којим се празник честита. Доминира латинично писмо, али, у односу на свакодневну СМС-комуникацију, често са присутним дијакритичким знацима и без графема енглеске абецете. Уколико су присутни, несловни знаци имају посебну функцију, а њихов избор је веома сужен.

У погледу синтаксичких карактеристика, издвајају се две доминантне црте: напоредне синтагме и предикатске реченице у саставном односу и устаљене формуле директног честитања.

Као један од говорних чинова који се односе на саговорника, честитање спада у конвенције учтивости, искази који се при том користе „су углавном клишеи, а ситуације у којима се користе подлежу устаљеним друштвеним конвенцијама” (Мразовић 2009: 676). Међутим, како смо у овом сегменту рада видели, увелико су се усталили потпуно нови клишеи и конвенције. Та промена догодила се тако брзо да су карактеристике нових модела честитања празника у стручној литератури готово потпуно неиспитане.

Иако је појава оваквих честитки релативно „млада”, поруке (честитке) које су послужиле као материјал за истраживање у овом раду показују низ истих особина, што потврђује да су њихове карактеристике већ до те мере устаљене да слободно можемо говорити о чврстим обрасцима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2014:** Тијана Ашић, „Прекључивање и мешање кодова у свакодневном разговору у српском језику и његове синтаксичке, семантичке и прагматичке импликације: комуникација на друштвеној мрежи Фејсбук”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 85–97.
- Бабић 2010:** Миланка Бабић, *Огледи из прагматичке синтаксе*, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.
- Јањић 2014:** Марина Јањић, „Језички конфликт у Свету компјутера”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 149–162.
- Јањић/Чутура 2012:** Марина Јањић, Илијана Чутура, *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, Јагодина: Факултет педагошких наука.
- Кристал 2001:** David Crystal, *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кристал 2008:** David Crystal, *Txtng The Gr8 Db8*, Oxford University Press.
- Мразовић 2009:** П. Мразовић, *Грамматика српског језика за странце*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Прћић 2011:** Твртко Прћић, *Енглески у српском*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Радић-Бојанић 2007:** Б. Радић-Бојанић, *Неко за chat? Дискурс електронских ћаскаоница на енглеском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет, Футура публикације.

- Ристић 1999:** Стана Ристић, „Илокуцијски аспекти употребе партикула”, у: С. Ристић, М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (студије из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 117–127.
- Сегештад 2005:** Ylva Hård Segerstad, “Language in SMS – a socio-linguistic view”, у: Harper, R., Palen, L., Taylor, A. (Eds.), *The Inside Text. Social, Cultural and Design Perspectives on SMS*, Dordrecht: Springer, 33–51.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Грац: Институт за славистику Универзитета Карл-Франц.
- Шипка 2008:** Милан Шипка, *Култура говора*, Нови Сад: Прометеј.

Ilijana Čutura

INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON THE COMMUNICATIVE DISCOURSE
OF CONGRATULATING

Summary

The main research topics of this paper are the status of the forms of congratulations sent as short text messages and analyse of their textual and linguistic features. The changes, when compared to traditional congratulating, include text organization and typical syntactic features. Main innovations are based on the fact that the relation between message sender and message recipient is changed so that it does not include personal relation any more.

Key words: sms messages, congratulating, depersonalization, sender, recipient.

Славко Ж. СТАНОЈЧИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ЈЕЗИЧКЕ КОНСТАНТЕ У КОНТЕКСТУ ДЕФИНИЦИЈЕ ПОЈМА „РЕЗУЛТАТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ” И ЊЕГОВЕ ЕВАЛУАТИВНЕ УПОТРЕБЕ**

Рад износи резултате испитивања синтаксичке конструкције којом се једна претпостављена реченица кондензује у лексему категорије адверба (енгл. *reportedly* и српски *наводно*), налазећи се као идентична у два језика – у енглеском и у српском језику, а у светлу у социолингвистици много истицане релевантне и доминантне улоге првог језика у процесима тзв. глобализације. Из перспективе детаља у категорији семантичко-синтаксичких конструкција, полазећи од пресумпције утицаја датог процеса, а на основи општелингвистичке методологије посматрања језичких феномена, аутор показује чињеницу аутохтонности оваквих конструкција у језицима исте индоевропске групе језика, као и чињеницу да је њихов паралелизам у најмање два (па и више) језика резултат постојања језичких константи – како их је давно дефинисао српски лингвиста А. Белић.

Кључне речи: глобализација, језичке константе, енглески, српски, утицај, *reportedly*, наводно, аутохтоност, паралелизам

1. Иако наслов рада упућује на помисао да ће у њему бити резултати истраживања општих односа процеса који се подразумева под термином „глобализација” и манифестација утицаја тога процеса на језик наше (српске) друштвене средине, нагласићу да рад анализира врло узак домен потенцијалног остваривања / неостваривања датог процеса. Ово је утолико потребније констатовати у друштвеним околностима у којима је видљива, како би се терминима социолингвистике формулисало – тенденција да се лаичкој популацији говорника мањег („слабијег”) језика сугерише постојање опасности које процес у питању доноси (нпр. опасност губљења идентитета, потчињавања већем, дакле „јачем” језику и култури која је његов носилац и сл.).

* slstanojcic@gmail.com

** Рад је у оквиру пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Тај уски домен стављам у оквиру анализе дискурса (текстлингвистике) као – употребу и подударање лексичко-синтаксичких фразема у (најмање) два језика. И то – посматране из перспективе само једног примера из ове категорије језичких јединица, и са тезом да, и у условима стварног постојања глобализације (шта год се подразумевало под овим термином), не мора баш све бити тумачено као резултат утицаја једног језика на други, највише (и логично) – утицаја већег језика на мањи. Притом, тежиште рада није на тумачењу значења ових фразема, него је на чињеници паралелности многих – аутохтоних за два језика из којих их узимамо – семантичко-синтаксичких јединица.

Наравно, одређени број типова конструкције из другог језика може бити и (активна) честица која ће бити иницијални моменат у настајању и експанзији дате конструкције у нашем језику. Али – и тада та конструкција не мора бити проста копија „уезене”, него је резултат процеса омогућеног језичким потенцијалима нашег језика, међу њима и константама које постоје у свим језицима.

2. У овој прилици, разматраћемо енглески језик у односу на српски језик – посебно с обзиром на праву природу односа вишејезичности са феноменом глобализације, који је врло много – како пише Р. Бугарски – „посматран и расправљан као један од најважнијих економских и политичких догађаја последњих петнаестак година” и који је „имао [...] као свој главни језички сигнал убрзану експанзију енглеског широм света” (Бугарски 2009: 15–16). Зато погледајмо енглеску лексему из класе адверба *reportedly* према српској лексеми *наводно* из исте класе речи.

(а) Са аспекта творбе речи, енглеска лексема је добијена као девербатив уобличен у прилог суфиксом *-ly* (који је и иначе граматичко-творбена ознака енглеског адверба); српска лексема добијена је трансформисањем девербативно изведеног придева са суфиксом *-(a)н/и/-на, -но* (*наводи[-ти], наводи[-м] + -ни, -на, -но... > наводан, наводна, наводно*) – функционално – у прилог тако што је за ознаку припадности овој врсти речи узет облик ср. р. једнине (са његовом морфолошком карактеристиком: акцентом, али са прилошком карактеристиком непроменљивости облика¹). Отприлике – исти ток творбе у оба ова језика, с тим што је у енглеском језику за један степен једноставнији од оног у српском језику, формулом изражено:

<p>(to) report : reportedly <i>report-+-ed + -ly > <u>reportedly</u></i></p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">reportedly (adverb)</p>	<p>наводити : наводно <i>навод- [-и -ти], навод- [+∅ / -∅] + -ни, -на, -но... > наводни, наводна, <u>наводно</u></i></p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">наводно (прилог)</p>
---	--

¹ Реч је о основном облику, наравно – јер се у елементу ко м п а р а ц и ј е и прилози сврставају у променљиве речи: Петар говори *једноставно* : Павле говори *једноставније* : Ђорђе говори *најједноставније*.

(б) И – у дискурсу: потпуни паралелизам употребе.

Па тако, на пример, Двајт Болингер (Dwight Bolinger), истичући да смо „и несвесни сведоци све већег снижавања виших реченица на облик имплицитног елемента у већој реченици”, каже: „... говорник сажима целу једну реченицу у једну реч – реченицу која би, да је изречена, морала бити главна, она којом говорник жели да влада” и наводи да је један од примера такве реализације дискурса прилог *reportedly* у реченици као што је *Agnew was reportedly incensed at the charge* [„Егњу је наводно побеснео на оптужбу”], у којој би „потпун њен облик могао бити нешто као *Somebody issued a report* [„Неко је издао саопштење”], или *the report said that Agnew was incensed at the charge* [„саопштење је гласило да је Егњу наводно побеснео на оптужбу”]. Он с правом закључује да се „редуковање реченица врши већ дуго време и да је вероватно у порасту, што ће резултирати тиме да ћемо завршити тако што ћемо више подразумевати него што ћемо рећи, у складу са развојем у друштвима где људи све више знају о пословима својих суседа” (Болингер 1975: 322).

А Речник МС и Речник САНУ кажу:

први, сасвим кратко (изведено из другог) – **наводно** прил. *како кажу, како се прича, према нечијем казивању или писању (често с призвуком сумње у тачност дотичног исказа)*. – Побегло, наводно, с неком распуштеницом (Речник МС 2011: 739);

други, са богатијим језичким материјалом из дужег периода савременог српског(хрватског) језика – **наводно** прил. *како кажу, према казивању, причању или писању извесног лица (или лица)* (често са призвуком сумње у тачност дотичнога исказа). – На свадбеној гозби било је наводно више од стотину званица (Матас. 1, 38). Бјежи, по трећи пут, од куће, наводно с неком дјевојком, и долази у Париз (Томић Ј., Реп. 1960, 2–315). У време када је [...] чланак наводно био писан, у Совјетском Савезу било је и те колико остатака старе нације (Зах. 2, 192). Жене из ноћних барова причају да је галантан, јер да наводно посредује код државног привилегираног Експорта Репе (Крл. 17, 71). Месни лист био је орган трговачког удружења и [...] морао [је] да донесе [...] неку исправку: извињавао се за реч „дунгла”, да дело није било доказано и да они наводно не желе да прејудицирају одлуку суда (Перов. М., 29). Писао је он своју драму двије стотине година након што се она наводно збила (Батуш. 3, 312) (Речник САНУ 1988: 477).

3. Конструкција реченице са прилогом *наводно*, као кондензатором целе једне реченице, жива је посебно у актуелном дискурсу нашег јурнализма. О томе сведоче, додати ранијим примерима из грађе коју дају наша два највећа речника савременог језика, примери из свакодневне штампе:

Отписани. Тако би могли сада да буду сматрани најбољи кошаркаши Србије, јер су пред немогућом мисијом. Најмање је десет разлога због којих, *наводно*, не могу да победе Француску, али [...] Имамо ми нешто да кажемо о томе. И наши кошаркаши (Блиц – Спорт, 2016). – Нису то само српска посла. Пре две године, сличан случај прожимао је светску штампу. Наиме, према вестима које су у септембру 2010. пренели бројни светски медији, астрофизичарка из Малезије Мазлан Олтман је *наводно* именована за амбасадо-

ра за свемир Уједињених нација. Главна улога овог новог УН функционера *наводно* је требало да буде први контакт са ванземаљцима (Време, 2012).

Исто је тако жива у англосаксонској журналистици (посебно америчкој) одговарајућа јој енглеска реченица са прилогом-кондензатором *reportedly*, о чему ћете у свакодневним медијима наћи потврде као што су: *New York is reportedly a very exciting place to live* [„Њујорк је *наводно* врло узбудљиво место за живот”]. – *The committee is reportedly unhappy about the discrepancy in numbers* [„Комитет је *наводно* несрећан због несагласности бројева“]. – *The president is reportedly getting twitchy about the recent fall in his popularity* [„Председник *наводно* постаје нервозан због недавног пада своје популарности”]. – *The actress is reportedly very upset by the incident* [„Глумица је *наводно* веома узнемирена због инцидента”]. – *The plane was reportedly shot down by enemy aircraft* [„Авион је *наводно* оборен од стране непријатељског авиона”]. – *50 people have reportedly been injured in an explosion at the plastics factory* [„50 људи је *наводно* повређено у експлозији у фабрици пластике”] (*The Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus, on-line, 2016, Cambridge: University Press.*) – *Katharine McPhee reportedly „very upset” about Michael Morris kissing scandal* [„Катарина Мекфи је *наводно* ’веома узнемирена’ због скандала Мајкла Мориса са љубљењем”] (*UPI News Service, 2013*).

4. Још у првој половини XX века, много пре појаве и самог појма и термина глобализација са данашњим његовим импликацијама, у пракси језичког подучавања у нашој друштвеној средини, неговани су страхови од утицаја „великих” језика на „мале”, па и на наш, српски језик. Страхове који би данас били усмерени, да данашњим језиком кажемо – на јачање „одбране нашег идентитета” од његовог губљења под ударом глобализације. Али већ тада су лингвисти (бар наше београдске Белићеве школе) указивали на то да се не може свака идентичност (па ни само сличност) језичких јединица – тумачити као „рђав превод са овог или оног (страног) језика” или да је „израз добијен под утицајем неког од тих језика”. Наши лингвисти су формулисали такве ставове на основама датих Белићевих учења о језичким константама (в.: Белић 1998: 337–368), посебно на констатацијама да се „у основици свих језика на свету налазе [...] исте језичке константе и иста средства за њихово остваривање”, да се „у сваком језику или у свакој групи може појавити, у извесно време њихова развитка, и особина која је типична за који други језик или другу коју језичку групу”, као и да се, сходно томе, „увек [...] могу у њима развити и слична, чак и једнака средства за остварење онога што се потенцијално налази у тим условима” (Белић 1998: 354).

Тако, кад је у питању место апстрактних и глаголских именица као „имплицитног елемента” у једној реченици (како их Болингер одређује), наша прегледна лингвистичка литература наводи да је већ „средином века, у првој половини посматраног периода 1945–1995, српска лингвистика указивала... на потребу да граматичари измене оне догматске приступе реченици који су структуру клаузе типа: *делити мишљење*, дакле – ону у којој је девербативна глаголска именица носилац семантичког дела предикације – дефинисали као туђе, готово неграматичке за српски језик [...], и захте-

вали да се таква реченица 'вербализује', тј. да се изрази само предикатом, нпр., 'мислити исто' или сл." При томе та литература констатује да је „таква структура и историјски потврђена као одавно уобичајена у српском језику”, као готово и у свим европским језицима (и словенским и другим), и да су „поменута указивања констатовала... припадност датих структура језичким универзалијама европских језика и аутохтону оправданост њихову и у модерном књижевном језику” (Српски језик 1996: 136), као што је то и у случајевима са именицама те (апстрактне, глаголске) семантичко-творбене категорије у падежним синтагмама уопште (в. ниже, т. 5).

5. И касније, у наредним 70-им и 80-им годинама – показује наша прегледна литература – анализама оваквих синтаксичких конструкција посвећене су студије више наших лингвиста, с њиховим посебним наглашавањем да је номинализација и врло заступљена у српском књижевном језику, као и да је он у томе равноправан са другим европским језицима, и у свакодневном дискурсу, али и у писаном дискурсу (прозне) књижевности и, посебно – у дискурсу правно-политичког, публицистичког и научног карактера.

За ово наведена литература даје примере као што су – (1) апстрактне / глаголске именице као допуне типа (директног и индиректног) објекта: *почеше разговор // са разговором* (< *почеше да разговарају*), *ступио је на рад* (< *почео је да ради*), *не зна за тугу* (< *не зна да тугује*) *ужива у раду с децом* (< *ужива да ради с децом*) и друге такве многе допуне, у различитим падежним облицима апстрактних/глаголских именица, са примерима „имплицитног елемента” – (2) за временска значења: *Пре поласка окренуо се своје сабеседнику* (< *Пре него што је пошао...*), *Пред спавање је читао* (< *Непосредно пре него што је заспао, читао је*), *И остаће до смрти* (<... *док не умре*), *После сусрета са капетан Мишом, открио је Саву* (< *Након што се сусрео са капетан Мишом...*), *при пењању узбрдо* (< *кад се пењу узбрдо*), *у причању* (< *док су причали*), – (3) за узрочна значења: *одбио је то из мржње* (<... *зато што мрзи*), *у жељи // са жељом да се споје* (< *зато што желе...*), *огорчен је због губитка* (... *зато што је изгубио*), *услед недостатка финансијских средстава* (< *зато што недостају финансијска средства*), – (4) за значења намерних клауза: *ради превазилажења теškoћа* (<... *да би се превазишле теškoће*), *у циљу измене* (< ... *да би изменио*), – (5) за значење услова: *жртва је била готово незнатна у поређењу са добитком* (<... *ако се пореди са добитком*), и многи други, с различитим падежним облицима апстрактних / глаголских именица у синтагми која је „имплицитни елемент” у реченици (в.: Српски језик 1996: 137).

6. И у закључку: сигурно је да се из овог контекста, обележеног као језичка константа, не може искључити – са гледишта морфосинтаксе посматрано – ни кондензовање реченица у прилоге, као ни – са аспекта семантике узето – имплицативност тако употребљеног прилога.²

² Ово – утолико пре што у оба ова индоевропска језика морфолошки системи имају заступљене, у њиховим глаголским облицима, и партиципе (у енглеском – праве партиципе, а у српском – гл. прилог садашњи и гл. прилог прошли, са делом њихових некадашњих особина: ограничењем на функцију одредбе предиката), који заправо у семантичко-синтаксичком аспекту

Посебно се они не могу искључити онда када су узети као критеријумске категорије дефинисања језичких средстава која би била резултат глобализације и евалуације њихове употребе у дискурсу многих врста (говорне и писане) комуникације у српској језичкој заједници. То на првом месту и зато што, у контексту контакта са „великим” језицима – у овом случају са енглеским језиком, на који као на најрелевантнији у процесу глобализације указују истраживачи и теоретичари домена социолингвистике – два језика у којима смо анализирали и само ову једну морфосинтаксичку конструкцију припадају истој индоевропској групи језика. Ова чињеница – не може да буде занемарљива у констатовању да ли је нешто аутохтоно или је преузето из једног језика у други језик, било у процесу глобализације, било уопште, по законитостима које владају у подручју које лингвистика дефинише појмом (и термином) језици у контакту.

ГРАЂА

- Речник МС 2011:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
Речник САНУ 1988: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, XIII, Београд: САНУ – Институт за српскохрватски језик.
The Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus, online, 2016, Cambridge: University Press.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998:** Александар Белић, *Опита лингвистика*, Изабрана дела, том 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Болингер 1975: Dwight Bolinger, *Aspects of Language*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
Бугарски 2009: Ранко Бугарски, *Европа у језику*, Библиотека XX век, Београд: – Књижара Круг.
Српски језик 1996: *Српски језик на крају века* (ред. М. Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ и Службени гласник.

реченице представљају врсту кондензатора целе једне зависне клаузе. На пример, српска велика дескриптивно-нормативна граматика у XX веку, наводећи пример *Видећи* да је пропао свакојако, а опет *желећи* и *надајући се* не би ли му се живот који дан продужио [...], напише сину писмо (В. С. Караџић, Историјски и етнографски списи, 6), каже да се „обликом глаголског прилога садашњег означава [...] узрок радње главног глагола. А да то значење овог облика имамо у наведеним случајевима, није тешко утврдити јер у свима њима могли бисмо употребити зависну узрочну реченицу, а да се при том смисао не промени. Очеvidно би смисао остао исти када бисмо први (Вуков) пример дали у облику сложене реченице: *Зато што је видео да је свакојако пропао, а опет желео и надао се не би ли му се живот који дан продужио, он напише сину писмо*” (Стевановић 1986: 736–737).

Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*, Београд: Научно дело.

Slavko Stanojčić

LANGUAGE CONSTANTS IN THE CONTEXT OF DEFINITION OF NOTION
“RESULT OF GLOBALIZATION” AND ITS EVALUATIVE USAGE

Summary

Paper brings the results of research of a syntactic construction by which a presumed sentence is condensed to the adverbial lexeme (Engl. *reportedly* and Serb. *navodno*), occurring as identical in both languages – English and Serbian. The research is performed in the light of much out-pointed in socio-linguistics relevant and dominant role of the first language in the processes of so-called globalization. From the perspective of a detail in semantic-syntactic constructions, departing from the presumption of given process’s influence, and on the basis of general linguistics methodology in research of language phenomena, author is demonstrating the fact of autochthony of such constructions in the languages belonging to the same Indo-European languages group, as well the fact that their paralelism in at least two (and even more) languages is the result of the existence of language constants – as Serbian linguist A. Belić defined them long ago.

Key words: globalization, language constants, English, Serbian, influence, reportedly, navodno, paralelism.

Оливера М. ДУРБАБА*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 28. 02. 2017.
Прихваћен: 13. 04. 2017.

ЛИНГВИСТИЧКА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ИЛИ МЕКДОНАЛДИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА?*

Термин *глобализација* у лингвистичком смислу углавном се повезује са утицајима које енглески језик, као *lingua franca* савременог доба, врши на све друге језике (као што је познато, кад их „трпи“ српски језик као последица настаје нестабилна хибридна форма коју лингвисти, уз мање или више негативно вредносно одређење, називају *срблиш* или *англосрпски*). Ови утицаји се огледају пре свега у стихијском преузимању речи из енглеског језика, при чему под овим не подразумевамо класичан случај позајмљивања као „увоза“ речи заједно с неким новим артефактом или концептом, већ пре свега пет других појава, које бисмо означили као (а) семантичку редупликацију, (б) лексичку редупликацију, (в) семантичко калковање, (г) *ad hoc* позајмљивање, (д) синтаксичко транспоноване (углавном у колизији с језичком нормом у српском). У прилогу ћемо покушати да на основу наведених, као и неких других примера, утврдимо да ли су ове појаве одраз феномена „мекдоналдизације“ (у складу с теоријом америчког социолога Џорџа Ричера), односно потребе да се и у језичком домену реализују основни принципи и логика мекдоналдизације: ефикасност, економичност и предвидљивост.

Кључне речи: лингвистичка глобализација, лингвистичка мекдоналдизација, енглески језик, позајмљивање, српски језик

Глобализација је на размеђи миленијума постала једна од непобитних, свеобухватних социјалних датости с којима се човечанство суочава. Оно истовремено бива снажно поларизовано у погледу прихватљивости привредних, политичких, идеолошких, културних импликација најразноликијих процеса умрежавања људских активности на планетарном нивоу, обележеним неједнакошћу у сваком од наведених аспеката живота. У лингвистичком смислу, глобализација се углавном повезује са утицајима које енглески језик, као *lingua franca* савременог доба, врши на све друге језике. У јавном дискурсу суочавамо се с дејством два супротстављена принципа која, метафо-

---

*olja.durbaba@fil.bg.ac.rs

** Овај прилог је настао у оквиру пројекта 178014 Динамика структура савременог српског језика Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

рично говорећи, сведоче о сукобу између језика означеног као *lingua franca* и свих осталих језика света. С једне стране, наиме, увиђа се потреба за очувањем такозваних малих језика (што је свакако неодговарајући назив за језике којима се служи мали број говорника – матерњег, наследног, мањинског језика), као и за неговањем културе вишејезичности (у мултиетничким срединама, у миграционом контексту, путем наставе страних језика...). С друге стране, до изражаја долази и супротстављени принцип: веровање у функционалну вредност једног (псеудо?)заједничког светског језика који омогућује и поједностављује споразумевање и тиме отвара могућности за међународну сарадњу (Дурбаба 2016: 261). Упечатљив пример који демонстрира овај потоњи принцип пружио је лингвиста Тео ван Елс, дугогодишњи декан Универзитета у Нејмехену (о чијим смо ставовима већ писали, в. Дурбаба 2016: 139). У једном провокативном чланку који је изазвао доста реакција међу лингвистима Ван Елс језички диверзитет назива неодрживим митом, критикујући пре свега језичку политику у оквиру институција ЕУ. Он побија став да је то благо које се мора бранити по сваку цену, доводећи у питање одрживост и функционалност система заснованог на институционално октроисаној језичкој разноврсности. Извесно је, наиме, да и у историјској перспективи посматрано, *lingua franca* доприноси непосредности и ефикасности комуникације, што се у модерно доба огледа, пре свега, у увећању профита и/или смањењу трошкова у пословним контактима. Највише користи од тога имају представници финансијских и привредних центара моћи, а нарочито мултинационалне компаније чији се послови реализују у најразличитијим деловима света по готово истоветним моделима, који подразумевају и језички стандардизоване процедуре и употребу само једног службеног језика. Обавезујућа употреба енглеског језика доводи до значајних уштеда и у међународним организацијама које се тиме ослобађају неретко предимензионираних преводилачких служби. Од ње, надаље, могу имати користи и научници који резултате својих истраживања објављују у англофоним часописима или о њима обавештавају стручну заједницу на конференцијама чији је радни језик по правилу искључиво енглески. Оптимизација пословања је свакако један од одлучујућих аргумената за коришћење енглеског као глобалног језика. Многи аутори у овоме виде мање-више насилно наметање „заједничког” комуникационог кода, што називају лингвистичким империјализмом (више о овоме в. Филиповић 2009: 95)¹.

Сматрајући да овакво стање ствари не погодује или да чак штети опстанку и даљем развоју „неенглеских” језика², језички планери у неким земљама покушавају да на институционалном или ванинституционалном нивоу сузбију употребу енглеског језика у оквирима својих говорних заједница. Ово није случај само међу тзв. малим језицима или оним који традиционално негују језички пуризам (што се најчешће огледа у рестриктивним токовима преузимања лексике), већ и међу онима са великим бројем говорника и

¹ У Прћић 2005: 15 користи се термин „језичка англоглобализација”.

² Већ и само постојање оваквог рогобатног термина сведочи о размерама глобалне снаге коју има *lingua franca*.

снажном економском основом. Примера ради, у Француској је 1994. године ступио на снагу Закон о употреби француског језика („Loi n° 94–665 du 4 août 1994 relative à l’emploi de la langue française”), којим се у циљу одбране француског језика прописивала обавезујућа употреба француских термина у комуникацији на нивоу државних институција и служби³. Сличан принцип језичко-политичког ангажмана у циљу ’одбране’ матерњег језика од утицаја енглеског практикује и Удружење за немачки језик (*Verein Deutsche Sprache*)⁴, о чему сведочи и један његов новији проглас: „Немачки је језик којим мора владати сваки члан наше заједнице. Пошто такозване елите наше земље видљиво издају немачки у корист енглеског као језика економије и науке, то смо ми грађани сами позвани да спасавамо Гетеов и Шилеров језик од сметлишта културне историје”⁵. Чини се, међутим, да су овакве активности неминовно осуђене на судбину сличну оној коју је доживео поменути контрoверзни француски закон⁶.

Посматрајући лингвистичку глобализацију аксиоматски, као непобитну чињеницу, закључујемо да она настаје као последица разних других видoва глобализације (економске, политичке, културне), истовремено их поспешујући. Она се огледа у униформисању језика према англофоном обрасцу, и то из следећих разлога⁷:

- Нови артефакти (претежно индустријски производи и иновације у електронској комуникацији) захтевају нове називе; чак и кад се не позајмљује директно, неологизми се обликују по енглеском моделу (нпр. нем. *Handy*).
- Ширење нових животних стилова је захваљујући медијској и свакој другој умрежености постало глобална неминовност. Ова појава се пре свега односи на утицај поп културе, али се бележи и у разним другим доменима; као пример би се могла навести и унификација академског простора у великом броју земаља Европе, потписница Болоњског и Лисабонског споразума (што је нпр. довело до преузимања нових облика као што су *бечелор* и *мастер*).

³ Овај закон је стављен ван снаге 2015. године. Епилог изгубљене борбе огледа се, између осталог, и у све већем броју позајмљеница из енглеског језика у свакодневној употреби (*très fashion, luncher, googlise, flipper, un after-work, le fooding, le footing...*)

⁴ Ово удружење је основано 1997. године управо са идејом и мотивом заједничке одбране немачког језика (о чему сведочи и његов првобитни назив *Verein zur Wahrung der deutschen Sprache*). У светлу наших уводних разматрања, интересантна је чињеница да се на челу овог удружења, које обухвата више десетина хиљада чланова, од његовог оснивања налази професор економије др Валтер Крамер (Walter Krämer), а не неко од лингвиста, како би се можда очекивало.

⁵ Превела О. Д. (в. <http://www.vds-ev.de/>).

⁶ Утицај енглеског је, наиме, и у немачком језику видљив на сваком кораку. Ово бисмо, насумичним избором између мноштва свакодневних нових и понекад изненађујућих примера, илустровали примерима пословних огласа на интернет порталу недељника Die Zeit (<http://jobs.zeit.de/>, приступљено 8. 9. 2016), у којима се чини да два језика имају готово равноправан статус: *Professur (W2) „Psychiatrische Versorgung/Community Health Care”*; *Open Topic Professur (W2); Professur (W3) für Politikwissenschaft – Öffentliche Verwaltung, Public Policy*; *Professur (W1 mit tenure track) für Normenlehre des Islam*.

⁷ Наводимо могуће факторе, без претензија на целовитост увида.

- Девалвирање идеала образованости упечатљиво је обележје доба које као врховне вредности постулира пре свега оне материјалне. Ово се нарочито односи на случајеве запостављања и осиромашивања наставе матерњег језика, што резултује мањкавом писменошћу, когнитивном инертношћу и свеукупном неукошћу. Једна од последица девалвације образовних идеала огледа се и у скућености лексичког фонда што неретко доводи до олаког и неадекватног преузимања енглеских термина. У ово спада и распрострањена преписивачка пракса многих „новинара” (који се служе искључиво англофоним изворима, а невични су да их адекватно адаптирају за потребе своје читалачке публике).
- Учење енглеског језика и укупно искуство познавања само једног језика доводе до искључиво једноканалног и једносмерног „упијања” утицаја из енглеског језика и англофоног културног простора.
- Фасцинација англофоним утицајима, укључујући и оне лингвистичке, може се тумачити и као помодарство, потреба за потврђивањем социјалног престижа и остављањем утиска учености и мондености, другим речима као својеврсни лингвистички снобизам (ово би се могло назвати синдромом „*коми фо*”⁸, појавом оличеном у карактеру Феме, јунакиње „Покондирене тикве” Јована Стерије Поповића, убеђене да коришћење страних речи директно условљава социјални успон).

Утицаји које енглески језик врши на српски огледају се пре свега у преузимању лексике (нешто ређе чак и синтаксичких форми). Ово се углавном обавља уобичајеним и у историјском развоју сваког појединачног језика многоструко понављаним модусом позајмљивања као „увоза” речи заједно с неким новим артефактом или концептом (употребним предметом, појавом, иновацијом...). Ову појаву бисмо у основи морали сматрати богаћењем лексичког фонда (без чега не би било ни речи као што су *радио*, *грамофон*, *телевизија*, *интернет* – да овде наведемо само оне којима су именовани медији из различитих епоха технолошко-информационог развоја), чак и уколико се уз позајмљеницу користи и „домаћа” лексема (као у примеру пара *компјутер/рачунар*). Ипак, осим оваквог вида позајмљивања, у многим језицима се констатују и други утицаји глобално доминантног енглеског језика, које не само лингвисти већ и многи други заинтересовани чланови говорне заједнице посматрају као претежно негативну појаву: кад их „трпи” српски језик, као последица може настати нестабилни хибрид који лингвисти, уз мање или више негативно вредносно одређење, називају *срблиш*, *серглиш* или *англосрпски* (в. Прћић 2005), пре свега три друге појаве, које бисмо означили као: (а) семантичку редупликацију, (б) лексичку редупликацију, (в) семантичко калковање, (г) *ad hoc* позјамљивање (с различитим степеном гра-

⁸ „Ако сваки дан двадесет реди не чујем од тебе ову реч, ниси моја кћи. Нећу ја непотковану краву да имам, него девојку од моде”, захтева Фема од своје кћери Евице (фр. *comme il faut* = како треба, како се ваља).

фичког, фонетског, морфолошког адаптирања), (д) синтаксичко транспонување (углавном у колизији с језичком нормом у српском).

(а) Семантичком редупликацијом у овом контексту сматрамо одређени вид семантичког померања (*semantic drift/semantic change/semantic shift*) приликом којег се већ постојећој лексеми додаје ново значење, и то у складу с њеним значењем у енглеском. За пример можемо узети реч *шеф*, која се у последње време све учесталије користи у значењу *кулинар, мајстор-гастроном, шеф кухиње, главни кувар, мајстор-кувар*). Примера ради, чак је и организација младих куvara добила назив „*Јуниор Шеф Клуб Србије*” (sic!)⁹:

- (1) *Jedan od najpoznatijih britanskih šefova, Druv Bejker trenutno se nalazi u Hrvatskoj gde započinje snimanje gastronomskog serijala pod nazivom Croatia's finest.*
- (2) *Ovoga puta, u Srbiji je čak 14 restorana, 12 iz Beograda, 2 iz Novog Sada uspešno prošlo strogu selekciju žirija koji čine vrhunski svetski šefovi.*
- (3) *Najbolji šefovi, vinski novinari, proizvođači i somelijeri diskutovali su na temu vinskog marketinga...*
- (4) *Pod naslovom „Nikad ne veruj mršavom italijanskom šefu” 2014. izašla je iz štampe prva Boturina knjiga u kojoj su publikovani i njegovi recepti. Svojim radom, Botura je postao avangardni šef kog voli i mainstream restoranska publika i koji je italijansku kuhinju trgao iz letargije i podigao na stepenicu više.*

(б) Лексичка редупликација се огледа у преузимању англоидне форме као неодублета неке већ постојеће речи. Пример за ово би био фреквентни помодни англицизам *плагијаризам*, од енг. *plagiarism* (којим се обухватају већ постојећа значења – *плагирање, плагијаторство, плагијат*, а да се притом новом англофоном облику не додаје никакво ново и специфично значење које би оправдало појаву нове лексеме)¹⁰.

- (5) *Svaki pokušaj plagijarizma ili autoplagijarizma kažnjava se (zabrana objavljivanja radova svim autorima u VSP-u u vremenskom periodu zavisno od stepena plagijarizma (...))*
- (6) *Kakva zabrana kopiranja knjiga?... U Srbiji ne boluju nimalo od plagijarizma, sa povadenim i tek malo prežvakanim tekstovima iz strane literature.*

(в) Семантичко калковање је појава превођења, односно преузимања значења одређене енглеске речи. Ово ћемо илустровати примером облика којима се на друштвеној мрежи твитер означава активност праћења одређе-

⁹ Сви примери наведени у прилогу преузети су са интернет страница у периоду од 1. јула до 1. септембра 2016. године и наведени у свом оригиналном облику, без икаквих исправљања и других интервенција.

¹⁰ Као што је наведено у Вучо и Дурбаба 2016: 235–237, овај облик не постоји ни у једном референтном речнику српског језика, као ни у речницима страних речи и израза Милана Вујаклије (издање из 1992) и новијег Ивана Клајна и Милана Шипке (из 2006. и 2008. године).

ног твитераша. На основу облика *to follow*, *follow action* и *follower(s)* настали су калкови *zapratити/ompratити неког*, *zaprat*, *pratилац*:

- (7) *Da li ste se zapitali ko vas je **otpratio**, koji ljudi vam nisu **uzvratili zaprat**, a kojima vi niste uzvratili?*
 (8) *Prvi sam **zapratio** Balašević Đoleta i jako sam ponosan.*

Семантичко калковање се осим на друштвеним мрежама често среће и у језику струке, где представља непресушан извор грешака у превеђењу:

- (9) *To bi, na primer, mogao biti slučaj ako upravnik u slučaju nesolventnosti želi **kombinovati parnicu** o odgovornosti direktora na osnovu prava o nesolventnosti s parnicom čija je osnova pravo trgovačkih društava ili opšte pravo naknade štete.*

У наведеном случају је фраза *to combine an action* буквалним преношењем постала *комбиновање акције*, што је у датом контексту неразумљиво, уместо да је употребљен исправан преводни еквивалент, добро познат у правничком жаргону – *спајање парница*.

(г) Ad hoc транспоновање јесте преношење енглеских облика у адаптираном или неадаптираном фонографематском виду, односно с различитим степеном графичког, фонетског, морфолошког адаптирања, као надоместак за тренутне терминолошке али и индивидуалне лексичке дефиците¹¹. Овде ћемо се осврнути на бројне примере оваквог једнократног преузимања на друштвеној мрежи твитер (које овде обележавамо као „твитеризме”, попут *фоловера*, *фејвовања*, *твитовања* и *ретвитовања*, *тајмлајна*, *хаштагова*, *инфлуенсера* итд):

- (10) *Na Twitteru se nalaze takozvani **Early Adoptersi** (...).*
 (11) *Pero objavi **tvit**, Mileva je njegov **follower** i **fejvuje** mu taj **tvit**, a Persida je Milevin **follower**, i vidi da sta je Mileva **fejvovala**, pa **fejvuje** i ona.*
 (12) *Kada **retweetujete** nekog, svi oni koji prate vas videće **tvit** od ove osobe.*
 (13) *Korišćenje **hashtagova** ćete najbolje shvatiti **kroz** par primera.*
 (14) *(...) **Hashtag-ovi** su na Instagramu **MUST**, pod uslovom da ih koristite smisleno.*
***Mention znak** (“@”) je tu da bi se lakše pratilo šta je ko kome odgovorio. Obavezno je da nekog **mention-ujete** kada mu odgovorate na njegov Tvit, tačnije da napišete njegov **nick** sa @ ispred .*
 (15) *(...) recimo da @BebaDragic ne prati mene i ne vidi moje **tvitove** u svom **Tajmlajnu**, ali ako napišem: “@BebaDragic izašla si u Skandalu na petoj strani”, ona će to videti kada bude proveravala svoje **mentione**. Često ljudi **mentionuju** nekoliko ljudi u jednom Tvitu.*

¹¹ Нпр. у примерима *даунгрејдовање графике* заиста се може потврдити непостојање одговарајућег термина којим би се именовало техничко усавршавање и унапређивање приказа на компјутерском екрану, али се овај облик потом по аналогији проширио и изван информационо-технолошког домена, о чему сведоче примери *даунгрејдовање речи*, *морала* итд.

- (16) *Sa nekih 1,100 pratilaca ili **folovera** na svom Tviter nalogu osećao se pomalo inferiorno u odnosu na neke kolege koje su imale preko 20 pa i preko 75 hiljada pratilaca.*
- (17) *Torbica je **influenser** i poslednjih meseci je dosta doprineo da na Twitter dođu mnogi uticajni ljudi u Srbiji.*

Као што је на основу наведених примера видљиво, степен адаптације оваквих позајмљеница се разликује од речи до речи, а код неких се чак бележе и вишеструке форме, што сведочи о потпуној несигурности међу корисницима у погледу транскрипције речи али и могућих њених морфолошких форми, поготову глаголских (*Mention znak, mention-ujete, proveravala svoje mentione, (č)esto ljudi mentioniju*).

(д) Нешто ређа али ипак присутна јесте и појава синтаксичког транспонованја, односно задржавања структуре енглеских фраза или реченица. Овде ћемо указати на три таква примера: (1) неправилно, осамостаљено коришћење прилога *икада*, изван пратеће (обично партиципске) фразе или релативне реченице, по очигледном узору на енглеско *ever* (нпр. *најбољи премијер икада*, уместо: *најбољи премијер којег смо икад имали; најмоћнији напатак икада, најбољи вицеви икада, најбогатији људи икада*); (2) учестала употреба препозиционе фразе *од стране*, уведене према енглеским пасивним конструкцијама с предлогом *by*, којим се именује вршилац радње пасивне реченице (← *стипендирање ученика од стране фирме*); (3) коришћење предлога *кроз* (енг. *through*), којим се замењују све остале алтернативе (*путем, помоћу, преко* итд.):

- (18) *Поготово сам био против тога да се у ту борбу унутар ДС-а укључују тајкуни. То је Мишковић урадио **кроз** Буласа, нудећи му финансијску подрику (...)*¹²
- (18) *Европска унија је мобилисала, **кроз** овај механизам, један ватрогасни авион којим управља Италија.*
- (20) *Помоћ smanjenju siromaštva **кроз** samozapošljavanje.*

Појаве које смо овде лингвистички описали и анализирали намећу и одређене социолингвистичке закључке. Сматрамо, наиме, да се у наведеним појавама могу распознати одређени ефекти и одрази феномена „мекдоналдизације” у лингвистичком домену – у складу с теоријом америчког социолога Џорџа Ричера, који тврди да социјална организација данашњице поприма својства глобално познатог ресторана брзе хране по којем је теорија добила назив (односно, да посебност и индивидуалност узмичу пред обезличеном и дехуманизованом стандардизованошћу). Логика мекдоналдизације заснива се највећим делом на принципима ефикасности, економичности/калкулабилности и предвидљивости. Уместо закључка ћемо на овом месту покушати да на основу горе наведених, као и неких других примера аргументујемо зашто верујемо да се анализиране језичке појаве могу окарактерисати као лингвистичка мекдоналдизација.

¹² Пример је преузет из интервјуа Бориса Тадића у *Политици* од 16. 7. 2016.

1) Принцип ефикасности захтева да се за решавање сваког задатка пронађе оптималан начин извођења, уз смањен утрошак (интелектуалне) енергије. Коришћењем енглеског језика као заједничког кода тежи се максималној разумљивости, како за продуцента тако и за реципијента, као и избегавању ризика од погрешке услед несигурности у употреби преводног еквивалента¹³.

2) Принцип економичности/калкулабилности одгледа се пре свега у редукованој употреби језичких средстава (која доприноси брзој обради садржаја). Нпр. у горенаведеном примеру бр. 10 уместо облика *Early Adoptersi* морала би се употребити читава парафраза или чак дефиниција (= *особе које међу првима прихватају нове производе, модне линије, животне стилове и трендове*), што би представљало оптерећење за обе стране у комуникацији (а које свакако знају шта представља прегнанти и прецизни енглески термин, без потребе за додатним објашњењима).

3) Принцип предвидљивости резултује једнообразношћу производа и јединственошћу учинка. На лингвистичкој равни ово се може уочити у унисоном начину изражавања, уз минималне стилске и друге разлике међу говорницима. Као потврда за ово могу послужити примери новинских текстова који су очигледан производ превођења са енглеског (што је не само видљиво на основу бројних грешака, већ и неосмишљеног обликовања текста)¹⁴.

Као што смо и на другим местима наглашавали, верујемо да је једини начин да се језик одупре својеврсном терору монолингвалне и монокултурне ефикасности и економичности коју намеће *lingua franca* непрестано унапређивање процеса образовања, поготову у домену наставе матерњег језика и интердисциплинарно конципиране наставе књижевности. У супротном ће се зачарани круг осиромашења изражајних могућности неминовно ширити на све социјалне групације.

¹³ Ово можемо илустровати примером три везане поруке на сервису *whatsapp* које млађа мушка особа (28 година), по занимању правник, упућује колегиници (оба учесника у преписци су се сагласила са достављањем порука ауторки овог прилога):

- (I) *Kako se kaze pisana dokumentacija*
- (II) *Ili pismena dokumentacija*
- (III) *Kako se kaze to generalno u hard copy papiru*

На основу ове последње поруке увиђа се да је продуцент неодлучан у употреби дублета писани : писмени и да стога прибегава исказу на енглеском, плеонастично истичући да је „*hard copy*” у папирној форми (при чему се тај термин већ односи на писани, односно одштампани документ, тј. документ у папирној форми; речничка дефиниција гласи „*a printed version on paper of data held in a computer*”).

¹⁴ Ово бисмо показали на примеру новинске вести под насловом „Без осмеха на Едмунда”, објављене у дневном листу Политика 8. 9. 2016. године, поводом учешћа Новака Ђоковића на једном тениском турниру. Главни актер текста је једном назван пуним именом и презименом, два пута само презименом, четири пута личним именом, по једном метонимијски „први рекет света” и „светски број 1), док је чак четири пута у тексту писало „Србин” (сасвим информативно редундантно за читаоце наведеног листа); може се претпоставити да је оваквој непотребној националној квалификацији допринело праћење енглеских извора у којима је она пак сасвим примерена. Примера ради, на једној интернет страници на енглеском (www.dailymail.co.uk), у извештају поводом истог меча могло се прочитати: „*Serb believes Edmund can break into the top 30 and continue to improve (...) The 29 year-old Serb has, however, seen enough of Edmund to know that belongs among the better prospects of the ATP Tour (...)*”.

ЛИТЕРАТУРА

- Ван Елс 2001:** T. J. M. Van Els, „The European Union, its Institutions and its Languages: Some Language Political Observations”, *Current Issues in Language Planning*, vol. 2, no. 4. 311–360.
- Вучо/Дурбаба 2016:** J. Вучо, О. Дурбаба, „Шлагворт на торти и палачинке са шлагвортом: О дефицитима у употреби академског вокабулара и потреби за академским речницима српског језика као матерњег и као страног”, *Српски као страни језик у теорији и пракси III. Тематски зборник радова* (ур. В. Крајишник), Београд: Филолошки факултет и Центар за српски као страни језик, 223–248.
- Дурбаба 2016:** Оливера Дурбаба, *Култура и настава страних језика. Увод у интеркултурну примењену лингвистику*, Београд: Филолошки факултет.
- Прћић 2005:** Tvrtko Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Филиповић 2009:** Jelena Filipović, *Моћ речи. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Београд: Zadužbina Andrejević.

Olivera Durbaba

LINGUISTISCHE GLOBALISIERUNG ODER MCDONALDISIERUNG
DER SPRACHE(N)

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden Einflüsse der englischen Sprache als *Lingua franca* auf das Serbische sowie die dadurch entstandenen Klassen von Lehrwörtern analysiert. Im Schwerpunkt steht dabei eine hybride sprachliche Erscheinungsform, bekannt als „Serblisch“ (**Serbisch + Englisch**) bzw. Angloserbisch. Abschließend werden Prozesse der sprachlichen Hybridisierung und der sog. McDonaldisierung der Gesellschaft verglichen, in Bezug auf deren Effizienz, Kalkulierbarkeit und Vorhersehbarkeit.

Schlüsselwörter: linguistische Globalisierung, linguistische McDonaldisierung, englische Sprache, serbische Sprache, Lehrwörter.

Ђорђе Р. ОТАШЕВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 21. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

ЈЕЗИК СРПСКИХ КОМЕРЦИЈАЛНИХ РЕКЛАМА У ДОБА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

У раду се говори о комерцијалним рекламама, док су политичке и социјалне рекламе остале по страни. Под „српским рекламама” подразумевају се рекламе објављене у српским средствима јавног информисања, као и на друге начине данас уобичајене за комерцијалну рекламу, које су намењене српским купцима, без обзира на језик који се у њима користи. Често се глобализација везује за вестернизацију, односно американизацију. Под утицајем глобализације, језик данашњих српских реклама карактерише: 1) широко коришћење англицизама, 2) коришћење енглеског језика, у већој или мањој мери, односно постојање двојезичних, српско-енглеских реклама, као и реклама које су у потпуности на енглеском језику, 3) ширење етнокултурних стереотипа, 4) хиперболизација позитивних особина рекламираног производа, 5) велика фреквентност одређених речи и афикса.

Као реакција на све присутнију глобализацију, оличену у американизацији, јача антиглобализам. Последњих година, напоредо са ширењем глобализма, све је израженији етнизам и локализам. Приметан је и утицај антиглобализма и локализма на језик српских комерцијалних реклама. У овом тренутку утицај глобализације на језик српских реклама далеко је снажнији и присутнији од етнизма и локализма.

Кључне речи: рекламе, глобализација, енглески језик, етностереотипи, хиперболизација, антиглобализам, локализам

Предмет разматрања су штампане рекламе, објављене у часописима и дневним листовима након 2000. године (*Блиц Жена, Браво, Вечерње новости, Elle, Забава, Cool girl, Lisa, Мушки свет, НИИ, Огласи 032, Панчевац, Политика, Свет компјутера, Сенса, Тимочке, Хало огласи*), телевизијске рекламе емитоване од средине 2015. до септембра 2016. године на десетак телевизијских станица из Србије и Републике Српске, рекламе на билбордима постављене у Београду од средине 2015. до септембра 2016. године, те

---

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (178021), који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

рекламе на београдским продавницама и угоститељским објектима. Обухваћене су различите врсте реклама. Политичке рекламе нису чиниле део корпуса за овај рад.

Термин *глобализација* није забележен у описним речницима српског језика. Не бележе га ни старији речници страних речи (Алексић 1978 и Вујаклија 1980), као ни *Речник нових речи* Јована Ћирилова (Ћирилов 1982, Ћирилов 1991). Овај термин први пут је лексикографски забележен у *Речнику нових речи* Ивана Клајна (1992)¹:

глобализација ж давање (чему) глобалних размера, проширивање на целу Земљу. – Свеопћа медијска глобализација се наставља. Да. Глобализација свјетског тржишта и непрекидно кретање капитала... снажно су интензивирали и модернизовали систем пословних комуникација. Ос. (Клајн 1992: 64).

Наводе га новији речници страних речи (Клајн/Шипка 2006, Јовановић 2006).

Данас је термин *глобализација* идеологема – одређивање његовог значења условљено је политичким и идеолошким погледима. Вредносно одређивање глобализације креће се од крајње позитивног до крајње негативног. Често се срећу тврдње да је глобализација исто што и вестернизација, односно американизација (Долгова 2012, Васиљева 2013). Рацибурскаја (2014) користи термин *амероглобализација*. Неки глобализацију повезују с културним империјализмом (в.: Голдинг/Харис 1997, Мејер 2008, Пријанка 2012, Грандинети 2013 и др.). У овом раду се нећемо вредносно одређивати према глобализацији, али сматрамо да је у многим њеним сегментима утицај Сједињених Америчких Држава преовлађујући.

Утицај глобализације на рекламе је веома снажан, што је и разумљиво када се има у виду да се производи највећих светских мултинационалних компанија продају и рекламирају у целом свету. Такође, бројни амерички уџбеници и приручници намењени стручњацима за рекламу свих профила преведени су на многе језике. Утицај америчке литературе о реклами, и оне која је преведена на националне језике, као и оне која је на енглеском језику, изузетно је велики у целом свету.

Под утицајем глобализације, језик данашњих српских реклама карактерише:

- 1) широко коришћење англицизама,
- 2) коришћење енглеског језика, у већој или мањој мери, односно постојање двојезичних, српско-енглеских реклама, као и реклама које су у потпуности на енглеском језику,
- 3) ширење етнокултурних стереотипа,
- 4) хиперболизација позитивних особина рекламираног производа,
- 5) велика фреквентност одређених речи и афикса.

¹ Нисмо прегледали све двојезичне речнике тако да се ова тврдња односи на дескриптивне речнике.

1. Англицизми

Међу новим речима данашњег стандардног српског језика англицизми су најбројнији,² па је разумљиво што се у рекламама срећу веома често. У рекламама за поједине групе производа њихова фреквентност је много већа него у другим сегментима савременог стандардног српског језика:

а) компјутери

Aktuelni *hardver* i *softver*

Video igrice – *pc* i konzole

web sajt i tv emisija

Pronađite pravi *noutbuk*, pametni telefon ili *desktop* računar za posao, učenje i zabavu.
Izaberite vaš savršeni *Lenovo* računar danas *online*

б) козметика

Bogat je hijaluronskom kiselinom, polifenolima ... te osim hidratacija pruža i *antiejdz* efekat.

Za lice bez bora. *Antiejdzing* rutina Kloie Kardašijan

Inspiracija za *make-up* kolekciju Chanel Ready To Wear bila je...

..., osim mačkastog *ajlajnera*, dobili i plavu liniju na sredini kapka

в) одећа

... smeli kontrasti i smele kombinacije *print* na *print*, s vrcavim majicama i retro *stajlingom*
STAFF je brzo postao prepoznatljiv, pre svega zbog kvaliteta, unikatnog pranja i *lajfstajl* kampanja.

... plavetnilo na lanu i pamuku transformiše poslovni *dres kod*.

Izgledajte kao deo *džet-seta*, pažljivo birajući...

Cool u svakoj prilici

Saradnja sa modnim *influenserima* oduvek je bila inspirativan proces...

Слично је и у другим европским језицима (в.: Булавка 2006, Патрикејева 2009, Ветјугова 2010, Вјелуњецка 2010, Тоболова 2012, Васиљева 2013, Пискарјова 2014).

Због свакодневног контакта већине људи с рекламама, сматра се да су оне један од важних путева којима англицизми улазе у језик (в. Пискарјова 2014).

Од краја 90-их година број англицизама у српским рекламама расте. То се може објаснити брзим продором великих мултинационалних компанија на српско тржиште, пропадањем многих српских фирми, преласком великих трговинских ланаца у руке страног капитала, убрзаним ширењем глобализационих процеса и у Србији и у целом свету, учвршћивањем положаја енглеског језика као светског *lingua franca*.

² Средином осамдесетих година 20. века, када смо почели да прикупљамо и проучавамо српске неологизме, ситуација је била другачија.

2. Енглески језик

У Србији, као и у многим другим земљама, срећу се рекламе које су у целости на енглеском или се енглеске речи, синтагме и реченице комбинују са српским језиком (односно језиком изворних говорника у другим земљама) у већој или мањој мери (в.: Булавка 2006, Патрикејева 2009, Геритсен и др. 2010 и др.).

*FREE YOUR TRUE COLORS!! / UČESTVUJ I OSVOJI
LETO ZA MEDALJU / Coca-Cola / TASTE THE FEELING
Šta raditi nakon preloma kostiju? / BRITAIN'S SUPPLEMENTS FOR SPECIFIC LIFE
STAGES
SEXY / UNIQUE / COOL / INTENSE / DENIM / MAN IS BACK / 40th ANNIVERSARY
Feel Young. Age Slow. / Vidljivo promenite predvidiv tok starenja kože
Big city glam / U miksu ležernih košulja i suknji inspirisanih...
So cool / Malo etno-detalja, malo inspiracije pozajmljene...*

Као лингвистички разлози за коришћење енглеског у рекламама намењеним неизворним говорницима енглеског језика наводи се непостојање одређење речи у домаћем језику, односно превод енглеске речи вишечланим изразом, губљење експресивности приликом превођења слогана с енглеског, избегавање избора између формалне и неформалне заменице за друго лице (*ти, Ви*). Рекламе засноване на језичкој игри често су непреводиве. Сматра се да коришћење енглеског језика доприноси бољем имиџу рекламираног производа јер се енглески повезује с модерним, урбаним, космополитским, технолошки напредним, софистицираним (в.: Харман 1989, Грифин, 1997, Банерџи/Кан/Вани 2013, Пискарјова 2014). Енглески се често везује за младост и здравље. Користи се и за „глобално позиционирање робе” (Коваљчук/Штабинскаја 2013). У многим радовима се наводи да страни језик у рекламама привлачи већу пажњу од домаћег језика (в.: Такаши 1990, Домзал и др. 1995, Хилгендорф 1996, Геритсен и др. 2000, Пилер 2001). Коваљчук и Штабинскаја (2013) наводе да енглески језик (у слоганима немачких реклама) делује егзотично и тиме привлачи пажњу. У српским рекламама енглеске речи, синтагме и реченице можда привлаче пажњу, али не делују егзотично. Појава сателитске телевизије, а поготово буран развој интернета, пружили су нам могућност да инострани телевизијски и радио програми, као и многи дневни листови и часописи из целог света буду доступни свима у Србији. То нам је омогућило (често и мимо наше жеље) да се упознамо с оригиналним рекламама на разним језицима. До пре пар година само су ретки страни сајтови имали локализоване рекламе,³ тако да смо се приликом прегледања различитих страна на интернету најчешће сусретали с рекламама на енглеском језику. Сајтови попут Јахуа или Хотмејла, на којима многи становници Србије имају своје имејл адресе, због чега на те стране иду свакодневно, не локализују рекламе. Све ово може да утиче на изворне говорнике да им

³ IP број показује из које је земље посетилац сајта, што омогућује сајту да му прикаже рекламе намењене управо тој земљи.

речи које се срећу у тим рекламама, најчешће енглеске, уђу у ухо и да им не сметају када их поново чују или виде у рекламама за те исте производе, али у српској реклами.

Иако се у рекламама обично користи једноставнији енглески језик, понекад то није случај па је за разумевање рекламне поруке потребно озбиљно познавање језика. Овим се истиче образованост припадника циљне групе, њихова припадност елитним круговима и истомишљеништво (Митјагина 2012, Пискарјова 2014).

Истраживања спроведена у више земаља показују да немали број људи енглески текст у рекламама не разуме или га разуме погрешно (в.: Геритсен и др. 2010, Пискарјова 2014). Иако у Србији оваква истраживања до сада нису спроведена, може се претпоставити да је ситуација веома слична. Често то нема значаја јер неке рекламе не продају производ већ слику оних који га користе.

Понекад се рекламе које су у целости на енглеском језику користе у кампањама широм света јер се сматра да би превођење и снимање нових реклама економски било неисплативо пошто је енглески глобални језик, много људи га разуме, а међу имућнијим слојевима, који су обично циљна група, познавање енглеског језика је далеко изнад просека (Геритсен и др. 2010).

Процент двојезичних реклама, како се наводи у бројним страним радовима, врло је велики, понекад и преко 50% (в.: Булавка 2006, Геритсен и др. 2010, Банерји/Кан/Вани 2013). Број двојезичних реклама повезан је с процентом домаћег становништва које говори енглески језик. У Холандији, где енглески језик говори 90% становника⁴, проценат билингвалних реклама је већи него у Италији, где енглески говори 30% становника, али је разлика у броју двојезичних реклама знатно мања него што је разлика у броју говорника енглеског језика, што показује да познавање енглеског језика није једини нити најважнији фактор који утиче на његово коришћење у рекламама. За српске рекламе оваквих истраживања до сада није било. Да бисмо приближно видели каква је ситуација у Србији, узели смо три различита женска часописа (*Elle*, *Сенса*, *Блиц Жена*), по два броја од сваког⁵, и израчунали у колико се реклама јавља енглески текст. У сва три часописа проценат билингвалних реклама је знатно мањи (11% – 8% – 9%) него у страним часописима који се помињу у литератури коју смо користили за овај рад. Иако нисмо успели да дођемо до података о броју становника Србије који говоре енглески језик, претпостављамо да је он већи него у Италији. Разлози због којих је број двојезичних реклама у Србији мањи него у Италији вероватно су ванлингвистички (санкције током 90-их година, НАТО бомбардовање, Косово и Метохија...). За добијање потпуне слике о српским двојезичним рекламама

⁴ Подаци су наведени према Евробарометар 2012. У неколико других извора наводе се врло слични проценти (89% за Холандију и 28% за Италију). За Србију нисмо наишли на ове податке.

⁵ Прво смо узели само по један број сваког од три наведена часописа. Пошто је проценат двојезичних реклама био знатно мањи него што је у литератури коју смо консултовали било наведено за неке друге европске земље, анализирали смо и следећи број наведених часописа за жене, али се ништа није битније променило.

неопходно је извршити далеко обимније испитивање, другачије конципирано, а анализа добијених резултата захтевала би најмање засебан рад. Такође, степен мешања⁶ српског и енглеског језика у истој реклами може бити веома различит.

И овде се у рекламама за поједине групе производа енглески језик среће чешће него у другим рекламама.

3. Етнокултурни стереотипи

У српским рекламама, као и у рекламама у многим земљама широм света, присутни су етнокултурни стереотипи везани за поједине народе. Уз Италијане и италијански језик везује се добра храна, поготово тестенина, француски је знак елеганције и префињености (в.: Пилер 2001, Пилер 2003, Хандграф 2015), док Немци праве одличне аутомобиле и пиво. У једној од реклама за производе фирме Рио маре⁷, која се емитује како на нашим ТВ станицама, тако и на станицама у другим земљама, користи се искључиво италијански језик. Италијански језик се може чути и у рекламама за тестенину италијанске фабрике Барила. Француски језик се среће у рекламама за парфеме и козметичке производе.

У телевизијској реклами за аутомобиле марке Опел користи се немачки језик.

Opel. Das ist Auto.

Немачки језик се среће у телевизијским рекламама за две марке немачког пива, док се у једној телевизијској реклами за немачко пиво користи српски језик с упадљивим немачким акцентом.

Пошто се ради о светски познатим робним маркама, поменуте рекламе срећу се у бројним земљама. Иако су истраживања показала да огромна већина људи не разуме значење поруке на француском или италијанском језику, рекламери сматрају да је довољно да потенцијални купци препознају француски или италијански језик (Пилер 2001).

Један број људи у Србији верује да је руска алтернативна биљна медицина готово свемогућа и далеко ефикаснија од званичне, западне медицине. Вероватно се због тога у рекламама за хлеб Тонус и неке руске биљне препарате користи руски језик⁸. У литератури која нам је била доступна⁹ нисмо наишли на податак да овај етностереотип постоји и у рекламама других земаља због чега се он не уклапа у рад о глобализацији. Интересантно је да се чак ни

⁶ Кулик (2013) користи термин *језички гулаш*.

⁷ Рекламу овде не наводимо јер траје тридесетак секунди.

⁸ Ове рекламе се суштински разликују од реклама на руском језику које се срећу у туристичким местима Црне Горе и Грчке јер су те рекламе намењене Русима који летују или живе у тим земљама, док су рекламе у Србији намењене домаћем становништву.

⁹ Број књига и радова о рекламама изузетно је велики. Списак литературе наведен уз овај рад врло је селективан.

у раду руских аутора о руским стереотипима у рекламама (Ноздренко/Ескина 2013) ово не спомиње. Без обзира на то остајемо при тврдњи да је у свести једног броја Срба овај етностереотип присутан јер међу људима које лично познајемо њихов број није занемарљив. Овде је наведен јер се може довести у везу с антиглобализмом.

4. Хиперболизација

Иако се подразумева да се у реклами износе позитивне особине рекламираног производа, српске рекламе су се до краја 90-их година 20. века упадљиво разликовале од америчких реклама¹⁰ јер је хваљење у њима, углавном, било у границама доброг укуса. У новом миленијуму српске рекламе обилују лексемама и морфемама *супер*, *екстра*, *фантастично*, *феноменално*, *савршено*, *божанствено*, *неодољиво*, *невероватно*, *јединствено*, *револуционарно*, *хипер-*, *супер-*, *мега-*...

REVOLUCIONARNA TEHNOLOGIJA!

Oseti *revolucionarno* чишћење зуба у року од 2 минута.

...и све то по *neverovatnoj* цени од 36.990 динара

Још само у јуну на тржишту Србије *fantastični* ножеви с керамичким премазом!

Senzacionalna понуда!

Više nego savršen кеš кредит

Желите ли тело *božanske* лепоте? Потребно Вам је само 4 недеље!

Често се користи суперлатив¹¹.

Ovo је *najlepši* и *najeksluzivniji* restoran боемске Скадарлије

Najniže цене, *najbolji* квалитет!

Sve на једном месту, за сваку прилику, уз *najsavremeniju* технологију, са *najširoм* понудом асортимана ... *najlepše* торте, *najsladji* колачи

Да ли сте спремни за *najmoćniju* понуду у земљи?

Мада је хиперболизација позитивних особина рекламираног производа у српским рекламама све уочљивија, захваљујући постојећој културној традицији и обичајима у истицању добрих страна некога или нечега, она још увек ретко личи на пародију.

5. Фреквентност одређених речи и морфема

У српским рекламама, слично као и у рекламама у многим другим земљама, један број речи и морфема веома је фреквентан. То су: *нов*, *ти/Ви*,

¹⁰ Овде не мислимо на рекламе познатих светских робних марки, које се срећу широм света, већ на рекламе намењене локалном америчком тржишту.

¹¹ „Употреба компаратива и суперлатива у рекламама има за циљ да нагласи ефикасност производа и шири спектар његовог дејства” (Голубић 2013: 82).

твој/Ваи, ваи, супер, екстра, први, живот, бољи (боље, најбољи, најбоље), више, ефикасан, ми, свет, број 1...

Novo na našem tržištu.
Najbolji put od peruti do preporođene kose
 Pretvaramo *vaše* snove u stvarnost
 Kommerling – *broj 1* u Evropi za prozorske profile
 Sve za *super* ten
Први 100% органски млечни производи у Србији!

У рекламама појединих група производа (нпр. компјутери, мода, лекови, храна) високу фреквенност имају термини везани за сваку од њих.

Као реакција на све присутнију глобализацију, оличену у американизацији, јача антиглобализам. Последњих година, напоредо са ширењем глобализма, све је израженији етнизам и локализам. Приметан је и утицај антиглобализма и локализма на језик српских комерцијалних реклама. Огледа се у истицању српских етностереотипа, коришћењу фолклорне традиције, те архаизама, дијалектизама и историзама, првенствено оних који су везани за социјалистичко самоуправљање или за српску средњовековну историју, као и фразеологизама, језичке игре специфичне за српски језик, историјских мотива у реклами, затим писању страних речи ћирилицом, наглашавању домаћег порекла рекламираних производа, његовог вишедеценијског постојања и опстајања на тржишту и др.

СКРОЗ ДОБРА ПУТЕР *ПИЗЗА* [написано ћирилицом]
 Преко два века *Knjaz Miloš* је *ponosni* чувар прaviх вредности и *naše* tradicije. Knjaz nije voda, to je naš ponos.
 hleb Koren ... med hlebovima kao *askurdel* med rodacima
Dobra, na hleb da je mažeš [реклама за паштету]
 Pokupi najbolje od života / *Pokupi kajmak* [реклама за кајмак]
 Kad prodem našim *šorom*, a lipa zamiriše.
 Stan *frišak*, komforan i na rate.
 Sa Sikom nema *sikiracije* [реклама за лепак *Сик*]
 На *пользу* нашем здрављу од давнина. Лечи и крепи.
OUR Bar / Najbolje mesto za *akcijaše*¹² i *samoupravljače*

У овом тренутку утицај глобализације на језик српских реклама далеко је снажнији и присутнији од етнизма и локализма. Разлози су како лингвистички тако и ванлингвистички.

ЛИТЕРАТУРА

Банерџи/Кан/Вани 2013: Amit Banerji, Mohd Iqbal Khan, Mudasir Ahad Wani, "India's New Language of Advertising: A Study of Change in Post-Liberalization in India" <<http://www.ijimc.com/9-journal-articles/spring-2013/64->

¹² Именица *акцијаши* је вишезначна и сва њена значења нису историзми.

- indias-new-language-of-advertising-a-study-of-change-in-post-liberalization-in-india>
- Баско 2014:** Н. В. Баско, „Развитие русского языка в условиях глобализации”, у: *Языковая политика и языковые конфликты в современном мире. Международная конференция (Москва, 16–19 сентября 2014). Доклады и сообщения*, Москва: Тезаурус, 252–256.
- Баумгарднер 2006:** R. J. Baumgardner, ”The appeal of English in Mexican commerce”, *World Englishes*, 25 (2), 251–266.
- Булавка 2006:** Н. М. Bulawka, *English in Polish Advertising*, Master of Arts Disserttion, Birmingham: University of Birmingham.
- Булатова 2012:** Э. В. Булатова, *Стилистика текстов рекламного дискурса*, Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Васильева 2013:** Ж. В. Васильева, „Влияние процессов глобализации на fashion-индустрию”, <http://www.cr-journal.ru/rus/journals/216.html&j_id=15>
- Ветјугова 2010:** Л. А. Ветюгова, „Англицизмы в немецкой рекламе”, <https://pglu.ru/upload/iblock/102/uch_2010_iv_00003.pdf>
- Вјелуњецка 2010:** A. Wieluniecka, ”Ekspansja anglicyzmów w języku reklamy prasowej”, *Linguistica Copernicana*, 2 (4), 263–272.
- Геритсен и др. 2010:** M. Gerritsen et. al., ”English in Product Advertisements in Non-English-Speaking Countries in Western Europe : Product Image and Comprehension of the Text”, *Journal of Global Marketing*, 23, 349–365.
- Голдинг/Харис 1997:** P. Golding, P. Harris (ur.), *Beyond Cultural Imperialism : Globalization, Communication and the New International Order*, SAGE Publications Ltd.
- Голубић 2013:** Ј. Т. Голубић, „Персуазивна функција придева у рекламама одевних предмета, козметичких и дијететских производа”, *Синтеза : часопис за педагошке науке, књижевност и културу*, II/4, Крушевац, 71–87.
- Грандинети 2013:** J. Grandinetti, ”Cultural Imperialism and Globalization in Pepsi Marketing”, <http://www.jmu.edu/lexia/volume_1/Cultural_Imperialism.html>
- Грифин 1997:** J. Griffin, ”Global English invades Poland”, *English Today*, 13 (2), 34–39.
- Долгова 2012:** Т. В. Долгова, „Влияние процессов глобализации на национальные языки и интернационализацию терминов (на примере русской терминологии дизайна одежды и моды)”, у: Z. Čaha, J. Šulistová (ur.), *Sborník příspěvků 1. Jazykové a pedagogické e-konference s mezinárodní účastí na VŠTE*, České Budějovice: Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, 104–108.
- Домзал и др. 1995:** T. J. Domzal, J. M. Hunt, J. B. Kernan, ”Achtung! The information processing of foreign words in advertising”, *International Journal of Advertising*, 14, 95–114.
- Дурицкаја 2009:** Н. К. Дурицкая, „Лексические особенности англоязычных рекламных текстов”, *Вестник Чувашского университета*, 1, 222–226.

- Евробарометар 2012:** *Special Eurobarometer 386 : Europeans and their Languages : Report*, European Commission.
- Јузик/Туровец 2012:** Јузик Ј.А., Туровец Ј.В., „Особенности адаптации международной рекламной коммуникации в современных условиях”, *Экономика, предпринимательство и право*, 43–49. <<http://bgscience.ru/lib/8875/>>
- Клементјева/Максименко 2014:** Е. В. Клементјева, Е. В. Максименко, „Прагматические функции имплицитной информации как средства воздействия в рекламе”, *Культурная жизнь Юга России*, 3, Краснодар, 84–87.
- Ковальчук/Штабинскаја 2013:** О. И. Ковальчук, А. Ю. Штабинская, „Англицизмы в слоганах немецкой рекламы. Понятие «Denglisch»”, у: *VIII Международная научно-практическая Интернет-конференция «Альянс наук: ученый – ученому» (28–29 марта 2013г.)*. <<http://www.elib.grsu.by/doc/7706> (2015-11-10) >
- Кулик 2013:** А. В. Кулик, „Неологизмы как отражение языковых изменений в условиях глобализации”. <<http://conf.grsu.by/alternant/2013/04/09/898/>>
- Курочкина/Микаилова 2014:** Е. А. Курочкина, Н. Г. Микаилова, „Особенности языка рекламы в современной Германии”, у: *Актуальные проблемы иноязычного образования на современном этапе : Материалы I Всероссийской интернет-конференции 10-11 декабря 2013 г. / Дальневосточный федеральный университет, Школа педагогики*, Владивосток: Дальневосточный федеральный университет, 86–88.
- Мејер 2008:** John P. Meyer, “Globalization and Cultural Imperialism: Corporate Control versus Responsiveness”, *Journal of International Business and Economy*, 9 (1), 113–136.
- Митјагина 2012:** В. А. Митягина, „Англицизм в рекламном тексте: знак глобализации?”, *Вестник МГЛУ*, 9 (642), 169–177.
- Ноздренко/Ескина 2013:** Е. А. Ноздренко, А. А. Ескина, „Использование этнокультурных образов в отечественной рекламе как отражение культурных традиций”, *Современные проблемы науки и образования*, 6. <<http://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-etnokulturnyh-obrazov-v-otechestvennoy-reklame-kak-otrazhenie-kulturnyh-traditsiy>>
- Патрикеева 2009:** А. А. Патрикеева, *Англицизмы в немецком языке (На материале языка рекламы)* : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва: Московский государственный областной университет.
- Пилер 2001:** I. Piller, “Identity Constructions in Multilingual Advertising”, *Language in Society*, 30 (2), 153–186.
- Пилер 2003:** I. Piller, “Advertising as a Site of Language Contact”, *Annual Review of Applied Linguistics*, 23, 170–183.
- Пискарјова 2014:** А. А. Пискарёва, „Язык немецкой рекламы в зеркале глобализационных процессов”, *Пространство и время* 1 (15), 107–113.

- Пријанка 2012:** Priyanka Porecha, "Bilingual advertising in a multilingual India: globalisation or imperialism?". <<http://www.creativecultureint.com/bilingual-advertising-in-a-multilingual-india-globalisation-or-imperialism/>>
- Раџибурскаја 2014:** Л. В. Раџибурскаја, „Динамические аспекты интернационализации в современном медийном словотворчестве”, *Вестник Волгоградского государственного университета, Серия 2: Языкознание*, Волгоград: Волгоградский государственный университет, 5, 25–31.
- Такаши 1990:** К. Takashi, "A sociolinguistic analysis of English borrowings in Japanese advertising texts", *World Englishes*, 9 (3), 327–341.
- Тарек 2013:** „Culture sensitive advertising in the era of Globalisation: Where is the uniformity?” <<https://tarek4media.wordpress.com/2013/08/06/culture-sensitive-advertising-in-the-era-of-globalisation-where-is-the-uniformity/>>
- Тоболова 2012:** В. Tobolová, *Język angielski w polskiej reklamie telewizyjnej (na podstawie wybranych reklam)*, Magisterská diplomová práce, Brno: Masarykova univerzita. <http://is.muni.cz/th/178920/ff_m/Jezyk_angielski_w_polskiej_reklamie_telewizyjnej_praca_dyplomowa.pdf>
- Халим Јахја 2001:** А. Halim Yahya, *The Globalization of Western Advertising : A Case Study of the Impact of Imported Advertising on Cultural Values in Malaysia*, A Doctoral Thesis, Loughborough University. <<https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/.../4/Thesis-2001-Yahya.pdf>>
- Хандграф 2015:** S. Handgraaf, 'The effects of using English in online advertising' - an eye tracking study into the effects of the use of English in Dutch online product advertisement banners, Master's thesis: International Business Communication, Faculty of Arts, Radboud University Nijmegen. <theses.uibn.ru.nl/handle/123456789/286>
- Харман 1989:** Н. Naarmann, "Prestige functions of foreign languages in Japanese society – A glance at ethnicity problems", у: *Symbolic values of foreign language use: From the Japanese case to a general sociolinguistic perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter, 1–52.
- Хилгендорф 1996:** S. K. Hilgendorf, "The impact of English in Germany", *English Today*, 12 (3), 3–14.
- Штабинскаја 2013:** А. Ю. Штабинская, *Современные тенденции в языке слоганов немецкой рекламы*. <<http://conf.grsu.by/alternant/2013/04/09/785/>>

РЕЧНИЦИ

- Алексић 1978:** Р. Алексић, *Речник страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вујаклија 1980:** М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Јовановић 2006:** R. Jovanović, *Veliki leksikon stranih reči i izraza*, Београд: Alnari.

Клајн/Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Ђирилов 1982: Ј. Ћирилов, *Реџник нових реџи*, Београд: Народна књига.

Ђирилов 1991: Ј. Ћирилов, *Нови реџник нових реџи*, Београд: Бата.

Ђорђе Оташевић

ЈЗЫК СЕРБСКИХ КОММЕРЧЕСКИХ РЕКЛАМ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Резюме

В работе речь идёт о коммерческих рекламах, в то время как политические и социальные рекламы остались в стороне. Как „сербские рекламы” следует понимать рекламы опубликованные в средствах массовой информации, а также и другие способы, которые сегодня обыкновенные для коммерческой рекламы, направленной на сербских клиентов, независимо от языка который в них используется. Часто глобализация связывается с вестернизацией, соответственно с американизацией. Под влиянием глобализации, язык сегодняшних сербских реклам характеризуется: 1) большое использование англицизмов, 2) использование английского языка, в большей или меньшей степени, соответственно существование двуязычных сербско-английских реклам, а также и реклам, которые целиком на английском языке, 3) распространение этнокультурных стереотипов 4) гиперболизация положительных качеств рекламируемого товара, 5) высокая частотность определённых слов и афиксов.

Реакцией на широкое употребление глобализации, воплощённой в американизации, является укрепление антиглобализма. В последние годы, параллельно с расширением глобализации, всё более выражены этнизм и местничество. Заметно влияние антиглобализма и местничества на язык сербских коммерческих реклам. В данный момент влияние глобализации на язык сербских реклам гораздо сильнее и более распространено, чем этнизм и местничество.

Ключевые слова: рекламы, глобализация, английский язык, этностереотипы, гиперболизация, антиглобализм, местничество.

Слободан Б. НОВОКМЕТ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 21. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

НОМИНАЦИЈА СИМБОЛА „@” (ET) У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет овог рада је номинација компјутерског симбола „@” у српској говорној средини. Циљ рада је да увидом у анкету о најчешћим називима за овај симбол, у којој је учествовало 280 испитаника, утврдимо у ком смеру је ишао процес номинације овог термина и какав је статус његових различитих назива у терминосистему компјутерске науке, какав је њихов структурни и мотивацијски састав и које су им функционално-стилске вредности.

Кључне речи: симбол *et*, термин, терминологија информационих технологија, метафора, анкета

1. Увод – предмет и циљеви рада

1.1. Предмет нашег рада је номинација симбола „@” у савременом српском језику. Примарни циљ рада је да на основу анкете утврдимо, пре свега, како говорници српског језика називају овај компјутерски симбол, односно да анализирамо најфреквентније одговоре и њихову заступљеност у анкети. Секундарни циљеви рада јесу да направимо класификацију назива попуњених у анкети на основу два критеријума: *структурног* (број лексичких јединица и њихов састав) и *мотивационог* (порекло имена и механизми настанка), а анализираним јединицама одредићемо и функционално-стилски домен. Покушаћемо да одговоримо на питање какви су статус и улога попуњених назива у систему термилошких јединица који припадају корпусу термина из информационе (компјутерске) терминологије. Увидом у анкетни корпус¹ (који садржи преко 100 различитих назива) анализираћемо који од

---

* slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Рад је писан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Анкетом је обухваћено 280 говорника српског језика (у питању су студенти српског језика и књижевности *Филолошког факултета* у Београду, студенти *Педагошког факултета* у Бјелги-

понуђених одговора, на основу критеријума за утврђивање термилошких јединица у лексикологији, успостављеним у приручнику Д. Шипке (Шипка 2006) и на основу запажања Д. Гортан-Премк (Гортан-Премк 2004), поседује карактеристике термина из активног корпуса компјутерске термилошке лексике, а чији је статус, пре свега, неформалан и има колоквијалну, тј. разговорну функционалну вредност.

2. Компјутерска терминологија у српском језику

2.1. Термини се обично дефинишу као језички знаци за номинацију специјалних стручних и научних појмова унутар стручних затворених термилошких система, односно за „именовање оруђа и објеката различитих практичних радњи или у научном и информативном језику [...] за номинацију појмова и јединица одређене научне области” (Гортан-Премк 2004: 118). Иако се сматра да је употреба термина везана за научни стил, лексика из области компјутерске технологије представља један од најраспрострањенијих терминосистема, не само у вокабулару њених професионалних корисника већ и као део општег лексичког фонда већине корисника ове технологије и медија.²

2.2. Осим неколико изузетака, у које спадају семантички калкови³ (као што је *миш*) или директни преводи (као што је *штампач* према *принтер*), доминантан корпус компјутерске терминологије у српском језику темељи се на преузимању, мање или више, адаптираних термина из енглеског језика. То није необично, с обзиром на то да је „термин на енглеском језику чешће краћи, прецизнији, лакше испуњава термилошке критеријуме и понекад уноси нове нијансе значења у лексему” (Стојановић/Милованов 2012: 297). Такве лексеме сматрамо „чистим” терминима (Ристић 2014: 121), док лексеме као што су *миш* или *иконица* сматрамо јединицима које су постале терминологизацијом опште лексике (Ристић 2014: 12). Овакав начин формирања компјутерског терминосистема отвара низ питања која се тичу прилагођавања ових нових јединица фонолошким, морфолошким и правописним правилима српског језика, као и проблем одређивања њиховог статуса у лексичком систему.

ни, ученици трећег и четвртог разреда *Осме београдске гимназије* и сарадници *Института за српски језик САНУ* у Београду). Део одговора добијен је и од запослених у ИТ сектору. Задатак испитаника био је да наведу што више назива за симбол „@”, са напоменом да могу да буду у питању и називи које су чули из секундарних извора. На основу овако спроведене анкете добили смо преко 100 различитих назива за симбол „@”, а степен фреквенције одговора креће се од 1 (за укупно 66 примера) до 257 одговора (за назив *ет*).

² „Лексика из области информатике и рачунарства према глобалној систематизацији припада термилошком систему, систему професионалних назива, као и општеупотребном језичком систему” (Радић-Дугоњић 1996: 320).

³ Термини настали додавањем новог садржаја већ постојећој речи (Ињац 2003: 140).

3. Симбол „@” – порекло, функција и именовање

3.1. Као један од најфреквентнијих проблема у области употребе компјутерских термина, чак и код професионалних корисника информационе технологије, намеће се употреба симбола „@”. Иако је употреба овог симбола забележена и у другим областима науке, сматрамо да је његова пуна експлоатација заживела у сфери савремене комуникације на интернету. Савремена употреба овог симбола, која се први пут у том контексту наметнула 1971. године,⁴ везала се за именовање имејл адреса (које користе SMTP систем), нпр. *ime.prezime@yahoo.com*, што би значило да је корисник под називом *ime.prezime* лоциран (енг. *located at, directed at*) на сајту *yahoo.com* (Новокмет 2015: 43).⁵

Такође, на популарним друштвеним мрежама, симбол „@” се све чешће употребљава да означи одговор на коментар или статус неког корисника, нпр. *@Марко* значи одговор на коментар који је дао корисник под именом *Марко*. Такође, симбол „@” се употребљава и у многим програмским језицима, у научним и техничким радовима (најчешће на енглеском језику), хемијским формулама, генетици и сл.

3.2. Семиотичка природа симбола „@” довела је до успостављања више десетина различитих назива само у српском језику, од којих неки опстају паралелно и у званичној и у неформалној употреби. Управо је фокус нашег истраживања 2015. године била номинација овог термина у различитим светским језицима у односу на српски (в. Новокмет 2015). Установили смо да је већина светских језика прихватила званичан енглески назив „et” у значењу „на” (*at*, скраћено од *at the rate of*), са изузетком нпр. француског, шпанског или португалског где је назив за овај симбол данас *ароба* (франц. *arobase*; шпан. и пор. *arroba*), међутим, у разговорном стилу и претежно жаргонском регистру актуелни су и други називи. Нпр. „у језицима као што су африканс, холандски и румунски називају га и *мајмунов реп*, или *мајмунче* у пољском, а у данском и шведском *слонова сурла*. У јерменском је познат и као *штене* (*shnik*), у финском може бити и *мачји реп* (*kissanhäntä*), у немачком као *мајмун-наук* (*Klammeraffe*), у грчком као *гушчица* или *паче* (*παλάκι, παράκι*), у руском као *пас* или *псић* (собака, собачка), а у мађарском *црв* (*kukac*)” (Новокмет 2015: 44).

3.3. Структурна и функционално-стилска разуђеност и неуједначеност примера који се користе као назив за овој симбол у српском језику доводе до тзв. шума у комуникацији (Панић-Кавгић 2006: 10) између пошиљача (енкодера) и примаоца поруке (декодера). Ти проблеми огледају се на

⁴ Компјутерски научник Реј Томлинсон (1941–2016) покушао је да нађе решење за међусобно повезивање компјутерских програмера. Тако је одлучио да искористи симбол „@” који је послужио да раздвоји адресе два компјутера, а главни критеријум при одабиру тог симбола био је у његовој малој распрострањености у програмима и оперативним системима (в. Новокмет 2015: 43).

⁵ Према једној теорији, знак је настао као трговачки стенографски симбол за „each at” (*сваки засебно*) и графички је подсећао на мало слово *a* унутар малог слова *e*, да би се разликовао од другог симбола „et” (*at*) који је представљен само словом *a* или речју „rep” (в. Новокмет 2015: 43).

номинационом, тј. лексичком (начин именовања) и правописном (начин писања) језичком нивоу и могу довести до презасићености лексичког система конкурентним⁶ називима који, у зависности од степена заступљености, могу збуњивати говорнике и довести до непотребне мистификације и неразумевања термина из информационе технологије. Ако бисмо овај проблем посматрали из аспекта теорије *релевантности* (енг. *Relevance theory*) по којој пошљалац поруке треба да претпостави која су језичка средства доступна примацу поруке, тако да прималац уложи што мањи напор при декодирању поруке, онда засићеност система конкурентим називима доводи до потешкоћа у одабиру оних који су већини познати и доступни (Панић-Кавгић 2006: 27).

4. Анализа анкете

4.1. Представићемо резултате анкете водећи се критеријумом заступљености одговора:

Облик (пример)	број забележених одговора и проценат заступљености у анкети (од 280 испитаника)
ет	257 одговора = 91%
мајмунче	173 = 61%
манки	120 = 42%
лудо а	82 = 29%
мајмунско а	63 = 22%
топкеу	39 = 14%
уврнуто а	30 = 10%
мајмун	27 = 9,6%
ат	17 = 6%
заокружено а	10 = 3,5%
а	10 = 3,5%
мајмунчић	7 = 2,5%
оно а	7 = 2,5%

⁶ Уколико пак ове јединице (без обзира на њихов састав и структуру) посматрамо као апсолутне синонине, онда можемо закључити да оне представљају својеврсни језички баласт. Међутим, у процесу десинонимизације (Тафра 2005: 267–279) може доћи до разједначавања њихових значења и, захваљујући језичкој економији, до губљења или секундарних значења или самих лексичких јединица.

ета	5 = 1,7%
манки а	5 = 1,7%
обрнуто а	4 = 1,4%
а у кругу	4 = 1,4%
monkey а	4 = 1,4%
изврнуто а	3 = 1 %
манки еј	3 = 1 %
завијено а	3 = 1 %
мајмунско слово	3 = 1 %
собака (рус.)	3 = 1 %
изувијано а /округло а / оно а у кругу / дуго а/ спирала/ слонова сурла/ алфа/ пијано а / блесаво а / мајмунско уво/ email / tag	2 = 0,7%
кретен / а мајмунче / а кружно / оно увијено а / вијугаво а / кружно а / ин- тернет а/ шифт двојка/ а са куком/ а са кукицом / јаху/ кукичasto а / симбол / знак / амблем / иконичка функција / алфа / онај знак / онај знак у мејл адреси / пужић / спиралица/ оно заврнуто/ оно увијено / онај мантрак / знак мејла / слонче / цветић / мало а / јет / витлично а / извијено а / окренуто а / функција у мејлу / манкић / мајмунско слово / љуто а / уоквире- но а / амперсанд / љутко / вртлог а / знак интернета / а се врти / паун / пуж / при / на / полукружно а / крејзи а / заврнуто а / најлуђе а / епостроф / ет локација / спрајт / monkey sign / шифт два / сисица / сиса / код / са / смешно а / mail / оригинал а / домен / продужено а / надрогирано а/ кукац / оно а с оним	1 = 0,3%
укупно 967 забележених примера	

4.2. Сакупљене примере можемо да анализирамо користећи се двама критеријумима:

- а) *структурним* (критеријум састава јединица);
- б) *мотивацијским* (критеријум мотивација за различите називе и лексичких механизма који доводе до њиховог настанка).

4.2.1. По структури у питању су јединице састављене од *једне, две* или више лексичких компонената. Од монокомпонентних јединица, према учесталости примера, издвајамо: *ет, мајмунче, манки, тонкеу, мајмун, ат, а, мајмунчић*. Такође, издваја се и већи број оказионалних монокомпонентних јединица (које су у анкети заступљене са једним или два одговора): *кретен, јаху, алфа, собака, спиралица, ета, кружић, слонче, цветић, јет, манкић, љутко, спирала, паун, пуж, при, на, епостроф, спрајт, домен, етаил, код, са, таг, кукац* (монокомпонентне јединице представљају 38% свих добијених одговора).

4.2.2. Број сакупљених примера и њихов однос показују нам да се међу најбројнијим налазе управо једнокомпонентне, тј. моноксемске јединице – прва три примера по учесталости појављивања у анкети јесу: *ет, мајмунче, манки* (од укупно 967 одговора, чак 550 се односило на ова три примера, што је 56%).⁷ То нам показује да лексичке јединице које имају функцију да попуне неку празнину у терминосистему одговарајуће струке теже, у овом случају, монокомпонентности, због лакше функционалне применљивости и системске уклопљивости у парадигматске обрасце (олакшана дефлекција, већи дериватолошки потенцијал и сл.), односно да од терминолошких критеријума, који подразумевају економичност, прецизност и једнозначност, теже, пре свега, овом првом. Лексеме *мајмун* и *мајмунче* функционишу као формални кореспонденти лексеме *манки*, односно као њени преводни еквиваленти (Прћић 2005: 170–171). Иако у енглеском језику лексема *tonkey* не реализује као секундарну реализацију „назив за симбол @”, у српском језику се као позајмљеница усталила управо у том значењу,⁸ могуће као резултат, донекле помодне, супституције домаћих лексичких елемената оним из енглеског језика.⁹

4.2.3. Резултати анкете нам говоре да је назив преузет из енгл. језика најприсутнији и да се успешно адаптирао и усталио у лексичко-терминолошком систему. Овакав однос примера потврђује нам да у компјутерском

⁷ Ако укључимо и друге примере као што су *мајмун, тонкеу, ат* и *а* добијамо укупно 643 одговора за монокомпонентне јединице, односно, 66,5% од укупно сакупљених примера.

⁸ У енглеском језику, поред назива *ет* (*at*) постоје још и називи *комерцијално а* или *комерцијално ет* (*commercial-a, commercial-at*), *ароба* (*arobase*), *each* (сваки), *about* (о), *vortex* (вртлог), *cyclone* (циклон), *snail* (пуж), *cabbage* (купус) итд.

⁹ „Тако се употреба речи *Job* уместо *Stelle* у немачком, *love* уместо *amour* у француском или *rik* (од енгл. *peak*) уместо савршено прихватљивих лексема *врх* или *врхунац* у српском језику, не може објаснити ничим другим до пуким покушајем говорника или писца да што верније прати актуелну, глобалну и локалну језичку моду, употребом позајмљеница као статусног симбола” (Панић-Кавгић 2006: 19).

терминосистему *импортација*¹⁰ термина из језика у коме је термин и настао представља ефикасан процес када је реч о лексичко-семантичкој и морфолошко-прозодијској интеграцији тог термина у језику примаоцу. Такође, *ет* испуњава све услове карактеристичне за термилошку лексичку – економичан је, моносемантичан (симетричан однос знака и појма који му је у семантичком садржају), интернационалан и општеприхваћен у лексичкој струке, а и шире.

4.2.4. Примере као што су *мајмунче*, *мајмун* и *мајмунчић* можемо да третирамо као лексему *миш*, чија се секундарна реализација назива још и *семантичким неологизмом* или *лексикализованом метафором* (Ињац 2003: 139). Она је као реч из општеупотребног лексичког фонда проширила своју семантичку структуру и добила секундарно значење: компјутерске компоненте.¹¹ У питању је процес преузимања појмовног значења, док лексички носилац новог значења остаје реч из општеупотребног лексичког фонда. Овакав статус могу да добију и лексеме *мајмун*, *мајмунче* и *мајмунчић*. Њихова предност у систему термилошких назива јесте у томе што су у питању добро познате лексеме из општелексичког (зоолошког) фонда, чији денотати имају широк степен препознатљивости, монокомпонентне су и уклопљене у морфосинтаксички и дериватолошки систем српског језика. Такође, зоолошке лексеме традиционално показују продуктивност када је посреди именовање појмова који су у вези са одређеном струком, захваљујући процесима метафоричког повезивања по сличности између изворних и циљних домена. Постоји, међутим, неколико фактора који отежавају њихову пуну интеграцију у систем термилошких назива за појмове из сфере информационих технологија:

- а) њихово примарно значење претходи термилошком и замагљује га;
- б) у питању су значења образована у жаргонском регистру, као супституенти за називе који се нису у потпуности интегрисали (као нпр. *манки а*, *мајмунско а* и сл.);
- в) њихово порекло може се тумачити као вид кондензације двокомпонентних јединица (нпр. *мајмунско а*);
- г) за разлику од лексеме *миш*, где је веза између изворног и циљног домена прозирна и може се објаснити и метафоричком трансформацијом заснованом на семама изгледа и облика тела,¹² секундарно значење лексема *мајмун*, *мајмунче* или *мајмунчић* мање је прозирно из аспекта полисемних лексичких механизма;
- д) лексеме *мајмун*, *мајмунче*, *мајмунчић* представљају низ конкурентних лексема, с обзиром на то да су у питању варијантне лексеме

¹⁰ Процес супституције фонетских јединица који подразумева замену сваког аспекта модела одговарајућим елементом из састава језика примаоца (в. Филиповић 2005: 16).

¹¹ „Тако се посредством метафоре ... у семантичкој структури вишезначне речи, односно физичке сличности предмета са изгледом животиње *миш*, и значење добијено семантичким калкирањем адаптира у полисемантичку структуру лексеме *миш*, као и значења добијена лексичко-семантичким начином образовања” (Јовановић 2014: 334).

¹² „Поменуто значење не осећа се као производ семантичког калкирања управо због тога што се процес метафоричке мотивације ... према изгледу и величини полазног појма сасвим добро пресликава и на појмовно-лексичку раван српског језика” (Јовановић 2014: 334).

којима се преклапа и основно и секундарно значење, између којих се дистинкција успоставља по статусу и облику.¹³ Од лексике која остварује термилошку улогу генерално се не очекује развијање синонимије, осим у ситуацијама када се паралелно употребљавају термини различитог порекла или позајмљенице из различитих језика (Гортан-Премк 2004: 122).

4.2.5. С обзиром на то да се од термилошке лексике захтева да буде *транспарентна* (да се већ на основу назива назире значење); *интернационална* (интернационално препознатљива); *устаљена* (општеприхваћена у датој дисциплини); *доследно уклопљена* у термилошки систем; да *не остварује секундарна семантичка значења* (и с тим у вези најчешће и не буде резултат семантичке деривације лексема домаћег порекла); да буде производ *свесне интервенције* настале у контролисаном термилошком процесу (в. Шипка 2006: 151; Гортан-Премк 2004: 116–121). Јединице као што су *мајмунче*, *мајмун* и *мајмунчић* не уклапају се строго у термилошки систем ИТ-е, већ се могу посматрати као део нестандардног термилошког лексикона, који се остварује у разговорном функционалном стилу. Њих можемо да третирамо као лексеме чије су само секундарне реализације у полисемантичкој структури термилошке (каква је нпр. и лексема *круг* – Гортан-Премк 2004: 124). Од термилошких захтева оне испуњавају једино критеријум *краткоће* и, донекле, *устаљености*, с обзиром на то да нису *транспарентне*, нису *интернационалне*, односно нису *недвосмислене*, *прецизне* и *системске*. Међутим, бројност забележених одговора у анкети (*мајмунче* – 61%) потврђује да постоји тежња да се назив за термилошку јединицу раширене комуникативне употребе пронађе у лексичком фонду српског језика.

С друге стране, одговори *ет* (91% свих одговора) и *манки* (42% одговора) показују нам да се доминантан прилив термилогије везане за информационе технологије и даље одвија импорацијом готових термина из енглеског језика и њихове даље трансфонемске адаптације у српски језик, која је у овом случају *потпуна*, тј. све фонеме модела замењују се одговарајућим фонемама језика примаоца (Филиповић 2005: 17).

4.2.6. Из корпуса двокомпонентних јединица, по броју примера, издвајамо: *лудо а*, *мајмунско а*, *уврнуто а*, *заокружено а*, *изврнуто а*, *завијено а*, *обрнуто а*, *топкеу а*, *изувијано а*, *манки а*, *оно а*, *мајмунско слово*. Такође, издваја се и значајан број околиналних јединица двокомпонентне структуре, које се у анкети појављују са једном или две потврде: *продужено а*, *надрогирано а*, *оригинал а*, *смешно а*, *мајмунско уво*, *ет локација*, *блесаво а*, *најлуђе а*, *заврнуто а*, *крејзи а*, *полукружно а*, *пијано а*, *слонова сурла*, *уоквирено а*, *мајмунско слово*, *извијено а*, *окренуто а*, *мало а*, *витлично а*, *знак мејла*. (Иако је појединачни број ових примера процентуално виши – 46%, број

¹³ Ако овде укључимо и англицизам *манки*, добијамо тзв. инерцијске синониме, за које Т. Прћић каже да су семантички непотребни и неоправдани, будући да су настали пресликавањем ... облика из енглеског језика, те не доприносе изражајности српског језика (Прћић 2005: 147).

укупних примера је за разлику од монокомпонентних јединица мањи, само 176 забележених одговора или 18% од укупног броја сакупљених примера).

4.2.7. Анализа двокомпонентних јединица показује нам да је први члан најчешће придевска компонената у дескриптивно-квалификативној функцији: *луд, мајмунски, уврнут, заокружен, завијен, изувијан, блесав, уоквирен, окренут* и сл., док је други члан најчесталије графема „а”, чиме симбол „@” добија одговарајући иконографски еквивалент у алфабетном систему. Нису у питању спојеви двеју пунозначних речи, који су у литератури већ анализирани као тип лексикализованих колокација са структуром придев + именица, нпр. *ђачка књижица* и сл. (в. Прћић 2011), с обзиром на то да је други члан синтагме најчешће насамостална јединица – а. Међутим, то јесте нека врста лексикализоване колокације (Прћић 2011: 65–66) у „квизитерминолошкој” функцији, с обзиром на то да има улогу термина, али је њена функционално-стилистичка вредност у сфери колоквијалног и разговорног дискурса.

4.2.8. С обзиром на то да не испуњавају ниједан од терминолошких критеријума, називи који се састоје од више лексичких јединица ретко су заступљени у анкети: *оно увијено а, а са куком, а са кукицом, оно а у кругу, онај знак у мејл адреси, а у кругу*.

4.3. Анализа мотивације јединица добијених анкетом показује нам да се најраспрострањенији примери могу поделити на три скупине назива мотивисаних различитим појмовима. Ако изузмемо назив *em* (at), који је у српском језику непрозирна и делимично адаптирана позајмљеница (у енглеском језику настала елизијом синтагме *at the rate of*, односно конверзијом предлога *em* у именицу), остали учестали примери могу бити мотивисани на један од следећих начина:

- а) појмом *мајмун* (*мајмун, мајмунче, манки, tonkey, мајмунчић, мајмунско слово, манкић*);
- б) графемом *а* (*лудо а, увијено а, завијено а, уврнуто а, округло а, кружно а, вијугаво а, кукичasto а, заокружено а, вијугаво а, интeрнет а, дуго а, оно увијено а, а са куком* и сл.) или
- в) комбинацијом тих двају појмова (*мајмунско а, а мајмунче, манки а, манки еј*).

Ови називи се темеље на сличности измеђи изворног и циљног домена, што значи да је лексички механизам активираан при оваквој врсти номинације лексичка (сликовна) метафора. У једном случају аналогија се успоставља према представнику животиња (највероватније на основу карактеристичног изгледа савијеног репа, односно називом *мајмун* и њеним варијантама именује се оно што подсећа на карактеристичан соматизам); у другом случају, номинација је заснована на фактичкој¹⁴ и иконографској сличности симбола са графемом „а”. Да је посредни један вид аналошке номинације по сличности изворног и циљног домена, показује чињеница да се у појединим случаје-

¹⁴ Друга теорија у вези са настанком овог симбола везује се за средњовековне монахе и скраћенице коју су користили за латински предлог *ad* (на, према, од, о) уз број (в. Новокмет 2015: 43).

вима као зависни елементи синтагмастких спојева јављају и животињски соматизми за које је својствен савијен изглед – *сурла*, (мајмунско) *уво*, *реп*. Међу животињским представницима налазимо и називе: *пужих*, *собака* (*пас* – преузет из руског језика), *слонче*, *паун*, *пуж*, *кукац*, а у ову групу убрајамо и друге називе чија је номинација резултат аналошког повезивања по сличности са појмовима, као што су: *спиралица*, *спирала*, *цветић*, *вртлог а*.

6. Закључна разматрања

6.1. На основу досад изнетих запажања, важно је одговорити на питање откуд толика структурна, мотивацијска и функционално-стилска разуженост назива понуђених у анкети. Одговор је можда у томе што иконографска (семиотичка) природа симбола *ет* отвара широко поље могућности за номинације, које полазе од успостављања назива путем механизма метафоре и асоцијација према сличности (*мајмунско а*, *заврнуто а*), до стилских преосмишљавања постојећих назива и проналажења њихових нестандартних еквивалената (*лудо а*, *блесаво а* и сл.). Разлог опстанка оволиког броја конкурентних назива можемо тражити и у потреби за постојањем могућности избора, која представља „важан ресурс за креативну употребу језика” (Шипка 1998: 45).

Такође, појаву великог броја конкурентних номинационих варијаната за симбол „@” могуће је објаснити потребом да се налазе називи који имају различит стилски ефекат (неутрални, као што су *мајмунче*, *манки* и експресивни, као што су *лудо а*, *кретен*, и сл.) и који на тај начин задовољавају различите комуникативне ситуације и улоге. Присутност великог броја забележених одговора ипак говори у прилог томе да званичан назив – *ет*, у говорној пракси раширен термин, није у потпуности интегрисан у терминосистем српског језика и да процес његове пуне интеграције још увек траје. Њу отежавају необавештеност, али и тешка уклопљивост у морфолошки систем српског језика. Међутим, анкета нам показује да је неуједначен обим фреквенције различитих назива, тако да очекујемо да ће се у будућности њихов број смањити и да ће опстати најчесталији.

Резултати анкете недвосмислено потврђују да се као званичан назив термина мора прихватити англицизам *ет*. Међутим, у нестандартној употреби треба прихватити и друге монокомпонентне називе као што су *мајмунче*, *мајмун* и *манки*. Њих треба третирати као лексику чије су само неке реализације термилошке (као *миши*, или нпр. *круг*), па у контексту лексикографске обраде након дефиниције у општем лексичком фонду дати и термилошко одређење уз квалификатор *комп.*, али и *разг.* (разговорно), чиме се домен употребе сужава на неконвенционални регистар.

Премда називе као што су *лудо а* (29%) и *мајмунско а* (22%) не треба препоручивати у званичној комуникацији, не треба их ни анатемисати, јер представљају резултате активних језичких процеса у којима се огледа језич-

ка креативност у способности уочавања веза између ствари и појава из природе са апстрактним терминима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ињац 2003:** Г. Ињац, „Неологизми у српској компјутерској терминологији”, *Прилози проучавању језика*, 34, Нови Сад: Филозофски факултет, 137–177.
- Јовановић 2014:** В. Јовановић, „Семантички калкови у структури вишезначних речи”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 329–342.
- Новокмет 2015:** С. Новокмет, „Како зовемо симбол @”, *Језик данас*, 11, Нови Сад: Библиотека Матице српске, 42–46.
- Панић-Кавгић 2006:** О. Panić-Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*, Novi Sad: Zmaj.
- Прћић 2005:** Т. Прћић, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Прћић 2011:** Т. Прћић, „Фразне именице: и синтагме и речи”, у: *Лексикологија, ономастика, синтакса, Зборник у част Гордане Вуковић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 59–71.
- Радић-Дугоњић 1996:** М. Радић-Дугоњић, „Творбено-семантички процеси у лексци из области информатике”, у: *О лексичким позајмљеницама*, Суботица-Београд: Институт за српски језик САНУ, 319–323.
- Ристић 2006:** С. Ристић, „Страна лексика у српском језику”, у: *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 169–177.
- Ристић 2014:** С. Ристић, „Квалификатори у српској лексикографији”, у: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, Београд: Филолошки факултет, 113–131.
- Стојановић/Миланов 2012:** М. Стојановић, Н. Миланов, „О англицизмима из сфере информатике и могућностима њихове адаптације”, у: *Наука и идентитет*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 293–305.
- Тафра 2005:** В. Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Филиповић 2005:** S. Filipović, *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Шипка 1998:** D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2006:** D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina – drugo*, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Novi sad: Matica srpska.

Slobodan Novokmet

NOMINATION OF SYMBOL @ (AT) IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of our paper is nomination of *at* (@) computer symbol in contemporary Serbian language. The main source of our research and analysis is a survey in which 280 people took part. One of the main goals of our paper is to determine what is the status of various names for this symbol of modern electronic communication in computer terminology system and what is the structure and motivation for these lexical units. One of the goals is to establish a classification of names for symbol @, regardless of the peculiar features of various functional styles in Serbian language, such as casual, non-formal, scientific ect.

Key words: et symbol, term, terminology of information technology, metaphor, survey.

САДРЖАЈ

Реферати чланова Међународног комитета слависта поднети на пленарном заседању

А. А. Лукашанец (Минск) ОРГАНИЗАЦИЈА XV МЕЖДУНАРОДНОГО СЪЕЗДА СЛАВИСТОВ В МИНСКЕ: ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ МИРОВОЙ СЛАВИСТИКИ	7
---	---

Peter Žeňuch (Bratislava) КОМИСИЈЕ ПРИ МЕЂУНАРОДНОМ КОМИТЕТУ СЛАВИСТА – ПОЛОЖАЈ И АКТИВНОСТИ АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ	17
--	----

Морфологија и морфосинтакса српског језика

Радмило Н. Маројевић (Београд) ВРСТЕ РЕЧИ И ЧЛАНОВИ РЕЧЕНИЦЕ (С МОРФОСИНТАКСИЧКОГ СТАНОВИШТА)	33
---	----

Andrew R. Corin (Monterey) „НАСТАЈАЊЕ” КАО КОМПОНЕНТА ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	43
--	----

Јелица Р. Стојановић (Никшић) МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЕНИТИВА И ЛОКАТИВА, ДАТИВА И ИНСТРУМЕНТАЛА МНОЖИНЕ ИМЕНИЦА У ПАШТРОВСКИМ ИСПРАВАМА (16. И 17. ВИЈЕК)	53
--	----

Александар М. Милановић (Београд) МОРФОЛОГИЈА У СУБОТИЊЕВОЈ СРПСКОЈ ГРАМАТИЦИ (1847).....	65
--	----

Виктор Д. Савић (Београд) О ЈЕДНОМ МОРФОЛОШКОМ ДИЈАЛЕКТИЗМУ У 13. ГЛАВИ ХИЛАНДАРСКОГ ТИПИКА	77
---	----

Неђо Г. Јошић (Београд) ТРИ НОВАКОВИЋЕВА СПИСА ПОСВЕЋЕНА АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА ЛЕКСИКОГРАФСKE ПРОБЛЕМАТИКЕ И ЛЕКСИКОГРАФСKE ПРАКСЕ	87
Владислава Ж. Ружић (Нови Сад) РЕКЦИЈСКО-СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛСКЕ СИНТАГМЕ	99
Милош М. Ковачевић (Београд) ОПОЗИТНИ ГЕНИТИВ С ПРЕДЛОГОМ <i>ПРОТИВ</i> И СИНОНИМСКЕ ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ	111
Јелена Р. Јовановић Симић (Београд) О ЗНАЧЕЊУ И УПОТРЕБИ ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СВЕТЛУ УЧЕЊА БЕОГРАДСКЕ ШКОЛЕ – ПРЕЗЕНТ	125
Миланка Ј. Бабић (Источно Сарајево – Пале) ВРЕМЕНСКИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ У ДИРЕКТИВНОЈ ФУНКЦИЈИ	139
Ана М. Јањушевић Оливери (Косовска Митровица) СЕМАНТИЧКИ БЛОКИРАНИ ИМПЕРАТИВ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	151
Јелена Ј. Петковић (Крагујевац) ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЧКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ДВОСТРУКО НЕГИРАНОГ НЕГЛАГОЛСКОГ ПРЕДИКАТА	161
Димка В. Савова (Софија) НЕУТРАЛИЗАЦИЈА ГРАМАТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА КОД ИМЕНИЦА	171
Сања Ж. Ђуровић (Крагујевац) МОРФОЛОШКИ СТАТУС ФУТУРА ПРВОГ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	181
Олга М. Стојановић (München) О ВИДСКОМ ПАРЊАШТВУ ГЛАГОЛА ИЗ КОГНИТИВНЕ И КОМПАРАТИВНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ	191
Весна Н. Ђорђевић (Београд) ВИДСКИ ПАРОВИ И ПРЕФИКСАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ПРЕФИКС <i>ИЗ-</i>)	203

Александар Д. Стефановић (Парис) ДЕКЛИНАЦИЈА ЗБИРНИХ БРОЈЕВА И БРОЈНИХ ПРИДЕВА	213
Данило С. Алексић (Београд) АНИМАТНОСТ И ЖИВЕ МАШИНЕ	225
Радивоје М. Младеновић (Крагујевац) ИМЕНСКА И ГЛАГОЛСКА ФЛЕКСИЈА У ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ	239
Лариса И. Раздобудко-Човић (Бања Лука) ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С ПОВЕЋАНОМ ЕКСПРЕСИВНО-ЕМОЦИОНАЛНОМ БОЈОМ У НАРАТИВНОЈ СТРУКТУРИ <i>ПРОКЛЕТЕ АВЛИЈЕ</i> ИВЕ АНДРИЋА И ПИТАЊА РУСКИХ ПРЕВОДНИХ ЕКВИВАЛЕНАТА	251
Henryk Jaroszewicz (Wrocław) МОРФОЛОШКА СРЕДСТВА КОРИШЋЕНА У ФРАЗЕОЛОШКОЈ ДЕРИВАЦИЈИ У СРПСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ	261
Светлана М. Слијепчевић (Београд) О ОДНОСУ СЛОГАНА И ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	273
Галина П. Тиргова (Москва) О НЕКИМ АСПЕКТИМА АДАПТАЦИЈЕ АНГЛИЦИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	283
Гордана Р. Штасни (Нови Сад) ФАЗИЧНИ ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ УНУТРАШЊИХ ЉУДСКИХ ОСОБИНА	289
Гордана Р. Штрбац (Нови Сад) ГРАДУЕЛНОСТ У КВАЛИФИКАЦИЈИ ЧОВЕКА (НА ПРИМЕРУ ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ФИЗИЧКИХ ОСОБИНА) ..	301
Јелена Р. Бајовић (Косовска Митровица) СУГЛАСНИЧКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈИ И КОНЈУГАЦИЈИ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ (ДИЈАХРОНИЈСКИ И СИНХРОНИЈСКИ АСПЕКТ)	313

Велько Ж. Брборић (Београд) ПРАВОПИСНА СТАБИЛНОСТ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И УТИЦАЈ ЈЕЗИКА У ОКРУЖЕЊУ	323
---	-----

Утицај глобализације на структуру српског језика

Илијана Р. Чутура (Јагодина) УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА КОМУНИКАТИВНИ ДИСКУРС ЧЕСТИТАЊА	337
--	-----

Славко Ж. Станојчић (Крагујевац) ЈЕЗИЧКЕ КОНСТАНТЕ У КОНТЕКСТУ ДЕФИНИЦИЈЕ ПОЈМА „РЕЗУЛТАТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ” И ЊЕГОВЕ ЕВАЛУАТИВНЕ УПОТРЕБЕ	347
---	-----

Оливера М. Дурбаба (Београд) ЛИНГВИСТИЧКА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ИЛИ МЕКДОНАЛДИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА?	355
--	-----

Ђорђе Р. Оташевић (Београд) ЈЕЗИК СРПСКИХ КОМЕРЦИЈАЛНИХ РЕКЛАМА У ДОБА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	365
--	-----

Слободан Б. Новокмет (Београд) НОМИНАЦИЈА СИМБОЛА „@” (ЕТ) У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	377
--	-----

Зборник Научни састанак слависта у Вукове дане
излази једанпут годишње

За издавача:

Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Редакција:

Проф. др *Јелица Јокановић-Михајлов*

Проф. др *Ана Кречмер*

Проф. др *Александар Милановић*

Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Проф. др *Живојин Станојчић*

Проф. др *Љиљана Суботић*

Проф. др *Слободан Павловић*

Проф. др *Галина Тјатко*

Рецензенти:

Проф. др *Јелена Јовановић Симић*

Проф. др *Јелица Јокановић-Михајлов*

Проф. др *Александар Милановић*

Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Проф. др *Слободан Павловић*

Проф. др *Милица Радовић-Тешић*

Проф. др *Живојин Станојчић*

Техничко уређење:

Милан Крсмановић, Катарина Тодоровић

Коректор:

Милан Крсмановић

Издавач:

Међународни славистички центар

Филолошки факултет, Београд,

Студентски трг 3

Рукописи се не враћају

Штампа:

ЧИГОЈА ШТАМПА

Београд, Студентски трг 13

ISSN 0351-9066

ISBN 978-86-6153-467-6

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'367(082)
811.16:811.163.41(082)
316.32:81(082)

НАУЧНИ састанак слависта у Вукове дане (46 ; 2016 ; Београд)
Морфологија и морфосинтакса српског језика ; Утицај
глобализације на структуру српског језика. 1 / 46. научни састанак
слависта у Вукове дане, Београд, 15-18. IX 2016. - Београд :
Међународни славистички центар, 2017 (Београд : Чигоја
штампа). - 392 стр. ; 24 cm. - (МЦЦ, ISSN 0351-9066)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Résumé; Summary;
Zusammenfassung; Резюме.

ISBN 978-86-6153-467-6

а) Српски језик - Синтакса - Зборници б) Словенски језици -
Српски језик - Зборници с) Глобализација - Лингвистика - Зборници
COBISS.SR-ID 238130956